شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

5

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

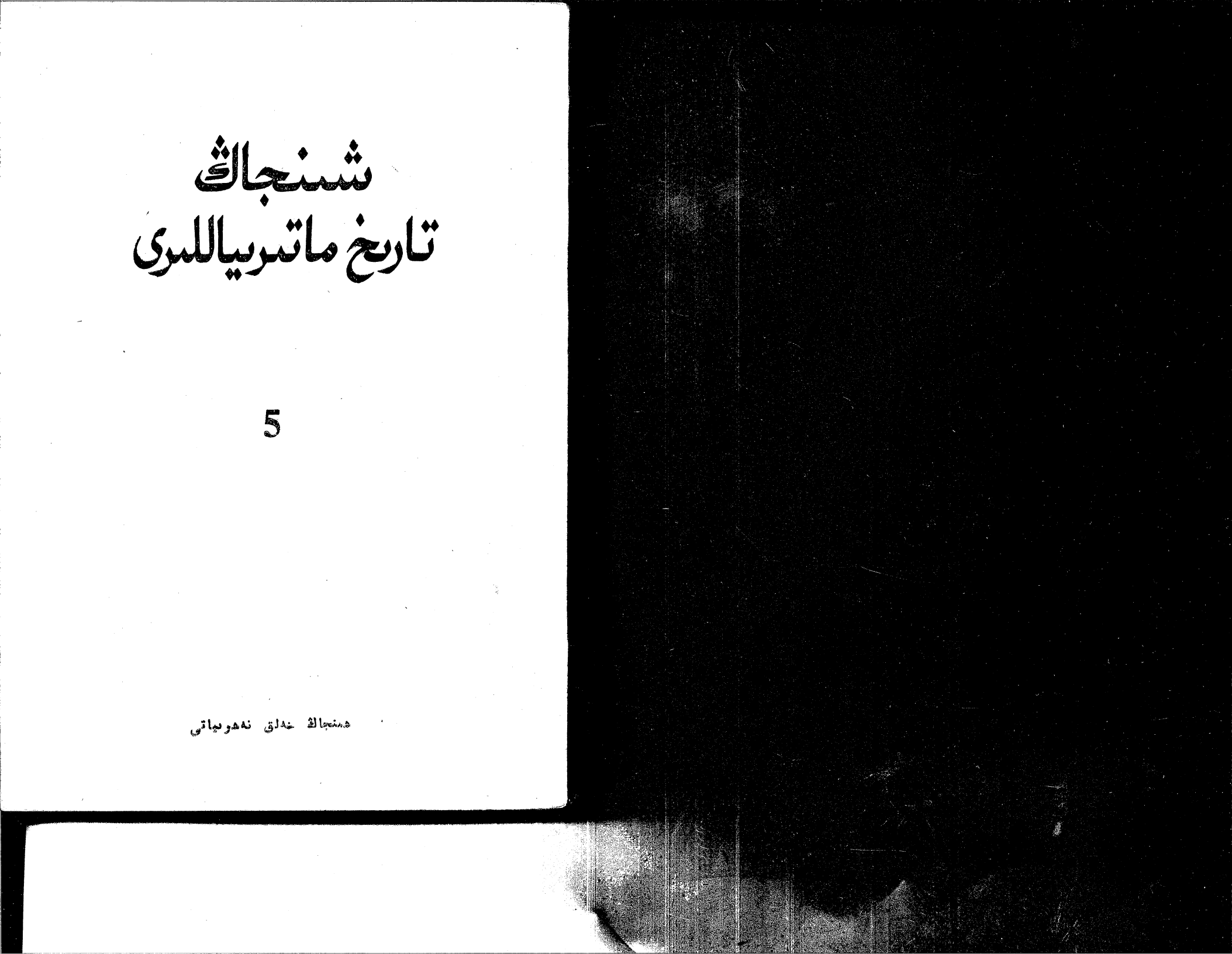

شىنجاڭ
تارىخ ماتېرىياللىرى

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى
شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تارىخ
ماتېرىياللار تەتقىقات ھەيئىتى

5

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

(5)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى

شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقىتىدۇ

شىنجاڭ سانائەت ئۆيىدىن باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

1982 - يىل 1 - ئاي 1 - نەشرى

1982 - يىل 2 - ئاي 1 - بېسىلىشى

كىتاپ نومۇرى : M11098·90

باھاسى: 0.62 يۈەن

ئىچكى جەھەتتە تارقىتىلىدۇ

مۇندەرىجە

جۇڭخۇا شۇرىنىڭ شىنجاڭنى باشقۇرۇشتىكى ئىچكى
مەسىلىرى ھەققىدە ئەسلىمىلەر ..... چىن فىلىڭ (1)
جۇڭخۇا شۇرىنىڭ تەختكە چىقىشى ۋە قۇمۇل ۋەقە-
سىنىڭ سەۋەبلىرى ھەم ئاقىۋىتى ..... پەن زۇخۇەن (42)
جۇڭخۇا شۇرىنى دەۋرىدىن ئەسلىمىلەر ..... لىيۇدېخى (68)
گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھەرىكەتلىرىدىن
چارچىلار ..... گۇك بېيجىڭ (91)
جۇڭخۇا شۇرىنىڭ گېرمانىيىگە ئۇقۇغۇچى ئەۋەتكەنلىگى
توغرىسىدىكى ئەھۋالىلار ..... سەيىپخېگسىڭ (132)
مەھمۇت سىجاڭ بىلەن بىللە
جولغان 12 يىل ..... باي ئېزىز (138)
سابىق ئۇيغۇر مەدەنىي خەلق ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى
توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە ..... جۇنەيد بەكرى (172)
شىنجاڭدا تېچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىش -
تىياقى توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە..... سۇزۇك ھاجىيوف (198)
ماجۇڭيىڭ ۋەقەسىنىڭ پاشلىنىشى ۋە ئاخىرلىشىشى ... (206)
گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشى
ۋە ھوكۇمرانلىق قىلىشى ..... جىن شاۋھەن (287)

جەن شۇرپىنىڭ شىنجاڭنى باشقۇرۇشتىكى ئىچكى سىرلىرى ھەققىدە ئەسلىمىلەر

چەن فىڭ

(1)

1928 - يىلى (مىنگۇنىڭ 17 - يىلى) 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق خارجى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى قوشۇمچە شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمە ھەربى پاراۋانلىق ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ ھەربى ئىشلار نازىرى فەن-ياۋ نەن، ئولكىلىك سىياسى قانۇن مەكتەپىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈشى مۇراسىمىدىن پايدىلىنىپ، زىياپەت ئۇستىدىلا شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ ھوكۈمەت رەئىسى ياڭ زېڭشىن، لۇيجاڭ (كوماندىر بوبگادا) ھۇفارۇڭ ئادىيۇتانتلار باشلىغى گاۋلىيەندۇ، ئادىيۇتانت (فۇگۇەن-مەرەم) ماۋپېيشڭ، ژاڭ ×× قاتارلىقلارنى بىر ۋاقىتتىلا ئېتىپ ئولتۈردى. فەن ياۋ نەن ياڭ زېڭشىننىڭ يانچۇغىدىن 3 - زالىنىڭ ئاچقۇسىنى ئېلىپ ئۇز مۇرتلىرىدىن 10 نەچچە ئادەمنى باشلاپ تامغىنى ئالماقچى بولدى. دەل شۇ چاغدا مەمۇرى ئىشلار نازىرى جەن شۇرپن، ھىلىقى ھوجرىدا ھوكۇمەت ئالاقىلىشىنى كوردىناتتى. ۋەقەنى ئاڭلاپ، ياڭ زېڭشىننىڭ مۇ-

هاپىزەتچى قىسمىلىرىنى يىغىپ، 3 - زالنى قورشاشقا، ئېچكى - تاشقى تەرەپ بىلەن ئالاقىنى ئۈزدۈرۈشكە بۇيرۇق قىلدى. 3 - زالغا كىرگەن فەن ياۋ نەن بىر پارچە خەت يېزىپ، ئىشكىنىڭ يوچۇقىدىن، جىن شۇرپىنىي مەسلىھەتكە تەكلىپ قىلدى. لېكىن جىن شۇرپن چىقمىدى. كېيىن تېنىچىراق ئىدارىسىنىڭ باشلىغى لۇباۋرۇ، جىن شۇرپن بىلەن ئۇچرۇشۇش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنى ئولتۇرۇشنى ئۆتىنغان بولسىمۇ، جىن شۇرپىنىڭ مۇھاپىزەتچىسى سۈي زاۋجى لۇباۋرۇنىڭ تاپانچىسى بارلىغىنى، ھەم ئۇنىڭ ئەلپازى بۇزۇقلىغىنى كورۈپ، ھەيدەپ چىقىۋېتىتى. شۇنداق قىلىپ لۇباۋرۇنىڭ سۆيىقەستى ئەمەلگە ئاشماي قالدى. ھۇفارۇئىنىڭ بالىسى دۇگو جىڭ (پىيادە ئەسكەرلەر باتالىيونىنىڭ باشلىغى) ئاتىسىنىڭ ئولتۇرۇلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئوز قىسمىنى باشلاپ، سىياسى قانۇن مەكتەۋىنى قانغا بوياپ، ئاتىسىنىڭ ئىنتىقامىنى ئالماقچى بولىدۇ. شۇ ئاراددا، ياردەم بولغان يەن يۈيشەن دىن ئۇنىڭ ئاتىسىنى ئوقۇغۇچىلار ئولتۇرمىگەنلىكىنى چۈشۈنۈپ يەتكەندىن ياندى. دەل شۇ چاغدا جىن شۇرپن دۇگو - جىڭنى چاقىرىشقا ئادەم بۇيرۇغان ئىدى. دۇ ئوز قىسمىلىرىنى باشلاپ ئولكىنىڭ ھوكۈمەتكە يېتىپ كەلگەنده، جىن شۇرپنمۇ قىسمەن ئەسكەرلەرنى يىغىۋاتاتتى. دۇ شۇ يەردىلا: «تىڭجاڭ! سىزنىڭ بۇيرۇغىڭىزغا ئىتائەت قىلىمەن» دىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ۋاڭ داچىڭ، جاڭ يۈيشۇ (بىرىگادىر - يىڭجاڭ) لارمۇ ئولكىنىڭ ھوكۈمەتكە ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ، بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرۇشتى. شۇ ۋاقىتتا ھەربى ئىشلار نازارىتىنىڭ ھەربى

ئىشلار بولۇم باشلىغى جاڭ پېيىۋەن، گۇچۇڭنىڭ سابىق ھاكىمى لى خەيرۇلار سىياسى ئوزگۈرۈش بولغانلىغىنى ئاڭلاپ يارەمسىزلىشىشكە يېتىپ كەلگەن ئىدى. جىن شۇرپن ئالدى بىلەن سېپىل دەرۋازىلىرىنى ۋە مۇھىم جايلارنى قوغداشقا ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇپ بولۇپ «ئېتىڭلار!» دىدى. سۈي زاۋجى: «3 - زالدا 4 - ئىنىڭىز تۇرسا» (جىن شۇرپىنىڭ 4 - ئىنىسى جىن شۇجۈڭ 3 - زالدىكى مەخپى ھوجىجەتلەر بولۇمىدە ئىشلەيتتى) ئەسكەرلەر ھۇئان جىن شۇجۈنى قوتقۇزۇۋېلىپ ئاندىن ئوق ئاتتى. فەن - ياۋ نەن ئوز ئادەملىرى بىلەن قارشىلىق كورسەتكەن بولسىمۇ ئاخىرى سان جەھەتتىن جەڭ دۇشمەنگە بەرداشلىق بېرەلمەي يېڭىلىپ بىر - بىرلەپ قولغا چۈشتى. ھۇ كۈنىي كېچىسى فەن - ياۋنەنگە ئولۇم جازاسى بېرىلدى.

7 - ئاينىڭ 8 - كۈنى جىن شۇرپن بىر تەرەپتىن ياڭ زېڭشىنىڭ ئولتۇرۇلگەنلىكىنىڭ تەپسىلى ئوتمۇشىنى تەكشۈردى. يەنە بىر تەرەپتىن مالىيە نازىرى شۇي يىسەن، ئۇرۇمچى ۋالىسى لى رۇئىلارنى ئوز ئويىغا مەسلىھەتكە چاقىردى. مەسلىھەت ئەسنىسىدا لى رۇئى ئۇشتۇمتوت ھويلىغا چىقىپ، ھەربى - مەمۇرى خادىملار بىلەن ئەسكەرلەرگە ئوز پىكرىنىي بايان قىلىپ: «تۇنۇگۈنكى پاتىپساراقچىلىقنى بەختكە يارىشا جىن تىڭجاڭ (جىن شۇرپىنىي دىمەكچى) تېچلاندۇرۇپ، ئۇلۇغ خىزمەت كورسەتتى. ئولكىلىك ھوكۈمەتنىڭ رەئىسلىگىگە ئەلۋەتتە بۇ كىشىنى تەيىنلەپ ھىمايە قىلىشىمىز لازىم. ھەربى ئىشلار جەھەتكە كەلسەك، ئۇنىڭغۇ مۇۋاپىق ئادەم كورسىتىشىمىز كېرەك. تېلېگىراممىلا

گارقىلىق مەركەزگە مەلۇم قىلىپ، تەيىنلەنسە بولىدۇ.» دىدى.
لى رۇئىنىڭ گېپىنى تۈگىمەستىنلا، بورتالا ناھىيىسىنىڭ سابىق
ھاكىمى تالاڭ يۈگۈاڭ، باتالىيون كوماندىرى ژاڭ داچىڭلار سوزگە
چىقىپ لى دۇئىنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى. ئاندىن ھەربى - مەمۇرى
خادىملار جىن شۇرېننىڭ پوزىتسىيە بىلدۈرۈشىنى تەلەپ قىلغاندا
جىن شۇرېن چىقىپ: «تۇنۇگۈنكى قىلايمىقانچىلىق ئىنكاسلىنىپ
تۇرۇشقا يول قويمايتتى. مەن چېگرا ۋەزىيىتىنى تېچلاندۇرۇش
ۋە سابىق رەئىسسىز ياڭ جۇشىنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىش ئۈچۈن،
ھەر قايسىڭلارنىڭ يارىدىمى بىلەن سۈيقەستچىلەرنى بېسىقتۇردۇم.
ئۇلارنىڭ باشلىقلىرى، قانۇن بويىچە جازالاندى. گەرچە ھازىر
توپىلاڭ بېسىقتۇرۇلغان بولسىمۇ، بۇنىڭدىن كېيىن جايلارنىڭ ئامانـ
لىقىنى ساقلاش ئۈچۈن خېلى ئۇزۇن يوللارنى ماڭىمىز. ھەر
قايسىڭلارنىڭ ئاۋالقى روھىتلار بويىچە خىزمەت ئورنىڭلاردا
مەھكەم تۇرۇشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن. شەخسەن ئۆزۈم، ئادەم
ئىشلىتىشتە سەممى بولىمەن، مۇبادا سەمىيەتسىزلىك قىلسام،
ھەر قايسىڭلارنىڭ نازارەت قىلىپ تۇرۇشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن»
دىدى. جىن شۇرېن سوزىنى تۈگەتمىلا، بۇرۇلغىنىچە ئويىگە كىرىپ
كەتتى. شۇي ×× لى ×× لەر مەسلىھەتلىشىپ، سابىق رەئىس
ياڭ جۇشىنىڭ جەسىدىنى سىياسى - قانۇن مەكتۇبىدە چوڭ
داغ - دۇغا بىلەن سانداقتا ساقلاندىن كېيىن، «ھاكىدىمياۋ
بۇتخانىسى» غا ئاپىرىپ، دەپنە ۋە تەزىيە ئىشخانىسى تەشكىل
قىلدى. ياڭ زېڭشىنىڭ مال - مۈلكىنى ئېنىقلىدى، ھەمدە
مەركەزگە تېلېگراممۇ يوللاپ مەملىكەت بويىچە ھەر بىر ئولكـ
لەرگە ئىسيانىنىڭ ئۈتمۇشىنى تېلېگراممۇ ئارقىلىق خەۋەر قىلىشنى
ئىلتىماس قىلدى، شىنجاڭنىڭ ھەممە جايىدىكى ھەربى - مەمۇرى تەمەل

دارلارغا تېلېگراممۇ يوللاپ ۋەقەنىڭ ئۈتمۇشىنى ئۇقتۇردى. ئاخىرىدا
جىن شۇرېن دىپلوماتىك خىزمەتنىڭ مۇھىملىقىنى تەكىتلەپ، جىن -
يۇەنچىڭ (جىن جىشەن) نى مۇۋەققەت خارجى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ
باشلىقى بولۇشقا تەكلىپ قىلدى. ۋە دەرھال سوۋېت
كونسۇلخانىسىغا بېرىپ، سوۋېت كونسۇلى ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسىدىن
ھال سوراشنى (ياڭ زېڭشىن بىلەن سىياسى قانۇن مەكتىۋىدە
ئوتكۈزۈلگەن زىياپەتتە بىللە بولغان ئىدى)، ئۇلارغا ئىسيانچـ
لار بېسىقتۇرۇلۇپ، ۋەزىيەت تېچلانغانلىقىنى دەپ قويۇشنى
تاپىلىدى. جىن يۇەنچىڭ دەرھال سوۋېت كونسۇلخانىسىغا ماڭدى.
جىن شۇرېن شۇي يىسىن بىلەن لى رۇئىنى سىياسى
قانۇن مەكتىۋىگە ۋە شاڭدىمياۋ بۇتخانىسى» غا بېرىپ، ياڭ -
زېڭشىننىڭ جەسىدىنى كوزدىن كوچۇرۇشكە بۇيرىدى. ئۇلار كەتـ
كەندىن كېيىن، جاڭ پېيىۋەن كىرىپ كەلدى، جىن شۇرېن ئۇ -
نىڭغا: «تاشقىرىدا قانداق ھەركەتلەر بار، دەققەت قىلغىن!»
دەپ تاپىلىدى. لىيۇ شاۋلىنى دۇبەن مەھكىمىسىگە كېلىپ ئىشقا
چۈشۈشكە تەكلىپ قىلدى. لىيۇ شاۋلى جىن شۇرېننىڭ ئىرادىسىگە
بىنائەن، رادىيو گىراممىسىنىڭ مەزمۇنىنى تۈزۈپ چىقىپ، جىن -
شۇرېنغا كورسەتكەندىن كېيىن، شۇئاندىلا نەنجىڭ ھوكۇمىتىگە ۋە
پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرقايسى ئولكە ھوكۇمەتلىرىگە يوللاندى،
تېلېگراممىنىڭ قىسقىچە مەزمۇنى: «شىنجاڭ ئولكىسىدە، 7- ئىيول،
ۋەقەسى پەيدا بولۇپ، رەئىس ياڭ زېڭشىن سۈيقەست بىلەن
ئېتىپ ئولتۇرۇلدى. باش جىنايەتچى فەن ياۋنەن قانۇن بويىچە
جازاسىنى تارتتى. ئىسيانچىلار بېسىقتۇرۇلۇپ، چېگرا ۋەزىيىتى
تېنچلاندى، دېگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئىلىنى

مۇھاپىزەت قىلغۇچى ئەلچى نيۇشې، دۇتەي چاك × × ، قەشقەر ژالىسى ماشاۋۇ، قەشقەردە تۇرۇشاۋۇق قۇرۇقلۇق 2 - بىرىگادىنىك باشلىغى گې يىك. قۇمۇل بىرىگادىسىنىك باشلىغى ليۇ شىزېك ، ئاقسۇ ژالىسى جۇرۇيشى، قارا شەھەر ژالىسى ژاك بوۋرۇي ،ئالتاي ژالىسى جاك مىگيۇەن، چوچەك ژالىسى لى شيۇچىك خوتەن ژالىسى ياك چۇنجياك... لارغا تېلېگىراما يوللىدى. يەنە قارا شەھەردىكى موگۇللارنىك چىگۇاگى مەنچوك زاپقا، شىخودىكى موگۇللارنىك چىگۇاگى مىگجۇر، قۇمۇل ژاگى شامەخسۇت، ئالتاي قازاقلىرىنىك جۇنۇاگى ئەلەنۇاك، قازاق باتالىيونىنىك باشلىغى بايان قاتارلىقلارغىمۇ ئايرىم تېلېگىراممىلار يوللىدى. جايلارغا ھۇشيار بولۇپ يەرلىك تېچلىقنى ساقلاشنى بۇيرىدى. ئولكە مەركىزىدىكى باش ساقچى ئىدارىسىنىك باشلىغى جاك باۋشەن 7 - ئىيول ۋەقەسى بولغان كۈنى، ئىشكىنى چىك تاقاپ ئويدىن چىقمىغانلىقتىن جىن شۇرېن ئۇنى خىزمەتتىن بوشۇتۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا پەيزۇات ناھىيىسىنىك سابىق ھاكىمى تەن فىگيىنى تەيىنلىدى.

7 - ئاينىك 9 - كۈنى ئولكە مەركىزىدىكى يىغىۋي باشلىغى روزى ھاجى (ئۇيغۇر) مەھكىمىگە كېلىپ، جىن شۇرېن بىلەن كورۇشتى. جىن شۇرېننىك ئىسيانىنى چاپسان بېسىقتۇرغانلىغىنى، جايلارنىڭ تېچلىقى ساقلىنىپ خەلقنىڭ ۋەيرانچىلىقتىن ئامان قالغانلىغىنى، ئولۇپ كەتكەن ياك جۇشىنىڭ ئىنتىقامىنى ئالغانلىغىنى مەدھىيىلەپ ئوتتى. ھەمدە ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكىلەر جىن تىگجاڭنىڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى ۋە قوشۇمچە باشقوماندان بولۇشىنى بىر ئېغىزدىن ھمايە قىلىدىغانلىغىنى بىلدۇردى.

جىن شۇرېنمۇ ئۇنىڭغا ئىسيان ۋەقەسىنىڭ تەپسىلى ئوتمۇشىنى سوزلەپ بەردى. خەلقتىكى خاتا چۈشەنچىلەرنى ئۆگىتىش ئۈچۈن ئاممىغا چۈشەندۈرۈشنى، قالايمىقان سوز - چوچەك پەيدا قىلماسلىقنى تاپىلىدى.

بۇ ۋاقىتتا قەشقەر، قۇمۇل، ئالتاي، ئىلى قاتارلىق مۇھىم رايونلاردىكى ھەربى - مەمۇرى ئەمەلدارلار بىلەن موگۇغۇل، قازاق، ئۇيغۇر ۋاكىلىرىدىنمۇ ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، «ھمايە قىلىمز» دەيدىغان جاۋاپ تېلېگىراممىلار كەلدى. ھەمدە ۋاك - گۇگلار بىرلىكتە ئەمزا قويۇپ، جىن شۇرېننى شىنجاك ئولكىسىنىك رەئىسى قوشۇمچە باشقوماندان قىلىمز دەپ، نەنجىك ھوكۇمىتىنىك تەيىنلىشىنى ئوتۇنگەن تېلېگىراممىلارمۇ كەلگەن ئىدى، نەنجىك ھوكۇمىتى مەمۇرى پالاتاسىدىن جاۋاپ كېلىشتىن ئاۋال «خىزمەتنى تاپشۇرۇۋېلىك، خەلقنىڭ كوگلى تىنجسۇن، يەرلىك تېچلىقنى ساقلاپ تۇرۇش ئەۋزەل » دىگەن تەشەببۇس بىلەن جىن شۇرېن 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئولكىلىك ھوكۇمەتكە ئىشقا چۈشتى. ھۆكۈنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن 100 پايدىن ئارتۇق ھورمەت توپى ئېتىلدى. جىن شۇرېن ئىشقا چۈشكەندىن كېيىن، ليۇشياۋلى، دۇەن چۇەنلەرنى 3 - زالدا ئىشلەشكە تەيىنلىدى. 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى نەنجىك ھوكۇمىتى جىن شۇرېن ئىسيانىنى بېسىقتۇرۇشتا خىزمەت كورسەتكەنلىكتىن شىنجاك ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسلىگىگە تەيىنلەندى. ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ تەشكىلىي قانۇنى ئېلان قىلىنىپ، ئولكىلىك ھوكۇمەت ھەيئەت ئەزالىرىنىڭ سانى 7 ئادەم بولسۇن، جىن شۇرېن ئولكىلىك ھوكۇمەتنى تەشكىللەپ، يۇقۇرىدا مەلۇم قىلىنىپ تەستەقلاتسۇن دىگەن بۇيرۇق ئە-

ۆەتتى. جەن شۇرپن دەررو ھەرقايسى نازارەت، مەھكىمە باشلىقلىرىنى چاقىرىپ مەسلىھەتلەشتى. جەن شۇرپن، لۇ شياۋزۇ، ۋاڭ جۈزۇ، شۇي سەن، يەن يۈيشەن، لىۋ شياۋلىلار ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىرى بولدى. رەئىس جەن شۇرپن، ياش كاتىپ لۇ شياۋزۇ، ئىچكى ئىشلار نازىرلىغا ۋاڭ جۈرۇ، مالىيە نازىرلىغا شۇي يىشەن، مائارىپ نازىرلىغا لىۋ شياۋلى قاتارلىقلار ئوتەيدىغان بولۇپ، مەمۇرى ئىشلار پالاتىسىنىڭ تەستىقىغا يوللاندى. لىۋ شياۋلى بېيجىڭ ھوكۇمىتىدىكى ساۋكۇنغا بارە بېرىپ پارلامېنت ئەزاسى بولۇالغانلىغى ئۈچۈن، تەستىقلاش ھاي، ئۇنىڭ ئورنىغا لىۋ ژىنلۇك ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، قوشۇمچە مائارىپ نازىرلىغا تەيىنلەندى. ئاندىن جەن شۇرپن ۋاڭ جۈزۇنى ئىلىنىڭ ۋالىلىغا يوتكىدى، لى چىڭسى ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى قوشۇمچە ئىچكى ئىشلار نازىرلىغا تەيىنلەپ، جاڭ فىڭجيۇنى شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ نەنجىڭدە تۇرۇشلۇق باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىغىغا بەلگىلەپ تېلىگىراما يوللىدى. شۇنىڭ بىلەن ئولكىلىك ھوكۇمەتنى تەشكىللەش خىزمىتى تاماملاندى.

جەن شۇرپن نەنجىڭ ھوكۇمىتىنىڭ ھەربىلەرنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن ۋاقتىدا ھەربى ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئىلتىماس قىلىپ تېلىگىراما يوللىدى. گومىنداڭنىڭ مەمۇرى ئىشلار پالاتاسىدىن: « رەئىس ئاماناتلىق قوغداش قۇماندانلىغىنى قوشۇمچە ئوتەپ ئەھۋالغا قاراپ، ئامانلىق قوغداش قىسىملىرىنى تەشكىللەپ، ئامانلىقنى ساقلىسا بولىدۇ. باشقا ھەربى خىزمەتنى قوشۇمچە ئوتەشكە بولمايدۇ » دېگەن مەزمۇندا جاۋاپ ئېۋەتتى. جەن شۇرپن مەمۇرى

ئىشلار پالاتاسى بىلەن جىياڭ جيېشىغا: « شىنجاڭنىڭ يېرى كەڭ، چەت بىلەن بولغان چېگراسى ئۇزۇن، كۆچلۈك خوشنا ئەلگە يېقىن تۇرمىز، ئۇلار ھەر ۋاقىت كوز تىكىپ تۇرىدۇ. يېڭىدىن قۇرۇلىدىغان قىسىملار بىلەن بالدۇرقى مۇداپىە قىسىملىرى، ھۆكۈل، قازاق قىسىملىرى بولۇپ تەخمىنەن 8 دىۋىزىيەدىن ئاشىدۇ. چوچەك، ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىلىرى مۇئاۋىن دوتۇگلۇقنى ئىشلەپ، ھۆكۈل - قازاق مۇداپىە قىسىملىرىنى باشقۇرۇپ كەلگەن. ئىچكىرىدىكى ئولكىلەر بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئەھۋال ئوخشاش مايدۇ. ئەگەر مۇۋاپىق ھەربى ئورۇنلاشتۇرۇش بولمىسا، چېگرا ۋەزىيىتىنى ساقلاپ تۇرۇش ھەقىقەتەن قىيىن. » دېگەن مەزمۇندا تېلىگىراما يوللىدى. ئۇزۇن ۋاقىت ئوتتى، جاۋاپ تېلىگىراما كەلمىدى. پەقەت 1932 - يىلى كۈز پەسلىدە نەنجىڭ ھوكۇمىتى شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى جەن شۇرپننى چېگرا مۇداپىە دۇبەنلىكنى قوشۇمچە ئوتەيدۇ دەپ ئېلان قىلدى، دۇبەنلىك تامغىنى نەنجىڭدە تۇرۇشلۇق ۋاكالەت باشقارمىسىدىكى گۇاگلۇ (شىنجاگلىق شۇۋە، جەن شۇرپننىڭ تەيىنلىشى بىلەن نەنجىڭدە خىزمەت قىلاتتى) سوۋېت يېرى ئارقىلىق شىنجاڭغا ئېلىپ كەلدى. گۇاگلۇ چوچەككە يېتىپ كەلگەندە مەخسۇس ماشىنا بېرىپ، 12 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئۇرۇمچىگە يەتكۈزۈپ كەلدى.

ئاپتوماشىنىسى گۇلىدىر بىلەن زىننەتلىشەتتى. ھەربى ئورگىستېر، ھەربى ۋە ساقچىلاردىن تەركىپ تاپقان ھورمەت قاراۋۇللىرى قارشى ئالدى. دۇبەن مەھكىمىسىگە كەلگەندە 30 پاي زەمبىرەك ئېتىپ تەنتەنە قىلدى.

(2)

جەن شۇرپن ھاكىمىيەتنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېيىن كۆچ چىقارغان ئادەملەرنى كورسەتكەن خىزمەتكە قاراپ تەقسىملىدى. جاك پىيىۋەن ئوسۇپ ھەربى ئىشلار باشقارمىسىغا باشلىق بولدى. لى خەيرۇ ھەربى شتاپ باشقارمىسىغا، فېك لياك ھەربى سوت باشقارمىسىغا باشلىق بولدى. دۇگوجۆز پىيادە ئەسكەرلەر پولكوۋنىكى بولدى. ۋاك داچىك، جاك يۈيشيۇلار قۇرۇقلۇق ئەسكەرلەر بىرىگادىسىنىك باشلىقلىرى بولدى. جەن شۇجۆز (جەن شۇرپىنىڭ 4 - ئىنىسى) پىلىموتچىلار دادۋىيى (گۋاردىيە) نىڭ باشلىغى بولدى. سۇي زاۋجى باشقوماندان شتاۋى يېنىدىكى ئالاقىچى ئەسكەرلەر روتىسىغا باشلىق بولدى. روتا باشلىغى دەرىجىسىدىن توۋەن بولسىمۇ كۆچ چىقارغان خادىملارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك مۇۋاپىق ئوستۇرۇلدى. ياكى بىر ئايلىق مۇئاشى بېرىلدى. توپچىلار روتىسىنىڭ باشلىغى لىيۇ دەنشەن ئوستۇرۇلۇپ بالالىيون باشلىغى (يەكجاك) بولدى. لېكىن ئۇ قوبۇل قىلماي، ھەنجاك بولۇشنى ئوتتۇرىغا نىلىكتىن، مارالۋېشى ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىغىغا تەيىنلەندى. لى خەيرۇ بىلەن فېك لياك ۋىلايەت ناھىيىلەرگە بېرىپ ئىشلەشنى ئوتتۇرىغا نىلىكتىن لى خەيرۇ چوچەككە دوتەي قوشۇمچە باج ئىشلىرىنىڭ نازارەتچىسى بولۇپ تەيىنلەندى. فېك لياك كىرىيە ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىغىغا تەيىنلەندى. لىيۇ شياۋلى لىيۇ ۋېنلۇك يېتىپ كەلگىچە ماتارىپ نازارىتىنىڭ قوشۇمچە ئىشلەپ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ مەخپى ئىشخانىسىدىكى

ئىشنى داۋاملاشتۇردى. دۇەن چۇەن ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ كاتىپلىغىغا تەيىنلەندى، مەمۇرى ئىشلار پالاتاسى ھەم تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىگە چەن دېشەننى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق خارجى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى قىلىشنى ئىلتىماس قىلىپ تېلېگرامما يوللىدى، ئادەملەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئاساسىي جەھەتتىن مۇقىملاشتى.

1930 - يىلىنىڭ كۆز پەسلىدە، جاك پىيىۋەن جەن شۇرپىنغا چەت جايغا چىقىپ ئىشلەش توغرىسىدا بىر قانچە قېتىم ئىلتىماس قىلىپ، ھەربى ئىشلار باشقارمىسىدىكى خىزمىتىدە خاتىرجەم بولالمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن 1930 - يىلىنىڭ كۆز پەسلىدە، جاك پىيىۋەننى ئىلىدا تۇرۇشلۇق بوز يەر ئوزلەشتۇرۇش ۋالىلىغىغا تەيىنلەپ، ئۇنىڭ ئالدىدىكى ئىلى بوزيەر ئوزلەشتۇرۇش ۋالىسى نىيۇ شېنى قارا شەھەر ۋىلايىتىگە يوتكەدى. ھەربى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىغىنى جەن شۇمىن تاپشۇرۇۋالدى.

(3)

1929 - يىلى نەنجىڭ ھوكۇمىتىگە تېلېگرامما يوللاپ، شىنجاڭنىڭ يېڭى كەلگۈسى ئۈزۈن، ئەتراپتىكى كۆچلۈك خوشنىلار ماردىشپ تۇرىدۇ. ھەر زامان ئەنسىزلىكتە تۇرىدۇ. مۇبادا بالدۇررىاق ئالدىنى ئالمىساق بىرەر ۋەقە يۈز بېرىپ قالسا بىز ئاجىز كېلىپ قالىمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن بىرنەچچە ئايرۇپىلان، بىرنەچچە چوڭ زەمبىرەك، بىرنەچچە تانكا بېرىشنى (سانى جەق ئەمدى، بىراق يادىمدا ئېنىق قالماپتۇ) يەنە مۇدا-

پىتەلى كۆچەيتىشنى ئىلتىماس قىلدى. لېكىن مەركەزدىن ئۇزۇ نەسىپە جاۋاپ كەلمىدى. بۇ چاغدا جاڭ فېڭجيۇدىن « يوللانغان تېلېگراممىلارنى مەركەز ئالسىلىتاچان تاپشۇرىۋالدى. ھازىرچە بۇ خىل نەرسىلەر يوق ئىكەن. قەيەردىن بېرىش ئىمكانىيىتى بولمايۋاتىدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن تېلېگراممۇ يوللاشتا گۈمان قوزغاپ قويۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئويلۇشۇپ ئېۋەتىلسە،، دەپ تېلېگرامما كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن جەن شۇرېن نەنجىڭ ھوكۈمىتىدىن ھەربىي قۇرال سوراپ ئىلتىماس قىلمايدىغان بولدى. ئوتتۇرا ۋە ھەرقىي شىنجاڭ ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، گەرچە قىسمەن تېجەملىنى ساقلاپ تۇرۇش تەستىقلانغان بولسىمۇ، بىراق جەن شۇرېن چېگرا ۋەزىيىتى خەۋپلىك، يامغۇر ياغماي تۇرۇپ يامغۇرلۇقنى تەييارلاپ قويۇش زورۇرلىقىنى سەزدى. شۇڭا يەنە يەرلىك ئەھۋال بىلەن ھۆدا پىتەسىنىڭ يېقىنقى ئەھۋالاتلىرىنى تەپسىلى بايان قىلىپ، ھەربى ئىشلار مىنىستىرلىقىدىن تولدۇرۇپ تارقىتىلغان پاسپورت ئارقىلىق، ئەنگلىيەدىن 2000 تال تېز ئېتىلىدىغان مىلتىق، 4 مىليون تال ئوق سېتىۋالدى، نەنجىڭ ھوكۈمىتى ئىشەنمەي، ئەنگلىيىنىڭ نەنجىڭدە تۇرۇشلۇق ئەلچىسىدىن سوراپ، « شىنجاڭغا سېتىپ بېرىلگەن ھەربى ئەسلىھە زادى قانچىلىك؟ ئۇنىڭ نامى نېمە؟ » دەپ سۈرۈشتۈردى. ئەنگلىيە ئەلچىخانىسى ئەينى بويىچە: « يېڭايى (شىداچاڭ ـ ئون ئاتار) مىلتىقتىن 2000 تال ـ 4 مىليون تال ئوق، ياۋروپا سوقۇشىدا ئىشلىتىلگەن كونا قۇراللار » دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. بۇ

قۇراللار شىنجاڭ ـ ھىندىستان تاغ يولى ئارقىلىق قوتازلارغا ئارقىپ قەشقەر چېگرا سىدىن كىرگۈزۈلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىنگلىز ـ چە ئىلغا ماھىر پەن جىلو (پەنزۇخۇەن) نى قەشقەر يېڭى شەھەرنىڭ ھاكىملىغىغا تەينىلەپ، شۇ خىزمەتكە مەسئۇل قىلدى. پۇلنى قەشقەر ۋىلايىتىگە قارىشلىق ناھىيىلەر، 1930 ـ يىلىدىن 1931 ـ يىلىغىچىلىك غەللە ـ پاراق، باج پۇلىدىن ئاجرىتىپ بەرمەكچى بولدى.

جەن شۇرېن يەنە گېرمانىيەگە ئادەم ئېۋەتىپ، يول چىڭداش ماھىنىسىدىن 10 نى سېتىۋېلىپ، قۇرۇلۇش قىسىملىرىنى تاش ـ يول ياساشقا سېلىپ، ئەقلىيات ئىشلىرىغا پايدىلىق ئىشلارنى قىلماقچى بولدى. 1931 ـ يىلى، تۇرۇمچىدىن گۈچۈگىغا قاتنايدىغان تاھىيول پۇتۇپ، ماشىنا مېڭىشقا باشلىدى. بۇنىڭدىن باشقا كانچىلىق ئىشلىرىغا دائىر ھەرخىل ماھىنىلارنى سېتىۋېلىپ، كانچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشقا تىرىشماقچى بولدى. دەل شۇ ۋاقىتتا ئوتتۇرا ۋە ھەرقىي شىنجاڭ ۋەقەسى پەيدا بولۇپ، جياڭجىبشى ھوكۈمىتى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى تىركىشىپ قالدى. شىنجاڭ چەتئەلگە يېقىن بولغاچقا، ئىلتىماسقا بىنائەن، قىسمەن تېجىلىق ھالەتنى ساقلاپ تۇرۇشقا رۇخسەت قىلىندى. جەن شۇرېن يەنە ماجۇڭيىنىڭ شىنجاڭغا چىقىپ پاراكەندە سېلىۋاتقانلىغىنى جاڭ جىبشى ھوكۈمىتىگە مەلۇم قىلدى. لېكىن جاۋاپ بولمىدى، جەن شۇرېن: « جاڭجىبشى ھوكۈمىتى ئاخىرى ئەسقاتمايدىغان ئوخشايدۇ» دەگەن تونۇشقا كەلدى. شۇڭا «سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىمسەم بولمىغىدەك» يەنى «سوۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭنىڭ مىللى ئىگىلىكىگە ئېتىۋار قىلىپ، سانائەت، ئېلېكتىر، بېزا ئىگىلىكى، قاتناش قاتارلىق ھەرخىل ماھىنىلار

بىلەن تەمىنلەپ، شىنجاڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم قىلسا ، دېگەن تۈمۈتتە بولدى. مانا بۇ كېيىنكى چاغدا ۋاڭ جېڭۋېيىنىڭ كېڭەيتىلگەن يېغىنىنى رەت قىلىش ۋە « شىنجاڭ - سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا سودا ئالاقىسى ھەققىدە ۋاقتىلىق كېلىشىم » نىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەئى يەنى جىن شۇرېن كېيىن ئەسلىگە بارغىنىدا قاماقتا ئېلىنغانلىقىنىڭ تۈپ سەۋەبى.

(4)

1930 - يىلى ئەتىياز پەسلىدە يەن شىسەن، فېڭ ۋۈشياڭلار جياڭجېشىنى ئاغدۇرۇش ۋەقەسىنى قوزغىغاندىن كېيىن، نەنجىڭ دىكى گومىنداڭ ھوكۈمىتى، جىن شۇرېنىڭ 18 - يونۇلۇشى ئارمىيەسىنىڭ باشقوماندانى قىلىپ، تېلېگىرامما ئەۋەتتى. جىن شۇرېن بولسا، «ھەربى ئىشلاردا ئۆزگۈرۈش تۇغۇلاق بولىدۇ» دېگەن خىيالدا، بۈيرۇقنى قوبۇل قىلدىم دەپ جاۋاپ تېلېگىرامما بېرىپ قويۇپلا، ئەسكەر ئېلىپ ئارمىيە قۇرمىدى. كېيىن گەنسۇ ھۆلەت ئارمىيەسىدىكى لېيۇيىفېن گەنسۇدىن ھەنشىگە كەتتى، قۇمۇلدا تۇرۇشلۇق قىسمىنىڭ مۇئاۋىن قۇماندانى (ئاداۋەتى) گەنسۇدىكى قالايمىقانچىلىق كۇنساناپ كېڭەيمەكتە ، ۋەزىيەت قىستاۋاتىدۇ. شىنجاڭغىمۇ خەۋپ يېقىنلىشىۋاتىدۇ . دېگەنلەرنى سەۋەپ قىلىپ، جىن شۇرېنغا: «قۇمۇلدا كۆچلۈك قىسىم تۇرغۇزۇپ، چېگرانى قوغداش ياكى قاۋۇل گېنېرالدىن بېرىلى تەيىنلەپ 18 - يونۇلۇش ئارمىيەسى باشقوماندانلىقىنىڭ نامىدا سۇجۇغا ئەسكەر كىرگۈزسەك، يەنى كېيىنكى سۇنىڭ ئېقىشىغا بېقىپ ھەيدىسەك،

دېمەك، ئىلگىرلىسەك ھەرقىتە گەنجۇغا بارالايمىز ، چېكىنسەك قۇمۇلنىڭ دەرۋازىسىنى چىڭ ساقلاپ تۇرالايمىز» دېگەن تەكلىپنى بەردى. جىن شۇرېن بۇ تەكلىپكە پەقەت «گوبدان گويلۇ- ھۇپ باقايلى، ئاندىن بىر مەسلىھەتى بولار» دەپلا جاۋاپ قايتۇردى.

جىن شۇرېن قەشقەردە تۇرۇشلۇق 2 - دېۋىزىيە باشلىغى ئې يەكگە تېلېگىرامما يوللاپ (ئېيىنىڭ گەنسۇلۇق) باۋدىنىڭ ھەربى ئوفېتسېرلار مەكتەۋىنى پۈتتۈرگەن.) «مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىش بار. تېلېگىراممىنى تاپشۇرۇۋالغان ھامان، دېۋىزىيە شتاۋىغا مەسئۇل ئادەم تەيىنلەپ، دەررۇ يولغا چىقىڭ، ھايال بولماي تېزدىن ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلگەيسىز» دېدى. ئېيىنىڭ تېلېگىراممىنى تاپشۇرۇۋېلىپ ئىشلارنى بۇيرۇق بويىچە بېجىردى. ئادەتتە ئېيىنىڭ تىنى ساغلام، مۇئامىلىدە سىلىق، ھاراقنى چىق ئىچمەيدىغان ئادەم ئىدى. يولغا چىقىشى مۇناسىۋىتى بىلەن قەشقەر كونا ھەم يېڭىشەھەرلەردىكى ھەربى- مۇلكى ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى شەھەر سىرتىغىچە ئۇزۇتۇپ چىقتى. بۇ ئەسنادا ھەممىسى بىر- بىرىدىن ھاراق تۇتۇپ چىڭ ئىچكەن ئىدى. ھۇ ۋاڭمۇ تىلا ھەجەزى بۇزۇلۇپ ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇزۇن يولغا قىلىشقان سەپەر تۈپەيلىدىن، ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلگەن كۈنى ئېغىر يېتىپ قالدى. جىن شۇرېن بىلەن بىر قېتىملا كورۇشتى. جىن شۇرېن ئۇنى پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ 9 - پولكىدا يېتىپ قوپۇشقا بۇيرىدى . يەنە سۇيىزاۋجىغا ئوبدان قاراپ داۋالىنىشىنى تاپىلىدى، داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي 20 نەچچە كۈن يېتىپلا ئولۈپ كەتتى. جىن شۇرېن داغ- دۇغلىدىق دەپنە قىلدۇردى. قەشقەر

قەردىكى 2 - دەۋرنىيە باشلىنىشىغا ، جىن-شۇرېن 4 - ئىنىسى جىن-شۇشىنىڭ تەيىنلىنىدى. مۇشۇ سەۋەپ بىلەن ئاداۋدې بىلەن ئۇچرۇشۇش ئەمەلگە ئاشمىدى، لېكىن ئاداۋدې ئوز پىكرىدە چىڭ تۇرۇپ، ئوزىگە - ئوزى تەمەننا قويغان هالدا، «ئوزەم ئەسكەر باشلاپ گەنجۇغا كىرەي» دىدى. جىن-شۇرېن ئاداۋدىنىڭ خاھىشى توغرۇلۇق: «قانات - قۇيرۇقلىرىدىكى يېتىلمىدى. يىراقلارغا ئۇچالمايسەن» دەپ تەستىق ئۇرۇپ قويدى.

شۇ ۋاقىتتا خېيشى كاردىۋرى چىڭخەي قىسىملىرى تۇرۇدىغان دائىرىگە مەنسۇپ بولۇپ، مۇداپىئە جايىي شىنجاڭغا تۇتاش ئىدى. جىن-شۇرېن مابۇفاڭغا تېلېگىراممىا يوللاپ: «شىنجاڭ بىلەن چىڭخەينىڭ مۇناسىۋىتىنى كۇچەيتمەش هەققىدە مەسلىھەتلەشمەك» «مەن ئادەم ئىشلىتىشتە مەھەللىۋاز ئەمەس» دىدى. مابۇفاڭنىڭ جاۋاپ تېلېگىراممىسىدا : «مەن هەم ئادەم ئىشلىتىشتە مەھەللىۋاز ئەمەس» دىدى. جىن-شۇرېن مەسلىھەتلىشىشنىڭ مۇشكۇللىكىنى سېزىپ ئالاقىنى ۋاقتىنچە توختاتتى. شۇڭا ن مابۇفاڭ جىن-شۇرېنغا تېلېگىراممىا يوللاپ، «ئەنگلىيەدىن هەربىي ئەسلىھەلەر سېتىۋالماقچى ئىدىم، ۋاكالىتەن باشقۇرۇپ بېرىشكە يارەملەشسەڭىز» دەيدۇ. جىن-شۇرېن: «بۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ ئولكىلىك هوكۇمەت ئەنگلىيەدىن قۇرال - ياراق سېتىۋالغىنىدا نەنجىڭ هوكۇمىتىگە ئىلتىماس قىلىپ تەستىقلاتقان. مۇبادا هەربىي هوكۇمەتنىڭ رۇخسەت قىلغان پاسپورتى بولسا، شىنجاڭ ئولكىسى ئاندىن ۋاكالىتەن باشقۇرىدۇ - دىگەن مەزمۇندا جاۋاپ تېلېگىراممىا قايتۇرىدۇ. بۇ تېلېگىراممىغا جاۋاپ كەلمەيدۇ. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن شىنجاڭ-چىڭخەي ئارىلىغىدىكى ئالاقە توختاپ قالدى.

1931 - يىلى قىش پەسلىدە، گېنسۇ ئولكىسى مىنشەن ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق يېڭىدىن تۇزۇلگەن 14 - دەۋزىيە باشلىغى لوداچاڭ، جاۋيۇيېرېننى يۇرتداشلىق مۇناسىۋىتى بىلەن خەت يېزىپ ئوزىگە ۋاكالىتەن شىنجاڭغا بېرىپ، جىن-شۇرېن بىلەن كۆرۈشۈپ ئالاقە باغلاشقا ئېۋەتىدۇ. جاۋيۇيېرېن ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىپ سۇيزاۋجىنىڭ ئويىدە تۇرىدۇ. جىن-شۇرېن سۇي زاۋجىغا: «كۇتۇۋال!» دەپ بۇيرۇق بېرىپلا قالماستىن، بەلكى جاۋيۇيېرېننى بىر نەچچە ئاي تۇرۇشقا تەكلىپ قىلىدۇ. 1932 - يىل باھارمەزگىلىدە جاۋيۇيېرېن خوشلۇشۇپ گەنسۇغا يانغاندا، جىن-شۇرېن چىڭ يوللۇق تۇتۇپلا قالماستىن، يارىملىق 4 ئات، تېز ئاتار- شىداچاڭ مىلتىقتىن 4 نى ۋە نۇرغۇن يەرلىك مەھسۇلاتلاردىن ئىنئام قىلىدۇ . مېڭىش ئالدىدا جاۋيۇيېرېن بىلەن جىن-شۇرېن سوھبەتلىشىپ شىنجاڭدا ئادەم ئاز . لوداچاڭ گەنسۇدىن 2000 نەپەر ياش ئەسكەر ئېلىپ شىنجاڭغا يوللاپ بەرسە، شۇنىڭ بىلەن ئەسكەرلىرىمىزنى تولۇقلىۋالساق «دىگەن گەپلەر بولۇنغاندا جاۋيۇيېرېن : «چوقۇم بېجىرىمىز، بىراق خېشىدىن ئوتۇش مۇشكۇل، تىبەت رايونى ئارقىلىق ئوتۇش مۇمكىن» دەيدۇ. خىراجەت مەسىلىسى توغرۇلۇق مەسلىھەتلەشكەندە جىن-شۇرېن: «تىبەتنىڭدىن ئاجرىتىپ بېرىمىز» دەيدۇ. جاۋيۇيېرېن پىرىزۋۇت قىلىش تەس، مەن ئالتۇن ئېلىپ كېتەي» دىگەندە جىن-شۇرېن ماقۇل كۆرىدۇ. شۇ كۇنلەردە لوداچاڭنىڭ كونا خىزمەتچىسى لى-خېيى چىڭداۋدا

سىچۇەنلىك دىك‌شىخۇنىڭ قول ئاستىدىكى خۇاڭيىڭ بىلەن ئۇ-
رۇشقاندا مەغلۇپ بولۇپ، قېچىپ كەلگەن ئىدى. لوداچاڭ ئۇ-
نى قارانىيەت، قۇماندانلىققا بويسۇنمايدۇ، باشقۇرۇش تەس«دەپ
بەرەر ئىشقا تەينىلىمىدى. دەل شۇ چاغدا جاۋيۇيېرېن شىنجاڭدىن
قايتىپ كەلدى. لېكىن پاراڭلىشىپ جاۋيۇيوپىندىن شىنجاڭغا
بېرىش پۈرسىتى بارلىغىنى ئاڭلاپ، جاۋيۇيېرېن بىلەن بىرلىكتە
شىنجاڭغا بارماقچى بولىدۇ. لوداچاڭ مىڭنەچچە يۈز ئادەم، بىر
قانچە بومبا، بىرنەچچە ئون تال ناچار مىلتىق بېرىپ، لېكىنى
لۇيجاڭ (بۇنگادا باشلىغى) جاۋيۇيېرېننى مۇئاۋىنلىققا تەينىلەپ،
شىزاڭ رايونى ئارقىلىق شىنجاڭغا يولغا سالدى. لېكىن رايو-
نىغا كەلگەندە تىبەتلىكلەر توساپ قويغانلىقتىن ماگالماي، قايـ
تىپ كېلىدۇ. جاۋيۇيېرېن بىلەن لېكىنى يول ئۈستىدە پۇل باشـ
قۇرۇش توغرىسىدا زىتلىشىپ قالىدۇ. لوداچاڭ ئاڭلاپ، گۇمانـ
لىنىپ، دەرھال بىر پولك ئەسكەر ئۈۋەتىپ «يوقۇتۇڭلار!» دەپ
بۇيرۇيدۇ. لى خېبىنىڭ قارشى تۇرۇشقا كۈچى يەتمەي ئاز سانـ
لىق ئادەمى بىلەن لېكىن ناھىيىسىنىڭ پىخىغا تېغىغا بارغاندا
مىنشەن ناھىيىسىدىكى ۋالى خۇمەن تەرىپىدىن ئېتىپ ئولتۇـ
رۇلدى. بۇ سەرگۈزەشتىنى جىن‌شۇرېن تەختتىن چۈشكەنگە قەدەر
ھېچكىم بىلمەيتتى.

(6)

1933 - يىلى 3 - ئايلاردا، جىن‌شۇرېن شىنجاڭدا ھەرـ
بى ئىشلارنىڭ كېڭىيىشى تۈپەيلىدىن قاتناشىنى كۆپەيتىشنى

پىلانلاپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 100 دانە ئايتو ماشىنا سېتىۋالـ
ماقچى بولدى. باھاسىنى سوزلۇشۇش ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقـ
نىڭ كونسۇلى زىراكىن بىلەن ئۇچرۇشۇشقا كىشى تەينىلەپ،
سوزلەشكەندە زىراكىن بىر قىسىم زاكالەت پۇل تاپشۇرۇپ ئۇـ
رۇشقا ماقۇل بولۇپ «باھا توغرۇلۇق ئوبدان مەسلىھەتلىشەيلى»
دەيدۇ. لېكىن زاكالەت پۇلنى تاپشۇرۇشقىمۇ ئىلاجى بولمايدۇ.
جىن‌شۇرېن ھەر بىر نازارەت، مەھكىمە باشلىقلىرىنى ئوز مەھـ
كىمىسىگە چاقىرىپ ئۇلارنى ئالتۇن قەرز بېرىپ ئۇرۇشقا سەـ
پەرۋەر قىلغاندا، چىن‌جىشەن 500 سەر، جۇرۇيشى 100 سەر،
لى‌دۇڭ 20 سەر، جاڭمىڭيۇەن 80 سەر، لى‌چى، لىيۇئىنلۇك ۋە
ھوكۇمەت ماگىرىسسىدىكى تىجارەتچىلەرنىڭ باشلىقلىرىمۇ (تەپسىلى
سانى يادىمدا يوق) جەمئى 1274 سەر 6 يېرىم مىسقال ئالتۇن
تاپشۇردى. جىن‌شۇرېن ئوز نامىدا تاپشۇرىۋالغانلىغى توغرىسىدا
ۋاقتىلىق ھوججەت بەردى ھەمدە مالىيە نازارىتى غەزىنىسىدىنمۇ
رەسمى ھوججەت بەردى. ئالتۇننى چوچەكنى ئالىسى لۇشياۋزۇغا تاپشۇرۇش-
تاپشۇرۇۋېلىش توغرۇلۇق ئالاقىلىشىۋاتقاندا، ئۇرۇمچىدە «12 -
ئاپرىل» سىياسى ئوزگۈرۈشى بولۇپ قالدى. جىن‌شۇرېن لۇشياۋ-
زۇغا «تاپشۇرماي تۇرا!» دەپ جىددى تېلېگىراممۇ يوللاپ، ئوزى
چوچەكنى بېرىپ، لۇشياۋزۇ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، «بۇ ئالتۇننى
يول خىراجەت قىلاي، بۇنىڭغا ئۇرۇمچىدىكى مال - مۇلۇكلىرىمنى
ئېلىڭلار» دەيدۇ. لۇشياۋزۇ ئولكىنىڭ ھوكۇمەتكە تېلېگىراممايول-
لاپ ئىلتىماس قىلغىنىدا ئولكە تەرەپ تەستىقلايدۇ. جىن‌شۇرېن
نەنجىڭگە بېرىپ باشقىلار ئۈنىڭ ئۈستىدىن ئەرز قىلغىنىدا، يە-
نى ئەيسانىڭ ئەرزىدە «ھوكۇمەتنىڭ ئالتۇنغا خىيانەت قىلدى

دىگەن قىسمى مۇھىم مەزمۇن بولغان. شۇ چاغدىكى شىنجاڭنۇل-
كىلىك ھوكۇمەت ھەم دۇبەن مەھكىمىسىدىن تېلېگراممۇ ئارقىلىق:
جىن‌شۇرېننىڭ چوچەكتىن يول خىراجەت ئۈچۈن ئالتۇن ئالغاد-
لىغى ۋە ئۇنى قانداق بىرتەرەپ قىلغانلىغى ھەققىدە سوراپ،
شىڭشىسەي بىلەن لى‌رۇڭ بىرلىكتە قول قويۇپ يوللانغان تېلې-
گراممىدا: «تەكشۈرۈپ كورگىنىمىزدە سابىق رەئىس جىن‌شۇرېن
چېكىنىپ چوچەككە بارغاندا، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپتىن سېتە-
ۋېلىنىدىغان ئاپتوماشىنىغا ئىلدىن تاپشۇرۇش ئۈچۈن ساقلانغان
1270 سەردىن جەقراق ئالتۇننى يول خىراجەت ئۈچۈن ئالغان.
مەزكۇر ئالتۇن پۈتۈنلەي ھوكۇمەت تەرەپ تىجارەتچىلەردىن قەرز
ئېلىنغان. ھازىر قەرز ئىگىلىرى ھوكۇمەتتىن ئالتۇنلىرىنى سورە-
غىلى تۇردى. ئولكىلىك ھوكۇمەت يىغىندا... ئۇچ قارارغا بولۇپ
تولەشى قارار قىلىندى. يەنى 1934 - يىل 9 - ئاينىڭ 1 - كۈ-
نى بىرىنچى قارار؛ 1935 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئىكە-
كىنچى قارار؛ شۇ يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئۈچىنچى قارار
بولۇپ، خاتىرىسى ئارخىپتا ساقلاغلىق. ئارخىپتىكى قارارنى
گەينەن كوچۇرۇپ، تېلېگراممۇ ئارقىلىق مەلۇم قىلدۇق» دېيىلگەن.
مېنىڭ بىلىشىمچە جىن‌شۇرېننىڭ ئۇرۇمچىدە ئۇچ
جايدا قوزغالماس مۈلكى بار ئىدى.
بۇنىڭدىن باشقا كىيىم - كېچەك، كىتاپ - رەسىم ۋاھاكازالار ئۇ چاغ-
دا جىن شۇرېننىڭ ئوي - جايلىرىنى دەسلەپتە مۇسادىرە
ھەيئىتى باشقۇرۇپ كەلگەن. كېيىنچە بىر ھويلىسى باشلانغۇچ
مەكتەپ قىلىنىدى. يەنە بىر ھويلىسىنى دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ
باش كاتىۋى خۇتكۈبەي ئىگىللەپ ماكانلاشتى. كىتاپ، رەسىم
قاتارلىق نەرسىلىرىنى دەسلەپتە شىڭ شىسەي كىتاپخانىغا تاپشۇر-

غانمىش، كېيىن كىملەرنىڭ قولىغا چۈشكەنلىگى نامەلۇم، كىيىم-
كېچەك ۋە ساندۇق ھەم ساقلانغان ئالتۇن - كۈمۈش قاتارلىق
بويۇملىرىنىڭ سانى ئېنىق ئەمەس ۋە كىملەرنىڭ قولىغا چۈشكەن-
لىگى نامەلۇم. بۇ پۇللار كېيىنكى چاغلاردا سۈرۈشتۈرۈلمەستىن
يوق بولدى.

(7)

جىن شۇرېن قۇمۇلدا «ھەمە يەرنى قايتۇرۇش» نى
ئەملگە قويدى. بۇ ئىش نامۇۋاپىق بولغانلىقتىن، قۇمۇل دېھاد-
لىرىنىڭ قوزغىلاڭ كونتۇرۇشىگە سەۋەپچى بولدى. ئارقىدىنلا
ماجۇڭيىڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ، شىنجاڭغا كېلىپ، بىر نەچچە
يىلغىچە سوقۇش داۋام قىلدى. 1933 - يىلنىڭ باشلىرىدا، ما
جۇڭيىڭ قىسملىرى ئۇرۇمچىنى مۇھاسىرە قىلىپ، ۋەزىيەت نا-
ھايىتى جىددىلەشتى.

1933 - يىلى 2 - ئاينىڭ 19 - كۈنى تاڭ سەھەردە،
ماجۇڭيىڭنىڭ قىسملىرى ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى چوڭ كوۋرۇككە
ھۇجۇم قىلىپ، خۇڭسەنزۇيىنى ئىشغال قىلدى. ئۇ جايدا تۇرۇش-
لۇق بىر پىيادە ئەسكەرلەر روتىسى (58 نەپەر ئادەم) پۈتۈنلەي
يوقۇتۇلدى. كەينىدىنلا ماجۇڭيىڭ ئۇيغۇر، خۇيزۇلاردىن 1000
دەك ئادەمنى مەجبۇرلاپ ئۇچ تەرەپتىن ھۇجۇم قىلدى. ئۇ چاغ-
دا ھەھەر مۇداپىئە گارنىزونىنىڭ قۇماندانى بەي‌شۇجېڭنىڭ ئاران 700
ئەسكىرى بولۇپ ئىككى ئىچىدە قۇراللىق ئاق ئورۇسلار 300
ئادەم ئىدى. ئاينىڭ 20 - كۈنى خۇڭسەنزۇي جەڭ جۇسەن، ياۋ-

ماۋسەن قاتارلىق جايلارنى بىرمەزگىل ماجۇگىيىك قىسمىلىرى ئىشغال قىلغان بولسىمۇ، دەرھال قايتۇرۇپ ئېلىنىدى، ماجۇگىيىك قىسمىلىرى مىڭچۈەن خۇيزۇلىرىنى يارىدەمگە ئېلىپ، ئۇلارنى چوڭ كوۋرۇكتىكى خەلقنىڭ ئويلىرىگە، توقۇمچىلىق زاۋۇدىغا، باغچا قاتارلىق جايلارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ يارىدەملەشتۈرگەن بولسىمۇ، ئاخىرى چوڭ كوۋرۇكنە ئوت كېتىپ، ماجۇگىيىك نەنسەنگە چىكىنىشكە مەجبۇر بولدى. چوڭ كوۋرۇكتىكى سوقۇشتا، ئولۇش ھەم ياردىدار بولۇش ئەھۋالى خېلى ئېغىر بولدى.

4 - ئاينىڭ1 - كۈنى ماجۇگىيىك قىسمىلىرى سەنپەڭكودىن ئۇرۇمچىگە يەنە ھۇجۇم قىلدى. ئۇلار 700 مىلتىق، ئىككى چوڭ زەمبىرەك، ئۈچ پىلىموت بىلەن كېچە - كۈندۈز ھۇجۇم قىلدى. 4 - چىسلا چۈشتىن كېيىن، ماجۇگىيىك قىسمىلىرى ياۋماۋسەنگە زەمبىرەك ئورنۇتۇپ، ئۇرۇمچىنى توپقا تۇتتى. شەھەردىن 5 چوڭ زەمبىرەك بىلەن قارشى ئوق ئاتتى. ئۇ چاغدىكى ھەربىي ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىغى، جىن‌شۇرېندىن: «ھازىر شەرقىي - شىمال پىدائى قىسمىلىرى ئارقىمۇ - ئارقا ئۇرۇمچىگە كېلىۋاتىدۇ. ئۇلارغا قۇرال تارقىتىپ، شەھەر موداپىئەسىگە يارىدەملەشتۈرسەك قانداق؟» دەپ سورىغاندا، جىن شۇرېن: «شەرقىي - شىمال، غەربىي - شىمال ھەممىسى دولەت زېمىنى، غەربىي شىمالدا ھازىرقىدەك مۇشكۈل پەيتتە تۇرغىنىدا كەلگەن ئەسكەرنى ئەلۋەتتە ئىشقا سېلىش لازىم - دە!» دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. ھەربىي ئىشلار باشلىغى دەرھال: «ئۇنداق بولسا شەرقىي - شىمال پىدائىي قىسمىلىرى بىلەن شۇ ئىسمەيمىنىڭ يۇرتداشلىق مۇناسىۋىتى بار، شۇڭا ئۇلارنى ئۈيغۇرتۇرۇپ ئىشلىتەيلى» دەيدۇ. جىن‌شۇرېن شۇ‌ئىسمەينى چاقىرىپ ئۇنىڭغا

ۋەزىپە بېرگەندە، شۇ ئىسمەيمۇ: «مېنىڭدە مۇتلەق يامان نىيەت يوق. بۈيرۇقنا قەتئى ئىتائەت قىلىمەن. ۋەزىپەمگە سادىق بولىمەن» دەپ قەسەم بېرىدۇ. ھۇنداق قىلىپ شۇ ئىسمەي يېتەكچى بۈيرۇق ئېلىپ 9 - چىسلا قىسمىلىرىنى باشلاپ، شەرقىي-شىمال پىدائىلىرىنىڭ بىر قىسمىغا قۇرال تارقىتىپ، ھۇيمۇگۇ، گۈمۇدى، سەنداۋبا قاتارلىق جايلارنى مۇداپىئە قىلدى. ماجۇگىيىك قىسمىلىرى ۋاقتىنچە چېكىندى.

12 - ئاپرىل چۈشتىن كېيىن سائەت 2 دە 300 دىن ئارتۇقراق ئورۇس ئەسكەرلىرى بۇزۇلۇپ، ئولكىلىك ھوكۇمەتكە ھۇجۇم قىلدى، بۇ چاغدا دۇبەن مەھكىمىسىدىكى قوغداش باتالىيونى بىلەن، ئاتلىق ئەسكەرلەر 1 - دىۋىزىيىسىنىڭ كوچۇلىگى سەرتتا بولۇپ، كازارمىدا ئادەم ئاز ئىدى. شۇڭا، قارشىلىق كۆرسىتەلمىگەن جىن شۇرېن تامغىسىنى ئېلىشقىمۇ ئولگۈرەلمەي، قاچتى. ھەربى ئىشلار باشلىغى جىن شۇشەن، پولىك باشلىغى سۇي زاۋچىلار ئەسىرگە چۈشتى. ئولكىلىك ھوكۇمەت ھەم دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ مۇھىم خىزمەتچىلىرى تامدىن ھالقىپ قېچىپ، ئولكىلىك ھوكۇمەتنى بوشۇتۇپ بەردى.

ھۇ كۇنى كېچىسى ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىغى بايپىنگۇن بەرگادا ئىشتاۋىدا ئېچىلغان نازىرلار، باشقارما باشلىقلىرى ۋە پولىك باشلىقلىرىنىڭ يىغىندا: «بۇ قېتىم سىياسى ئۆزگۈرۈش قىلىشقا ھەققەتەن مەجبۇر بولدۇق. جىن شۇرېننىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىش قابىلىيىتى يوق. ئەتىيازلىق تېررورلۇق ۋاقىئى كەتكۈزۈپ قويدى. خەلق پۈتۈنلەي ئاچارچىلىق گىرىۋىگىگە بېرىپ قالدى. ئەسكەرلىرىمىز خەلقنى تۇتقۇزۇش ئۈچۈن ھۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بولدى. جىن شۇرېن ئادەتتە بىزگە

خبلى ئېتىۋار بەرگەن . ئۇنىڭغا قەست قىلىش غەرىزىمىز يوق. پەقەت ئۇنى ھاكىمىيەتنى تاپشۇرۇشقىلا تەۋسىيە قىلىمىز» دېدى. يېغىن ئەھلى بۇ پىكىرگە قوشۇلدى . شۇ كۈنى كەچىسى ۋاقىتلىق ھەيئەت تەشكىل قىلىنىپ ، ۋاقىتلىق ھەربى ئىشلار ھەيئىتى قۇرۇلدى . ھەمىيەلەن بىر ئېغىزدىن ماقۇلدىپ نازىرى لېۋۇپنلۇكنى ۋاقىتلىق رەئىس ، شەرقىي - شىمال قىسىملىرىنىڭ بىرىگادا باشلىقى . جېن رۇگچىنى ۋاقىتلىق ھەربى ھەيئەت باشلىغى قىلىپ سايلىدى . لېۋۇپنلۇك ئۇچ تۈرلۈك ۋەدە بەردى : (1) پۈتۈن ئولكىدىكى ھەر مىللەت خەلقنىڭ مال - مۈلكى ھەم ھاياتىغا كاپالەتلىك قىلىمەن ؛ (2) جىن شۇرېن ئائىلىسىنىڭ مال - مۈلكى ھەم ھاياتىغا كاپالەتلىك قىلىمەن ؛ (3) سوۋېت كونسۇلخانىسىنى مۇھاپىزەت قىلىمەن . كاپالەتنامىغا پۈتۈن ھەيئەتلەر ئىمزا قويۇپ ماقۇللىدى ، لېۋۇپنلۇك ئۇرۇمچى ھاكىمى ۋە ساقچى باشلىغىنى ، ئومۇمى قارارنى ئاپىرىپ جىن شۇرېنغا كورسۇتۈشكە بۇيرىدى ، يەنى : خاتىرجەم بولسۇن ، ھاياتىغا ھەرگىز خەۋپ يوق دەپ تەۋسىيە قىلدى . جىن شۇرېن شۇئانلا ياك جىنجۇڭنى چاقىرتىپ شەھەرنى مۇداپىئە قىلدۇالغان لىياك × × مېك × × پولكىنى بىلەن بىرلىكتە قايتۇرما ھۇجۇم باشلىدى ، جىن شۇرېن سېپىل ئۈستىدە تۇرۇپ بىر كېچە - كۈندۈز سوقۇشقا قۇماندانلىق قىلىپ ، سېپىلنىڭ غەربىي - شىمال قىسمىنى قولغا ئالدى. ئورۇس ئەسكەرلىرى بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىنىشكە ھازىرلىنىپ تۇرغاندا شەرقىي - شىمال قىسىملىرى يارىدەمگە كېلىپ مەغلۇبىيەتنى غەلبىگە ئايلاندۇردى. بۇ چاغدا سوددىگەرلەر جەمىيىتى ئاقبايراق كوتۇرۇپ تېچلىق تەلەپ قىلدى.

بۇ نوۋەت ئىش قوزغىغانلار 5 ئادەم ئىدى. تاۋېچىيۇي، گېمېر- كىللەر شەرقىي - شىمال قىسىملىرىنىڭ ھىسداشلىغىنى قولغا كەلتۈرۈپ، رۇس ئەسكەرلىرىنىڭ شەھەرگە كىرىپ ئىش قوزغىشىغا يول قويدى: 400 دەك ئادەمنىڭ نىسپى شەھەر ئىچىدە، قالغان 200 ئادەم شەھەر سىرتىدا بۇيرۇق كۈتۈپ تۇراتتى، قۇماندان ياك جىنجۇڭ مېك × × ۋە لياك × × تۆەنجاڭلار بىلەن بىرلىكتە قايتارما ھۇجۇم قىلغانلار 1000 دىن ئوشۇق بولۇپ قورال - ياراقلىرى خىل ئىدى. بۇ سوقۇشتا ئىككى تەرەپتىن ئولگەن ۋە يارىدار بولغانلارنىڭ سانى 350 دىن ئارتۇق- راق بولدى. بۇ ۋاقىتتا شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرىنى باشلاپ شەھەرنىڭ شىمالىدىكى يېپاۋچىگۈگىغا چايلاشتى، جىن جۇڭ (شۇ چاغدىكى دۇبەن مەكتىپىنىڭ ھەربى مۇشاۋىرى) بىرىپ ئالاقە قىلىشتى، شېڭ شىسەي سىياسى ئىنقىلابنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ماقۇل بولۇپ، خۇڭسەنزۇينى توپقا تۇتۇپ ھۇجۇم قىلدى. جىن شۇرېن ئومۇمى ۋەزىيەتنىڭ ئوگۇشسىزلىغىنى بىلىپ ياك جىنجۇڭ بىلەن غەرىكە قاراپ چېكىندى. جىن شۇرېن ئىلىغا بارماقچى بولدى. بىراق جاك پېيىۋەننىڭ پوزىتسىيىسى مۇجىمەل بولغانلىقتىن، بېرىشتىن يانتايدى. ماناسقا يېتىپ بار- غاندا، چوچەكتىن ئۇرۇمچىگە كېلىۋاتقان شەرقىي - شىمال پە- دائىي قوشۇنلىرىغا ئۇچراپ، ئۇلارغا 500 كىشىلىك مىلتىق 40 مىڭ تال ئوق، پىلىموت ھەم زەمبىرەك بېرىپ، مەسلىھەت بو- يىچە ئۇلارنى رۇس ئەسكەرلىرى بىلەن سوقۇش قىلىشقا تەۋ- سىيە قىلدى، لېكىن شەرقىي - شىمال پىدائىيقوشۇنلار قۇرال- نى ئالغاندىن كېيىن، بىز تېچلىقنى خالايتۇق » دەپ ئۇرۇ-

ۋالدى، جەن ھۆرپن ئىشنىڭ ئەپلەشمەيۋاتقانلىغىنى بىلىپ، يالڭاچبۇتنىڭ مۇھاپىزىتى ئاستىدا ماشىنا بىلەن چوچەكىكە كەتتى. چوچەكتىكى چېن شيۇپىڭ، لى‌ژۇشياڭ قاتارلىق ئىنكىلابى قوماندان قورال تاپشۇرۇپ، شەرقىي - شىمال پىدائىي قوشۇنلىرى بىلەن بىرلىكتە تۇرۇمچىگە كەتكەن ئىدى. جەن ھۆرپن چوچەكىكە يېتىپ بېرىپ ئايىنىڭ 24 - كۈنى خىزمەتتىن چېكىنگەنلىكى توغرىسىدا ئومۇمى تېلېگراممىا بويلىدى. گومىنداڭ مەركىزى 5 - ئايىنىڭ 5 - كۈنى جەن‌ھۆرپىنىڭ ئىستېپلىسىنى تەستىقلاپ، ئۇنىڭ بىلەن ئەگىشىپ ماڭغان قىسىملىرىنى گىلىغا بېرىپ، جىالڭچېپىڭنىڭ قوماندانلىغىغا ئوتتۇن دەپ بۇيرۇق قىلدى. جەن‌ھۆرپن ھۇنىڭ بىلەن بالا - چاقىلىرىنى باشلاپ سىبرىيە ئارقىلىق تېيەنجىنگە كەتتى.

(8)

« 12 - ئاپرىل سىياسى ئوزگۈرۈشى » دە تەختتىن چۈشكەن جەن ھۆرپن سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق تېيەنجىنگە يېتىپ بارىدى. ئۇ ئەسلىدە تېيەنجىندە ۋاقتىنچە دەم ئالماقچى بولۇپمۇ، لېكىن جىيالڭچېشى چېگرا ئەھۋالىنى بىلگۈسى كېلىپ، كەينىدىن تېلېگراممىا بويلاپ ئۇنى چاقىرتتى. جەن ھۆرپن ھېچبىر ئىككىلەنمەستىن، 1933 - يىل 10 - ئايلاردا ئەنچاگا بېرىپ جىيالڭچېشى بىلەن كۆرۈشۈپ، « مەن ئەنجىڭگە بېرىپ ھەر بىر پالاتاغا خىزمەتچىدىن دوكلات بېرىمەن » دەيدۇ. جىيالڭچېشى ماقۇل كۆرۈپ « ئەنجىڭگە بارغاندىن كېيىن،

ئى‌جىشى مېھمانخانىسىدا ياتقىن » دەپ مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ، يول بويى غەمخورلۇق قىلدى. ئەل ھۆ چاغدا شىنجاڭدىكى ئەيسا ئالپتېكىن جەن ھۆرپىنىڭ ئەنجىڭگە كەلگەنلىگىنى ئاڭلاپ مەمۇرى پالاتا باش كاتىپ چۈمنىي بىلەن كۆرۈشۈپ، جەن ھۆرپن ئۇستىدىن ئەرز قىلىدىغانلىغىنى بايان قىلىدۇ. چۈمنىي قوشۇلغاندىن كېيىن، ئەيسا ئالپتېكىن جەن ھۆرپنىڭ ئادەم ئولتۇرگەن، ئوت قويغان ۋە خىيانەت قىلغان جىنايى قىلمىشلىرىنى ئاساس قىلىپ مەمۇرى پالاتاغا ئەرز قىلدى، جەن ھۆرپن 10 - ئايلاردا ئەنچاگدىن ئەنجىڭگە كېلىپ جۇگ يالڭ مېھمانخانىسىدا ياتقان ئىدى. مەمۇرى پالاتا بىر ئەمەلدار بىلەن تورت ئەبەر شىيەنىسېنىڭ (ژاندارم) گۇۋاھتىپ، قولغا ئېلىپ، يەرلىك سوتقا تاپشۇردى. جەن‌ھۆرپىنىڭ ئەرز قىلىنىشى مېنىڭ بىلىشىمچە ئىككى سەۋەپتىن ئىبارەت. بىرىنچىسى: ۋالڭچەڭۋېينى خاپا قىلىپ قويغان ئىدى. 1930 - يىلى ۋالڭچەڭۋې بېيجىڭدە كېچەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ، جەن‌ھۆرپىنغا ئوزىنى ھىمايە قىلىش توغرىسىدا تېلېگراممىا بويلىغان جەن‌ھۆرپن « شىنجاڭ چېگرا ئولكە ، ئەزەلدىنلا مەركەزگە تايىنىپ ھەم ئىشىنىپ كەلگەن. ۋالڭ × × ئەپەندىم مۇبادا مەركەزگە بېرىپ قالىدىغان بولسىلا ئەلۋەتتە سەممى ھىمايە قىلىمىز، لېكىن مەركەزگە بارماستىن تۇرۇپ ئوزىمىزچە پالان دېيىشكە ئاجىزلىق قىلىمىز، » دەپ جاۋاپ تېلېگراممىا قايتۇرغان ئىدى. دەسلەك جەن‌ھۆرپن : « بۇت بىلەن كارىمىز بوق، بۇتخانىنى تونۇيمىز. » دىمەكچى ئىدى. بۇ ھەقتە ۋالڭ جەڭۋې ئىنتايىن خاپا بولغان ئىدى. كېيىن جەن ھۆرپن تەختە

تىن چۈشۈپ، نەنجىگە بېرىپ، خىزمەتتىدىن دوكلات بەرگەن. ۋاقتى ۋاك چىگۈپ ينىك مەمۇرى ئىشلار پالاتاسىغا باشلىق بولۇپ تۇرغان ۋاقتىغا توغرا كەلدى. ئەيسا ئالپىتكىن ئەرز قىلغان. ھامان دەرھال قولغا ئېلىشقا بۇيرۇق قىلدى. يەنى يۇقۇرقى ئوچىنى ئالماقچى بولدى. ئىككىنچىسى، چۈمىنىنى خاپا قىلىپ قويغان ئىدى. 1931 - يىل 8 - ئايدا چۈمىنى جۇڭگو - فىرانسىيە تەكشۈرۈش ئۈمىگى بىلەن بىرگە ئۇرۇمچىگە بارغاندا، جىن شۇرېن ئۇنى ياخشى كۈتۈۋالمىغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە قايتىش ۋاقتىدا كورىنەرلىك سوغا تەغدىم قىلمىغانلىقتىن بۇ ھەم نارازى ئىدى. جىن شۇرېننىڭ دېلوسى ھەققىدە يەرلىك سوت تۇنجى سوراق قىلغاندىن كېيىن، قىسقىچە مەلۇمات يېزىپ ئەدلىيە مىنىستىرلىك ئارقىلىق شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۈمەت ۋە شىنجاڭ يۇقۇرى سوتقا تېلېگىراما يوللاپ تەكشۈرۈش يۈرگۈزدى. بۇ چاغدا ھوكۈمەت بېشىغا چىققان شېڭ شىسەي تېلېگىراممىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن جاۋاپسىز قالدۇردى. كېيىنچە جىن شۇرېننىڭ دوسلىرىنىڭ ھەيدەكچىلىگى ئارقىسىدا شېڭ شىسەي نۇرغۇن ئويلانغاندىن كېيىن، ھەر جەھەتتى كوزدە تۇتۇپ، 1933 - يىلى 12 - ئاينىڭ 30 كۈنى: « تەكشۈرۈپ كورۈشمىزچە، جىن شۇرېن شىنجاڭدا 5 يىل ھوكۈمەت بېشىدا تۇرغاندا ھېچبىر نەتىجە يارىتالمىغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىشلەتكەن ئادەملىرى ناموۋاپىق بولغاچقا، ئەھۋالغا ماسلىشىپ كېتەلمىگەن. ئەرزدىكى تارماقلارغا كەلسەك: يا ھەۋەر شارائىتىنىڭ ئېھتىياجى، يا مەمۇرى چارە قوللىنىش تۈپەيلى قىلغان ئىشلىرى تامامەن توغرا، قانۇن بۇيىچە جىنايەتكە ياتمايدۇ. سابىق شىنجاڭ ھوكۈمىتىنىڭ كاتتۇ

چىن فېڭنى ۋەكىل قىلىپ، سوراق ئۇستىدە گۇۋاچىلىق قىلىشقا تەيىنلەنگەندىن تاشقىرى ئالاھىدە تېلېگىراممۇ ئارقىلىق جاۋاپ قايتۇرىدۇق. » دېگەن مەزمۇندا جاۋاپ قايتۇردى.

شىنجاڭ ئولكىسىدىن تەكشۈرۈپ ئېۋەتىلگەن جاۋاپ تېلېگىراممۇ نەنجىڭگە كەلگەندە ئەدلىيە - مىنىستىرلىك جاڭنىڭ يەرلىك سوتىغا يوللاپ بەردى. لېكىن سوراپ بىر تەرەپ قىلىشنىڭ ئورنىغا، كەينىگە سورەپ ئايالاشتۇرمىدى. بۇ چاغدا جىن شۇرېننىڭ يۇرتداش ھەم دوسلىرىدىن نۇرغۇن كىشىلەر بۇ چاغدىكى مەركىزىي ھوكۈمەتكە جىن شۇرېننى قوغداش ئۈچۈن مۇنازىرىلەشتى. گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي، شىنجاڭدىكى ئەمەلدارلار، يەرلىك مۇتەۋەر زاتلار ۋە جىن شۇرېننىڭ ئەسلى يۇرتى لىڭشيا رايونىدىكى ناھىيىلەرنىڭ خەلقلىرىمۇ جىن شۇرېننىڭ ئەنزىسىنىڭ ھەل بولىشىغا يادەملىشىدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈپ، خەت يازدى. قورچاق - چىڭخەي ئولكىلىك ھوكۈمەتنىڭ رەئىسى مالىكىمۇ جىياڭجېيشىغا ئىلتىماس قىلىپ قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. شۇنىڭدەك بەزى ئولكە رەئىسلىرى تەختتىن چۈشكەندىن كېيىن جىن شۇرېنغا ئوخشاش كۈنگە قالماسلىق ئۈچۈن قۇتقۇزۇشقا كۈچ چىقىرىشقان ئىدى. بىراق جاڭنىڭ يەرلىك سوت بىرىنچىدىن مەمۇرى پالاتا تاپشۇرغان ئەنسىزە بولغاچقا، ۋاك جىگۈپينىڭ يۈز خاتىرجەمى قىلىپ، گۇناسىز » دەپ ھوكۇم چىقىرالمىدى، شۇنىڭدەك جامائەت پىكرىنى كوزدە تۇتۇپ جازالىيالمىدى، ئۇنىڭ ئەنزىسىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاشقا مەسئۇل قىلىنغان ئەمەلدار شېن بىڭچېيەن قانۇندىن ئاساس تاپالماي، ئالى تەپتىش مەھكىمىسىگە ئىلتىماس

قىلىپ ئىشنى كەينىگە سوزدى. 1935 - يىلى 5 - ئايغا كەلگەندە سوراق قىلىپ قاراپ چىقىشنى باشلىدى. يەنى ئەيىپ-كار ھەم ئەيىپلىگۈچى ۋە گۇۋاچىلاردىن ئانچە - مۇنچە ئىش-لارنى سوريغاندىن كېيىن ئادۋوكات جاك ياۋزىك، جىيالڭ يۇك، ۋالڭ رۇيلىك قاتارلىق ئۇچ كىشىگە ماددىلارغا بىنائەن ئاقلاشنى بۇيرىدى. « باشقىلارنى ئادەم ئولتۇرۇشكە، ئوت قويۇشقا قۇت-راتقان، تاجاۋۇز قىلغان، بۇلاڭچىلىق قىلغان دېگەن ئۇچ ئىشتا كۇناسىز » دېگەندىن تاشقىرى يەقەت تاشقى ئىشلار قىسمىدا « جىن شۇرېن » ئوزىنىڭ شەخسى ئىشلىرى مۇستەھكەملەش ئۇچۇن جۇمھۇرىيەتكە زىيان يەتكۈزدى دەپ قارىلاپ جىنايى ئىشلار قانۇنىنىڭ 118 - ماددىسىغا بىنائەن ئەسلىدە مۇددەتسىز جازاغا ياكى 7 يىلدىن ئارتۇق مۇددەتلىك جازاغا لايىق بول-سىمۇ جىنايى ئىشلار قانۇنىنىڭ 77 - ماددىسى، 84 - ماددە-سىغا ئاساسەن، ئەھۋالغا قاراپ، بۇ جازانىڭ ئىككىدىن بىر قىسمى ئېلىپ تاشلىنىپ 3 يىل 6 ئايلىق مۇددەتلىك جازا بېرىلسۇن، 5 يىللىق گىراژدانلىق ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنسۇن، » دەپ ھوكۇم چىقىرىلدى. ئەدلىيە پالاتاسى ھوكۇمەتكە ئىلتىماس قىلىپ 1935 - يىلى دولەت بايرىمى كۇنىسى يەۋقۇلئاددە كېچىرىم قىلدى.

جىن شۇرېن ئەركىنلىككە ئېرىشىپ ئەنجىگدە يانتى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندا لەنجۇغا كې-لىپ 1941 - يىلى ۋاپات بولغاندا 62 ياشتا ئىدى.

№1 قوشۇمچە

جىن شۇرېن ئەرز قىلىنغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ تەكشۈرۈپ جاۋاپ بەرگەنلىگى ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات :

1 - تەكشۈرۈشىمىزچە شىنجاڭ - سوۋېت ۋاقىتلىق سودا ئالاقە كېلىشىمى، ئەسلىدە شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى خوھنا بولغاچقا ئوز ئارا سودا - ئالاقە قىلىشتىن ئىبارەت بولۇپ، ئەمىلىيەتتە زادىلا توختۇتۇپ قويۇشقا بولمايتتى. دولەت مۇداپىئەسىز ئاجىز بولغانلىقتىن، چېگرانى تاقاپ قويۇشقىمۇ بولمايتتى. ھېچقانداق توسالغۇسىز، ئىختىيارىغا قويۇۋاتقاندىن كورە كېلىشىم تۇزۇشسەك، بىر ئاز چەكلەپ تۇرۇشقا پايدىلىق. ئۇنىڭ مەزمۇنىغا كەلسەك، ئىگىدارلىق ھوقۇقىغا ئۇقسانى يوق. 18 - يىلى ئوتتۇرا ۋە شەرقى تەرەپتىكى ۋەقەلەر يۇزىسىدىن، مەركەز چېگرانىڭ پەۋقۇلئاددە ئەھۋالىنى كوزدە تۇتۇپ، « شىن-جاڭنىڭ تېچلىغى ساقلاپ قېلىنسۇن » دەپ تېلېگىرامما ئارقىلىق بۇيرۇق بەرگەنلىگى ئەنگە ئېلىنغان. شۇڭلاشقا قائىدە بويىچە ۋاقىتلىق سودا كېلىشىمى تۇزۇلدى. بۇ ھەقىقەتەن شارائىت تەقەززاسى. ئەلۋەتتە توغرا چۇشۇنۇشكە تېگىشلىك. كېلىشىمنىڭ

ئەسلى نوسخىسىنى تەكشۈرۈپ كورسەك، ئىگىلىك ھوقۇققا قىلىـ
چىمۇ نوقسان يەتكۈزىدىغان يېرى يوق.

2 - « ۋۇمۇلدىكى يەرلەرنى ئىسلاھ قىلىپ ئوز ئـ
گىلىرىگە قايتۇرۇش زۇگلىنىك ① ۋەسىيىتىگە بىنائەن قوللۇـ
نۇلغان تەدبىر بولۇپ، مەقسەت ئىنئودالىلىق تۈزۈمنى ئەمەلدىن
قالدۇرۇش، يەنى سىناق ئۈچۈن يىولغا قويۇلغان بولسىمۇ،
قالايىقانچىلىققا سەۋەپچى بولۇپ، دەرھال توختۇتۇلدى.
ئەسلىدە ئۇيغۇرلارنىك يېزىنى مەجبۇرى بۇيرۇق بىلەن خەنـ
زۇلارغا ئېلىپ بەرگەن ئىش ئەمەس. ۋەقەنىك كېلىپ چىقىش
سەۋەبىنى تەكشۈرگىنىمىزدە جىن شۇرېن ئاھىم ئىشلىتىشتە خاتا-
لىشىپ، ئالدىراقسانلىق بىلەن ئىش كىورگەنلىكتىن بولغان.
ماجۇئىيىك مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، يىتنە - ئىغۋا تارقىتىپ
ۋەقەنى زورايتىشقا كۇشكۇرتتى، ھەتتا ئەسكەرلىرىنى ئىشقا
سېلىپ پاراكەندىچىلىك سالدى. ئولكىلىك ھوكۇمەت ماجۇئىيىنىك شۇ
جايدا تارقاقان ئۇيغۇرچە، قازاقچە تەشۋىق ۋاراقلىرىنى مەر-
كەزگە قاراشلىق 36 - مۇنزىيىنىك تامغىسى بېسىلغان بۇيرۇق-
لىرىنى قولغا چۈشۈردى. بۇ پۈلاتتەك پاكىت بولالايدۇ. ھازىر
ۋەقە تېچلاندۇرۇلدى. ئولكىلىك ھوكۇمەت قۇمۇل ھاكىمى بول-
ۋاسىنىك قۇمۇل مەلقىنىك يەرلەرنى ئىسلاھ قىلىپ ئوز ئىگىلـ
رىگە قايتۇرۇش، سېلىقلارنى يەڭگىللىتىش مەقسىدە ئوتتۇرىغا
ئالاقە ھەم تېلېگىرامىلىرى بىق. بۇنىڭدىن ئىلگىرىكى قوزغـ
لاڭ زادى بۇنىڭدىن كېلىپ چىقمىغان »

3 . « شۇ چاغدىكى شىنجاڭنىك قەغەز پۇلى 30 نى

① سۇلۇك جۇگسەن ئەپەندىنى دېمەكچى.

بىرگە تەڭشەشتى. جىن شۇرېنىنىك ئېيتقانلىرىنىك ھەممىسى ھەقىقى
ئەھۋال. لۇشياۋزۇنىنىك ئىسپاتلىشىچە، قەغەز پۇل بىلەن كۇ-
مۇش پۇللارنى تۇتۇپ قېلىش ئەسكەرلەرنى تەمىنلەش ئۈچۈن
بولغان. بۇنىڭدىن جىن شۇرېنىنىك ئىشلەتكىنى 144 مىك 751
سەر بولۇپ، ئۇنى شۇ چاغدىكى بازار باھاسى بويىچە كۇمۇش پۇلغا
سوندۇرغاندا 3000 سەردىن ئارتۇغراق بولىدۇ. ئۇنىڭدىن قالغان
80 مىك 249 سەر كۇمۇش پۇلنى لۇشياۋزۇنىك ۋاكالىتەن ئول-
كىلىك ھوكۇمەتكە تاپشۇرغانلىغى ئەنە بار. ھوكۇمەت پۇلىغى
سەۋەپسىز ئېلىپ كەتتى دېيىش جىنايەت بولۇپ شەكىللەنمەيدۇ.
ئالتۇن مەسىلىسىنى تەكشۈرۈشىمىزچە جىن شۇرېن بۇ ئالتۇننى
شەخسى نامىدا جۇرۇيشى ، چېن جىشەن، جالۇ مىڭيۇەن، لى چى
قاتارلىقلاردىن ئوتنە ئالغان، ئۇ ئەسلىدە ھوكۇمەت پۇلى
ئەمەس. ئۇنى ئولكىلىك ھوكۇمەتكە ئاپتۇ ماشىنا سېتىۋېلىش
ئۈچۈن شەخسىلەردىن قەرز ئالغان. پۇلنىك مىقدارىمۇ تامامەن
توغرا. لۇشياۋزۇنىك دېيىشچە : مىنىگۇنىك 22 - يىلى
(1933 - يىلى) ئەتىيازدا، جىن شۇرېن 1274 سەر 6 يېرىم
مىسقال ئالتۇننى ئايرۇپلان تەيىنلەپ چوچەكتە ئېۋەتكەن. بۇيـ
رۇق بويىچە باكتودىكى سوۋېت بانكىسىغا تاپشۇرماقچى
بولغان. سوۋېت ئىتتىپاقى ئاھىم تەيىنلەپ مۇددەتكە بولۇپ
تاپشۇرۇۋالسىدىغان چاغدا « ئالتۇن تاپشۇرۇلماي تۇرسۇن ! »
دەگەن بۇيرۇق كەلگەن. شۇ ئارىلىقتا جىن شۇرېنمۇ چوچەكتە
يېتىپ بارغان. جىن شۇرېن ئۇرۇمچىدىن ئالدىراش قېچىپ
چىققانلىقتىن بىرەر شىگىلدەك نەرسىسىمۇ يوق ئىدى. ئۇ: ئۇرۇمـ
چىدىكى شەخسى مال - مۈلكىنى بېرىشكە رازىلىق بىلدۇرۇپ

هېلىقى ئالتۇنلارنى يول خىراجەت قىلىشقا ئېلىپ ماڭماقچى بولۇپ بۇنىڭ بەدىلىگە ئۇرۇمچىدىكى خۇسۇسى مال - مۈلۈكلىرىنىڭ رۇيخەتنى لۇشياۋزۇغا تاپشۇرغان. شۇنىڭدەك لىيۇبىنلۇك رەئىس بولغان چاغدا جىنشۇرىنىڭ مال - مۈلۈكلىرىنى قوغداشقا مەسئۇل بولىدىغانلىغى ھەققىدە رەسمى ئېلان تارقاتقان. تەكشۈرۈشىمىزچە بۇ راست بولۇپ چىقتى. مەزكۇر ئىككى ھوجەتلىك قەغەزنىڭ چاتاق يېرى يوق ئىكەن. مانا بۇ شۇ چاغدا ئالتۇننى ئېلىپ ئىشلەتكەنلىگى توغرىسىدىكى ھەقمقى ئىھتىۋال. تەكشۈرۈپ كۆرۈشىمىزچە تامامەن راست بولۇپ چىقتى. بىراق شۇ چاغدا ئالتۇن بەرگۈچىلەر قۇدا - باجا، دوست - يارەنلىرى بولغانلىغى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئالغانلىق ھوججىتى ئېلىنمىغان. "

4. " تەكشۈرۈشىمىزچە چوڭ كوۋرۈك ئەتراپىدا ئولتۇرۇشلۇق خەلق ئەسلىدە 20، 30 ئويلۇك ئاھالە، ئەزەلدىنلا ئادەم ھالاك ئىدى. زەمبىرەك ئوتىدا مىڭلىغان ئادەم ھالاك بولدى. دىگەن پاكىتنىڭ بولۇشى مۇتلەق يوق گەپ. پەقەت ماشىنىڭ بىر نەچچە كۈن ئىشغال قىلىپ تۇرغانلىقتىن خېلى ۋەيرانچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. لېكىن چوڭ كولەمدە ئوت قويۇش بولمىغان. بىراق سوقۇش پاراكەندىچىلىگى بولغاچقا، ھەممىنىڭ ئەمىن تاپماسلىغى تەبىئى، يالغۇز چوڭ كوۋرۈكلا ئەمەس، ھەممىلا جاي ھۇنداق بولغان.

" شىنجاڭ - سوۋېت ۋاقتىلىق سودا كېلىشىمى " نىڭ مەزمۇنى شۇكى: جۇڭخۇا جۇمھۇرىيىتى شىنجاڭ ئۇلكىسىنى سوۋېت ئىتتىپاقى رەسپوبلىكىسىنى بىلەن چېگرىداش بولۇپ، تارىختىن ئىقتىسادىي تەرەققىيات مۇناسىۋەتلىرى بولۇپ كەلگەن. يەنە تەكشۈرۈشىمىزچە ئىككى تەرەپ ھوكۇمەتلىرى شىنجاڭ - سوۋېت ئوتتۇرىسىدىكى سودا ئىشلىرىنى ئورتاق گۇللەندۈرۈش ئارزۇسىدا ئىكەنلىگىنى كوپ قېتىم ئىسپاتلاشقان. شۇڭا شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتى جۇڭخۇا جۇمھۇرىيىتى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن رەسمى سودا - ئالاقە مەرتىبىسى تۈرغۇزۇشتىن ئاۋال توۋەندىكىچە كېلىشىم قىلىغان.

(1) شىنجاڭ ئولكىسى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى رەسپوبلىكىسى، مال ئىمپورت - ئېكسپورت ۋە خەلق بېرىش - كېلىش قىلىدىغان چېگرا زاستاپلىرى، جۇڭگو ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھازىرقى قانۇنلىرىغا بىنائەن كەلگۈسىدە ئەركەشتام (ياكى تورغات) قورغاس، باكتۇ ھەم جىمنەي لەرىدىن ئوتىدىغان بولىدۇ.

شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتىدىن شىنجاڭ سودىگەرلىرى، ئالاھىدە رۇخسەت قەغزى بولمىسمۇ، شىنجاڭدىن چىقىدىغان ئالاھىدە يەرلىك مالالارنى، سوۋېت ئىتتىپاقىغا چەكسىز ئېلىپ كىرىشكە، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دولەت ئىگىلىگىدىكى سودا ئورگانلىرىغا سېتىپ بېرىشكە ماقۇللىشىنى

ئۇمىت قىلىدۇ. بىراق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھازىر يۇرگۈزۈۋاتقان قانۇنىدا ئىمپورت قىلىنىغان مالىلار بىۋاسىتە كىرمەيدۇ.

(3) شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت سودا ئورگانلىرى ۋە گىراژدانلىرىنىڭ قەشقەر، چوچەك، ئالتاي، ئۈرۈمچى رايونلىرىدا ئوزلىگىدىن سودا - سېتىق قىلىشقا ھوقۇقلۇق ئىكەنلىكىنى ماقۇللايدۇ. ھەمدە يۇقۇرىدا ئاتالغان رايونلارغا ۋەكىل ياكى ھەيئەتلەرنى تەينلەپ يەركەن، تۇرپان، قاراشەھەر، خوتەن، ئاقسۇلارغا بېرىپ، شۇ جايلاردىكى تىجارەتچىلەر ياكى دۇكاندارلار بىلەن سودا دوگۇرلىرى تۈزۈشكە ۋە ئۇلارنى ئىجرا قىلىشقا ھەيدەكچىلىك قىلىش ھوقۇقى بىرىلىدۇ. شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ئىتتىپاقى سودىسىنىڭ تەرەپكە چۈشۈشى ئۈچۈن، سوۋېت سودا ئورگان خىزمەتچىلىرى بىلەن گىراژدانلىرى شىنجاڭدا ھازىر يۇرگۈزۈلۈۋاتقان قانۇن يۈزىلىمە - پىرىنسىپلارغا ئەمەل قىلىپ، ھەر بىر ۋەكىل ئەرباپلار سودا ئورگانلىرى تۇرۇشلۇق جايلاردا ئوز ئارا بېرىش - كېلىش قىلىشتا، ئەركىن بېرىپ - كېلىپ قاتناشىپ تۇرۇشقا ھوقۇقلۇق بولىدىغانلىقىنى ماقۇللايدۇ.

(4) شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ھوكۇمىتىدىن سوۋېت سودا ئورگانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ گىراژدانلىرى، شىنجاڭدىكى تىجارەتچىلەر ياكى دۇكاندارلار بىلەن سودا دوگۇرلىرى تۈزۈشكەن چاغدا، ئۇلارنىڭ ئوز ئارا مال ئېلىش - سېتىش باھاسى توغرىلىق ئەركىن مەسلىھەتلىشىپ توختۇتۇشقا رۇخسەت قىلىشنى ئۈمىت قىلىدۇ. توشۇش ۋە ئىھدىنامىنىڭ مۇددەت

مەزمۇنى جۈگگودا ھازىر يۇرگۈزۈلۈۋاتقان قانۇن بويىچە تەرتىپنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن تۈزۈلگەن دوگۇور ھوكۇمەت ئىدارىسىنىڭ تەزىمغا ئالدۇرىلىدۇ. شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ئۇقتۇرۇشىدىكى دوگۇور تەرتىۋىنى تەزىملاش ۋاقتى، شىنجاڭدا ھازىر يۇرگۈزۈلۈۋاتقان قائىدە بويىچە، 5 كۈندىن ئوتۈپ كەتمەسلىك لازىم. شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھوكۇمەت، شىنجاڭنىڭ ئوزى باشقۇرۇپ تۇرغان يەرلىك مەھكىمىلەر، ئىككى تەرەپتە تالاش-تارتىش بولغان چاغدا، ئالدى بىلەن ئىككى تەرەپ تۈزۈشكەن دوگۇور ياكى ئىھدىنامىنى تەكشۈرۈپ، جۈگگونىڭ ھازىر يۇرگۈزۈۋاتقان قانۇنى بويىچە، ئىككى تەرەپ تۈزۈشكەن ئىھدىنامىنى ئادالەتلىك بىلەن ئىجرا قىلىنىشىنى ئىسپاتلىيالايدۇ.

(5) شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ئىتتىپاقى سودا ئورگانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ گىراژدانلىرىنىڭ مەيلى ھازىر ياكى كەلگۈسىدە جۈگگودا ھازىر يۇرگۈزۈلۈۋاتقان قانۇن بويىچە تاپشۇرىدىغان تاموژنا باج ھەم باشقا باج پۇللىرى، جۈگگو تىجارەتچىلىرى ۋە دۇكاندارلىرى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئۈستۈنرەك بولماسلىقىغا ياكى ئېغىرلىتىش ئەھۋاللىرىنىڭ بولماسلىقىغا رۇخسەت قىلىدۇ. مۇبادا كەلگۈسىدە ھازىر يۇرگۈزۈلۈۋاتقان قانۇن بويىچە، تىجارەت بېجى ۋە تىجارەت بېجىغا ئوخشاپ قالىدىغان باج ئىشانە ئىشلىرى يولغا قويۇلغان ھالەتتە شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق سوۋېت سودا ئورگانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ گىراژدانلىرى كەلۈەتتە جۈگگو تىجارەتچىلىرى ۋە تۇغۇرلىرىدىن ئېلىنغانغا ئوخشاش باج ئېلىنىشى كېرەك.

(6) شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ئىتتىپاقى

هوكۇمىتىدىن، شىنجاڭدىكى خەلق ئىگىلىگىنىڭ مەنپەئىتىنى كوزده تۇتۇش ئۈچۈن شىنجاڭنى رىۋاجلاندۇرۇشتا ئىشلىتىلىدىغان ماشىنىلار مەسىلەن: سانائەت، ئېلېكتىرلىك، يېزا ئىگىلىگى قاتناش يەنى ئومۇمى ماشىنىسازلىق ماشىنىلىرىنى، كەلگۈسىده سودا دوگۈورىنىڭ خاراكتىرىگە بىنائەن، پۈتۈنلەي تەمىنلىشىنى ئۈمىت قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئوخشاش خاراكتىرلىك دوگۈور بويىچە شىنجاڭ تەسىراتى جەھەتتە لازىملىق مەلۇم سەۋىيىدىكى تېخنىكىلارنى، جۈگگو خەلقى ئىچىدىن مۇتەخەسسىس خادىملارنى يېتىشتۈرىدۇ.

سوۋېت هوكۇمىتى ئوخشاش خاراكتىردىكى دوگۈور بويىچە، شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئىگىلىگى، يېزا ئىگىلىگىنى ئىسلاھ قىلىش، بوز يەر ئوزلەشتۈرۈش، چارۋىچىلىقتەك ئىشلار توغرىسىدا مەلۇم دەرىجىده ياردەم بېرىشنى يولغا قويىدۇ.

(7) شىنجاڭ هوكۇمىتى سوۋېت هوكۇمىتىدىن شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئىگىلىك مەنپەئىتىنى كوزده تۇتۇش ئۈچۈن، شىنجاڭ تىجارەتچىلىرىنىڭ جۈگگو ئىچكى جايلىرىدىن چىققان مەھسۇلاتلارنى شىنجاڭغا ئەكىلىش ياكى شىنجاڭدا چىقىدىغان هەر خىل مەھسۇلاتلارنى جۈگگونىڭ ئىچكى جايلىرىغا ئېلىپ بېرىشى توغرىسىدا قوشۇمچە هوججەتتە كورسۈتۈلگەن هەر خىل مالالرنىڭ سوۋېت زىمىنى ئارقىلىق ئۆتۈشىگە رۇخسەت قىلىشنى ئۈمىت قىلىدۇ. بۇ خىل قوشۇمچە هوججەتلەرنى كەلگۈسىده شىنجاڭ ئولكىلىك هوكۇمەتنىڭ ئالايتەن ۋەكىلى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىده تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىلەن بىللە شىنجاڭ - سوۋېت ئوتتۇرىسىدىكى سودىنى راۋاجلاندۇرۇش ئاساسىدا، بۇيىل 11 - ئاي-

نىڭ 15 - كۈنىدىن ئىلگىرى بىرلىكته مەسلىھەت قىلىپ توختىتىلغان شۇ توختامنىڭ قوشۇمچە هوججىتى، شىنجاڭ ۋە سوۋېت خەلق ئىگىلىكلىرىنىڭ ئېهتىياجىغا بىنائەن هەر يىلى با مەسلىھەت بەلگىلەپ تۇرىدۇ.

شىنجاڭ ئولكىلىك هوكۇمىتى، سوۋېت ئىتتىپاقى هوكۇمىتىدىن : شىنجاڭ ئولكىلىك هوكۇمىتى ئوزىگە زورۇر بولغان مالالرنى، (سودا خاراكتىرىغا كىرمەيدىغان مالالر بۇنىڭ ئىچىگە كىرمەيدۇ) سوۋېت تېررىتورىيىسىدىن ئوتكۈزۈشنى تەلەپ قىلسا، مەيلى دولەت ئىچىدىن سېتىۋالغان ياكى سودا توختاملىرى بويىچە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئېلىنغان مالالر بولسۇن. سودا توختاملىرىغا ئاساسەن 3 - دولەتتىن شىنجاڭغا ئوتكۈزۈشكە توغرى كەلگەنده دوستانه پوزىتسىيىده تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشقا يول قويۇلىشىنى ئۈمىت قىلىدۇ.

شىنجاڭ ئولكىلىك هوكۇمەت سوۋېت هوكۇمىتىنىڭ ئالاقه خېتىده: ئەگەر سوۋېت زىمىنى ئارقىلىق ئاپىرىلىدىغان مالالردن هازىر يۈرگۈزۈلىۋاتقان قانۇندا مەنئى قىلىنغانلىرى بولسا، سوۋېت هوكۇمىتى شىنجاڭنىڭ تەلەپلىرى توغرۇلۇق، شۇ بويىچە بېجىرىشكە بولمىسىمۇ، تەكشۈرۈپ شۇ بويىچە ئەنگە ئېلىندى دەپ گەنلىرىنى ماقۇللايدۇ. يۇقۇرىدا بەلگىلەنگەن هەر خىل تارماقلار هەققىدە شىنجاڭ - سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەرنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن بولۇپ، شىنجاڭ ئولكىلىك هوكۇمەت ماقۇللايدۇ، كۆچكه ئىگه دەپ تونۇيدۇ. ئالايتەن ئېلان قىلدۇق، هەممىنىڭ ئىجرا قىلىشى ئۈچۈن تارقىتىلدى.

جۇڭخۇا جۇمھورىيىتىنىڭ 20 - يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

1931 - يىل 1 - ئوكتەبىر شەھەرى ئۇرۇمچى .

قوشۇمچە ھوججەت №1

ئۇقتۇرمىزكى: شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت شىنجاڭ - سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى سودا ئىشلىرىغا ئاساسلىق ئىستەش ئۇچۇن، شىنجاڭدىكى باجخانىلارغا، شىنجاڭ - سوۋېت ئوتتۇرىسىدىكى يولىلاردا ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنىدىغان مال-لارغا بىر خىل باج پىرىنسىپ بەلگىلەپ، ھەر ئىككى تەرەپ سودا ئىشلىرىنىڭ ئورتاق راۋاجلاندۇرۇش توغرۇلۇق ئومۇمى بۇيرۇق يوللىدى. بۇنىڭ ئۇچۇن سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتىگە ۋاقىپلاندۇرۇپ ئىلاقە يوللاندى. ھورمەت بىلەن جاۋاپ كۇتە-مىز، ھەمدە ھەممىسىنىڭ ئىجرا قىلىشى ئۇچۇن تارقىتىلدى.

قوشۇمچە ھوججەت №2

ئۇقتۇرمىزكى: شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ئىتتى-پاقى رىسپوبلىكىسى بىلەن شىنجاڭ سودا ئىشلىرىنىڭ راۋاج-لىنىشىغا ئاساسلىق بولسۇن ئۇچۇن ئۇرۇمچى، قەشقەر، غۇلجا، چوچەكلەردە سوۋېت ئىتتىپاقى مالىيە ئورۇنلىرىنى قۇرۇپ، سو-ۋېت ئىتتىپاقى سودا ئورگانلىرى ئىچىدە سودا - سېتىق، ما-لىيە ياكى جۇڭگولۇق تىجارەتچىلەر بىلەن بولىدىغان باردى-كەلدى ئىشلارنى باشقۇرىدۇ. جۇڭگو تىجارەتچىلىرى ئەگەر مەز-كۇر مالىيە ئورۇنلىرىغا سودا ئىشلىرى جەھەتتە تاپشۇرىدىغان ئىشلىرى بولغان چاغدا، قوشۇمچە بېجىرىدۇ. يۇقۇرىدىكى ئىش-

لارنى ئىجرا قىلغاندا مەزكۇر مالىيە ئورۇنلىرى ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئارزۇسىغا بىنائەن مەلۇم مىقدارىدا رەسمىيەت بەدىلى ئېلىپ، ئالاھىدە ۋەكىلىنىڭ تەكشۇرۇپ بېجىرىشىگە ئالاقە يوللايدۇ. ھەم-دە ھىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ يۇقۇرىدا بايان قىلىنغان تارماقلارغا نىسبەتەن ماقۇللاش ئېلىپ بارىدىغان ئۇسۇل قىلىندۇ. ئالايىتەن ئېلان قىلىندۇق، ھەممىسىنىڭ ئىجرا قىلىشى ئۇچۇن تارقىتىلدى.

قوشۇمچە ھوججەت №3

ئۇقتۇرمىزكى: سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتى مالىلارنى توھۇش ۋە ھەلقىنىڭ بېرىش - كېلىشلىرىگە قولايلىق تۇغدۇ-رۇش ئۇچۇن، شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ، يەركەت چېگرا-سىنى ۋ ئاي ئاچقاندىن كېيىن، ئىركەشتام چازىسىنى بېكىتىشنى، ئىركەشتام ئارقىلىق ئوتكۇزۇشكە تېگىشلىك يول ئۇسۇلىدىكى مالىلارنى جايىغا يېتەپ بارغىچە ئاسانلىق بولسۇن ئۇچۇن، مەز-كۇر پەۋقۇلئادە ۋەكىلىنىڭ تەكشۇرۇپ ئوتكۇزۇشنى، ھەمدە شىن-جاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت يۇقۇرىدا بايان قىلىنغان تارماقلارغا نىسبەتەن قوشۇلۇشنى ئۇمىت قىلىدۇ. ئالايىتەن ئېلان قىلىندۇق، ھەمەيلەن بىردەك ئىجرا قىلغاي.

قوشۇمچە ھوججەت №4

ئۇقتۇرمىزكى: شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ئىتتى-پاقى بىلەن بولىدىغان تېلېگرام ئىشلىرىدا بەلگىلىمە تەۋزۇش زۇرۇر دەپ قارايدۇ. شۇنىڭ ئۇچۇن چوچەك بىلەن ۋېيتاڭ

(باكتو) تېلېگىراف لىنىيەسىنى ئۇلاش كېرەك. شىنجاڭ يىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى سىمسىز رادىيو ئالاقىسىدۇ، بىۋاسىتە خەۋەرلىشىش بەلگىلىمىسى بولۇش كېرەك، يۇقۇرىدىكى تارماقلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ رەسمىيەتلىرى ھەم شەرت - ھارائىتلىرىنى كەلگۈسىدە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق پەۋقۇلئادە ۋەكىلى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىرلىكتە ئورتاق مەسلىھەتلىشىپ بەلگىلەيدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن مەزكۇر باش كونسۇل جانابلىرىنى ئالاقە ئارقىلىق تەكلىپ قىلىپ، سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ يۇقۇرىدىكى تارماقلارنى ماقۇللاشنى ئۈمىت قىلىدۇ. ئالايمەن ئېلان قىلدۇق. ھەممەيلەن تەڭ ئىجرا قىلسۇن.

جىن شۇرېننىڭ تەختىكە چىقىشى ۋە قۇمۇل ۋەقەسىنىڭ سەۋەبلىرى ھەم ئاقىۋىتى

پەن زۇخۇەن

1 - جىن شۇرېننىڭ تەختىكە چىقىشىنىڭ قىسقىچە ئوتمۇشى

1912 - يىلى، ياڭ زېڭشىن ئىلى شىڭخەي ئىنقىلابىنىڭ غالىبىيەت مۇيەسسىگە ئىگە بولمۇپلىپ، سابىق چىڭ خاندانلىغىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق مۇپەتتىشى، قوشۇمچە ئۇرۇمچى دوتەيى-

لىگىدىن بىر سەكرەپلا جۇمھۇرىيەتنىڭ شىنجاڭ دۇدۇ (باش گېنېرال) لىغى قوشۇمچە ئىچكى ئىشلار نازىرلىغىغا چىقىۋالدى. ياڭ زېڭشىن چىڭ خاندانلىغى دەۋردە گەنسۇ ئولكىسىنىڭ خېجۇ دېگەن جايىدا ئۇزۇن يىللار ئەمەلدار بولۇپ تۇرغان ئىدى. شىنجاڭدىكى ھەربىي - مەمۇرى ھوقۇقنى قولغا كىرگۈزۈۋالغاندىن كېيىن ياڭ زېڭشىننىڭ گەنسۇلۇق بولۇپمۇ خېجۇلۇق كونا تونۇشلىرى، خىزمەتچىلىرى كەينى - كەينىدىن كېلىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى مەنسەپدار بولۇش ئەمەل ئۈتۈپ باي بولۇش تامامىدا كېلەتتى. جىن شۇرېنمۇ (يەنە بىر ئىسمى دې ئىەن) خېجۇلۇق كونا مۇرىتلاردىن بىرسى ئىدى. ياڭ زېڭشىن گەنسۇدىن بولۇپمۇ خېجۇدىن پانا ئىزدەپ كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسىنى ئورۇنلاشتۇردى. جىن شۇرېننى بولسا ئالايىتەن ئوستۇردى. خەۋەرگە قاردىغاندا جۇمھۇرىيەتنىڭ 5 - يىلى (1916 - يىلى) جىن شۇرېن ھۇ چاغدا سىياسىي تەتقىقات ئورنىدا ئوقۇپ ئىمتىھاندا بىرىنچىلىكنى ئېلىپ، ياڭ زېڭشىنغا ياراپ قالغان ئىدى. جىن شۇرېن شىنجاڭغا كېلىپ 10 نەچچە يىل ئىچىدە، قەشقەر كونا شەھەر، ئاقسۇ بېكى شەھەر، ئۇرۇمچى ۋە كۇچار ناھىيىلىرىدە ھاكىم بولۇپ، ئاخىرى جۇمھۇرىيەتنىڭ 15 - يىلى (1926 - يىلى) ئولكىلىك مەھكىمىنىڭ سىياسىي ئىشلار نازىرى بولۇپ ئوستۇرۇلدى. جۇمھۇرىيەتنىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) مائارىپ نازىرى لىيۇۋېنلۇك خىزمەت بىلەن چىقىپ كەتكەندە، جىن شۇرېن مائارىپ نازىرلىغىنى قوشۇمچە ئوتىدى.

جۇمھۇرىيەتنىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) 7 - ئاي -

نىڭ 7 - كۈنى ياڭ زېڭشىن رۇسچە سىياسى - قانۇن مەكتەۋىدە ئېتىپ ئولتۇرۇلگەندە، جىن شۇرېن، جاڭ پىيىۋەن دۇگو-جېڭلار بىلەن بىرلىشىپ، فەن ياۋنەننى ئېتىپ، تاشلاپ توپۇلاڭنى باستۇرۇشتا خىزمەت كورسەتكۈچى بولۇپ، ياڭ زېڭشىننىڭ ئور-نىغا ئىگە بولۇۋالدى. نەنجىڭ ھوكۈمىتى جىن شۇرېننى ھىنجاڭ ئولكىسىنىڭ رەئىسى دەپ ئېلان قىلدى. دۇبەن دەپ ئېلان قىلىنغانغا جىن شۇرېن قاتتىق نارازى ئىدى. كېيىنچە جىن شۇ-رېنچىلار ھىيلە - نەيرەڭ ئىشلىتىپ نەنجىڭ ھوكۈمىتىگە تە-لېگرامما يوللىغاچقا، شۇ يىلى 11 - ئايدا نەنجىڭ تەرەپ ئۇ-نى چېگرا مۇداپىئە دۇبەنلىگىنى قوشۇمچە ئوتەشكە تەيىنلىدى. جىن شۇرېن يېڭى ئەمەلگە تەيىنلەنگەن كۈنى مەن ئۇنىڭ ئۆ-خانىسىدا ئىدىم. بىر مۇنچە ئادەملەر ئۇنى مۇبارەكلەپ كېلىش-تى، ئۇنىڭ گەپ - سوزلىرى ۋە قىياپىتىگە قارىغاندا ھېچبىر پەرۋا قىلمىغاندەك كورۈنەتتى، يەنى نەنجىڭ تەيىنلىسىمۇ، ئوزەم دۇبەن دېگەندەك قىلاتتى. مانا بۇ جىن شۇرېننىڭ تەخت-كە چىقىپ ھىنجاڭغا ھوكۈمرانلىق قىلىشتىكى دەسلەپكى قەدىمى ئىدى.

2 . تەختكە چىقىۋالغاندىن كېيىنكى تەدبىرلەر

جىن شۇرېن ياڭ زېڭشىننىڭ سۇيىقەست بىلەن ئولتۇرۇل-گەنلىگىنى كورۈپ، ئوزىگە ناھايىتى ھوشيار بولدى. پۈتۈن مەھكىمىنىڭ مۇھاپىزەت ئىشلىرىنى كۈچەيتتى. بولۇپمۇ 3 - زالنىڭ ئالدىدىكى قاشا (رىشاتكا)نىڭ سىرتىدىكى جىسەكچى قىسىملىرىنى كوپەيتىپ ئاۋالقى 6 ، 7 ئادەمدىن 10 نەچچە ئادەمگە يەتكۈزدى. ياڭ زېڭشىن ھايات چېغىدا 3 - زالنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى ئىشخانىدا ھېچقاچان مۇھاپىزەتچى قويمايتتى. جىن شۇرېننىڭ ئىشخانىسىدا بولسا ماۋزىدۇ ئاسقان مۇھاپىزەتچىلەر ھېممىسى ئۇنىڭ كەينىدە تۇرۇپ مۇھاپىزەت قە-لاتتى. ئويىنىڭ سىرتىدىمۇ جىسەكچىلەر چارلاپ قوغدايتتى. ھەتتا ئۇ تەرەتخانىغا بارسىمۇ 5 ، 6 جىسەكچى بىللە يۇرەتتى، قىس-قىسى ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى ناھايىتى چىڭ ئىدى. ئوتمۇشتە ياڭ زېڭشىن بىلەن كورۇشكۈچىلەر 2 - ئىشىككە خەۋەر قىلغاند-دىن كېيىن رۇخسەت قىلسا 3 - زالغا كىرىپ كورۇشەتتى. جىن شۇرېن ۋاقتىدا نازىرلار، دوتەيلەر 1 - دەرۋازىدىلا ھار-ۋۇلىرىدىن چۈشۈپ، مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ باشلامچىلىغىدا جىن شۇ-رېن بىلەن كورۇشەتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا جىن شۇرېننىڭ ئاچچىقى يامان ئىدى. ئەگەر ئۇ ئالاقىلارنى كورۈۋاتقان ياكى باشقا بىرسى بىلەن سوھبەتلىشىۋاتقان چاغدا مۇھاپىزەتچىلەر كى-رىپ ئىلتىماس قىلسا تىللايدىكەنىش. شۇڭا ئۇنىڭ بوش ۋا-قتىلىرىنى كۈتۈپ ئىلتىماس قىلاتتى.

جىن شۇرېننىڭ سىياسى تەدبىر جەھەتتە ئېنىق بەلگىلە-مىسى يوق، تولاراق ياڭ زېڭشىننىڭ كونا ئىشلىرىنى دوراپ ئىش-لەيتتى. مەسىلەن: پوچتا - تېلېگراف تەكشۈرۈش ئىشلىرى ئاۋالقىسىچە بولۇپ، ھەر بىر چېگرا ئېغىزلىرىنى قاتتىق تەكشۈرۈپ تۇردى. رۇخسەت قىلىنمىغان ئادەملەر مەيلىچە كىرىپ - چىقالمايتتى. نەنجىڭ ھوكۈمىتىگە نىسبەتەن ئالدىدا بىر خىل بولسا، كەي-نىدە بىر خىل بولۇپ ھوكۈمەت پەرمانلىرىنىڭ يەتكۈزۈشكە تې-گىشلىكلىرىنى ۋىلايەت، ناھىيەلەرگە يەتكۈزۈپ قويماتتى. ئىجرا قىلغان - قىلمىغانلىقىنى ھەرگىز سۈرۈشتۈرمەيتتى.

ھەربى جەھەتتە: جىن شۇرىن ياك زېڭشىن ۋاقتىدىكى ئەسكەرلەرنى چوڭكىلەشكەن دەپ بۇرۇنقىدەك قالايمىقان تارتاق ئىستىلنى ئوزگەرتمەكچى بولۇپ، چوڭ رەتلەش ئېلىپ بارىدى. ھەربى قىسىملارنى 3 دۆۋزىيەدىن كېڭەيتىپ 8 دۆۋزىيەگە يەتكۈزدى. گەنسۇلۇقلارنى، خېجۇلۇق ياشلارنى كوپلەپ قوبۇل قىلدى. ئەسكەرلەرنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى ياخشىلىدى. ھەربى مەشقىنى كۈچەيتتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ جىسمانىي تولىسى خېجۇلۇق بولۇپ، كىيىملىرى ئۇزۇر، ھەر كۈنى دۇبەن مەشىق قىلىپ، ھەربى ماھارەت ئوگۈنەتتى. جىن شۇرىن 5 - ئىنسىنى ھەربى ئىشلار نازىرلىغىغا، كونا خىزمەتچىسى — خېجۇلۇق سۇي زاۋ - جىنى مۇھاپىزەتچى پولكنىڭ باشلىغى قىلىپ تەينىلىدى. ئوزىنى يولىگەن جاڭ پېيىۋەننى رازى قىلىش ئۈچۈن، ئۇنى ئالايىتەن ئىلتىماس بىلەن ئىلىدا تۇرىددىغان بوز يەر ئوزلەشتۈرۈش ئەلچىسىلىگىگە مەلۇم قىلدى. سۇيمۇقەستتە ئولۇپ كەتكەن دۇفارۇگنىڭ ئوغلى دۇگوجىڭنى بىرىگادا باشلىغى (لۇيجاڭ)لىققا تەينىلىدى. يۇرتداشلىرى بولغان كونا ئوفىتسېرلەرنىڭ ھەممىسىنى بىر دەرىجىدىن ئوستۈردى. مەسىلەن: قۇمۇلدىكى بىرىگادا باشلىغى لىيۇشىزىڭ ئوسۇپ دۆۋزىيە باشلىغى (شجاڭ) بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا پولك باشلىقلىرى، بىرىگادا باشلىغى باتالىيون باشلىقلىرى پولك باشلىغى (ئوەنجاڭ) بولغانلارنىڭ سانى ناھايىتى چىق. ئۇ ئاۋالقى ھەربى ئەسلىھەلەرنىڭ كونىلىغىنى كوزدە ئوتۇپ، 1929 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا مېنى قەشقەر كونە شەرىنىڭ ھاكىملىغىغا تەينىلەپ، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇش -

لۇق باش كونسۇلى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ھىندىستان ئارقىلىق 10 ئوق يەيدىغان (شىداچاڭ) مىلتىقتىن 3000 تال، 2 مىليون تال ئوق ئېلىشنى تاپشۇردى، بۇ قۇرال 1930 - يىل قىش پەسلىدىن باشلاپ 1931 - يىلىنىڭ باشلىرىغىچە ھىندىستاندىن قاغىلىق ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە كەلتۈرۈلدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا: ئۇنىڭ ھەربى ھازىرلىقلارنى كېڭەيتىشى يالغۇز شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىغىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن بولۇپلا قالماستىن، تولاراق گەنسۇ ئولكىسى 1928 - يىلىدىن باشلاپ فىلىيشياگنىڭ قول ئاستىدىكى لىيۇيۇيفىڭ گەنسۇغا خوجايىن بولۇپ، مەزكور ئولكىدىكى خۇيزۇ مىللىتارىستلاردىن ماتىگشياڭ، ماجۇڭيىڭ قاتارلىقلار بىلەن زىمىن تالىشىپ قالدى. بىر نەچچە قېتىم سوقۇشۇشلارمۇ بولدى. يەرلىك ئورۇنلار قالايمىقانلاشقانلىقتىن، جىن شۇرىنىڭ قۇرال كۈچى ئارقىلىق گەنسۇنى گەللىۋىلىشتەك قارا نىيىتى بار ئىدى. ئۇ يەنە شىنجاڭدا ھەربى ئەربابلارنىڭ كاملىغىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئوزىنىڭ يۇرتدىشى لۇشاۋزۇنى ئىچكىرىگە ئېۋەتىپ شېڭ شىسەينى شىنجاڭغا تەكلىپ قىلىپ ئالدۇرۇپ، دۇبەن مەھكىمىسى ھەربى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇشاۋۇرلىغىغا تەينىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئامېرىكىدا كان ئىلمىنى ئوقۇغان ۋە بىر مەزگىل خېبىلۇگجاڭدىكى مۇخې ئالتۇن كانىدا ئېنژىنىر بولغان فۇجەنلىك ۋۇ ئەيجىن تەپەددىنى شىنجاڭغا تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدى. مەقسىدچە ئالقاندىكى ئالتۇن كانىنى ئېچىپ، كىرىمنى ئاشۇرۇپ ھەربى خىراجەتنى كوپەيتىش ئىدى. لېكىن شېرىن خىيالىدىكى ئۇزۇنغا بارمىدى. ئۇ تەختكە چىقىپ تەخى 3 يىل بولماستىلا، يەنى 1931 - يىلى

ئەتىياز ۋاقىتلىرىدا، قۇمۇل ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھوكۇمەتكە قارشى تۇ-
رۇش ۋەقەسى چىقتى. بۇ ۋەقە پۈتۈن شىنجاڭنى ئاقاپلىدى. ئاخى-
رى ئۇزى شىنجاڭدىن قوغلاندى بولۇپ، كېتىشكە مەجبۇر بول-
دى. قۇمۇل ۋەقەسى ناھايىتى جىددىلەشكەن چاغلاردا، جىن شۇرېن
ئولكىنىڭ ھوكۇمەتنىڭ بولۇم باشلىغى مۇ ۋېيتۇڭ قاتارلىقلارنى
ئالاقە مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى چىن جىشەن بىلەن بىرلىكتە سو-
ۋېت ۋەكىللىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئايرۇپلان ۋە مىلتىق،
ئوق - دورا قاتارلىق ھەربىي لازىمەتلىكلەرنى ستۇپلىشقا تە-
يىنلىدى. سوۋېت تەرەپ بۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپلا ئالماشتۇ-
رۇش ھەرتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئىككى تەرەپ نۇرغۇن
مەسلىھەتلىشىپ، ئاخىرى 1931 - يىلى ئوكتەبىر ئېيىدا ئاتال-
مىش شىنجاڭ - سوۋېت ۋاقىتلىق سودا كېلىشىمىنى ئىمزالىدى.

بۇ — شىنجاڭ - سوۋېت كېلىشىمىگە جىن شۇرېن رەسمى
قول قويۇشتىن بىر ئاي ئاۋال، تېكستىنىڭ ئەينى بويىچە تې-
لېگراممىغا ئارقىلىق ھەر بىر ۋىلايەت ۋالىلىرىغا يوللاپ يىكىر
ئالدى. دەل شۇ ۋاقىتتىكى قەشقەر ۋالىسى ماشاۋۇ يۇقۇرىدە-
دىكى تېلېگراممىنى ئالغاندىن كېيىن، دەرھال قەشقەر كونە-
شەھەر ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ۋالىجۇچىك، يېڭىشەھەر ناھىيە-
سىنىڭ ھاكىمى پەنزۇخۇەنلەرنى چاقىرىپ: «ئەسلىدىكى كېلىشىم
مادىدىلىرى زۇسچىددىن تەرجىمە قىلىنغان ئوخشايدۇ. جۇملىلىرى
ئېنىق ھەم مۇۋاپىق ئەمەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە خەلقارا كېلىشىم-
لەرنىڭ توختامىدىكى ئىبارىلەردىكى ماس كەلمەيدۇ، مەسىلەن، 6 -
مادىدىنىڭ ئاخىرقى جۇملىسىدە «يەنە خېلى يارەم بېرىش-
ئىمزالەرنى تىلەيمىز» دېگەن جۇملە ئەھدىنامىلاردا قوللىنىلمىغا

تەڭشىلىك گەپلەردىن ئەمەس. 1921 - يىلى ئولكە باشلىغى
يالۇزېڭشىن ئىككى دوتىيى شۇي گوجىنگە بويرۇق بېرىپ، سو-
ۋېت ۋەكىلى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ تۈزگەن ۋاقىتلىق سودا
ئالاقە كېلىشىمى بار ئىدى. 1921 - يىلى سوۋېت تەرەپ ۋە-
كىللىرى ئۈرۈمچىگە كېلىپ شىنجاڭ - سوۋېت سودا كېلىشىمە-
نى تۈزەتكەندە ئاۋالقى ئىشلار توغرۇلۇق بىر ئېغىزمۇ گەپ
ئاچمىدى. بۇنى زادى چۈشەنگىلى بولمايدۇ. بۇنىڭدىن تاشقىرى،
شىنجاڭ تەرەپنىڭ تەلەپلىرىدە تولاراق «ئۇمىت قىلىمىز» دە-
گەن ئىبارە قوللىنىلغان. ھالبۇكى سوۋېت تەرەپنىڭ تەلەپلە-
رىدە بولسا تولاراق كەسكىن ئىبارىلار قوللىنىلغان. ھۆنكە-
دەك سوۋېت تەرەپنىڭ ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنىدىغان مال-
لىرىدىن تولەشكە تېگىشلىك تاموژنا بېجىنىڭ مىقدارى جۈگگو
تىجارەتچىلىرى تولەيدىغان تاموژنا باجىدىن يۇقىرى ئەمەس،
ئەمما جۈگگو تىجارەتچىلىرى سوۋېت يېرىگە ئېلىپ كىرگەن مال-
لارغا قانچىلىك باج تولەيدىغانلىغى توغرىسىدا ئېنىق بەلگىلىمە
يوق، گويا تاموژنا بېجى ئېلىشتىكى ئىگىدارچىلىق ھوقۇقىدەك
مەھرۇم بولغان. سوۋېت تەرەپ جۈگگو سودىگەرلىرىنىڭ سو-
ۋېت زېمىنىگە ئېلىپ كىرگەن مالىلىرىدىن ئىختىيارىچە باج ئال-
دۇ. دېمەك بۇ تەڭ ھوقوقسىز كېلىشىمدىن ئىبارەت. جىن شۇ-
رېننىڭ سوۋېت تەرەپكە مۇنچاڭالا پول قويمىشى، سوۋېت تەرەپ-
نىڭ ھەربىي ئەسلىھەلەر بىلەن تەمىنلىشىنى تەلەپ قىلغاچقا،
نېمە دېسە ئىجرا قىلىشماقتا. ھەر بىر ۋىلايەت ۋالىلىرىغا تې-
لېگراممىا يوللاپ يىكىر ۋالىلىقچى بولغانلىغى ھوكۇمەت رەسمە-
يىتىدىن ئىبارەت، شۇنىڭدەك «جاۋاپكارلىقتىن قۇتۇلۇش ئامالى»

دىگەن ماشاۋۇ (مادوتەي) ئولكىلىك ھوكۇمەتكە قوشۇلمىز دەپ تېلېگىراممىا يوللىدى، بۇ كېلىشىمگە 1931 - يىل 10 - ئايدا ھەر ئىككى تەرەپ ئىمزا قويدى.

يۇقۇرىدا ئېيتىلغان كېلىشىمدە، گەرچە سوۋېت ئىتتىپاقى ئايرۇپىلان ۋە ئوق - دورا بىلەن تەمىنلەيدۇ دەپ ئېنىق يېزىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن كېلىشىم ئىمزالانغاندىن كېيىن، سوۋېت ئايرۇپىلانلىرى ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىشتى. 1931 - يىلى يازدا ئۇچقۇچى يېتىشتۇرۇش كۇرسى قۇرۇلدى. ھەرقېي - ھەمالدىن كەلگەن لېشياۋتسيەن ئۇچقۇچىلىقنى ئۆگىتىشكە تەكلىپ قىلىندى. ھەر بىر ناھىيىگە خەنزۇلاردىن ئۇچقۇچىلىقنى ئۆگىنىدىغان ئوقۇغۇچىلارنى تاللاپ ئېۋەتىشكە ئۇمۇمىي بويرۇق ئېۋەتىلدى. شۇ چاغدا مەن قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ۋاقتىمدا ياڭ فامىلىلىك بىر ياشنى ئېۋەتىپ بەرگەن ئىدىم. 1932 - يىلى يازدا قەشقەردىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدىم. بىر كۈنى شەھەرگە كىرىپ، نەنگۇەن دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا كېتىۋاتسام دوخوۋوي ئوركېستىرنىڭ ئاۋازى ئاڭلانىدى. قارىسام ئۇلارنىڭ كەينىدە سوۋېت دولەت بايرىغى يېپىلغان بىر دانە زەمبىرەك ماشىنىسى ئاستا كېلىۋاتاتتى. سەپكە تىزىلغان ھەربىلەر بىلەن بىرگە ھەر بىر نازارەت، مەھكىمە، باشقارما، ۋالىلار ۋە يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلاردىن نۇرغۇن ئادەملەر بىرگە كېلىۋېتىپتۇ. سورىسام، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەلۇم لېيوتچىگى ئايرۇپىلاندا چارلاشقا چىقىپ قايتىپ كېلىۋېتىپ، ھەرنىڭ غەربىدە ۋەقەگە ئۇچراپ، ئايرۇپىلان گۇم بولوپ ئۇچقۇچىسى ئولگەن ئىكەن. جىنشۇرېن ئالايىتەن بويرۇق چىقىرىپ، تاۋۇتقا سېلىپ داغ - دۇغا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانىسىغا ئاپىرىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۇزاتماقچى بولغان ئىكەن.

بۇنىڭدىن ئىلگىرى، يەنى 1931 - يىل ئەتىيازدا جىنشۇرېن ئوزىنىڭ ئوغلى جىنزۇدىڭ، ئاكىسىنىڭ ئوغلى جىنزۇجىڭ قاتارلىق 7 - 8 كىشىنى ھەربىي ئىشلارنى ئۆگىنىش ئۈچۈن گېرمانىيىگە ئەۋەتتى. يەنە گېرمانىيىدىكى مەشھۇر شىمېز ئېلېكتىر شىركىتى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئېنىرژىنىر ۋېيخۇلىنىنى تەكلىپ بىلەن ئۇرۇمچىگە ئالدۇرۇپ، ئۇرۇمچى دەريالىنى تەكشۈرۈپ چوڭ تېپتىكى ئېلېكتىر ستانسىيىسى ۋە ھەر خىل زاۋۇتلار قۇرماقچى بولدى. كېيىنكى چاغدا قۇمۇل ۋەقەسىنىڭ ئۇلغۇيۇشى تۇپەيلى، ئېنىرژىنىر ۋېيخۇلىن 1932 - يىلى كۈز پەسلىدە مەملىكىتىگە قايتىپ كەتتى. پىلان يوقاپ چىقتى. گېرمانىيىگە ئېۋەتىلگەن ئوقۇغۇچىلارمۇ 1933 - يىلى ئايدىم - ئايدىم ھالدا ئىچكى ئولكىلەرگە كەتتى.

3 - قۇمۇل ۋەقەسىنىڭ ئالدىنقى سەۋەبلىرى

(1) يىراقتىن سەۋەبلەر: چىڭ سۇلالىسى كاڭشى خانىنىڭ 35 - يىلى (1697 - يىل) جۇڭغارىيىگە جازا يۈرۈشى قىلغاندا، شۇ چاغدىكى قۇمۇل بېگى ئەبەيدۇللا جۇڭغارلىقى غالدانىنىڭ ئوغلىنى گوللاپ تۇتۇپ بەرگەنلىگى ھەم يۈيمىن، گۇاجۇ قاتارلىق چايلارنى تەقدىم قىلغانلىغى ئۈچۈن مەنچىڭ خانى ئۇنىڭ كورسەتكەن خىزمىتى بەدىلىگە جاساق تارخانى (ئەۋلادلىرىغا مىراس قالدىمان يانچىدارلىق مەرتىۋە) دىگەن

ئەھەل ئىنئام قىلغان. ئوز ئادىتى بويىچە دارخان دەپ ئاتالدى. ئۇنىڭ ئەۋلاتلىرى يۈگەك، چيەنلۇك، جيانچىك، داۋگۈلۈك قاتارلىق خانلىقلار دەۋردە قۇمۇل ئايماق ۋالىك، شاھزادە قاتارلىق ئونۋانلار بىلەن تارتۇقلاندى. گۈلگۈي خانلىغىنىڭ دەسلەپكى ۋاقتىدا شامەخسۇتقا شاھزادىلىق ئونۋان بەردى. جۇمھۇرىيەتنىڭ دەسلەپكى چېغىدا يۇەنشىكەي قوش شاھزادە (قوش چىگۈلگلىق) ئونۋان بەردى.

گۈلگۈيىنىڭ 8 - يىلى (1882 - يىلى) دىن كېيىن، شىنجاڭنى ئولكە قىلىپ ئوزگەرتتى. جايلاردا ئايرىم ھالدا ۋدلايەت، ئوبلاست، ناھىيە قاتارلىق يەرلىك مەمۇرى مەھكىمىلەر قۇرۇلۇپ، ئاۋالقى ئۇيغۇر ۋالىك، گۈك ياكى بەگلەر قارمىغىدىكى ئۇيغۇر خەلقنىڭ ھەممىسى، يەرلەرنى ئىسلاھ قىلىش مۇناسىۋىتى بىلەن يەرلىك ئورۇنلار باشقۇرىدىغان بولدى. يالغۇز قۇمۇل ئۇيغۇرلىرى بۇرۇنقىدەكلا قۇمۇل چىگۈاڭنىڭ ھوكۇمرانلىغىدا قالدى. چىگۈاڭنىڭ ئوز يەرلىرى، يەنى ئاتالمىش: بوۋلىرىغا ئىنئام قىلىپ بېرىلگەن زىمىنلارنىڭ تولىسى مۇنبەت ئوبدان يەرلەر بولۇپ، جەمئى 40 مىڭ مودىن ئاشاتتى. تېخى ئوز لەشتۇرۇلمىگەن بوز يەرلەر ئۇنىڭدىنمۇ جىق ئىدى. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەر 13 سۇمۇل بولۇپ ھەر بىر سۇمۇلدا تەخمىنەن 150 دىن ئوشۇق ئائىلە بولاتتى. قىسمەن سۇمۇللار بارىكول بىلەن تۇتىشىدىغان تىيانشان ئىتەكلىرىدە بولۇپ، قالغانلىرى قۇمۇلغا يېقىن جايلاردا ئىدى. قۇمۇلغا يېقىن جايلاردىكى ھەر بىر سۇمۇلنى دورغىلار باشقۇراتتى. ئۇيغۇر خەلقى گەرچە چىگۈاڭغا مەلۇم مىقداردا سېلىق تولىمىسىمۇ، لېكىن چىگۈاڭنىڭ قولى ھىساۋىدا ھاشارغا ئىشلەيتتى. قائىدە بويىچە، ئۇيغۇرلار

چىگۈاڭ ئوچۇن ھەر ئايدا 3كۈن ھاشار ئىشلەيتتى. كېيىن ھەر ئايدا 5كۈن ئىشلەيدىغان بولدى. شۇنىڭدەك ھەر دەرىجىلىك باشلىقلار ئۇيغۇرلارنى مەجبۇرى بويرۇق بىلەن ھەقسىز ئەمگەككە سالاتتى. مەسىلەن: ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ۋاقتىدا، ئاۋال چىگۈاڭنىڭ تېرىلغۇسىغا ئىشلەپ بەرگەندىن كېيىن، ئاندىن ھەقسىز يەرلىرىنىڭ ئىشلىرىنى قىلالايتتى. كۈزلۈك يېغىدا يەنە ئالدى بىلەن چىگۈاڭ قاتارلىقلارغا ئىشلەپ، ئاندىن ئوز ئېتىزلىرىنى يىغىشتۇراتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ھەر خىل سېلىقنىڭ چىقلىغى مەسىلەن: چىگۈاڭ خانغا تارتۇق ئېلىپ بارماقچى بولسا، ئۇنىڭغا لازىملىق ھەممە نەرسە - كېرەك ياكى باشقا ۋاقىتلىق لازىمەتلىكلەرنى سۇمۇللارغا سېلىق قىلاتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ئوۋچىلىق قىلىنىدىغان تاغلىق رايونلارغا ۋالىك ئوردىسىدىن ئوق-دورا بېرىپ، ئوچىلارغا تۇلكە، يىلۈز، سۇلەيسۇن قاتارلىق قىممەتلىك تېرىلەردىن تاپشۇرۇش سېلىغى سالاتتى. ئۇنىڭ سىرتىدا باشلىقلار زورلۇق بىلەنمۇ تارتىپ ئالاتتى، دېمەك ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەجبۇرىيىتى ئېغىر، تارتقان ئازاپ - ئوقىبىتى چەكسىز ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن چىگۈاڭ ۋە ئۇنىڭ غالچىلىرىغا نارازىلىغى ئىنتايىن كۈچلۈك ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە مواسخور شامەخسۇت سابىق قېرى چىگۈاڭنىڭ قەينانغىسىنىڭ بالىسى بولۇپ، ئەسلى ۋاڭنىڭ پۇشتىدىن بولىمغاچقا ئۇيغۇرلارنىڭ تولىسى ئىتائەت قىلمايتتى. گۈلگۈي خانلىغىنىڭ 33 - يىلى (1907 - يىل) يازدا قۇمۇل ئۇيغۇرلىرىدىن 1000دىن ئارتۇق ئادەم قولىمىرىغا خىش - كېسەك ئېلىپ، ۋالىك ئوردىسىنىڭ تاشقى دەرۋازىسىنى تۇساپ شامەخسۇتنى قۇمۇل مەھكىمىسىنى تاپشۇرۇش-

تا مەجبۇر قىلدى. دەل شۇ ۋاقىتتا يالاڭزېڭشىن خېجۇدىن شىنجاڭ-
غا يوتكەلگەن ۋاقتى كىدى. ئۇ قۇمۇلغا كەلگەندە شۇ چاغلاردا
شىنجاڭ ئولكە ئەمرى لىيەنكۇي تېلىگىراممۇ ئارقىلىق يالاڭزېڭ-
شىنىي مەزكۇر ئەنزىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشقا تەيىن-
لەيدۇ. بويرۇقتا بىنائەن يالاڭزېڭشىن شامەخسۇت چىگۈاڭغا ئال-
ۋاڭ - سېلىق، ھاشارنى ئازايتىشقا نەسىھەت قىلىپ، خەلقنى
تارقىتىپ، تېچلىق يولى بىلەن ئىشنى تۈگىتىدۇ. لېكىن شا-
مەخسۇت چىگۈاڭ پىكىرنى قوبۇل قىلماي، ئەسىيان چىقىشقا سە-
ۋەپچى بولىدۇ. بۇ قېتىمقى ئەسىيان باربكولدە تۈرۈشلۇق ئە-
مەلدار يېڭىگۇ تەرىپىدىن تېزلا بېسىقتۇرۇلدى. گەرچە ۋەقە
تېچلانغان بولسىمۇ، شۇنىدىن ئېتىۋارەن ئۇيغۇر خەلقى بىلەن
ھوكۇمەت ئوتتۇرىسىدا ئوچمەنلىك - ئاداۋەت قالغان ئىدى.

جۇمھۇرىيەتنىڭ 1 - يىلى (1912- يىلى) قۇمۇل ئۇيغۇر-
لىرى شىڭخەي ئىنقىلاۋى ۋە ئىلى قوزغىلىڭىنىڭ تەسىرى بە-
لەن تومۇر خەلپىنىڭ باشچىلىغىدا، قوزغۇلاڭ كۆتۈرۈپ شامەخ-
سۇت چىگۈاڭنىڭ بويۇنتۇرىغىدىن قۇتۇلۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.
يېڭىگۇ 2 - نۆۋەت قوزغۇلاڭنى بېسىقتۇرۇشقا ئاتلىنىپ جە-
نۇبىي تاغ ئېغىزىغا يېتىپ كەلگەندە قوزغۇلاڭچىلار يوشۇرۇنۇپ
زەربە بېرىپ ئۇلارنى يوقاتتى. كېيىن يۇەندادىخۇا، چەن گۇاڭخەن
دېگەننى تاققا بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن ئېۋەتكەندە، چەن گۇاڭخەن
مەغلۇپ بولغىنىنى غەلىبە قازاندىم دەپ مەلۇم قىلىپ
ۋەقە ھەل بولىغان ئىدى. يالاڭزېڭشىن شىنجاڭنىڭ دۇدۇسى
بولغاندىن كېيىن جاڭسەيتىڭ بىلەن باتالىيون باشلىغى لى فۇشۇ
(خۇيزۇ - تۇڭگان)لارنى قوزغۇلاڭچىلارغا نەسىھەت قىلىپ قاي-

تۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن تاقتا ئېۋەتكەندە، ئۇ، شامەخسۇت بىلەن
ھەر ئايدا 5 كۈن ھاشارغا ئىشلەشنى 2 كۈنگە قىسقارتىشنى مە-
سىلىھەتلىشىپ، تاقتا بېرىپ تومۇر بىلەن سوھبەت ئوتكۈزدى.
تومۇر خەلپىنى باتالىيون كوماندىرى (يىگجاڭ) قىلىپ ئەسكەر-
لىرى بىلەن ئۇرۇمچىگە بېرىپ تۇرۇشقا تەكلىپ قىلىدى. لى-
فۇشۇ قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچىپ ئىشەندۈردى. تومۇر خەلپە
ماقۇل بولۇپ، ئادەملىرىنى باشلاپ ئۇرۇمچىگە كېلىپ جايلاشتى.
جۇمھۇرىيەتنىڭ 2 - يىلى (1913 - يىل) 9 - ئايدا يالاڭزېڭشىن،
«تومۇر خەلپە قۇرالىق ئادەملىرىنى باشلاپ قاچماقچى «دە-
گەن بانا بىلەن 9 - ئاينىڭ 6 - كۈنى مافۇشىگغا بويرۇق بې-
رىپ، تومۇر خەلپىنى تۇتۇپ ئولتۇردى. قول ئاستىدىكىلەرنى
قايتۇرۇۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن قۇمۇل قوزغۇلىڭى گەرچە تېچلاڭ-
دۇرۇلغان بولسىمۇ، لېكىن قۇمۇل خەلقىنىڭ ھوكۇمەتكە ئىشەنـ-
چىسىزلىكىنى ۋە ئوچمەنلىكىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، 10 نەچچە يىل
دىن كېيىن يەنە قوزغۇلاڭ كۆتۈرۈشنىڭ بىخلىرىنى قالدۇرغان ئىدى.

(2) بېقىنقى سەۋەبلەر: جۇمھۇرىيەتنىڭ 17 - يىلى (1928-
يىل) يالاڭزېڭشىن سۈيىقەست بىلەن ئولتۇرۇلدى. جىن شۇرېن
ئۇنىڭ ئورنىغا ئولكە رەئىسى، قوشۇمچە چېگرا مۇداپىئە دۇبە-
نى بولدى. ئۇزۇن ئوتمەي، قۇمۇلدىكى شامەخسۇت چىگۈاڭ كې-
سەلدىن ئولۇپ ئۇنىڭ ئورنىغا بېشىر ۋاڭ بولدى. بېشىر ياش
ھەم قىمارۋاز، ھاراقكەش بولۇپ، خەلق ئىچىدە ئىناۋىتى يوق
ئىدى. قۇمۇل دېخانلىرى يەنە ۋاڭ ئوردىسىنىڭ باشقۇرۇشىدىن
قۇتۇلىمىز، يەنى ئاتالمىش «يەرلەرنى ئىسلاھ قىلىپ ئوز جا-
يىغا قايتۇرۇش» دېگەننى تەلەپ قىلىدى. جىن شۇرېن بۇ تەلەپ-

نى تەستىقلاپ، لۈك شىەلىك ۋە شۇي دىگىەنلىەرنى بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن قۇمۇلغا ئېۋەتىپ، چىگۈاڭغا قاراش - لىق يەرلەرنى ئولچەپ مو سانىنى ئېنىقلاپ بېرىنچى، ئىككىنچى، ئۈچىنچى دەرىجىلىرنى تەزىملاپ، شۇ بويىچە غەللە - پاراق ئېلىشقا بەلگىلەشنى بۇيرىدى. شۇنىڭدەك توخۇلۇ دىگەن جايدا ئارا ئۇرۇك ناھىيىسىنى قۇرۇپ يەنە يېڭي ناھىيىسىنى قۇرۇش - قا پىلان تۈزۈپ، باشقۇرۇشقا ئاسانلىق تۇغدۇرماقچى بولىدى. مەزكور ھەيئەتلەر بېكى ناھىيە بالدۇرراق قۇرۇلسا، ئامبال بول - ساق دىگەن تاما بىلەن، شۇ يىللاردىكى ئوستۇرۇش قائىدىسى بويىچە يۇقۇرىغا مەلۇم قىلدى، دىخانلار «قىزىل دەپتەر (ئاش ماگزىنسى)گە تەزىملاپ كىرگۈزۈلۈپ قالسا، ئالاۋاڭ - سېلىق تولەش ئىشى قائىدە بولۇپ قالىدۇ. كېيىن ئوزگەرتكىلى بول - مايدۇ.» دەپ يۇقۇرىغا ئىلتماس قىلىپ، تەپسىلى تەكشۈرۈش - نى ۋە ھازىرچە ئوستۇرۇلگەن قائىدە بويىچە سېلىق سېلىنماس - لىقنى تەلەپ قىلدى. ئولكىلىك ھوكۇمەت گەرچە باشقىدىن تەكشۈرۈشكە تەستىقلاپ چۈشۈرگەن بولسىمۇ، ھېنىقى ھەيئەتلەر ھەخسى ئەمەل - مەنپەئەتنى ئەزەردە تۇتۇپ، تەكشۈرۈش يۈرگۈزمەيدۇ.

شۇ چاغلاردا جۇمھۇرىيەتنىك 17 - يىلى (1928 - يىلى) دىن بۇيان، فىلىپپىنىڭ قول ئاستىدىكى لىيۇيۇيغىن گەنسۇ ئول - كىسىگە نازارەتچى بولۇپ، دولەت قىسىملىرى گەنسۇ ئولكە - سىنىڭ نۇرغۇن جايلىرىنى ئىگەللەش جەريانىدا خۇيزۇ — ما فامىلىلىك مىللىتاردىستلار بىلەن نەچچە قېتىم زىمن تالە - شىش سوقۇشى قىلغان ئىدى. شۇنىڭدەك ما فامىلىلىك مىللىتا -

ردىستلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىمۇ قارىمۇ - قارشىلىق پەيدا بو - لۇپ، بىر - بىرىسىنى يەپ كەتمەكچى بولۇشۇپ، بىر نەچچە يىللار سوقۇش بولدى. ئەنشى، يۈيمەن ئەتراپىدا تەبىئى ئا - پەت، ئۇرۇش ئاپىتى تۈپەيلىدىن خانۇەيران بولغان كوپلىگەن «مۇساپىرلار» شىنجاڭغا قېچىپ كېلىشتى. ئۇلارنىڭ كوپچىلىك قىسمى قۇمۇلغا توپلاشقاندا جىن شۇرېن ئۇلارنى ئورۇنلاشتۇر - ماقچى بولۇپ، قۇمۇلدىكى زىمىنى ئىسلاھ قىلىپ، ئىگىسىگە قايتۇرۇش ھەيئىتى لۈك شىەلىنگگە مۇشۇ ئىشنى باشقۇرسۇن دەپ بۇيرۇق بەردى. لۈكشىەلىك ئۇلارنى توخۇلۇدىگەن جايغا ئو - رۇنلاشتۇردى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا: ئۇ جايلاردا سۇ مەنبىئى كام بولۇپ، قېچىپ چىققانلارنىڭ تولىسى سۇنىڭ يۇقۇرى ئې - قىمىغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاچقان بوز يەرلىرىنى ئىگەللىۋالغان؛ شۇ سەۋەبتىن ئۇيغۇرلارنىڭ ھوكۇمەتكە قارشى - لىقى تېخىمۇ كۈچەيگەن. جۇمھۇرىيەتنىڭ 20 - يىلى (1931 - يىل) كونا يىل ھىساۋىدا 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنى كېچىسى قۇمۇل توخۇلۇدىكى جاڭ فامىلىلىك بىر تەمەلدار ئۇيغۇر قىزىنى زور - لاپ توي قىلماقچى بولغان پەيتتە قوزغۇلاڭ كوتۇرۇلۇپ جاڭ × × ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىنى ئولتۇرۇپ، مىلتىق قۇرالىلىرىنى تارتىۋالدى.

4. قۇمۇل ۋەقەسىنىڭ ئاقىۋىتى

جىن شۇرېن قۇمۇلدىكى قوزغۇلاڭ توغرىسىدا خەۋەر ئال - غاندىن كېيىن، «ئوزىچە بۇ ئىش ئۇزۇن داۋام قىلمايدۇ» دەپ

تولۇپ، لۇشياۋزۇنى باش قۇماندان قىلىپ تەيۋەنتتى. لۇشياۋزۇ 7 قۇدۇقتا بىرىپ ۋاقتىنچە شۇ يەردە تۇردى. دۇگوجىڭ قىسمىلىرىنى باشلاپ ئىلگىرىلەپ لياۋدۇغا يېتىپ بارغاندا قوزغۇلاڭچىلار بىلەن تۇچراشتى. ئاغلىقلارنىڭ تولىسى ئۆزىنى مەركەن شۇنداقلا يەرلىك شارائىتقا پىششىق ئىدى. دۇگوجىڭنىڭ ئوفېتسىر - ئەسكەرلىرى ئادەتتە ئاز تەربىيە كورگەن تەجرىبىسىز ئىدى. دۇگوجىڭنىڭ ئوزىگە كەلسەك، پەقەت ئاتمىسىنىڭ ئورنىنى باسقاندىن باشقا ھەربى ئىشلاردىن ھېچقانداق ساۋادى يوق ئىدى. خەۋەرلەرگە قارىغاندا: ھوكۇمەت ئەسكەرلىرى قوزغۇلاڭچىلار بىلەن ئۇچراشقاندا، ئارىلىقىنىڭ يىراق - يېقىنلىغىغا قارىماستىن بېشىنى ئىچىگە تىقىۋېلىپ قالايمىقان مىلتىق ئاتىدىكەن. ئوفىتسىرلار ھولۇقۇپ كېتىپ قۇماندانلىق قىلالمايدىكەن. نەتىجىدە پۈتۈن ئەسكەر ناپوت بولۇشقا ئاز قالغان دۇگوجىڭمۇ، شۇ مەيداندىلا ئېتىپ ئولتۇرۇلگەن. لۇشياۋزۇ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ 7 قۇدۇقتا ساقلانغان نۇرغۇن ئاشلىققا ئوت قويۇۋېتىپ، گۇچۇڭغا قېچىپ كېلىۋالدۇ.

جىن شۇرېن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، ناھايىتى ئالاقزادە بولۇپ، دەرھال يارەمگە ئەسكەر ئېۋەتىپ، گۇچۇڭ ئەتراپىدىكى مۇداپىئەنى كۈچەيتمەكچى بولدى، يەنە جىددى تېلېگراممىلا ئېۋەتىپ قەشقەردىكى دۆدزىيە باشلىغى ئېيىڭنى ئۇرۇمچىگە چاقىرتتى. يولبوبىي ھارۋا، ئات يەتكۈزىلەپ كېچە - كۈندۈزلەپ مېڭىپ، 10 نەچچە كۈن ئىچىدە ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلسە، ئۈنى 1 - دۆدزىيىنىڭ قۇماندانى قىلىپ قۇمۇلدىكى قوزغۇلاڭنى بېسىقتۇرۇشقا ئەۋەتمەكچى بولىدى. لېكىن ئېيىڭ

ئاشقازان كېسىلىگە مۇپتىلا بولۇپ داۋالاش كار قىلماي ئولۇپ كەتتى. جىن شۇرېن ئىلىدىكى بوز يەر ئوزلەشتۈرۈش ئىدارىسى جاڭ‌پېيۇەننى ئۇرۇمچىگە چاقىرتتى ھەمدە جۇڭگو پۇخرالىغىغا ئوتكەن ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرىنى تەشكىل قىلىپ، باپىنگوتنى باشلىق قىلىپ قوشتى، جاڭ‌پېيۇەن بۇ ئەسكەرلەرنى باشلاپ قۇمۇلغا ماڭدى. جىن‌شۇرېن 4 - ئىنىسى جىن‌شۇجىڭنى ئېيىڭنىڭ ئورنىغا دۆدزىيە قۇماندانلىغىنى تاپشۇرۇۋېلىش ئۈچۈن قەشقەرگە ماڭدۇردى. بۇ، 1931 - يىلنىڭ كۈز پەسلىنىڭ ئاخىرى بولغان ئىدى.

جاڭ‌پېيۇەن ئەسكەر باشلاپ، قۇمۇل ئالدىنقى سەپكە يېتىپ بېرىپ قوزغۇلاڭچىلارنى مەغلۇپ قىلىپ، قۇمۇلغا كىرگەن‌چاغدا يولۋاسنىڭ قورا - جايىغا چۈشكۈن قىلدى. يولۋاس ئۇ چاغدا ۋاڭنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە، خەنزۇ تىلىنىمۇ ياخشى بىلەتتى. ئادەتتە ۋاڭنىڭ بارلىق ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان، ھوقۇقلۇق ئىدى. ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىپ بايلاپ كەتكەن يولۋاسنىڭ ئاز - ئىلە مۇلكى بەك جىق، ئوي ئىچىلىرى ياسداق ئىدى. جاڭ‌پېيۇەن قۇمۇلغا بېرىپلا ياش بىر خەنزۇ قىزىنى ئېلىپ يولۋاسنىڭ ئويىنى «ئوردا» قىلدۇالدى. كېيىن ئۇرۇمچىگە قايتقاندا يولۋاسنىڭ ئويىدىكى ھەممە قىممەتلىك نەرسىلەرنى يىغىشتۇرۇپ پۇتۇنلەي ئېلىپ كەتتى. يولۋاس ئەسلىدە قوزغۇلاڭچىلارغا ھېسداشلىق قىلمايتتى. جاڭ‌پېيۇەن ئۇنىڭ ھەخسى مۇلۇكلىرىنى ئېلىپ كەتكەندىن كېيىن ئاچچىغى كېلىپ، گەنسۇغا بېرىپ، ماجۇڭيىڭنى بىرلىكتە ئۇرۇمچىگە قارشى تۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

جالاكپىيۇەن قۇمۇلدىن قايتىپ كېلىپ ئۇرۇمچىدە ئۇزۇن تۇردى. ئىلىغا قايتىش توغرىسىدا گەپ بولۇنمىدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇنى ئۇرۇمچىگە چاقىرتىپ، قۇمۇلغا ئېۋەتمەسلىكنى ئىلتىماس قىلغىلى، جىن‌شۇرېن ئۇنىڭغا: «مەن ھەربىي ئىشلارنى بىلمەيمەن، قۇمۇل ۋەقەسىنى تېچلاندۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ھەربىي ھوقۇقىنى ساقلا ئوتكۈزىمەن» دەپتىكەنمىش، ئۇ چاغدا جىن‌شۇرېننىڭ ئىنسى جىن‌شۇشىن ھەربىي ئىشلار نازىرى ئىدى. بۇ گەپنى ئاڭلاپ ناھايىتى نارازى بولغان ھالدا ئاكىسىغا: «ھەربىي ھوقۇقنى يات ئادەمگە ئوتتۇرۇغىلى بولمايدۇ، ئاكا سىز قىلمىسىڭىز مەن باشقۇراي» دەيدۇ. شۇڭا جيالاكپىيۇەن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ ئۇزۇن تۇرغان بولسىمۇ، جىن شۇرېن ئاۋالقى گەپتىن ئېغىز ئاچمىغان، ئاخىرى جىن‌شۇرېننىڭ يېقىن ئادەمى دۇەن‌يۇيتاك، جالاكپىيۇەنگە: «بۇ يەردە ئۇزۇن تۇرىشىڭىز پايدىلىق بولماسمىكەن» دېگەندە جالاكپىيۇەن سولاقتان ھالدا ئىلىغا قايتىپ كەتتى.

جالاكپىيۇەن ئۇرۇمچىدىن ئىلىغا قايتقاندىن كېيىن، جىن‌شۇرېن ئوز قۇدىسى — ئاقسۇ ۋالىسى جۇرۇيشىنى 1 - دېۋىزىيە قۇماندانى قىلىپ تەيىنلەپ، قۇمۇلغا ئېۋەتتى، جۇرۇيشى قۇمۇلغا بارغاندىن كېيىن، بىر نەچچە قېتىم نوپۇزلۇق ئاخۇنۇملارنى تاققا ئېۋەتىپ قوزغۇلاڭچىلارنى قايتىپ كېلىشكە دەۋەت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن قوزغۇلاڭچىلار جۇمھۇرىيەتنىڭ 1 - يىلى تومۇر خەلپىنى قانداق يوقۇتۇۋەتكەنلىگىنى كوزدە تۇتۇپ، ھوكۇمەتكە ئىشەنمەي: «قايتساقمۇ قۇرال تاپشۇرماي قايتمىز» دەپ شەرت قويدى. ئۇرۇمچىنى تەرەپ قۇرالىنى تاپشۇرمىسا بولمايدۇ» دەپ چىڭ تۇردى، ئۇزۇن ئوتمەي ما-

جۇڭيىڭ قۇمۇلغا كېلىپ، شەھەرگە ھۇجۇم قىلدى. ماجۇڭيىڭنىڭ بىر قىسىم ئەسكەرلىرى بارىكولگە ھۇجۇم قىلغاندا، ناھىيە ھاكىمى لى‌ماۋشېڭ شەھەردىن چىقىپ ماجۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى تۇرۇۋاتقان جايغا بېرىپ تېچلىق سوھبەت قىلغاندا، ئۇنى گورودىكى ئادەم قاتاردا تۇتۇۋېلىپ شەھەرگە «100 سەر ئالتۇن ئەپكېلىپ ئادەملەرنى ئېلىپ كېتىڭلار» دەيدۇ. شەھەردىكى ھوكۇمەت ئادەملىرى بىلەن خەلق بۇنداق چىق پۇلنى ھازىرلىيالمىغانلىقتىن، لى‌ماۋشېڭنى ئولتۇرۇۋەتتى، پولك باشلىغى خې × × قۇتقازماقچى بولۇپ بېرىپ تۇتۇلۇپ قالدى. ماجۇڭيىڭ قىسمىلىرى شەھەرگە بېسىپ كىرگەندە خەلقتىن تەشكىللەنگەن شەھەر پولكى قارشىلىق كورسۇتەلمىدى. ئۇلار شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن، ئۇرۇمچى تەرەپتىن گۇەن‌تۇەنجاڭ باشلىغان قىسىم بېتىپ كېلىدۇ. ماجۇڭيىڭ قىسمىلىرى شەھەردىن چىقىپ ئۇرۇشى قىلدى. شەھەر ئىچىدىكى خەلقتىن تەشكىللەنگەن قەسىلار دەرۋازىنى ئېچىپ گۇەن‌تۇەنجاڭنى كىرگۇزۇۋېلىپ، دەرۋازىنى ئاقاپ ماجۇڭيىڭ قىسمىلىرىغا قارشى تۇردى. ماجۇڭيىڭ قىسمىلىرى شەھەرنى مۇھاسىرە قىلغان بولسىمۇ، شەھەر ئىچىدىكى ئەسكەر ۋە خەلق كېچە - كۇندۇز نوۋەت بىلەن سېپىلگە چىقىپ شەھەرنى ساقلىدى.

قۇمۇل، بارىكولدىكى جەددى پەيتته فىرانسىيە سېپتىلان ئاپتوماتىنى زاۋۇدىدىن تەشكىل قىلىنغان مەزكور زاۋۇتنىڭ قۇمۇلدا ماگىدىغان ئاپتوماشىنىسىنى سىناق قىلغۇچى سايامەتچىلەر ئومىگى شىنجاڭغا يېتىپ كېلىپ، قۇمۇلغا يېقىن جايغا چۈشكەن ئىدى. بۇ چاغدا ئۇزۇمچى - قۇمۇل ئارىلىغىدىكى تىلە-

گېراممۇ خەۋەرلىشىش ئىشلىرى بۇزۇلغانلىقتىن، جىنشۇرېن: «مەزكور سايامەتچىلەر ئومىگىدىكى سىمسىز رادىيوگىراممۇ ئۇسكۇنلىرى ئۇرۇمچى - قۇمۇل ئارلىغىدىكى خەۋەرلەرنى يەتكۈزۈپ بەرسە ئاندىن ئۇلارنىڭ ئۇرۇمچىگە كېلىشىگە رۇخسەت قىلىمىز» دەپ شەرت قويىدى. جۇرۇيشى تەكشۈرگۈچىلەر ئومىگىدىكى جۇگگولۇق پېيۇنىمېگگە بىر ئادەم قوشۇپ كىچىك ماشىنا بىلەن ئۇرۇمچىگە ئېۋەتىپ يارەدەم سورىدى.

قۇمۇلدىكى دىخانلار قوزغۇلىڭىنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن، جىنشۇرېن ئولكە ئەسكەرلىرى بىلەن ئورۇس ئەسكەرلىرىگە شىكىسىنى باش قۇماندانلىققا تەيىنلىدى. يەنە جىنپىڭشىيۇنى شەرقىي يول قۇماندانلىغىغا تەيىنلەپ قۇمۇل ھەم باركولغا يار - دەمگە ئېۋەتتى. بۇئىككى يول ئەسكەر ماجۇگىيىڭ قىسىملىرىنى چېكىنىدۈردى. ماجۇگىيىڭ قالدى - قاتتى قىسىملىرىنى باشلاپ سۇجۇغا (جۇچۇەنگە) چېكىندى. قۇمۇل بىلەن باركول مۇھاسىرىدىن قۇتقۇزۇلدى. جۇرۇيشى ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ مالىيە نازىرلىغىغا تەيىنلەندى. سابىق مالىيە نازىرى شۇيچېەن ئاقسۇ ۋالىسى بولۇپ يوتكەلدى. جىنشۇرېن چوچەك ۋالىسى لىخەيرۇنى قۇمۇلغا ئېۋەتتى.

شۇ يىلى 9- ئايدا قۇمۇلدىكى قۇماندانلىق شتابى ھەربى تەمىنات باشقارمىسىنىڭ مەسئولى جېڭلۇ مىرگودىكى لېيۇرۇگشىڭنى تەمىنلەش ئۈچۈن ھەربى ئەسلىھەلەرنى ئېلىپ بارغاندا، تورت تەرەپتىكى تاغدىن ماجۇگىيىڭ قىسىملىرى ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ، لېيۇرۇگشىڭنى ئېتىپ ئولتۇردى. ئەسكەرلەرنىڭ تەگدىن تولىسى ئولۇپ يارىدار بولدى. جېڭلو بولسا يالغۇز ئاتلىق قېچىپ قۇمۇلغا كېلىۋېلىپ خىزمەتتىن ئىستېپا سوراپ، ئۇرۇمچىگە يېتىپ بارىدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە: بۇ نوۋەتتە مىرگۇغا قىلىنغان ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇمنى ماجۇگىيىڭ قىسىملىرى تاغدىكى قوزغۇلاڭچى دىخانلار بىلەن بىرلىكتە قىلغان ئىكەن.

بۇ چاغدا ماشىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلەرنى باشلاپ ئارقا يول بىلەن پىچانغا كېلىپ ھۇجۇم قىلىدى. ناھىيە بازىرىنى قوغدىغۇچى پولك باشلىغى شۇڭفايۇ دەرۋازىنى تاقاپ قارشىلىق كۆرسەتتى، بۇ چاغدا شىڭشىسەينىڭ ئالدىنقى سەپتىن قايتىپ كېلىۋاتقان ئورۇس ئەسكەرلىرى يارەدەملىشىپ پىچانىنى مۇھاسىرىدىن قۇتقازدى. لېكىن ماجۇگىيىڭ قىسىملىرى ئۇزۇن ئوتمەي ئەگىپ تۇرپانغا چۇشتى. ئۇ چاغدا تۇرپانلىق مافۇمىڭ (خۇيزۇ) ئۇرۇمچى تەرەپتىن ئالدىنقى سەپكە ئېۋەتىلگەن قۇرال - ياراقلارنى تارتىۋېلىپ ماشىمىڭنىڭ قىسمىنى قارشى ئالدى. خەۋەرلەرگە قارىغاندا شۇڭفايۇ قوغلاپ زەربە بېرىمەن دەپ ماشىمىڭ قىسىملىرىغا تىرىك تۇتۇلغا چۇشۇپ قالغاندا ئۇلار ھۇڭفايۇنىڭ پىچاندا قارشىلىق كۆرسەتكىنىگە ئوچلىگى كېلىپ، بۇرۇنغا تانا ئوتكۈزۈپ يېتىلەپ يۇرۇپ، ئولتۇرۇۋەتكەن.

ماشىمىڭ تۇرپانىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، بىر تەرەپتىن داۋانچىڭغا ئادەم ئېۋەتسە، بىر تەرەپتىن نەنسەنگە ئادەم ئېۋەتىپ خۇيزۇلار بىلەن بىرلىكتە ئىش قوزغىماقچى بولدى. تۇرپاننىڭ قولدىن كەتكەنلىگى، داۋانچىڭ ئەتراپىدا ئەھۋال ئېنىق ئەمەسلىگى ئۇرۇمچىگە ئاڭلانغان بولسىمۇ، چارلاپ كېلىشكە ھېچكىم جۇرئەت قىلالمىدى. جىنشۇرېن ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكىنىڭ باشلىغى زۇۋېيشىڭنى ئۇرۇمچىدىن 20 كىلومېتىرچە يىراقلىقتىكى چىغدەن (جىجىساۋزى)نى مۇداپىئە قىلىشقا

ئېۋەتتى. بۇ چاغ 1932 - يىلنىڭ ئاخىرى. قاتتىق سوغۇق بولغان ئىدى. زۇۋاپىشنىڭ قىسىلىرى چىغدەننى ماكان تۇتۇپ ئولت قالاپ، ئېھتىياتسىزلىق قىلىپ ئۇخلاپ ياتقاندا ماشىنىڭ قىسىلىرى كېچىدە ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ، ئەسكەرلەرنىڭ تولىسىنى قىرىپ تاشلىدى. زۇۋاپىشنىڭ ھەتتا پايپىغى بىلەن ئاياق كىيىمىنى كېيىشكىمۇ ئۈلگۈرەلمەي بىر نەچچە مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن پىيادە ئۇرۇمچىگە قېچىپ كەلگەنىدە جەنۇبىرىن ئۈنسى قامال قويىدى. جەنۇبىرىن يەنە خۇيزۇ ئاخۇنلىرىنى ۋە باشقىلىرىنى يىغىپ، ھەر بىر مەسچىتلەرگە قاراشلىق خۇيزۇ خەلقىنى تېچلاندۇرۇپ، ھەر كىم ئوز كەسپىنى خاتىرجەم قىلىشىنى پىتىنە - ئىغۋالارغا ئېشەنمەي، ئەسكى ئادەملەر بىلەن مەخپى ئالاقە قىلماسلىقنى چىكلىدى، شۇنىڭدەك ئۇلارنى خۇيزۇ خەلقىنىڭ بۇزۇلماسلىغىغا كاپالەتلىك قىلىپ ۋەدە ھوجەت يېزىڭلار دەپ بۇيرىدى. لېكىن بۇ خەلى ئۇسۇل بىلەن خەلقنىڭ كۆڭلىنى تېچلاندۇرالمىدى، بولۇپمۇ سېپىل سىرتىدا ئولتۇرا قلاشقان تىجارەتچى خەنزۇلار ھەدەپ سېپىللىنىڭ ئىچىگە كوچۇپ كىرىشىپ تۇققان، دوست - يارەسىرلىنىڭ ئويلىرىگە ئورۇنلاشتى. مەنمۇ باشقىلارغا ئوخشاش ھەھەر ئىچىگە كوچۇپ كىرىۋالدىم. پۈتۈن ھەھەردە ھەربى ھالەت بولۇپ، سودىگەرلەر پولكى قۇرۇلدى. ئاھالىلار ھەر كىچىسى بىرىدىن ئادەم چىقىرىپ، سېپىل ئۈستىدە گۈزەت قىلدى. دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ چوڭ دەرۋازىسىنى كېچە - كۈندۈز نۇرغۇن ئەسكەر مۇھاپىزەت قىلدى.

ماشىمىگىنىڭ بۇيرىغى بويىچە ماجەنسىاڭ بىر قىسىم ئەسكەرنى باشلاپ قاراشەھەرگە ماڭدى. تەخمىنەن ھۇ يىلنىڭ ئە-

قىياز پەسلىدىن ئىلگىرى ياكى كېيىن بولۇشى كېرەك، قارا-ھەھەردە تۇرۇشلۇق موگغۇللارنىڭ خانى - خەنۇاڭ تاغ يولى بىلەن ئېۋەتكەن ئىككى ئادىمى ئىككى سوتكىدا ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىپ جەنۇبىرىنغا قاراشەھەر ۋالىسى نيۇشى، پولك باشلىغى جەنشىكۇيلەرنىڭ مارىك تەرىپىدىن ئولتۇرۇلگەنلىگىنى مەلۇم قىلدى. شۇنىڭ كەينىدىلا، كۇچاردىكى ھارۇنكەشلەرنىڭ شاگىيۇسى تومۇر ئىلى ھەم ئادەم توپلاپ قوزغۇلاڭ كوتەرگەنلىگى، ماجەنسىاڭ قىسىلىرى بىلەن بىرلىكتە ئاقسۇ ئەترابىنى قالايمىقان قىلىۋاتقانلىغى، قەشقەردىمۇ جىددى ھالەت يۈز بەرگەنلىگى، شىنجاڭنىڭ ھەممە جايلىرى تېچ ئەمەس ئىكەنلىگى قاتارلىق خەۋەرلەر تۇشمۇ - تۇشتىن كەلگىلى تۇردى. شۇڭا ئۇرۇمچى شەھرى ئېغىر ۋەھىمىگە چۇشكەن ئىدى.

ھۇ ۋاقتىتا جەنشۇرىن ئۇرۇمچىنى ھەقىقى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، گارنىزون قۇماندان شتاۋى قۇرۇپ، ئوزى سىلىڭ (قۇماندان) بولدى. چىنجۇگنى مۇشاۋىر (سەنمۇ)لىققا تەيىن قىلىدى. ھەمدە شەھەر گارنىزون قۇماندانلىغى قۇرۇپ قۇماندانلىققا سۇيىزاۋجىنى تەينىلىدى. جىفېڭلۇ شەھەر گارنىزونى ھەربى تەمىنات باشقارمىسىنىڭ باشلىغى بولدى. شۇڭشياۋيۈەن رۇسچە بىلگەنلىكتىن شتابنىڭ ئالاقە باشقارمىسىنىڭ باشلىغى بولدى. يۇ چاغدىكى ئۇرۇمچى ئىنتايىن جىددى ھالەتتە ئىدى.

مەن ئەنگۈەندىن شەھەر ئىچىگە كوچۇپ كىرىشتىن بۇرۇنچە كۈن ئىلگىرى، ئاپتوماشىنا ئىدارىسى (گاراژ)نىڭ باشلىغى گىنجوكىن (ئاق ئۇرۇس) مېنىڭ ئويۇمگە ئېلىپ پاراڭلاشقاندا، ئۇنىڭ تونۇشچە: «جىنشۇرىن قۇمۇل ۋەقەسىنى بىر تەرەپ

قىلىشتا ئۇتتۇرۇپ قويدى، مىللى قىزغىنچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ پۈتۈن ئولكىنىڭ قالايمىقانچىلىغىغا سەۋەپچى بولدى. جىن‌شۇرېنغا يالغۇز ئۇيغۇرلار ئەمەس، خۇيزۇلارمۇ قارشى تۇ- ردۇاتىدۇ. خەنزۇلارمۇ جىن‌شۇرېندىن قۇتۇلمىسا، ئۇنىڭ بىلەن ئوخشاش هالاكەتكە ئۇچرايدۇ» دېدى. ئۇنىڭ گېپىگە قارىغاندا مەندە جىن‌شۇرېن ئۈستىدىن ئىنقىلاپ قىلىدىغان خىيال بار- مۇ - دەپ چېكىپ ياققانلىغى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ چاغدىكى تونۇشۇمچە: «شىنجاڭدا مىللەتلەر مۇرەككەپ، يول قاتناش مۇشكۇل، ئىنقىلاپ هەركىتىنى ئويلۇنۇپ ئېهتىيات بىلەن ئىشلەش كېرەك. يېنىكلىك قىلغىلى بولمايدۇ» دەپ بىلەتتىم. يەنە بىر كۈنى تاۋمىگىيۇي كېلىپ مەن بىلەن سوزلەشكىنىدە، ئۇنىڭدىنمۇ: «جىن- شۇرېن ئاممىنىڭ نەپرىتىگە ئۇچرىدى. ئەگەر ئاغدۇرۇپ تاشلان- مىسا خەلقنىڭ نەپرىتى بېسىلمايدۇ. جايلارنى تېچلاندۇرغىلى بولمايدۇ» دېگەن تونۇش بار ئىدى. تاۋمىگىيۇي يەنە ماڭا: «شەرقىي - شىمالدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ مەغ- لۇپ بولغان ماجەنشيەن، لىدۇ ۋە سۇبىگۈنلەر باشچىلىغىدىكى بىر قىسىم پىدائىلار سوۋېت ئىتتىپاقى زېمىنىگە چېكىنىپ، ها- زىر سىبىر ۋە تۈركىستان - سىبىريە تومۇر يولى ئارقىلىق چوچەككە كېلىپ، شىنجاڭ ئارقىلىق ئىچكىرىگە كېتىدىكەن. جىن‌شۇرېن لۇشياۋزۇنى چوچەككە ۋالى قىلىپ تەينىلىدى. ئۇ مېڭىش ئالدىدا هېلىقى پىدائى قىسىملارنى قارشى ئېلىشنى تاپىلىدى» دېگەن خەۋەرنى ئېيتتى.

1933 - يىلى 2 - ئاينىڭ 20 - كۈنى «ئىچكىرىگە بارىمەن» دەپ جىن‌شۇرېندىن رۇخسەت ئېلىپ، لۇشياۋزۇ بە-

لەن بىلە چوچەككە ماڭدىم. بىللە ماڭغانلاردىن خەن شۇن، گۇاڭلۇلار بار ئىدى. يولدا 4 كۈن يۇرۇپ چوچەككە يېتىپ بارىدۇق. لۇشياۋزۇ لىچۈگلىنىڭ ئورنىغا چوچەك ۋالىسى بول- دى. ئىككى كۈندىن كېيىن مەن چوچەكتىن يولغا چىقىپ، سو- ۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باكتۇغا يېتىپ بارغىنىمدا شەرقىي - شىمال- لىق پىدائىي قىسىملارمۇ شۇ جايغا يېتىپ كەلگەن ئىكەن. مەن تېيەنجىنگە بېرىپ ئۈزۈن ئوتمەستىنلا، ئۇرۇمچىدە 12 - ئاپرىل سىياسى ئۆزگۈرۈشى بولدى.

12 - ئاپرىل سىياسى ئۆزگۈرىشىدە جىن‌شۇرېن قوغلاندى بولۇپ، تېيەنجىنگە كەلگەندە مەن ئۇنىڭ بىلەن بىر نەچچە نو- ۋەت كورۇشتۇم، جىن‌شۇرېن ئۆزىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى شارايە- تى ۋە نىمە ئىش قىلىدىغانلىغى توغرىلىق هېچنەرسە سوزلىمە- دى. ئۇ ئەنگلىيە كونسېرسىيەسىدىكى ماچاڭداۋ يولىغا يېقىن چەتئەلچە سېلىنغان بىر ئىمارەتنى ئىجارىگە ئېلىپ، ئايلىق ئە- جارىسى ئۇچۇن 100يۈەندىن تولەپ ئولتاردى. ئەھۋالدىن قارد- غاندا تېيەنجىنىڭ جىم - جىت ياتقىدىغان ئادەمدەك كورۈنەتتى. 1934 - يىلى جىن‌شۇرېن بېيجىڭگە بېرىپ تاماشا قىلىش ئەس- ناسىدا، خۇاڭلەجۇڭنىڭ باشلىشى بىلەن نەنچاڭغا بېرىپ جياڭ- جىشى بىلەن كورۇشكەندە جياڭجىشى ئۇنىڭغا نەنجىنگە بېرىپ شۇ چاغدىكى مەمۇرى ئىشلار پالاتاسىنىڭ باشلىغى ۋاڭجىڭۋېي بىلەن كورۇشۇشنى تاپىلىدى. بۇ ۋاقىتتا شىنجاڭ يېڭىسارلىق ئەيسا ئالپتەكىن نەنجىڭدە ئىدى. جىن‌شۇرېننىڭ تېيەنجىنگە كەل- گەنلىگىنى ئاڭلىغان ئەيسا ۋاڭجىڭۋېيگە جىن‌شۇرېن ئۇستىدىن ئەرز قىلىپ، قاتتىق جازالاشنى تەلەپ قىلدى، «ئەگەر جازا-

لانمسا خەنزۇغا چاپان يېپىپ، «ئاز سانلىق مىللەتنى كەمسىتىكەنلىك بولىدۇ. ئاتالمىش بەشى مىللەتنىڭ جۇمھۇرىيەت دېگىنى قۇرۇق گەپتىن ئىبارەت بولۇپ قالىدۇ. ھەمدە چېگرادىكى مىللەتلەرنىڭ مەركەزگە مايىل بولۇشىدىن ئۈمىت كۈتكىلى بولمايدۇ.» دەپ كورسەتتى. شۇنىڭدەك يەنە جىن‌شۇرېن ئوز ئالدىغا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن توختام تۈزۈشۈپ، ھەربىي ئەسلىھىلەر سېتىۋېلىپ خەلقنى دەھشەتلىك باستۇردى. مىللى قىرغىنچىلىق يۈرگۈزدى. «ھىنجاڭدىن نۇرغۇن مىقدارداۋالتۇن ئېلىپ قېچىپ كەتتى. ھەرخىل قانۇنسىزلىقلارنى قىلدى. ئەگەر ئۇنىڭ قانۇنىنى ئاياق - ئاستى قىلىشقا يول قويۇلمىغان بولسا، دولەتنىڭ قانۇن - ئىنتىزاملىرىنى قاندىق ساقلاپ قالغىلى بولمىدۇ» دەپ شىكايەت قىلدى. شۇڭا ۋاڭ‌جىڭۋېي جىن‌شۇرېننى قاماقتا ئالدى. خۇاڭلىجۇڭ شاڭخەيلىك مەھھۇر ئامۇۋاكاتنى يالاپ، جىن‌شۇرېننىڭ نۇرغۇن ئالتۇنلىرىنى خەلەپ شاپاشلاپ ھەركەتلەندى. ئالتۇن، پۇل ئوز كارامىتىنى كورسۈتۈپ 1936 - يىلى جىن‌شۇرېن قامالقتىن بوشاپ چىقتى.

جىن‌شۇرېن دەۋرىدىن ئەسلىمىلەر

لېۋدېڭى

(1)

1928 - يىلىدىكى «7 - ئىيۇل» ۋەقەسىدە، مەن سەككىز مەكتەپنىڭ 1 - سىنىپىدا ئوقۇيتتىم، كوزۇم بىلەن كورگەنلىرىم

رىمۇ بار. ئۇ چاغدا ئەنەياۋنەن سىياسىي قانۇن مەكتەپنىڭ مۇدىرى جاڭچۇنشى، رادىيو ئىستانسىسىنىڭ باشلىغى لۇباۋرۇ، سىياسى ئىشلار نازارىتىنىڭ بولۇم باشلىغى يالڭچىڭنەن، يەنە باشقا خىزمەتچىلەر بىلەن مەخپى كېلىشىۋالغان ئىدى. ۋەقەنى قوزغاشتىن بۇرۇن ئەنەياۋنەن مىچۇەندىكى بەزى خۇنەنلىك دېخانلار ۋە دۇبەن يامۇلىنىڭ ئالدىدىكى سەيپۇڭلار ھەم خۇنەنلىك تىكمەچىلەربىلەن ئالاقىلىشىپ، دۇبەن يامۇلىنىڭ ئەتراپىدا تۇرۇپ، بۇيرۇق كۈتۈشكە ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى.

«7 - ئىيۇل» كۈنىسى، يالڭزىڭشىن سىياسىي قانۇن مەكتىۋىگە بېرىپ ھۇ نوۋەتتىكى ئوقۇش پۈتتۈرۈشى مۇراسىمىغا قاتناشتى، نۇتۇق سوزلىدى، ئوقۇغۇچىلاردىن خۇشۇكاك سوزگە چەقان بولدى. مۇراسىم تۈگەپ زىياپەت باشلىنىش ئارىلىغىدا كوپچىلىك مېھمانلار زالدا دەم ئېلىشىپ ئولتۇردى، ئەپيۇنكەشى جىن ھۇرېننىڭ خۇماري تۇتۇپ سولىشىپ كەتتى، يالڭزىڭشىن ئۇنى چۇشۇنۇپ جىن‌شۇرېنغا: «ئىشخانىدا بىر مۇنچە ھوججەتلەر تېخى بىر تەرەپ قىلىنمىغان، سىز ئالدىن قايتىپ كېتىڭ. زىياپەتنى كۆتىمىسىڭىزمۇ بولىدۇ» دىدى. ھۇنىڭ بىلەن جىن‌شۇرېن خوشلۇشۇپ قايتىپ كەتتى.

ئەنەياۋنەن يالڭزىڭشىننى ئېتىپ ئولتۇرغەندىن كېيىن، مەقسىدىگە يەتتىم دەپ ئوز ئادەملىرىنى باشلاپ جاڭجۇن يامۇلىنىڭ 3 - زالىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ يەرگە بېرىپ جىن‌شۇرېننى مەسلىھەتلىشىدىغان ئىش بار دەپ تەكلىپ قىلدى. جىن‌شۇرېن كەسكىن ئەمەس لېكىن‌ئوتاق - تاق ئادەم بولغاچقا سەل ئىككىلىنىپ قالدى، يالڭزىڭشىننىڭ ھەربى ئىشلار نازارىتىغا قاراشلىق بولۇم باشلىغى جاڭ‌پېيۇەن، جىن شۇرېنغا: مەكتەپنىڭ ئوقۇش

پۈتتۈرۈش مۇراسىمىغا قاتناشقىلى كەتكەن ياڭزېكشىن قايتىپ كەلـ
مەي تۇرۇپ، مەكتەپ مەسئۇلى فەن‌ياۋنەننىڭ قايتىپ كېلىشى‌گۇـ
مانلىق. بۇنى ئېنىقلاپ ئاندىن بېرىڭ دېدى. بۇ گەپكە گۇچۇڭـ
نىڭ شەنجاڭلىغىنى ئـەمدىلا تاپـشۇرۇپ كەلگەن لى‌خەيرۇ ھەم
قوشۇلدى. جىن‌شۇرېن شۇڭا يوقۇلاڭ بانىلارنى كۇرسۇتۇپ مەسـ
لىھەتكە چىقمىدى. بۇ ئارىلىـقتا مەكتەپ تـەرەپتىن بىر ئادەم
كېلىپ: ياڭزېكشىن، دۇفارۇڭ، گاۋلىيەندۇ ۋە كانەۋاي‌چاڭ × × ،
جاڭ × × لارنىڭ ئېتىپ ئولتۇرۇلگەنلىگىنى خەۋەر قىلدى. جىن
شۇرېن دەرھال مۇھاپىزەتچىلەرگە تېتىنى يىغماقچى بولدى. لېكىن
مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ قاۋۇللىرىدىن ياڭزېكشىن بىلەن بىللە كەتكەن
ئىدى. دەل شۇ پەيتتە باتالىيون باشلىغى دۇگۇجۆ، (دۇفارۇگـ
نىڭ ئوغلى). ئاتىسىنىڭ سىياسـى- قانۇن مەكتەپتە ئېتىلىپ ئولـ
گەنلىگىنى ئاڭلاپ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ بېرىپ ئىنتىقام ئېلىشقا
ماڭىدۇ. مەكتەپنىڭ كەينى دەرۋازىسىغا بارغاندا، ياردىدار بولغان
يەن‌يۈيشەن ئۇچراپ ھەقىقى ئەھۋالنى، يەنى ئوقۇغۇچىلار قوزـ
غىغان ئىش ئـەمەس دېگەندەك كېيىن ئۇلار قـايتىپ كەلگەندە
جىن‌شۇرېن ئۇنى چوڭ يامۇلغا ببردىشقا بۇيرۇيدۇ، دۇگۇجۆ دۇبەن
مەھكىمىسىنىڭ 3 - زالىغا يېتـىپ كەلگەندە گەرچە فەن‌ياۋنەن
قارشى چىققان بولسىمۇ لېكـىن تەڭ كېلەلمەي قولـغا چۈشۈپ
قالدى ۋە دەرھال ئېتىپ ئولتۇرۇلدى. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى
ئوز كوزى بىلەن كورگەن چىڭگۇاڭ دەرھال جىن‌شۇرېنغا: توپۇـ
لاڭنى بېسىقتۇرىڭلار، ھەمدە باش قۇماندانلىقنىڭ ئىنتىقامىنى ئالـ
ماڭلار، بىز، سـزنى ھىمايە قىلـدۇق، ماۋۇ رادىيو گىراممىنىڭ
ھەممىسىنى سىزگە تاپشۇراي! دەپ قولىدىكى رادىيو گىراممىلار-

نى تاپشۇردى. جىن‌شۇرېن ئۇنىڭغا: ئۇنداق بولسا ياخشى، سىز
ھازىر تېلېگىراف ئىستانسىسىغا چاپـسان بېرىڭ. تېلېگىراف ما-
شىنىلىرىغا تولۇق جاۋاپكار بولىسىز، ھوكۇمەت ئالاقىلىرى ئاۋالـ
قىمىدەك باشقۇرۇلسۇن دېدى.

شۇ كـۈنسى، فەن‌ياۋنەن قاتارلىقلار ئولتۇرۇلگەندىن كېيىن،
جىن‌شۇرېن ئىچكى ئىشلار نازىرى لـى‌چى، مالىيە نازىرى شۇي
يىسەن، تەمىرات نازىرى يەن‌يۈيشەن (ياردىدار بولۇپ كېلەلمە-
مىدى)، ئولكىلىك كېڭەش باشلىغى لـى‌رۇك، ئۇرۇمچى ناھىيە-
سىنىڭ ھاكىمى چىن‌جىشەنلەرنى چاقىرىپ، مەسلىھەت ئوتكۈزدى.
مۇزاكىرە ئارقىلىق (1) خـەلقنى تېچلاندۇرۇش ئـۈچـۈن ئېلان
چىقـىرىش؛ (2) ۋەقەنىڭ ئوتمـۇشىنى مەركەزگـە مەلۇم قىلىپ
تېلېگىرام يوللاش؛ (3) پۇتۇن ۋىلايەت، ناھىيىلەردىكى ھەربى-
مەمۇرى خادىملارغا ئومۇمى تېلېگىراممىا يوللاش، بىر تەرەپتىن
ۋەقەنىڭ ئوتمۇشىنى چۈشەندۈرۈپ، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ
يوزتىسىيىسىنى بىلىمەكچى بولدى.

خەلقنى تېچلاندۇرۇش ئېلانى شۇ كۈنى كەچقۇرۇن چاپ-
لاندى. مەن ئۇ چاغدا دارىلمۇئەللىمىنده ئوقۇۋاتاتتىم. سىياسى-
قانۇن مەكتەپتە ۋەقە چىققانلىغىنى ئاڭلاپ شۇ مـەكتەپتە ئوقۇ-
ۋاتقان ئاكام لېۋدېڭىندىن قـاتتىق ئەندىشە قىلدىم، شـۇ كۈنى
چۈشتىن كېيىن ئاكامنى ئىزدەپ كەلسەم دەرۋازىنىڭ چوڭ تې-
مىغا چاپلانغان ئېلاننى بىر مۇنچە ئادەملەر توپلۇشۇپ ئوقۇۋات-
قان ئىكەن. جىن‌شۇرېننىڭ نامىدا چىققـان ئېلاننىڭ ئاساسىي
مەزمۇنى فەن‌ياۋنەننىڭ يـاڭزېكشىننى ئـولتۇرۇش جەريانى ۋە
جىن‌شۇرېننىڭ توپىلاڭنى بېسىقتۇرغانلىغىغا دائىر ئەھۋاللار، يەنە

ئۇنىڭدا فەن‌ياۋنەن قاتارلىقلار قولغا ئېلىنىدى. ھەر مىللەت خەلـ
قىنىڭ خاتىرجەم كەسىپ قىلىشىنى ھەرگىز پاراكەندە بولماسـ
لىقلىرىنى ئۈمىت قىلىمىز دېيىلگەن.

7 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، ياڭزېڭشىننىڭ جەسىدى سىياسىـ
قانۇن مەكتەپتە ساندۇققا سېلىنىپ شاگىدى مياۋ بۇتخانىسىغا ئاپـ
رىلدى. ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ تەزىيە مۇراسىمى 40 كۈن داـ
ۋام قىلدى. مەشھۇر راھىپلار، ھېخلار، لامالارنىڭ ھەر قايسىسى
ئوز قائىدىسى بويىچە رەسىمىيەت ئادا قىلدى. ياڭزېڭشىننى ئۇـ
زۇتۇش مۇراسىمىنى چېن‌دېيەنكوي باشقۇرۇپ خېلى تەنتەنىلىك
ئۇزاتتى.

ئاكىلىشىمىزچە فەن‌ياۋنەننىڭ ياڭزېڭشىننى ئولتۇرۇش قەسـ
تىگە چاقىشىڭمۇ قاتناشقان ئىكەن. ئۇ، ئەسلىدە تاشقى ئىشلار
ۋاكالەتخانىسىنىڭ بولۇم باشلىغى بولۇپ فەن‌ياۋنەن بىلەن بەك
يېقىن ئوتتىدىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە سىياسىـ قانۇن مەكتەپنىڭ
قانۇن ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ چاقچۇنشى بىلەنمۇ ياخشى، لېكىن
چاقىشىڭ فەن‌ياۋنەننىڭ ئىشى ئەمەلگە ئېشىپ چوڭ ھوقۇقنى قولغا
ئالغاندىن كېيىن، ئاندىن بېرىپ ياردەم بەرمەكچى بولغان. شۇڭـ
لاشقا جىن‌شۇرېن باشتىن - ئاخىر ئۇنىڭغا ئىشەنمىدى، شۇنىڭ
ئۈچۈن «12 - ئاپرىل» ۋەقەسىدە جىن‌شۇرېننى غولاتقان چاغدا،
چاقىشىڭ ئاساسلىق ئادەملەرنىڭ بىرسى بولدى. شىڭشىسەيمۇ
ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىپ ياڭزېڭشىن جىن‌شۇرېنلارغا سەممىيەتسىزـ
لىك قىلغان ئادەم كەلگۈسىدە شىڭشىسەيگەمۇ شۇنداق قىلىدۇ
دەگەن تونۇشقا كەلدىدە 1937 - يىلى چاقىشىڭ باشچىلىغىدىكى
ئىسيان كوتۇرۇشكە ئۇرۇنغانلار ئەنزىسىنى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ،
ئۇنى ئولتۇرۇپ تاشلىدى.

جىن‌شۇرېن شىنجاڭنىڭ چوڭ ھوقۇقىنى قولغا ئالغاندىن
كېيىن، ھەربىي ھازىرلىقلارنى رەتلەش، چېگرا رايونىنى مۇھاپە -
زەت قىلىش، مائارىپنى يولغا قويۇش، كادىرلار يېتىشتۈرۈش،
تەبىئى بايلىقلارنى ئېچىش، سانائەتنى يولغا قويۇشتەك سىياسى
پروگراممىنى ئېلان قىلغان بولسىمۇ ئەمما ئوز ھاكىمىيىتىنى مۇسـ
تەھكەملەش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئىشنى ھەربىي تەييارلىقلارنى
كۈچەيتىشتىن باشلىدى. ياڭزېڭشىن دەۋرىدە، سەندۇقبىدا دۇنيە
شتاۋى بولۇپ جياڭسۇگلىك دىگەن كىشى دۇنيە قۇماندانى
(سىجاڭ) ئىدى. يېشى 70 تىن ئاشقان بۇ ئادەم، ئۇزۇن ئوتـ
مەي ئولۇپ كەتتى. جىن‌شۇرېن سىجاگلىقنى قوشۇمچە ئېلىۋېلىپ
پەۋقۇلئادە روتمىلارنى 10 غا يەتكۈزدى. روتا ئىشتاپلىرىنىڭ
ھەممىسى دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئىچىدە ئىدى، دۇگۇجۇڭنى دەسـ
لىۋىدە پولك باشلىغى كېيىنچە بىرىگادا باشلىغى (لۇيجاڭ)لىقتا
ئوستۇردى. بىرىگادا ئىشتاۋى ھازىرقى جيەنگولۇنىڭ شىمالىدا
ئىدى. جىن‌شۇرېننىڭ چاپارمىنى سۇيزاۋچى، «7- ئىيۇل» ۋەـ
قەسىدە خىزمەت كورسەتكەنلىكتىن تۇنجاگلىققا(پولك كوماندىرـ
لىغىغا) ئوستى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جىن‌شۇرېن بىرتۇرـ
كۇم ئولتۇرا ھەم توۋەن دەرىجىلىك ھەربىي ئوفىتسېرلارنى يېـ
تىشتۇرۇش ئۈچۈن، ئاۋىئاتسىيە ئەتىدى قۇردى. 1928 - يىلدىن
تارتىپ ھەربىي مەكتەپ قۇرۇپ ئۇرۇمچى ۋە ھەر قايسى ناھىيـ
لەردىن، بىر تۇركۇم ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى. ئادەم سانى 70

ئەتراپىدا بولسا كېرەك. ئوقۇغۇچىلارنىڭ يىمەك - ئىچمەك، يا-
تاق، كىيىم - كېچەك راسخوتلىرىنى ھوكۇمەت تەمىنلىدى ئۇنىڭ
ئۈستىگە ھەر ئايدا يارىم پۇلى بېرىلىپ تۇردى. بۇ، پۇلنىڭ
سانى شۇ ۋاقىتلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسىنىڭ مۇ-
ئاشىغا تەڭ ئىدى. مۇدىرلىقنى جىن‌شۇرېن ئوزى قوشۇمچە ئىش-
لىدى. چېن پېڭشيۇ ئىلمىي مۇدىر ئىدى. تىل - ئەدەبىيات، ماتىما-
تىكىدىن باشقا، ئىستىراتېگىيە - تاكتىكا دەرسلىرى ئاساس قىلى-
نائتى، باشقۇرۇش چىڭ بولۇپ دەرستىن قېلىشقا يول قويۇلمايتتى.

(3)

1928 - يىلى، ياڭزېڭشىن ئەپيۇننى مەنى قىلىشنى، ئەپ-
يۇن تېرىشقا ئوزگەرتتى. ئەپيۇن تېرىلىدىغان ئاساسلىق ناھىيە-
لەردە ئىدارە تەسىس قىلىپ ئەپيۇندىن باج ئالدى.

جىن‌شۇرېن دوكتورلۇق قاتارلىق مەنسەپدارلارنىڭ ھەممىسى
ئەپيۇنكەش ئىدى. ھوكۇمەتكە يېقىنلاردىن لاۋيېلەر، شاۋيېلەر،
خېنىملار، چوڭلارنىڭ قىزلىرى ھەممىسى دېگىدەك ئەپيۇنكەش
ئىدى. ھەتتا پاھىشەخانىلاردىمۇ ئەپيۇن چىراقلىرى تەييار بولۇپ
مېھمان كۈتۈشنىڭ ۋاستىسى بولاتتى. ئۇيغۇر- قازاقلار نەشە
چېكىشكە ئامراق. شۇڭا ياڭزېڭشىن جىن‌شۇرېن دەۋرلىرىدە
ئەپيۇنخانا ھەم بەك چېكىدىغان مەيخانىلار ھەممىلا جايدا ئومۇم-
لاشقان ئىدى. ئەپيۇن - بەك چېكىپ ، بەشىلەك قەغەز ئويناش،
داۋىملىق ئىشقا ئايلىنىپ قالغان ئىدى. ئەپيۇن تاماكا چەكمەي-
دىغانلارمۇ، ئانچە - مۇنچە شوراپ قويمىسا بولمايتتى.

ھەر يىلى ئەپيۇندىن مەھسۇلات ئېلىنىش پەسلىدە چوڭ -
كىچىك ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى دېگىدەك ئەپيۇن سېتىۋېلىش
ئۇچۇن گۇچۇك. چوچەك ئەتراپلىرىغا ئادەم ئېۋەتەتتى، بۇنىڭ
ئىچىدە دوكتورلۇق ھەممىدىن جىق سېتىۋالاتتى، قانچە بولسا شۇنچە
ئالاتتى، ئۇ، ئوزىنىڭ ئېھتىياجىنى تەمىنلىگەندىن تاشقىرى، جىن
شۇرېن ئۈچۈنمۇ بىر قىسىم ئەپيۇن سېتىۋالاتتى.

بۇنداق ئەھۋاللار تا 1936 - يىلغىچە داۋام قىلدى، شۇ
چاغدا مەن قەشقەر باجخانا ئىدارىسىنىڭ باشلىغى ئىدىم، شۇ
يىللىرى قەشقەردىكى ھىندىستانلىق سودىگەرلەردىن 300 مىڭ
سەردىن جىقراق نەشە ، 3 - 4 مىڭ سەردەك ئەپيۇن چىقتى.
قانۇن بويىچە مۇسادىرە قىلىشقا ھەتتا جازالاشقا تەگىشلىك ئىدى.
قەشقەردىكى، ئەنگلىيە كونسۇللىرىنىڭ ئارىغا كىرىشى بىلەن ئەپ-
يۇننى پۇتۇن مۇسادىرە قىلدۇق، نەشىنى 60 پىرسەنت باج تو-
لەپ ھىندىستانغا ئېلىپ كېتىدىغان قىلدۇق.

(4)

ياڭزېڭشىن ، جىن‌شۇرېن دەۋرلىرىدە شىنجاڭنىڭ ۋىلايەت
ناھىيىلىرىدىكى پۇتۇنلەي ئوزلىرىنىڭ تۇققانلىرى ياكى دوست- يا-
رەنسىرىنى ئەمەلدار قىلاتتى. ئۇ چاغدا بىرەر قېتىم شەنجاڭ
بولغان كىشى، بىر نەچچە يىل يېتىپ يەيدىغان، ياڭزېڭشىنىڭ
تەيىنلىگەن شەنجاڭلىرى ئاۋال شاڭدىمياۋ (بۇتخانا)گە بېرىپ
قەسەم بېرەتتى، بىر تەيىنلەنگەن شەنجاڭ 4 5 يىلغىچە، ھەتتا
7-8 يىلغىچە تۇرىۋېرەتتى. ياڭزېڭشىن، جىن‌شۇرېن دەۋرلە-

رنده هەر قايسى ناھيىلەردىن ئېلىنىدىغان باجنى كوتۇرگە بېرە-
ۋاتاتتى. مەسىلەن: ئاشلىق بېجى، چارۋا - مال بېجى قاتارلىقلار-
نى ئاتاقتا سودىگەرلەرتوختام بويىچەكوتۇردىگە ئالمۇ دىيىلسىمۇ،
ئەمىلىيەتتە مەرتەۋىلىك زاتلار بىلەن ھاكىملار يەك ئىچىدە تەل
بىرىكتۇرۇپ ھەر يىلى كوتۇردىگە ئالاتتى ۋە پايدىغا تەڭ شېرىك
بولۇشاتتى. ئىمپورت - ئېكسپورت (تاموژنا) بېجىنى ئالساق
ئىلى، چوچەك، قەشقەر، ئۇچتۇرپان قاتارلىق جايلاردىكى مەخ-
سۇس تەيىنلەنگەن تاموژنى باجگىرلىرى مەسئۇل قىلىناتتى، ئال-
تايدىن كېيىك ئالتۇن ئېلىش ئۈچۈن ھەر يىلى نۇرغۇن ئادەم-
لەر ئالتايدىكى ئالتۇن سايغا بېرىپ كېيىك ئالتۇن كولىشاتتى،
شۇنىڭ ئۈچۈن ئالتۇن بېجى يىغىدىغان ھەيئەت تەيىنلەپ ئال-
تۇن بېجى ئالاتتى. ئالتۇن بېجىنىڭ نىسبەت مىقدارى 4 پىر-
سەنت بولسىمۇ، يىلىغا 5 - 6 يۈز سەر ئالتۇن يىغىلاتتى. ئاگلە-
شىمىزچە بۇ ئالتۇننىڭ ھەممىسى جەنۇبىنىڭ يانچۇغىغا چۈ-
شۈپ كېتىدىكەن. جەنۇبىي شىنجاڭدا بازار بېجى، ئۇششاق پاي-
چىلاردىن ئېلىنىدىغان باج - خىراجلار، ھاكىملارنىڭ خېنىم -
قىزلىرىنىڭ ئۇپا - ئەگلىكلىرىگە خەجلىنەتتى.

ھەر ناھيىنىڭ غەللە - پارىغىنى شەنجاڭلار يىغاتتى-دە،
ئارتۇق ئېلىنغان قىسمى شەنجاڭنىڭ نەپەقەسى بولاتتى، يەنە
ھەربىر ناھيىلەردە بوز يەر ئوزلەشتۈرۈلسە، ئۇنىڭدىنمۇ بەلگە-
لىمە بويىچە غەللە - پارات ئېلىناتتى. بۇنىڭدىن توپلانغان غەللە
شەنجاڭ بېگىملەرگە تەقسىملۈق بولاتتى، يۇقۇرىغا تاپشۇرمايتتى،
بەزىدە ئازغىنە قىسمىنى يۇقۇرىغا تاپشۇرۇپ قويىاتتى. ھەرقايسى
ناھيىلەردىن غەللە - پارات يىغىدىغان چاغدا ئولكىلىك ھوكۇ-

مەتتىن شەنجاڭلارنىڭ غەللە - پاراق يىغىشقا يارىدەملىشىدىغان
نازارەتچى ھەيئەتلەرنى تەيىنلەيتتى. مەزكور نازارەتچى ھەيئەت-
لەر يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ يېتىشى - قوپۇشى، ئىزا-
لىنىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى شەنجاڭ بېگىم مۇڭاپىق ئورۇنلاشتۇراتـ-
تى، ئىش تۈگەپ ئۇرۇمچىگە يانغاندا شەنجاڭ ئايرىم ھالدا ئۈر-
غۇن يول خىراجىتى سوغا قىلاتتى. چارۋىچىلىق رايونلىرىدىن
ئوت ئۇچى نامىدىكى باج ئېلىنىاتتى، ئۇنىمۇ شەنجاڭلار ھەرىيلى
ھەر قايسى چارۋىچىلىق رايونلىرىغا ئادەم ئېۋەتىپ يىغۇپلىپ،
نىسبەت بويىچە ئولكە غەزىنىسىگە تاپشۇراتتى، ئارتۇق قىسمىغا
شەنجاڭ بېگىم ئىگە بولاتتى.

يەنە ئۇ چاغلاردا، ھەر قايسى ئورۇنىنىڭ ئىشى جەڭ ئا-
دەمى ئازلىق قىلاتتى، ساۋاتسىزلار تولا، يېزىش، ھىسابلاش
قوللىدىن كېلىدىغانلار ئاز بولغانلىقتىن، بىر ئىش قىلسىلا، بىر
ئۇلۇش مۇئاش ئالاتتى. بۇنىڭ نامى قوشۇمچە خىزمەت دەپ ئا-
تىلاتتى. شۇڭا بىر ئادەم ھېسابلا 2 دىن 3 كىچە خىزمەتنى قو-
شۇمچە ئىشلەپ، 3 كىشىلىك (ئۇلۇش) مۇئاش ئالاتتى.

(5)

جەنۇبىرىن تەختكە چىققاندىن كېيىن، نەنجىڭدىكى گومىن-
داڭ دائىرىلىرى، جەنۇبىرىنغا شىنجاڭدا فىرقە خىزمىتىنى باش-
قۇرىدىغان گومىنداڭنىڭ بىر نەپەر مەسئۇل ئەربابىنى ئېۋەتمەك
توغرۇلۇق مەسلىھەت سېلىپ قايتا - قايتا تېلېگىراممۇ ئېۋەتتى.
جەنۇبىرىن باھانە كورسۇتۇپ بۇ ئىشنى ئارقىغا تارتتى. كېيىن

گومىنداڭ ئاۋال ئادەمنى بەلگىلەپ ئاندىن ئوقتۇرۇش چارىسىنى قوللۇنۇپ ۋېيېئوگجىڭ دىگەن بىرسىنى شىنجاڭغا فىرقە خىزمىتىنى باشقۇرۇشقا تەيىنلىدى.

جىن‌شۇرېننىڭ فىرقە خىزمىتى توغرۇلۇق خوشىيوق بولـسىمۇ، لېكىن بۇ نوۋەت مەركەز ئادەم تەيىنلىگەنلىگى ئۈچۈن كورۇنۇشتە بولسىمۇ ھەـ ئە دەپ قويۇشقا توغرا كەلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن لېۋشاۋلىنى ئومۇمى مەسئۇل قىلىپ ئاۋال ئولكىلىك فىرقىنى قۇرۇشقا تەيىنلىدى.

ۋېيېئوگجۇ فىرقە خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلغۇچى سۈپىتىدە ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئۇلكىلىك فىرقىدە ياتتى. ئۇ يالغۇز بولغاچقا تاماق مەسىلىسىمۇ قىيىن ئىدى. ئامالسىزلىقتا سىمىسز رادىيو ئىستانسىسىنىڭ باشلىغى ۋاڭيۈەنخەننىڭ ئويىدىن تاماق يەپ يۈرىدى. ئۇرۇمچىدە يۇقۇرى تەبەقىدىكى زاتلارنىڭ ھېچقايسىسى ۋېيېئوگجۇ بىلەن يېقىنلاشمىدى. پەقەت سۇڭجېمىڭ ئىسىملىك تېخنىك خادىم لەنجۇلۇق بولغاچقا (ۋېيېئوگجۇمۇ لەنجۇلۇق ئىدى) يۇرتداشلىق يۈزىسىدىن ئۇنىڭ بىلەن دايىم ئۇچرۇشۇپ - پاراكلىشىپ تۇردى. ئەمىلىيەتتە ئۇ جىن‌شۇرېن تەرىپىدىن ۋېيېئوگجۇڭ سوز - ھەرىكەتلىرىنى نازارەت قىلىشقا تەيىنلىگەن ئادەم ئىدى. ۋېيېئوگجۇ سۇڭجېمىڭنىڭ پايلاقچى ئىكەنلىگىنى سەزمەستىن بەزىبىر گەپلىرىدە جىن‌شۇرېنغا نارازىلىق سوزلەرمۇ قىلاتتى. بۇنى جىن‌شۇرېن ئاڭلاپ نارازى بولدى. دەل شۇ پەيتتە ۋاڭيۈەنخەن جىن‌شۇرېنغا: ۋېيېئوگجۇمەن گۇچۇڭغا ھوكۇمەت خىزمىتى بىلەن كەتكەندە ئايالىمغا قانات سورەپتۇ دەپ ئەرز قىلدى. جىن‌شۇرېن مۇشۇ بانا بىلە نلائۇنى قوغلىۋەتتى.

قۇمۇلدىكى لېۋشىزېڭنىڭ ئورنىغا جۇرۇيشى سىجاڭ (دىۋىزىيە باشلىغى) بولغاندىن كېيىن، يولۋاس بىلەن ماجۇڭينىڭ بىرلىشىپ قۇمۇلنى مۇھاسىرە قىلدى، ۋەزىيەت جىددىلەشتى، جىن شۇرېن لۇشياۋزۇنى قۇماندان، شىڭشىسەينى سەنمۇ (ھەربىي ئىشلار مۇشاۋىرى) دۇگۇجۇنى ئالدىنقى سەپ قۇماندانى قىلىپ تەيىنلىدى. دۇگۇجۇنىڭ ئالدىنقى سەپتىكى قىسىملىرى لودۇڭغا بارغاندا ، شىڭشىسەي مەسلىھەت بېرىپ: لودۇڭنىڭ ئالدى تەرەپىدە 5 جىلغا بار، بولۇپمۇ بەشىنچى جىلغىنىڭ يەر شارايىتى ئىنتايىن خەۋپلىك، ئەگەر شۇ جايدا ئاكۇپ كولاپ توسايدىغان بولساق دۇشمەنلەر ئوتەلمەيدۇ. ئۇچىنچى جىلغىمۇ خەۋپلىك. ئەگەر ئۇچىنچى جىلغىدا ئاكۇپ كولاپ، 2 - مۇداپىە سېپىنى قۇرۇدىغان بولساق، لودۇڭ پۈتۈنلەي خەۋپسىز بولىدۇ. ئەگەر لودۇڭ قولدىن كېتىپ جىجىساۋزا (چىغلىق) ياكى چوچەك بۇلاقنا چېكىنىشكە توغرى كەلسە ئۇ جاي ئوچۇقچۇلۇق بولغاچقا كېچىسى ئوت قالماسلىق كېرەك، ئۇ چاغدا دۇشمەنلەر بىزنىڭ ھەقىقى ئەھۋالىمىزنى پەرق ئېتەلمەستىن ئىلگىرىلەشكە جۇرئەت قىلالمايدۇ . ئۇنداق قىلماي ئوت قالايدىغان بولساق دۇشمەنلەر قەسىلىرىمىزنىڭ تۇرغان جايىنى بىلەۋېلىپ تورت تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئوتسە، تەڭ كېلەلمەي قالىمىز دەپ مەسلىھەت بەردى. ئەمما لودۇڭغا بېتىپ بارغاندىن كېيىن ئاكۇپ كولاپ مۇداپىە كورۇش بۇياقتا تۇرسۇن، ھەممە ئادەم چىدىر ئىچىدە بەشلەك

قەغەز ئويناپ ئەپيۇن چېكىپ خىرامان يانتتى.

شۇ چاغدا ماجۇگيمك قىسمىنىڭ رازۋېت روتا باشلىغى تاۋ × × ئوز ئەسكەرلىرىنى باشلاپ لوۋۇغا كەلمەكتە ئىدى. بەشىنچى جىلغىغا كەلگەندە، يوشۇرۇنۇپ ياتقانلار بولمىسۇن دەپ ئېھتىيات قىلىپ، ئەسكەرلىرىنى ئومىلەپ مېڭىشقا بۇيرىدى، ئەسكەرلەرى نەمىدىن قورقىمىز؟ دېگەندە، تاۋ × × : دۇگۇجۇ ھەرىبى ئىشلارنى ئۇقمايدۇ، لېكىن شۇنىڭسىيدىن ئېھتىيات قىلماي بولمايدۇ، دېدى. ئەمما بۇ يەردە بىرمۇ ئەسكەر يوق ئىكەن، تاۋ- لىيەنجاڭ تۇرۇپ : شۇنىڭسىيۇ قۇرۇق نامى بار نەمىكەن دېدى. ئۇچىنچى جىلغىغا يېتىپ كەلگەندە ، تاۋ × × يەنە ئەسكەرلەرنىڭ ئېھتىيات قىلمىغانلار دەپ تاپىلايدۇ. ئەتىجدە ئۇ يەردىمۇ ھېچكىم يوق، شۇنداق قىلىپ تاۋنىڭ قىسمىلىرى دۇگۇجۇ گازارمىسىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىدۇ. دۇگۇجۇنىڭ بەخوت ياتقان ئەسكەرلىرى ھولۇقۇپ كېتىپ قاچقىلىرى قېچىپ، تەرە - پەرەڭ بولىدۇ. دۇگۇجۇمۇ قولغا چۈشۈپ قالغىلى قەل قالدى. ئۇ پەقەتلا ۋاڭجەنيۈەن باشلىق 30 نەچچە مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلەرنىڭ ھىمايىسىدا قۇتۇلۇپ چىقتى.

دۇگۇجۇجىساۋزىغا يېتىپ كەلگەندە،قاراڭغۇ چۈشتى. ئەسكەرلەرى تاماق يەيتتۇق دەپ غىڭشىيدۇ، دۇگۇجۇمۇنىڭمۇ ئەپيۇن خۇمارى تۇتۇپ شۇ يەرگە چۈشكۈن قىلدى. بەزىلەر كېچىدە ئوت قالمايلى دۇشمەن كورسە جەزمەن قوغلاپ كېلىدۇ دېسىمۇ، لېكىن دۇگۇجۇ لوۋۇگدىكى ساۋاقنى كوزدە تۇتماي ئوت قالاپ، تاماق ئېتىڭلار دەيدۇ، تاۋلىيەنجاڭ ئوتقا قاراپ دۇگۇجۇنىڭ قىسمىلىرى بار جايىنى بىلىۋالمىدۇ دە، قورشاپ ھۇجۇم قىلىدۇ. دۇگۇجۇ ئەھۋالىنىڭ ياماناڭلىغىنى بىلىپ بىر نەچچە ئادەملىرى بىلەنلا قاچقان بولسىمۇ ئوتتۇرا يولدا ياردار بولىدۇ. ھەتتا ماڭالماي قالىدۇ. يېنىدا ئىككى نەپەر مۇھاپىزەتچىسى قالغان ئىدى، ئۇلار يىغىلىشىپ دۇ × × بىلەن ھايات - ماماتتا بىللە بولۇشقا ۋەدە قىلىشىۋاتقاندا ماجۇگيەڭنىڭ بىر لىيەنجاڭى ئاڭلاپ دۇگۇجىڭنىڭ ئولىمگەنلىگىنى كورگەندىن كېيىن بىر پاي ئوق بىلەن ئېتىپ ئولتۇرۇپ كاللىسىنى كېسىۋېدە، ھېلىقى ئىككى نەپەر يىغلاڭغۇ ئەسكەرنى ھەيدەپ ئاپىرىپ مەلۇم قىلىدۇ. ماجۇگيىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى ئەھۋالنى سوراشتۇرغاندا، ھېلىقى ئىككى ئادەم راس سوز قىلىدۇ. ماجۇگيمك ھېلىقى ئىككىسىگە سىلەرنىڭ نىيىتىڭلار ئوزۇڭ ئادەم ئىكەنلىلەر دەپتۇ. كەينىدىنلا ئەسكەرلىرىنى يىغىپ ھېلىقى لىيەنجاڭنى سەپ ئالدىغا چىقىرىپ قىلىچ بىلەن چېپىپ تاشلايدۇ، بەزىلەرنىڭ دېيىشىگە قارىغاندا، ھېلىقى لىيەنجاڭ خىزمىتىنى مەلۇم قىلغاندا ئەمىلىيەتتىن ئاشۇرۇپ سوزلىگەنلىگى ئۈچۈن ئولتۇرگەنمىش، يەنە بەزىلەرنىڭ دېيىشىچە : ماجۇگيىڭنىڭ قارىشى بويىچە دۇگۇجۇنى كوتۇرۇپ گازارمىغا ئەكەلگەن بولسا داۋالاپ ساقايتساق تەسىرى ياخشى بولاتتى، لىيەنجاڭنىڭ ئېتىپ ئولتۇرگەنلىگى خاتا بوپتۇ دەپ چېپىۋەتكەنمىش ، زادى قايسى راس، بۇنى ئىسپاتلاش قىيىن.

دۇگۇجۇنىڭ ئەسكەرلىرى بۇتۇنلەي تارمار بولۇپ روھسىزلىنىپ كەتتى. لۇشياۋزۇ ئەسلىدە مەمۇرى ئەمەلدار بولۇپ چاشقاندەكمۇ قورقۇنچاق نەرسە بولغاچقا، ھەدەپ چېكىنىۋەردى. ماجۇگيمك شۇنىڭسىيىنىڭ بارلىغىنى بىلىپ ئىلگىرىلەشكە جۈرئەت قىلالماي سوقۇشماستىن قوغلاش چارىسىنى قوللاندى، جەن شۇرېننىڭ قۇمۇل مۇھاسىرىسىنى بىر تەرەپ قىلىش پىلانى مۇھىم جايغا كېلىپ سۇغا چىلاشتى.

قۇمۇل ۋەقەسى بەرىنچى قېتىم تېنىچلانغاندىن كېيىن، ھ
سەنبای قاتارلىق قۇمۇللۇقلار جەنۇبۇرىندىن قۇمۇلغا قايتىپ ك
لىشكە رۇخسەت سورىغاندا جەنۇبۇرىن رۇخسەت قىلمىدۇ. ھەسە
بای قاتارلىق قۇمۇللۇقلار 100 دىن ئارتۇق ئېشەك بىلەن شى
جاڭغا قاراپ كېلىۋېتىش جەريانىدا ھەر بىر مۇھىم چازىغا كە
گەندە تېلېگىرامما ئارقىلىق ئالاقىلىشىپ تۇرغان ئىدى. قۇمۇ
تەۋەسىگە يېتىپ كەلگەندە خەۋەرلىشىش مۇمكىن بولمىدى. ئە
لىدە جاڭ لىيەنجاڭ دېگەن بەرسى ھەسەنبای قاتارلىق ئۇيغۇر
لارنىڭ قۇمۇلغا كوچۇپ كېلىۋاتقان خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن
ئىشەنچلىك ئادەملىرىنى باشلاپ بېرىپ ئۇلارنى تۇساپ ھەم
ئادەمنى ئولتۇرۇپ، بارلىق مال - مۈلۈكلىرىنى يەنى نەچچەمىڭ
سەر ئەپيۇن 1000 سەردىن ئارتۇق كۈمۈش تەڭگە نۇرغۇن چا
ۋە كۈندۇلۇك ئېستىمال بۇيۇملارنى بۇلەۋېلىپ قۇمۇلغا كېلىۋاتقا
ئىدى. جاڭلىيەنجاڭ بۇ ئىشنى ھېچكىم تۇيمىدى دەپ ئويلايدى
لېكىن جاڭلىيەنجاڭلار بۇلاڭچىلىق قىلىۋاتقان چاغدا تاغ بېشى
ئېشەك بېقىۋاتقان بىر كىچىك بالا ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغا
ئىكەن، بۇ بالا كېلىپ يولۋاسقا مەلۇم قىلىدۇ. يولۋاس دەرھا
لىخەيرۇنىڭ تەكشۈرۈپ چارەكورۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. لىخەيرى
كەن مۇڭگۈزى چىقىدۇ. بۇنى كورگەن شىڭشىسەي كېپەكئالتۇن
كوگۈل بولمەيدۇ، بۇ توغرۇلۇق يولۋاس ناھايىتىنارازى بولۇپ
سىلەر قىلىساڭلار مەنمۇ قىلمىشىنى بىلىمەن دەيدۇ-دە، دەل
چاغدا بىر تۈركۈم سودىگەرلەر توگىگە كىرا قىلىپ سۇيىۇەنى

كېتىۋاتقان ئىدى. ئۇلاربارىكولگە يېقىنلاشقاندا يولۋاسنىڭ ئەس
كەرلىرى توساپ بۇلاڭ-تالاڭ قىلىدۇ، ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنى
ئولتۇرىۋېتىدۇ. ئاڭلىغان گەپكە قارىغاندا پەقەت ئىككى ئايالنى
ئولتۇرمەي تاققا ئېلىپ چىقىپ كەتكەن ئىكەن. شۇنىڭدىن ئېتە
ۋارەن شىنجاڭ - سۇيىۇەن قاتناش يولى پۈتۈنلەي توختىدى.

يولۋاس جەنۇبۇرىنغا قارشى بولغانلىقتىن، جەنۇبۇرىن
شىڭشىسەينى باش قۇماندان قىلىپ، يالڭېچىگۈك، فۇچۇەن ئىك
كىمىلەنىنى قېتىپ قۇمۇلغا ئېۋەتتى، ئۇلار بىلەن بىر قىسىم ئوروس
ئەسكەرلەرمۇ بار ئىدى. يولۋاس شىمالىي تاغدا تۇراتتى، شىڭ
شىسەي شىمالىي تاقتا يۇرۇش قىلغاندا يولۋاسلار سوقۇشماستىنلا
قاچىدۇ ۋە بىر نەچچە تۈك ئۇچەيلەرنى ئەپكەتىشكە ئۇلگۈ
رەلمەيدۇ.

چاغان (باھار) بايرىمىغا ئاز قالغانلىقى ئۈچۈن، شىڭ
شىسەي ئۇچەيلەرنى باھا قويۇپ، ساتقۇزۇپ، ئەسكەرلەردىن ھال
سوراشقا ئىشلەتمەكچى بولىدۇ. تۇڭغا قاچىلانغان ئۇچەيلەرنى
سودىگەرلەرگە باھالاپ سېتىپ ھەر تۈگىدىكى ئۈچەينى 1000
تالدىن ھىساپلاپ ئوتكۇزىدۇ. ئەمما سودىگەرلەر تۇگىدىكى سان
توغرا چىقماي قالامدىكەن دەپ قورقۇشۇپ ھەممە تۇگىلارنى ئېچىپ
ساناشنى تەلەپ قىلىدۇ. نەتىجىدە ئېچىپ قارىغىدەك بولسا، تۇگىدا
ئۇچەيدىن باشقا، خېلى چوڭ مىقداردىكى كېپەك ئالتۇن ۋە بو
لىخەيرۇنىڭ تەكشۈرۈپ چارەكورۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇنى كورگەن شىڭشىسەي كېپەكئالتۇن
كوگۈل بولمەيدۇ، بۇ توغرۇلۇق يولۋاس ناھايىتىنارازى بولۇپ بىلەن بوكەن مۇڭگۈزلىنىڭ بىر قىسمىنى ئەسكەر باشلىقلىرىغا
سىلەر قىلىساڭلار مەنمۇ قىلمىشىنى بىلىمەن دەيدۇ-دە، دەل ئىنئام قىلماقچى بولىدۇ. بەزىلەر تۈرۈپ: كېپەك ئالتۇنىنى ئېلىپ
چاغدا بىر تۈركۈم سودىگەرلەر توگىگە كىرا قىلىپ سۇيىۇەن يۇرۇش تەسىرەك، ئۇنى باھالاپ بەلگىلەپ سېتىۋەتسەك دەيدۇ.

ھۇ چاغدىكى بازار باھاسى بويىچە، ھەر بىر سەر كېپەك ئالـ
تۇن 80 سەر ئولكە پۇلى بولاتتى. شەكشەمسەي يەنە: كېپەك
ئالتۇن ئالغۇسى كەلگەنلەرگە كېپەك ئالتۇن بېرەيلى، ئالمىغۇ-
چىلارنىڭ ھەر بىر سەرىگە 90 سەر ئولكە پۇلى بېرەيلى دېدى
بوكەن مۇڭگۈزنىي ھەربى ئۇنۇۋانىنىڭ چوڭ - كىچىكلىگىگە قارا
بىر چۈپتەن، بىر تالدىن بېرىلگەنلەر بولدى. قالغان بوكەن مۇ
گۈزنىي كېپەك ئالتۇننى شەكشەمسەي ئوزى ئالدى. قوي ئۇچە
لىرىنى بولسا، ساناپ چىقىپ، سودىگەرلەرگە سېتىۋەتتى، ئۇنىڭ
پۇلىنى پۇتۇنلەي ئەسكەرلەرگە ئىنئام قىلىپ بەردى. چاغان ئود
كەندىن كېيىن، شەكشەمسەي قۇمۇلغا ياندى.

(8)

ماجۇگىيەكنىڭ قول ئاستىدىكى ماشىمىڭ قۇمۇلدىن تۇرپانغا
كەلگەندە، تۇرپاندىن مەخمۇت مۇھتى قوزغۇلوپ ئاۋالقى مەد-
جالڭ تۆڭ - جۇڭلىن بىلەن باتالىيۇن باشلىغى لى × × نى
تەسلىم بولۇشقا مەجبۇر قىلمىدۇ. شەكشەمسەي تاغدىن قۇمۇلغاقا-
تىپ كەلگەندىن كېيىن، تۇرپان، پىچاندىن كەلگەن جەددى تېلې-
گىرامىسلارنى كورۇپ شۇڭفايۇ تۆەنجاڭنى ئۇرۇمچىگە ئېۋەتىپ
تۇرپان، پىچاندىن ئوتكەندە مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇشنى تاپىلايدۇ.
شۇڭفايۇ تۇرپاندا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىزغىن ئالقىشلىرىغا ئىگا
بولىدۇ. لى يەڭجاڭ ھەم سېپىل دەرۋازىسىغا چىقىپ قارشى ئالىدۇ.
ھۇ چاغدا شۇڭفايۇنىڭ مەرەملىرىدىن بىرسى: شەھەرگە كىرمەي-
لى خەۋپ بارەدەك تۇرىدۇ، دېگەندە شۇڭفايۇ ئۇنىڭغا: ئۇيغۇرلارنىڭ

قارشى ئالغانلىغىغا ئىشەنگىلى بولامدۇ يوق؟ ئويلاپ بېقىش كېرەك.
ئەمما لى يەڭجاڭنىڭ قارشى ئېلىپ چىققىنىغا قارىغاندا، بۇيەردە
چاتاق يوق ئوخشايدۇ دەپ تۇرپان شەھرىگە كىرىدۇ. ئۇلار شە-
ھەر ئىچىگە كىرگەن ھامان دەرۋازىنى ئېتىپ شۇڭفايۇنىڭ مۇ-
ھاپىزەتچىلىرىنى ئېتىپ تاشلاپ ئۇنى تىرىك تۇتۇۋالىدۇ. ئاڭ-
لاشلارغا قارىغاندا شۇڭفايۇنىڭ تىلىنى كېسىپ، كوزىنى ئويۇپ،
ناھايىتى دەھشەتلىك ئولتۇرگەنمىش. قانخورلۇق قىلىشقا سەگىگەن،
ئەككى قولى شىنجاڭ خەلقىنىڭ قېنى بىلەن بويالغان جالالىتىنىڭ
مۇشۇلداق ئولۇشى گۇناھىغا لايىق بولغان ئىدى.

جىن شۇرېن شۇڭفايۇنىڭ ئولتۇرۇلگەنلىگىنى ئاڭلاپ قۇمۇل-
دىكى شەكشەمسەيگە تېلېگىرامما يوللاپ، تۇرپانغا قايتىپ بۇ
ئىشنى بىر تەرەپ قىلغىن دەپ بۇيرىدى. شەكشەمسەي تۇرپانغا
كەلگەندە، مەخمۇت مۇھتى ئاستانىغا، ماشىمىڭ قارا شەھەرگە
تەكشۈرتكەن ئىدى. دەل شۇ مەزگىل ئۇرۇمچىدە چوڭ كوۋرۇك
ۋەقەسى يۈز بەردى. جىن شۇرېن شەكشەمسەيگە دەرھال ئۇرۇم-
چىگە بېتىپ كەل دەپ تېلېگىرامما يوللىدى. تۇرپان ۋەقەسى
ھۇ ھالەتتىلا قېپقالدى.

(9)

ئۇرۇمچى دەريا سىنمىڭ شەرقى قىرغىغىدا، يەنى: ھازىرقى
شەكخۇا بېيلۇدىن خۇڭسەنزۇيگىچىلىك ئارىلىقتا ئولتۇراقلاشقان
خەلقىنىڭ مۇتلەق كوپچىلىگى خۇيزۇلار ئىدى. شۇنىڭدەك بۇ ئا-
رىلىقتا نۇرغۇن تۇگمەنلەر بار ئىدى. 1932 - يىل قىشتا، نەنـ

سەندىكى ماچۇەنلۇنىڭ ئەسكەرلىرى ئۇرۇمچى ئەتراپى، مىچۇەن ئەتراپىنىڭ چاڭسەنزە دىگەن جايلىرىدىكى دىخانلارنى ھەيدەپ كېلىپ ئۇرۇمچى چوڭكوۋرۇك ئەتراپىدىكى خەلق ئارىسىغا جايلاشتۇردى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ دىگىدەك ئۇرۇق - تۇققان جەھەتلىرى بار.

ماچۇەنلۇ ساڭغاڭكۇغا كەلگەندە ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى خەلق ناھايىتى دەككە - دۈككىدە بولۇشتى. ئۇرۇمچى شەھىرىدە جەمئىي شۇرىنىڭ ئاز سانىدىكى «خەلق ئەسكەرلىرى پولكى» بىلەن 10 ئورۇندىكى پەۋقۇلئادەتتە چوڭ روتىسى بار ئىدى، چوڭكوۋرۇك ئەتراپىدا بولۇۋاتقان ئۇزگۈرۈشلەرنى جەمئىيەتنىڭ داڭلىرىدىكىلەر: گەرچە ماچۇگىيىڭ قىسىملىرى مىچۇەن دىگەن ئىسيانچى خەلق بىلەن بىرلىشىپ چوڭكوۋرۇك ۋە ئۇرۇمچى دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىغا ئورۇنلىشىۋالدى. كەلگۈسىدە چوڭ كوۋرۇكتىن نەگەنگە كېڭەيسە ئۇرۇمچى خەۋپ ئاستىدا قالىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنى يوقۇتۇۋېتىش كېرەك دەپ قارارغا كېلىدۇ- دە. ئەسكەرنى 3 يولغا بۆلۈپ تازىلاش ئۈچۈن چىقىدۇ، بىرىنچى يولدىن چىققان خەلق ئەسكەرلىرى كېتىۋاتقاندا بىر ئويدىن ئوق ئېتىلىپ خەلق ئەسكەرلىرىدىن بىرسى ئولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار پاخالغا كىرىپ چېچىپ ئۇرۇمچى چوڭ كوۋرۇكتىكى ئاھالىلارنىڭ ئويلىرىگە ئوت قويىدۇ. بىرەھەپتىنىڭ ئىچىدىلا ئوت يالقۇنى ئاسمانغا كوتىرىلىدۇ خەلق تىگىشلىك نەرسىلىرىنى ئېلىپلا قاچىدۇ. ياشلار ماچۇگىيىڭنىڭ قىسىملىرى قوشۇلىدۇ، قېرىلار، ئاياللار خۇڭسەندىكى بۇتخانا تەرەپكە قاچىدۇ. 300 دەك جەسەتنى توپلاپ ئۇستىگە توپا تاشلاپ كومۇۋەتكەنچى يول بىلەن كەلگەن پەۋقۇلئادەتتە روتا چوڭ كوۋرۇككىچىۇق. پاجىئەلىك ۋەقەلەر بۇنىڭ بىلەنلا تۈگەپ قالغىنى يوق. كەلگەندە ئىسيانچى خەلق بىلەن دۇقۇرۇشۇپ ئۇرۇش قىلىدۇ. بۇنىڭكى بۇ قېتىم چوڭكوۋرۇك ۋەقەسىگە قاتناشقانلارنىڭ تولۇ-

ئۇرۇشتا روتا باشلىغى جاڭكەي ياردار بولىدۇ. شۇ چاغدا ئۇ-چىنچى يول بىلەن كەلگەن ئورۇس ئەسكەرلەرمۇ چوڭ كوۋرۇككە كېلىدۇ. مۇشۇ ئۈچ يولدىن كەلگەن قىسىملار چوڭ كوۋرۇك ئەتراپىدىن قېچىپ چىققان ئەر- ئايال، ياش- قېرى ئاممىنى پۈتۈنلەي قىرىپ تاشلايدۇ. خەلقنىڭ نەرسە - كېرەكلىرىنىمۇ تامامەن بۇلاڭ - تالاڭ قىلىدۇ. مانا بۇنى چوڭ كوۋرۇك ۋەقەسى دەيمىز.

كونىچە بىرىنچى ئاينىڭ ئون بەشىنچى كۈنى بولاي دىگەندە ھاۋا ئاستا- ئاستا ئىسسىدى. چوڭ كوۋرۇكتە ئولگەن ئادەملەرنىڭ ئولۇكلىرى كومۇلمىسە، مەلۇم كېسەل ئاپىتى پەيدا بولۇشى تۇرغانگەپ ئىدى. ئولكىلىك فىرقىدىكى گۇڭ بېچىڭبەي يۇيىشيۇلارنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن، قىزىل كەرىست جەمئىيىتى قۇرۇلۇپ، جەسەتلەرنى كومۇش ئىشلىرىنى يولغا قويدى. مەن ئۇ چاغدا پوچتا - تېلېگىراف ئىدارىسىدا بۇغالتېرلىق قىلاتتىم، لىشياۋشيا، ۋاڭجۇچېك قاتارلىقلار بىلەن بىللە ئىشچىلارنى باشلاپ، قىزىل بايراقنى ئىگىز كوتەرگەن ھالدا خۇڭسەنگە قاراپ كېتىپ بارغىنىمىزدا لالما ئىشتىلارنىڭ ئولۇك-لەرنى ئارىلاپ يۈرگەنلىرىنى كوردۇق، قولىمىزدىكى گۈرجەك بىلەن بىر تەرەپتىن ئىشتىلارنى ئۇرۇپ تۇرىمىز، بىر تەرەپتىن مېڭىپ تۇرىمىز. خۇڭسەنگە يېتىپ بارغىنىمىزدا، ھەممىلا يەردە ئولتۇرۇلگەن ئەر - ئايال، قېرى- ياشلارنىڭ جەسەتلىرىنى كوردۇق، قىش بولغانلىقتىن يەر-لىك كولاش تەس ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ بىر ئازگالغا تەخمىنەن 300 دەك جەسەتنى توپلاپ ئۇستىگە توپا تاشلاپ كومۇۋەتكەنچى يول بىلەن كەلگەن پەۋقۇلئادەتتە روتا چوڭ كوۋرۇككىچىۇق. پاجىئەلىك ۋەقەلەر بۇنىڭ بىلەنلا تۈگەپ قالغىنى يوق. كەلگەندە ئىسيانچى خەلق بىلەن دۇقۇرۇشۇپ ئۇرۇش قىلىدۇ. بۇنىڭكى بۇ قېتىم چوڭكوۋرۇك ۋەقەسىگە قاتناشقانلارنىڭ تولۇ-

سى، چاك سەنزە ئەتراپىدىكى خۇيزۇ دىخانلىرى بولۇپ ئۇلار
نى ماجۇگىيىك قىسمىلىرى قۇتۇرتۇپ ئەكەلگەن ئىدى. ئەتىيا
بولغاندا ئۇلار بىز دىخانلار يەر تېرىش بىلەن كۈن ئالىم
ماجۇگىيىك بولسا بۇ يەرنى پاراكەندە قىلغان بىلەن ئىككىنچ
بىر يەرگە كەتسىلا قۇتۇلىدۇ. بىزنىڭ بالا - چاقىلىرىمىز بار
ئىشنىك مۇنداق بولمۇپرىشى ياخشى ئاقمۇمەت كەلتۈرمەيدۇ دېگەن
تونۇشتا بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن جەنشۇرېن دائىرىلىرى بىلەن
تېچلىق يولىدا كېلىشىمەكچى بولۇپ باشقا ئىشلارغا ئارىلاشماي
مىز، ئولكە تەرەپ ۋەكىل ئېۋەتسۇن سوھبەتلىشەيلى دەپ تا
لەپ قويىدۇ. ئولكە تەرەپ ياك جېڭجۇڭنى مەسئۇل قىلىپ ۋە
كىل ئېۋەتىشكە ماقۇل بولدى. لېكىن ماجۇگىيىنىڭ قول ئاس
تىدىكىلىرى خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ئادەم ئېۋەتىپ سوھبەت
ئوتكۈزدۈاتقان مىچىتنىڭ ئوپچۇرىسىگە يوشۇرۇن ئوزۇنلاشتۇرىدا
ئولكە تەرەپنىڭ ۋەكىللىرى مىچىتكە كېلىپ سوھبەتلىشىۋاتقا
چاغدا، ھېلىقى يوشۇرۇنىۋالغانلار بىردىنلا ئوق چىقىرىپ ۋەكىل
لەرنى ھۇ مەيداندىلا ئېتىپ ئولتۇرىدۇ، ئولكە تەرەپ ۋەكىللە
رىنىڭ ئولتۇرۇلگەنلىگىنى ئاڭلاپ بۇ ئىشنى مەخسەتلىك قويۇلغا
تۇزاق ئىكەن دەپ تونۇپ، دەرھال ئەسكەر ماگدۇرىدۇ: بۇنىڭ
كەرلەر ھۇ جايدىكى دىخانلارنى ئاق قارىسىغا قارىماستىن، ئا
ئوپ باغلاپ بىر خامانغا جەملەپ ئەتراپىغا پاخال توپلاپ ئو
قويۇپ ئولتۇرغۇزىدۇ. ماجۇگىيىنىڭ يوشۇرۇنغان ئادەملىرى ئالا
قاچان تىكشۈەتكەن ئىدى. ئولكە تەرەپتىن ئېۋەتىلگەن ئەسكەرل
ئوت قويۇپ، ئادەم ئولتۇرۇپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ قايتىپ بار
غاندىن كېيىن خىزمەت كورسەتتۇق دەپ مەلۇم قىلىدۇ.

ماجۇگىيىنىڭ قول ئاستىدىكىلىرىدىن ماخبېيىك دېگەن بىر
سى ئاز سانلىق ئادەم بىلەن ئالتاي، چوچەكلەرگە بېرىپ ھەر
كەت قىلىپ باقسىمۇ نەتىجە چىقىرالماي، يېنىشىدا شەخسەن ئو
توپ ماناسقا كېلىشالماقاندا قوتۇبىنىڭ شەنجىگى خۇشۇكالك خەلق
ئەسكەرلىرىنىڭ ئۆنجاگى يېڭىشىگۇ دېگەنلەر، ماخبېيىك قوتۇ
بىگە كېلىپ يېقىن ئەتراپتىكى خۇيزۇلارنى قوتۇرتۇپ گىسيان
كوتەرگىدەك دەپ ئاڭلاپ يېقىن ئەتراپتىكى خۇيزۇلاۋلى قىرىپ
تۇگۇتۇش ياكى ياشلار بىلەن ئوتتۇرا ياشتىكىلەرنى قىرىش ئا
يالار- ئۇششاق بالىلارنى قالدۇرساق ماخبېيىك كەلسىمۇ چوك
چاتاق چىقىرالمايدۇ دەپ ئويلىغان يېڭىشىگۇ بەزى ئۇيغۇرلار
بىلەن بىرلىشىپ، كېچىدە يېقىن ئەتراپتىكى خۇيزۇلار كەنتىگە
بېرىپ ئەرلەرنى ئولتۇرۇپ، ئاشلىقلىرىنى پوتۇنلەي بۇلاڭ- تا
لاڭ قىلدى. ئولگەن ئادەمنىڭ سانى قانچە بۇ ھەقتە ئېنىق مە
لۇمات يوق، ھەر ھالدا بىر قېتىملىق قىرغىنچىلىق بولغانلىغى
ئېنىق، شۇنىڭدىن كېيىن، سانجىنىڭ خۇيزۇلىرىمۇ قىرغىنچىلىققا
ئۇچرىدى، ئولگەنلەرنىڭ سانى قوتۇبىدىكىلەردىن ئازراق،

ئۇنىڭدىن كېيىنكىسى فۇكاڭ شەنجىگى جۇجېۋۇڭ باربكول
لۇك ئىدى، لياك تۇەنجاڭ دېگەن گۇچىڭغا كېتىۋېتىپ فۇكاڭ -
دىن ئوتكەندە جۇشەنجاڭدىن فۇكاڭدىكى خۇيزۇلارنىڭ ئەھۋالى
قانداق دەپ سوراپتۇ، جۇشەنجاڭ: فۇكاڭدىكى خۇيزۇ- خەنزۇلار
ئوبدان چىقىشىپ ئوتتۇاتىدۇ، بىرەر مەسىلە چىقسا ھۆتۇنلەي
مەن مەسئۇل، چاتاق چىقمايدۇ، قىرىپ - چېچىنىڭ ھاجىتى يوق
دەپتۇ، لياك تۇەنجاڭ: ئەگەر سىز جاۋاپكار بولۇپ ھېچقانداق
ئىش يوقلىغىغاكاپالەتلىك قىلالمىسىڭىز بوپتۇ، دەيدۇ. لياك تۇەنـ

جاك يولغا زېمىچۇەنزىگە بېرىپ يوقلىما قىلسا بىر ئادەمى يوق بولۇپ چىقىپتۇ. بۇ ئادەمنى كىچىچە ئىزدەپ ئۇگۇڭلياڭزا دېگەن جايدىن ھېلىقى ئادەمنىڭ ئولۇگىنى تاپىدۇ. ئۇنىڭ مىلتىغى بىلەن ئېتى يوقمىش، لياڭ تۇەنجاڭ بۇ يېقىن ئەتراپتا ئولتۇرۇشلۇق ئادەملەر كىملەر دەپ سوراپتۇ، بەزىلەر: كوپچىلىگى خۇيزۇلاردەپتۇ، شۇنىڭ بىلەن چېپىڭلار- قىرىڭلار دەپ بۇيرۇق بېرىپتۇ، بۇ ۋاقىت تاڭ ئاتقان چاغ بولۇپ بەزىلەر بامدات ناماز ئوتەۋاتقان ئىكەن. لياڭ × × دەرھال مىچىتنى قورشاپ ناماز ئوتەۋاتقان خەلقنىڭ ھەممىسىنى قىرىۋېتىپتۇ، ئاندىن كەنتكە بېرىپ يەنە بىر مۇنچە ئادەمنى قىرىپتۇ، بۇ يەردە ئولتۇرۇلغانلەر 100 دىن ئارتۇق، ۋەقەدىن كېيىن مەلۇم بولۇشچە، لياڭ × × نىڭ ھېلىقى ئولگەن ئەسكىرىنى دېڭفايۇ دېگەن پومىششىك يولبورۇق كورسۇتۇپ ئولتۇرتكۇزگەن ئىكەن. لياڭ × × ئۇگۇڭلياڭ- زىددىكى خۇيزۇلارنى قىرغاندىنكېيىن جۇلۇڭگەيدىكى خۇيزۇلار قورقۇنچىدا گۇچۇڭ تەرەپكە كەتكەن.

خاتىمە

بۇ ماقالىنى يېزىشتا گۇدې، ۋېن ئاۋ، ۋاڭ ئىنروڭ، جاڭ تۇڭجۇ قاتارلىقلارنىڭ ياردىمىنى ئالدىم، ئۇلار شۇ چاغدىكى بەزى ئەھۋاللارنى سوزلەپ بەردى، لېكىن ۋەقەلەرنىڭ جەريانىغا 50 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئوتكەچكە، بەزىبىر ئەسلىمىلەرنى ئاساس قىلغان بىلەنمۇ خاتالىقلارنىڭ بولۇشى تەبىئى، شۇڭا ئەھۋالنى بىلىدىغانلارنىڭ تولاراق يوليورۇقتا بولۇشىنى ئۈمىت قىلىمىز.

گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھەركەتلىرىدىن پارچىلار

گۇك بېيچىڭ

گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا قىلغان بەزى ھەركەتلىرىگە مەن بىۋاستە قاتناشقان. قىسمەن ئىشلارنى ئەنجىك ئەكسىيەتچى ھوكۇمەتتىدىكى بەزى كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىشىش جەريانىدا ئىگەللىدىم، چەتتىن ئىگەللىگەن ئەھۋاللارمۇ بار. بايان قىلىشقا ئۇڭايلىق بولسۇن ئۈچۈن جىن شۇرېن دەۋرى، شېڭ شىسەي دەۋرى دەپ ئىككىگە ئايرىيمەن، ئاردىلىقتا ئۇزۇن ۋاقىت ئوتكەنلىگى ئۈچۈن ئېسىمدە تولۇق قالمىغان ياكى خاتا جايلىرى بولىشى مۇمكىن، تۇزۇتۇپ پايدىلىنىشچىلارنى ئومىت قىلىمەن.

جىن شۇرېن دەۋرى

(1) دەسلەپكى سىناقلار

دەسلەپ ھاكىمىيەتنى ئىگەللىگەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتى، ئۇ چاغلاردا شىنجاڭ تۇغرىسىدا ئاز بىلەتتى. شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى ياڭ زېڭشىن

نەنجىگدە ئىش باشقۇرۇش ئورنى تەسىس قىلىدى. چىەن تۇ
ۋە جاك فىگجىيۇ ئىسىملىك ئىككى ۋەكىلى تۇراتتى. ياك زېڭشى
ئولگەندىن كېيىن، جىن شۇرېن تەختكە چىقتى. چىەن تۇگىنلا
جىن شۇرېن بىلەن مۇناسىۋىتى بولمىغانلىقتىن ئىستىپا سورا
بوشاندى. جاك فىگجىيۇ ئۇز خىزمىتىدە قالدى، جاك فىگجى
قورچاق قانۇن تۈزۈش پالاتاسىنىڭ ئەزاسى قوشۇمچە نەنجىڭدىكى
شىنجاڭ بەنسىچو (ئىش باشقۇرۇش ئورنى) نىڭ مائاۋ
باشلىغى ئىدى. گومىنداڭ شۇ ۋاقىتلاردا شىنجاڭ ئەھۋالىنى
ھوكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ ئالاقىسىزى، باردى - كەلدى تېلېگ
رامىلاردىن تولىراق جاك فېڭجىيۇدىن ئىگىلەيتتى.

ياك زېڭشىن ئولگەندىن كېيىن، گومىنداڭ گەرچە شىنجاڭ
بىر مەزگىل كۈچۈل بولۇشكە ئۇلگۈرەلمىگەن بولسىمۇ، لېكى
كارى بولمايمۇ تۇرمىدى. ياك زېڭشىنىڭ ئولۇشى، ئانچە چو
تەپرىقچىلىققا سەۋەپ بولمىدى. نەنجىڭدىكى گومىنداڭ ئەكس
يەتچى ھوكۈمەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئارىلىق يىراق بولغاچقا
تېچ بولسىلا شىنجاڭغا ئەسكەر ئېۋەتىپ تۇرغۇزۇش ھاجەتسى
ئىدى. ئەمىلىيەتتە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شىنجاڭغا ئەسكە
ئېۋەتىشنىڭ ئاسان ئىش ئەمەسلىگىنى، ئەسكەر ئېۋەتىلمىگەن
تەقدىردە شىنجاڭنى قولدىن چىقارماسلىق زورۇرلىگىنى بىلەتتى
ھۇ چاغدىكى نەنجىڭ ھوكۈمىتى ياك زېڭشىنىڭ ئورنىغا
جىن شۇرېننى تەيىنلىدى. لېكىن شىنجاڭغا سىڭىپ كىرىش مەسىلىسى
باشقىچە پول تېپىش زورۇر دەپ قارايتتى، شىنجاڭنى پەيدىن
پەي كونترول قىلىش ئۈچۈن، ئاۋال گومىنداڭ فىرقىسىنى

ئۇرۇپ، تەشكىلي خىزمەتلەرنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە كېڭەيتىش
قارىلىق سىڭىپ كىرىپ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ
ئىناۋىتىگە ئېرىشكەندىن كېيىن ئەك ئاخىردا ھاكىمىيەتنى قولغا
كىرگۈزمەكچى بولدى. ھۇنىڭ ئۈچۈن گومىنداڭ 1929 - يىلى
لومبېخۇەن باشچىلىقىدىكى شىنجاڭ ئولكىلىك فىرقىسىنىڭ ھەيئەت
ئەزالىرىنى ئېلان قىلىپ، شىنجاڭغا ئېرىشقا جىددى ھازىرلىق
كۆردى.

ئۇ ۋاقىتتا مەن نەنجىڭدىكى شىنجاڭ ئىشلىرى باشقارمىسىدا
كاتىپلىق قىلاتتىم. لومبېخۇەن قاتارلىقلار، شىنجاڭ فىرقىسىنىڭ
ھەيئەت ئەزالىغا ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، « مەركىزى فىرقىدا »
ئىشلەيدىغان ساۋاقدىشىم ۋاك زېڭشەن ماگا كېلىپ (ئۇ ھەر
ئۈچ كۈندە بىر) ئۇزۇنىڭ شىنجاڭ ئولكىلىك فىرقىسىنىڭ ھەيئەت
ئەزالىغا ئېلان قىلىنغانلىقىنى ئەيتىپ، شىنجاڭنىڭ بېقىنقى
ئەھۋالىدىن تونۇشتۇرۇپ قويۇشۇمنى ئوتۇندى. شۇ كۈنى ئاخشىمى
جاك فېڭجىيۇ ماگا: گومىنداڭ شىنجاڭغا بارىدىغان بىر تۈركۈم
فىرقە ھەيئەتلىرىنى ئېلان قىلدى. بىراق ئۇلار باشقا ئولكىلىك
ئادەملىرى بولغانلىقتىن، شىنجاڭ توغرىسىدا ھېچ نەرسە چۈشەن
مەيدۇ. ئۇلار شىنجاڭغا بارسا چوقۇم مەسلە چىقىدۇ. جىن شۇرېن
قوشۇلماسلىقى مۇمكىن دېگەن سوزلەرنى قىلدى. مەن ئۇنىڭغا
ساۋاغدىشىم ۋاك زېڭشەن مەندىن شىنجاڭنىڭ خېلى ئەھۋالىنى
ئىگەللىدى. يەنكى ئۇ تۈركىيىگە بېرىپ ئوقۇغان چاغلىرىدىمۇ
بەزى ئەھۋاللاردىن خەۋەر تاپقان بولىشى ئېھتىمال ، دېدىم.
جاك فېڭجىيو گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا ئادەم ئېۋەتىپ فىرقە قۇر

ماقچى بولغانلىقىنى تېلېگىراممۇ ئارقىلىق جەن شۇرېنغا مەلۇم قىلدى، جەن شۇرېن گومىنداڭنىڭ مەركىزىي فىرقىسى بىلەن نەنجىڭدىكى ئەكسىيەتچى ھوكۇمەتكە تېلېگىراممۇ يوللاپ بۇ ئادەملەرنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىنى رەت قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇنىڭ ئاساسى سەۋەبلىرى تەپسىلەتلەرنىڭ ھەممىسى شىنجاڭلىق ئەمەس. بەلكى شىنجاڭغا كېلىپ باقمىغان، يەرلىك ئەھۋالدىن قىلچە خەۋىرى يوق، شىنجاڭدا مىللەتلەر مۇرەككەپ، ئەھۋالنى بىلمەيدىغان ئادەملەر شىنجاڭغا كېلىپ ئىشلىسە چوقۇم مەسىلە چىقىدۇ ئۇلارنىڭ كېلىشى «فىرقە»، «دولەت» يەرلىك جاي ۋە خەلق ئۈچۈن زىيانلىق، ئويلۇشۇپ كۆرۈپ مۇئاپىق ئادەم تەپسىلەپ ئېۋەتىلىشىنى ئىلتىماس قىلىمىز، بولمىغۇر ئەھۋاللار يۈز بېرىپ قالسا، يىغىشتۇرۇش قىيىن بولىدۇ. مەن بۇ جاۋاپكارلىقنى كوتۇرەلمەيمەن، دېدى. شۇڭا، گومىنداڭ مۇباھا ئادەملەر بارغاندىن كېيىن، راستىنلا مەسىلە چىقسا، ئارىلىق يىراق بولغاچقا دەرھال چارە قوللىنۇشقا ئۈلگۈرمەي قالىدۇ، دەپ ئەسلى ئېۋەتمەكچى بولغان ئادەملەرنى توختىتىۋالدى. ئەمما گومىنداڭ يەنە ئادەم تەپسىلەشنى تاشلاپ قويغىنى يوق.

ئۇ چاغدا گومىنداڭ مەركىزى فىرقىسى تەشكىلات پۇسقا ئاكا - ئۇكا چېن گوفۇ، چېن لىفۇلار مەسئۇل ئىدى. شىنجاڭغا ئېۋەتىلىدىغان ئادەملەر جەن شۇرېن تەرەپىدىن رەت قىلىنغان بولسىمۇ، ئۇلار بوشاپ قالماستىن جاڭ فېڭجېۋغا: شىنجاڭلىق سۈپىتىدە شىنجاڭغا قايتىپ فىرقە ئىشلىرىنى باشقۇرسىڭ دەپ تەكلىپ قويدى. شۇنىڭدەك بىر نەچچە ئادەم

قوشۇپ ئۇنىڭغا يارىدەملەشتۇرمەكچى بولدى. بۇنداق قىلىش «مەركەز» ئادەم تەيىنلەپ، يەرلىكنىڭ ئادەم چەقىرىش پىرىنسىپىگە ئۇيغۇن كېلەتتى. لېكىن جاڭ فېڭجېۋ بۇ خىزمەتنى قوبۇل قىلمىدى. شۇ سەۋەبتىن گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا فىرقە خادىملىرىنى ئېۋەتىش ئىشى كورۇنۇشتە ۋاقتىنچە توختاپ قالدى.

(2) يەرلىكنىڭ تەلۈنى قوبۇل قىلىپ فىرقە خادىملىرىنى باشقىدىن تەيىنلەش

گومىنداڭنىڭ ساپ ئىچكىرلىكتىن شىنجاڭغا ئادەم تەيىنلەش ئىشى ئەمەلگە ئاشمىغانلىقتىن جەن شۇرېن بىلەن بىر قانچە نۆۋەت مەسلىھەتلىشىپ، يەرلىكنىڭ تەلۈنىنى قوبۇل قىلىپ، «ئاردلاش گۇرۇپپا تەشكىل قىلغان» ھالدا، شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى جەن شۇرېن، باش كاتىپ لۇشياۋزۇ، مالىيە نازىرى جۇرۇيشى ۋە ئىچكىرىدىكى شىنجاڭلىق ياشلاردىن گۇڭ بىيچىڭ، بەيبۇيشيۇ ۋە گومىنداڭنىڭ مەركىزىي سىياسى مەكتەۋىنى پۈتتۈرىدىغان ئوقۇغۇچىلاردىن گەنسۇلۇق لى چيا، ساۋچۇبىنلەرنى شىنجاڭدىكى فىرقە ئىشلىرى پەۋقۇلئادە ھەيئەتلىگىگە تەيىنلەپ شىنجاڭ ئولكىلىك فىرقىنى قۇرماقچى بولدى. ئەھۋالنىڭ ئوتمۇشى مۇنداق ئىدى: ئاكا - ئۇكا چېنلەر شىنجاڭغا ئادەم ئېۋەتسە فىرقە قۇرۇش توغرۇلۇق جەن شۇرېنغا ھەدەپ تېلېگىراممۇ يوللاپ ئۇزلۇكسىز جىكىلەپ تۇردى، جەن شۇرېن ئۇلارغا ئېۋەتىلىدىغان ئادەمنى شىنجاڭلىق بولسۇن ياكى شىنجاڭ

ئەھۋالىنى چۈشۈنىدىغان كىشىلەردىن بولسۇن دېگەن مەقسەتتە چىلا تۇرۇپ، ئىككى تەرەپنىڭ تالاش - تارتىشى تۈگىمىگەن ئەھۋالدا ئاستىدا، ئەپچىل چارە قوللۇنۇپ، شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت ھەيئەت ئەزالىرىدىن 3 - 4 كىچە ئادەم كورسۇتۇش، ئاندىن شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت 4 - 5 ئادەم كورسەتسە،مەركىزى فىرقە» ئويلۇشۇپ بېقىپ تەيىنلەيدىغان بولدى. مەن بىلەن بەي يۈيشيۈنى 2 - مەرت بويىچە ئېتىراپ قىلىپ ئىلان قىلدى. مەركىزىي سىياسى مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى لى چيا، ساۋچىۋۈنىلار جىن شۇرېن، لۇشياۋزۇلار بىلەن يۇرتداش بولغانلىقى ئۈچۈن ئاكا - ئۇكا چېنلەر ماقۇل كېلىشى تەبئى ئىدى. مەن بىلەن بەي يۈيشيۈ يۇقۇرى تەلىم - تەربىيە ئالغان ياخلارمىن بولغىنىمىز ئۈچۈن ئۇلار ئەلۋەتتە ئوزىگە تارتىپ پايدىلىنىشنى، يالاقچىلىرى قىلمۇپلىشىنى ئويلايتتى، كېيىن بىز ۋاقىپ بولدۇقكى ئاكا - ئۇكا چېنلەر لى چيا بىلەن ساۋچىۋۈنلەرنى شىنجاڭغا ئېۋەتىپ ئۇلارنى مەركەز قىلغان ھالدا ئوز كۈچلىرىنى راۋاجلاندۇرماقچى بولغان ئىكەن. ئۇلار جىن شۇرېن، لۇشياۋزۇ، جۇرۇيشلەرنى ياخشىپ قالدى، شىنجاڭدا ئۇزۇن ئىشلەپ كېتەلمەيدۇ دەپ قارايتتى، شىنجاڭدىن كورسۇتۇلگەن بۇ ئادەملەر ئاكا - ئۇكا چېنلەرلىك، گەرچە ئوز ئادەملىرى بولمىسىمۇ پايدىلىنىشقا بولىدىغان ئادەملەر دەپ قارايتتى، شۇڭا بۇ ئادەملەرنىك ئىسملىگىنى چاپسانلا ئىلان قىلدى.

بىزنىڭ شىنجاڭدا فىرقە خىزمەتلىرىنى ئىشلەيدىغان ھەۋقۇلۇقتا ئادەم ھەيئەتلەردىن بولۇپ تەيىنلەنمىگەن، جىن شۇرېنگە نىسبەتەن

ئېيتقاندا كوڭۇلدىكىدەك ئىش بولدى. فىرقە خىزمىتى ئاساسلا بولۇپ، ئەملىيەتتە يوق ئىدى. بۇ ياخلار شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن شىنجاڭنىڭ مەركەزدىن يىراق ئىكەنلىگىنى بەلكى «ئاسمان ئېگىز - پادىشاغا يىراق»، بولغانلىقتىن فىرقىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئېنىق قويىسلا كېرەك قىلمىغانلىغىنى ھىس قىلمىشتى.

بىز فىرقىنىڭ پەۋقۇلئادە ھەيئەتلىگىگە ئىلان قىلىنغاندىن كېيىن، پات ئارىدىلا شىنجاڭغا ماڭمىز دەپ ئويلايتتۇق. جاڭ فېڭجيۇ بىزگە: «مەركەز» بىزنى «فىرقىنىڭ 4 - نوۋەتلىك، مەملىكەتلىك قۇرۇلتىيىغا» قاتناشقاندىن كېيىن ماڭساڭلا دەيدۇ دىدى. بەي يۈيشيۈ بىلەن مەن گومىنداڭنىڭ 4 - نوۋەتلىك ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىغا قاتناشقاندىن كېيىن، ئايرىم ھالدا چېن گوفۇ ھەم چېن لىفۇلەر بىلەن كورۇشتۇق. چېن گوفۇ بىلەن كورۇشكەندە ئۇ بىزگە پەقەت بىر نەچچە ئېغىز رەغبەتلەندۈرۈش گەپلىرىنى قىلغان بولدى. چېن لىفۇ بىلەن كورۇشكىنىمىزدە، ئاۋال بىزگە جىن شۇرېن بىلەن مۇناسىۋەتكىلار قانداق دەپ سورىدى. بىز تونۇشمايمىز دىدۇق، ئاندىن ئۇ، شىنجاڭغا بېرىپ خىزمەت قىلىش ئوڭاي ئەمەس. سىلەر شىنجاڭلىق بولساڭلارمۇ، ئېھتىيات قىلىڭلار، بەرلىك ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىچىدە ئەكسى تەسىر قوزغىماڭلار، ھەر ئىشنى بىر مەسلىھەت ئىشلەڭلار، جىن شۇرېن قاتارلىق قېرىلارغا نىسبەتەن پىرىنسىپال بولمىغان مەسىلىلەردە يول قويۇڭلار، ھەر قانداق ئىشتا ئالدىراقسان بولماڭلار. بىر - بىرىڭلارغا قېيىدىشىپ يۈرمەڭلار، كەلگۈسىدە شىنجاڭغا بېرىپ خىزمەت قىلىدىغانلار، ئەملىيەتتە سىلەر

تورتۈگلا بولسىلەر، شىنجاڭغا بارغاندىن كېيىن، قىينىلىشلىرىغا بولسا خەت يازساڭلار ئىلاج قىلىپ ھەل قىلغىلى بولىدۇ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ياشلىرىنىڭ قىينىچىلىقلىرىنى ھەل قىلىشقا يارەملىشىڭلار، ياشلارنى ئىگەللەڭلا، ياشلار بىزنىڭ دەسمايىمىز، ئۇلارغا سەل قارىغىلى بولمايدۇ، لېچىا، ساۋچۈپنلەر بىلەن دائىم ئالاقىلىشىپ تۇرۇڭلا، شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىنى ئۇلارغا چۈشەندۈرۈپ ۋاقىپلاندۇرۇڭلار، - دېدى.

شۇ چاغدا قۇمۇل ئەتراپىدا، ئويغۇرلار جىن شۇربىن ھوكۈمرانلىغىغا قارشى قوزغىلاڭ كوتەرگەن ئىدى. بۇ پۈرسەتتىن پايدىلانغان ماجۇگىيىڭ شىنجاڭغا چىقىپ قۇمۇل، باركول ئەتراپىدا ھەركەتلىنىۋاتاتتى، بىز شىنجاڭغا بېرىش ئۈچۈن قۇمۇلدىن ئوتۇپ ئۇرۇمچىگە بېرىشىمىز لازىم. سەپىرىمىزنىڭ بىخەتەرلىگى توغرۇلۇق، تەۋەككۈل قىلىپ، مېڭىشقا جۈرئەت قىلالمايتتۇق. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەنجىدىكى ئەكسىيەتچى ھوكۈمەت جىنشۇرىننى شىنجاڭنىڭ رەئىسى قىلىشىمچە چېگرا ھۇجاپىيە دۇبەنلىكىگە تەينىلەپ ئېلان قىلىدى، ھەمدە شىنجاڭنىڭ ئىچكىرىدىن سېتىۋالغان سەمسىز رادىيو ئۈسكۈنىلىرىنى شىنجاڭغا ئالغاچ كېتىشنى بىزگە تاپشۇردى. يەنە شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۈمەت ئالتاي ئالتۇن كانىنى ئېچىش ئۈچۈن تىيەنجىندىن تەكلىپ قىلىنغان ۋۇئەيچېن ئىسىملىك مەسلىھەتچىمۇ بىز بىلەن بىللە ماڭماقچى ئىدى. شۇڭلاشقا، بىز جۇڭگونىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى زايساندا تۇرۇشلۇق كونسۇلى گۇاڭ لۇ (شۇ چاغدا ئەنجىگدە ئىدى) بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بىخەتەرلىك يۇزىسىدىن، ئەنجىگدە بىر مەزگىل تۇرۇپ، يەرلىك ئەھۋالنىڭ

ئوزگىرىشىنى بايقاپ، ئاندىن بىر قارارغا كەلمەكچى بولدۇق. قۇمۇل «قوزغۇلىڭى» بىر مەزگىل بېسىلىدىغاندەك ئەمەس ئىدى، «مەركىزىي فىرقە» بولسا، ھەدەپ بىزنى مېڭىشقا ھايدايتتى، شۇنىڭدەك بىزگە بىر قىسىم رادىيو ئوسكۇنىلىرى ئېلىپ كېتىشنى بويرىدى، شىنجاڭغا بارغاندىن كېيىن، ئىچكىرى جايلارنىڭ خەۋەرلىرىنى ئاڭلاپ تۇرالايسىلەر دەيتتى. بىز جاڭفىڭجىيۇ، گۇاڭ لۇلار بىرگە شىنجاڭنىڭ يول مەسلىسىنى بىر نەچچە نوۋەت مەسلىھەتلىشىپ سەپىرىيە ئارقىلىق شىنجاڭغا بېرىشنى قارار قىلدۇق.

(1) ئۇ چاغدا جۇڭگو - سوۋېت ئالاقىسى ئەكسىگە كەلمىگەن ئىدى. چەتئەلگە چىقىدىغان پاسپورتنى تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگى بەۋاستە باشقۇرۇپ قول قويۇپ بېرەلەيتتى؛

(2) بىز فىرقىنىڭ پەۋقۇلئاددە ھەيئەت ئەزالىق سالاھىيىتىمىزنى ئاشكارا قىلمىشقا بولمايتتى.

«مەركىزى فىرقە» بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ياپونىيە شىنخۇدا تۇرۇشلۇق باش كونسۇلىمىزغا قول قويدۇرۇپ دىپلوماتىك خادىملەر سالاھىيىتىدە ماڭماقچى بولدۇق. نېمە ئۈچۈن مۇنداق قىلىشقا توغرى كەلدى؟ بۇ يەردە شۇنى چۈشەندۈرۈپ ئوتۇش لازىمكى: (1) شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرىغا يېقىن جايلاردىكى مىللەتلەر بىلەن تاريختا زېمىن ئوزگۈرۈشلىرى تۈپەيلىدىن قانداشلىق مۇناسىۋىتى بولغانلىقتىن؛ (2) شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز مىللەتلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرىغا يېقىن جايلىرىغا بېرىش - كېلىش قىلىدىغانلىقتىن؛ (3) شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا ئىقتىسادى سودا مۇناسىۋەتلىرى قويۇق بولغانلىقتىن تاشكەنت، ئەنجان، شەمەي، ئالموتا، زايسان

قاتارلىق جايلاردا 5 كونسۇلخانا تەسىس قىلىنغان ئىدى، بۇ جايلارغا جۇڭگونىڭ دىپلوماتىك خادىملىرىنىڭ بېرىش - كېلىش ئىشلىرى قويۇق بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىزمۇ دىپلوماتىك خادىملار سالاھىيتىگە كىرىپ سىرىيە ئارقىلىق شىنجاڭغا كەلدۇق.

سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرا سىدىن ئۆرۈمچىگە كەلگىچە

مەن، گۇاڭ لۇ، بەي يۈيشۇ، ۋۇئەيچىن تورتىمىز 1932 - يىلى 12 - ئاينىڭ باشلىرىدا گوۋاناملىرىمىزغا قول قويدۇرۇپ ھىنخۇدىن پاراخوتقا چۈشۈپ ۋىلادىۋوستوكقا تۆ يەردىن ئوركېسۇ توموۋر يولى ئارقىلىق چوچەك ناھىيىسىگە يېتىپ كەلدۇق.

بىز ۋەتىنىمىزنىڭ چېگرا زىمىنىگە قەدەم قويۇپ، دولەت موداپىيىمىزنى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن سېلىشتۇرۇپ چەكسىز خۇرسۇندۇق، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرا زاستاپلىرىدا، بىردىن چوڭ رادىيو ئىستانسىسى، قاۋۇل مۇداپىيە قىسىملىرى بار بولۇپ چېگرانى تىنماي چارلاپ - چوگۇلەپ يۈرەتتى، بىزگە ئوخشاش چېگرىدىن چىقىدىغانلارنى، گەرچە گوۋاناملىرىمىز بولسىمۇ، يۇقۇرى ئورۇنغا مەلۇم قىلىپ ئاندىن ماگنۇزانتتى. بىز ئوز چېگرا مۇداپىيە جايىمىزغا يېتىپ كەلسەك چارلىغۇچى ئەسكەرلەرنى كورگىلى بولمىدى. چېگرا قىسىملىرىمىزنىڭ شتابىغا يېتىپ كېلىپ، ئاپتو ماشىنا بىر نەچچە قېتىم سىگنال بەرگەندىن كېيىن، ئاندىن ئادەم پەيدا بولدى، ھەممە ئادەم ئوي ئىچىدە ئوت

سۇنۇپ ئولتۇرۇشۇپتۇ، 10 نەچچە ئاۋارە چېركىلەرنىڭ تولىسى ئەپىيۇنكەشلەر ئىدى. ئۇلار تىنىرەپ تۇرۇشاتتى، ئۇلاردا دولەت مۇداپىيىسى ۋە سوۋېت چېگرىسىنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا ھېچقانداق ساۋات يوق ئىدى. ئوينىڭ تاماملىرىدا بىرەر ھەربى خېرىتە ياكى ئادەتتىكى خېرىتىمۇ كورۈنمەيتتى. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئۇلار ئەتىدىن - كەچكىچە ھېچ ئىش بىلەن كارى يوق ۋە ئەپىيۇنىنىڭ قويۇق ئىسى پۇراقلىرى ئىچىدە مەس بولۇپ ياتسا كېرەك.

بىز چوچەككە كەلگەندىن كېيىن ۋالى لى خەيرۇنىڭ شەرق تەرەپكە يوتكۇلۇپ « باندىتلارنى تازىلاش » ئۇچۇن كەتكەنلىگىنى گۇچىڭ ئەترايىدىكى ۋەزىيەتنىڭ جىددىلەشكەنلىگىنى ئۇقتۇق، بىز چۈشكەن ئوينىڭ ئىگىسى جۇڭ دىخۇادىن ئوقۇشىمىزچە، شەرقتىكى ۋەقەنى ئوزىمىز كەلتۈرۈپ چىقاردۇق، ھەدەپ « يوقتىمەز » دىگەن بىلەن پايدىسىز دىدى. يەرلىك ئادەملەرنىڭ ھەممىسى جىن شۇرېننىڭ بۇنداقلىغىغا نارازى بولسىمۇ، ئەمما ھېچكىم ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويالمايتتى.

ئىگەللىشىمىزچە جىن شۇرېننى شىنجاڭدىكى فىرقە ئىشلەرىنىڭ پەۋقۇلئادە ھەيئەت ئەزاسى دەپ ئېيلان قىلغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ فىرقە قۇرۇلۇپ، ھەر بىر ناھىيىگە ناھىيىلىك فىرقە ھەيئەتلىرى تەيىنلەپ، فىرقە خىزمىتىنى قانات يايغۇزغان، تەيىنلەنگەن ناھىيىلىك ھەيئەتلەرنىڭ تولىسى، شىنجاڭ رۇسچە سىياسى - قانۇن مەكتەپ دارىلمۇئەللىمىن، ياكى ئوقتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ چىققان ئوقۇغۇچىلاردىن ئىدى. ئۇلار ھەر ئايدا نەچچە ئون سەرلەپ كومۇچ پۇل ئېلىشىپ، ئەتىدىن

كەچكىچە قىلچە ئىش قىلماي يۈرىشەتتى، بەزى چاغلاردا نەنجىگە دىن ئىبارەتلىگەن ئالاقىلارنى كۈرۈپ قوياتتى، ئادەتتىكى چاغلاردا ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە بېرىپ قويۇشاتتى، ھەر قانداق يىغىن زىيادەتلەرگە قاتنىشىپ ئوزىنى كۆرسۈتۈپ، غادىيىپ يۈرۈشەتتى، جىن شۇرۇنىنىڭ بۇ ئادەملەرنى ناھىيىلەرگە ئېيىتىپ ئورۇنلاشتۇرغانلىغىنى، ئۇلارنى ئىشلەۋاتقىدۇ دىگەنىنى كۆرسۈتەتتى.

(4) ئۇرۇمچىگە دەسلەپ كەلگەندە

بىز ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئولكىلىك فىرقىگە چۈشتۈق، ئەيتىلارغا قارىغاندا بۇ جاي ئىلگىرى ئولكىلىك كېچەكنىڭ كونا ئورنى ئىكەن. ئۇرۇمچىگە كېلىپ دەسلەپكى بىر نەچچە كۈنگىچە، شىنجاڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ھەيئەتلىرى، نازىرلار، بولۇم باشلىقلىرى، ھاكىملار ۋە يەرلىك مۇتەۋەر زاتلار، سوۋىگەرلەر جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى كېلىپ يەتە قىلدى، جىن شۇرۇن بىلەن بىر قېتىملا كۆرۈشتۈق، چۈنكى ھەرقىي تەرەپتە ۋەزىيەت جىددى بولغانلىقتىن تۇ ئالدىراش ئىدى. بىز بىلەن كۆرۈشۈپ ئىچكىرىنىڭ ئەھۋاللىرىدىن ئازراق سوزلەشتى، فىرقىنىڭ ئىشلىرى توغرۇلۇق ئانچە كارى بولمىدى.

ئۇرۇمچى شەھرىنىڭ ئىچى - سىرتىدىن نۇرغۇن ئادەملەر بىز بىلەن يېتىلىشىشنى خالايتتى، دەسلەپكى چاغدا ھەممىسى كىلىشكە جۇرئەت قىلالمىدى، بىز بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ ئوزىمىز بېرىپ كۆرۈشتۈق. يەرلىك مەسئۇلەر ھەققىدە ئەتراپلىق، سەممى ئەھۋاللاشتۇق، بەزىبىر ئىدارىدىكى ياشلار ۋە مەكتەپ

ئوقۇغۇچىلىرى كېلىپ، بىز بىلەن خوشال مۇڭدىشاتتى، بىزدىن خىلى چوڭ ئۇمىتلەرنى كۈتەتتى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر ئېغىزدىن دىگىدەك بۇگۈنكى ۋەزىيەتنى كەلتۈرۈپ چىقارغانلار، جىن شۇرىن ۋە ئۇنىڭ توققانلىرى ياكى ئوز يۇرتلۇقلىرى دىيىشەتتى، شىنجاڭدا سىياسى ئىسلاھات يۈرگۈزۈپ مۇشۇ بىر تۈركۈم ئادەملەرنى يوتكەش زورۇر، ئۇنداق بولمىغاندا بۇ جاي تېخمۇ پاراكەندىلىشىدۇ. ئۇيغۇرلارنى قوزغىلاڭ قىلىشقا مۇشۇلار ئوزلىرى مەجبور قىلدى. سوۋۇشقانسىرى ئەھۋال يامانلىشىۋاتىدۇ دەيتتى. جىن شۇرىن جايلاردا قوزغىلاڭ بولغانلىقتىن يەرلىكلەرنى ئىشقا سېلىشتىن تېخمۇ قورقاتتى، ئۇيغۇر سوۋىگەرلەردىن ھوسەيىن باي، تۇرسۇن بابا دىگەنلەر بىز بىلەن كۆرۈشكەندە: ھۆكۈمەت ھازىر قۇمۇل ئۇيغۇرلىرى قوزغىلاڭ قىلدى دەپ، ئۇرۇمچىنىڭ شەھىردە ئولتۇرۇشلۇق بىزلەرگىمۇ ئىشەنمەيدىغان بولدى. بىز كىچە - كۈندۈز ئەندىشىدە قالدۇق، قومۇلدىكى ۋەقەنىڭ بالدۇراق تېچىلىنىشىنى ئۈمىت قىلىمىز، ئۇلغۇيۇپ كېتىشىنى خالىمايمىز، ئۇلغۇيۇپ كەتكىنى زىيانلىق - دىدى.

ئاگاھلاندۇرىمىز جىق بولغانسېرى، ۋەزىيەتنىڭ ئونچە ناچارلىغىنى، بىزنىڭمۇ جاۋاپكارلىغىمىز بارلىغىنى ھېس قىلدۇق. بىزنىڭ تونۇشىمىزچە كوز ئالدىمىزدىكى ئەھۋال ئاستىدا فىرقە خىزمىتى ۋە كان ئېچىشنىڭ ھاجىتى يوق، ئەسلىيەتتە ئىشلەشكىمۇ مۇمكىن بولمايتتى. كىشىلەرنىڭ نەپرەت قىلىدىغانلىرى جىن لاۋۇ (جىن شۇرىننىڭ 5 - ئىنىسى) گاسۇي (جىن شۇرىننىڭ

غالچىسى، سۇيزاۋچى، شۇ چاغدا پولك باشلىغى ئىدى) ۋە جەمئىيەتنىڭ ئوپچورىسىدىكى گەنسۇلىقلار ئىدى. بۇ ئادەملەرنى خىزمەتتىن ئېلىۋېتىشكە ياكى قۇتۇلۇشقا بولمايتتى، پەقەت ئۇلاردىن ھازىرقى ۋەزىيەتكە نىسبەتەن تېچلىق چارىسى قوللۇنۇپ، سوقۇشماسلىقنى ھەمدە ئوي - ماكانىدىن ئايرىلىپ ئاچ-يالاڭاچلىقتا يۈرگەنلەرنى قۇتقۇزۇش، ياكى ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئۈمىت قىلىش ئىدى. ئاۋال ۋەزىيەت مۇقىملاشسا، ئاندىن ئىسلاھ قىلىشتىن گەپ ئاچقىلى بولاتتى. بۇنداق گەپلەرنى بىز جەمئىيەتنىڭ بۇزۇلۇشىنى توسۇۋالماقچى بولغانلىقىمىز ئۈچۈن ئېيتالمايتتۇق، پەقەت ئۇنىڭ قۇدا تۇققىنى مالىيە نازىرى جۇرۇيىشى ۋە يۇرتدىشى ھەم ساۋاغدىشى - ئولكىسىنىڭ ھوكۇمەت باشى كاتىۋى لۇشياۋزۇ ئارقىلىقلا يەتكۈزەتتۇق.

(5) بىزنىڭ پائالىيەتلىرىمىز

1933 - يىلى يېڭى يىل بايرىمىدىن كېيىن شەرقىي تەرەپتىن شۇم خەۋەرلەر كەلگىلى تۇردى، تۇرپان، پىچانلاردىنمۇ جىددى خەۋەرلەر كېلىپ تۇردى، 2 - ئاينىڭ 22 - كۈنى بولسا كېرەك، ماشىمىڭ ئورۇمچىنى مۇھاسىرە قىلىپ چوڭ كوۋرۇك، خۇڭسەنزۇي ۋە جېڭجۇسەن تەرەپلىرىگە ھۇجۇم قىلدى. بىر تۈركۈم ھوكۇمرانلار ئالاقزادە بولۇپ غەم - قايغۇدا قالدى. بىز ئۇچۇن خىزمەت باشلاش پۇرسىتى كەلگەن ئىدى. بىز سوقۇشتا ئوي - ماكانىدىن ئايرىلىپ، ئاچ - يالىڭاچ يۈرگەن خەلقنى سوقۇشتا ئولگەن

ئەمما ھېچكىمنىڭ كارى بولمايۋاتقان ئۇلۇكلەرنى كوزدە تۇتۇپ، ئوز يۇرتىمىزنى سۇيۇشتە بىر خىل جاۋاپكارلىغىمىز ئىكەنلىگىنى ھېس قىلدۇق.

ئۇرۇمچى مۇھاسىرىسى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ھوكۇمرانلار كىچە - كۈندۈز دېگىدەك ھەھەر مۇداپىسى توغرۇلۇق مۇزاكىرىلىشىپ باشقا ئىشلارغا چولىسى تەگمىدى. ئۇ چاغدا ئۇرۇشنىڭ تەسىرىدە ئوي - ماكانسىز، ئاچ - يالىڭاچ قالغان ئەر - ئايال، ياش - قېرىلار ئويمۇ - ئوي يۇرۇپ تىلەمچىلىك قىلاتتى. ئۇرۇمچىدە ئاشلىق مەسلىسى جىددىلىشىپ تىلەمچىلەرنىڭ كۈنى ئىنتايىن ئېغىر ئىدى. چوڭ كوۋرۇك، خۇڭسەنزۇي، جېڭجۇسەن قاتارلىقلاردىكى نەچچە يۈزلىگەن جەسەتلەر ئاپتاپتا قاغجىراپ ياتاتتى، لالما ئىشتلار چىشلەپ سورىشەتتى، ئەگەر يەنە بېرىم ئاي ياتىدىغان بولسا چىرىپ - سېسىپ ئۇرۇمچى ھەھەردىگە، ھۇنداقلا بېقىن قاتارلىقلارنىڭ ئاھالىلىرىنىڭ سالامەتلىگىگە تەسىر يەتكۈزەتتى، شۇڭا بىز مەسلىھەتلىشىپ ھەقەت تەشكىلاتى قۇرۇپ ھايا تلارنى ئۇزۇقلاندۇرۇش، ئۇلۇكلەرنى كۆمۈشكە ئورۇنلاشتۇردۇق.

بىز باشقۇرىدىغان ھەقەت جەمئىيتى، ھوكۇمرانلارنىڭ ماقۇللىشىغا ئېرىشتى، شۇنداقلا ئۇرۇمچى سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىغى، ئۇيغۇر سودىگەرلىرى ۋە مەسچىتلەردىكى ئاخۇنۇملارنىڭ قوللاپ - يارىدەم بېرىشلىرىگە ئېرىشتى، خەلقنىڭ ئاغرىق - سىلاقلىرىنى داۋالاش ئۈچۈن، كاتولىكلار چېركوسى بىلەن ئۇيغىتاگدىكىدىن تارقاتقۇچىلارنى تەكلىپ قىلدۇق، ئۇلاردا

بىر قىسىم مۇرىتلىرىنىڭ كۆچى بولغاچقا، خىزمەتنى ئىلگىرى سۈرۈش ئاسان بولدى. بىز يەنە پوچتا ئىدارىسىنىڭ باشلىغى دانىيىلنىڭ كىچىگىرنىمۇ تەكلىپ قىلدۇق، چۈنكى ئۇ ھەم ئوز ئالدىغا بىر سىستېما بولۇپ، قول ئاستىدىكىلىرىنى يارەدەم قىلىۋالىتتى ياكى بىزنىڭ خىزمىتىمىزگە قاتنىشاتتى.

بىز ھەر ئەرەپنى ماقۇل قىلىپ، تەشكىللەش ئىشىنى باشلىۋەتتۇق. ئۇرۇمچى سودىگەرلەر جەمىيىتىنىڭ باشلىغى مياۋپىرەن بىلەن ۋۇئەيچېنلار مەسئول بولسۇن، دەپ قارار قىلدۇق، ھۇنداق قىلىپ كوپچۇلۇكنىڭ ئىناۋىتىگە تېخىمۇ ئېرىشتۇق، ئول كىشىلىك فىرقىنىڭ دەرۋازىسىغا شەپقەت جەمىيىتىنىڭ ۋىۋىسكىسىنى ئاستۇق، مەجلىس ئېچىپ، خىزمەتكە كېرىشىشنى قارار قىلدۇق: (1) ئىانە توپلاش، (2) جايلاردىكى جەسەتلەرنى كومۇش؛ (3) نەنگۇەندىكى ئۇيغۇر مەسچىتى چوڭ كوۋرۇكتىكى مەسچىت ۋە دۆڭگۇەندىكى دەخانچىلىق تەجرىبە مەيدانلىرىدا ئوزۇق تارقىتىدىغان بىردىن ئورون قۇرۇش؛ (4) گۇمۇدىگە ئادەم ئېۋەتىپ فۇكاك، سانجى، قۇتۇبى قاتارلىق جايلاردا خەيرى - ساخاۋەت ئۇچۇن نان ياكى جىك مومىا تارقىتىپ، ئۇرۇمچىگە كېلەلمەيدىغان مۇساپىرلارنى قوتقۇزۇش؛ (5) ئول كىشىلىك ھوكۇمەتكە ھەر بىر ناھىيە ھەم جايلاردىكى ئاممىۋى جەمىيەتلەرگە مۇساپىرلارنى يىغىش توغرۇلۇق ئۇقتۇرۇش ھەققىدە پىكىر بېرىش، كوپچۇلۇك بىر ئېغىزدىن مياۋپىرەن بىلەن ۋۇ. ئەيچېنىنى شەپقەت جەمىيىتىنىڭ باشلىغى قىلىپ سايلىدى (1) بەي يۇيشىيۇ، چاڭ ×× لەر جەسەتلەرنى كومۇشكە مەسئۇل قىلىندى؛ (2) ۋاڭ جۇچېڭ، دېڭ خۇيلىن، تاۋمىڭيۇي، لى شاۋ

شىيا، ۋاڭ خەيجۇلار ئاش - ئوزۇق باشقۇرۇشقا مەسئۇل قىلىندى؛ (3) جۇخەيدۇك، گۇك بېچېك، مياۋپېرەن لەر، ئانە توپلاشقا مەسئۇل قىلىندى؛ (4) كىچىگىر، مىسسىيونېر خۇجېت (ئەنگلىز) پاپا شىبودېن (گېرمانىيىلىك) لەر داۋالاشقا مەسئۇل قىلىندى؛ (5) لەن يەنشۇ، ماخۇكشياڭلار چەت ناھىيىلەردە ساخاۋەت تارقىتىشقا مەسئۇل قىلىندى.

خىزمەت باشلاندى، ئولكىلىك فىرقىغە كەلدى - كەتتى ئادەملەر كوپەيدى، بىر مۇنچە ئادەملەر ئوزلىگىدىن كېلىپ خىزمەتكە قاتناشتى، ئۇنىڭدا سودىگەرلەر، ئىشچىلار، ئوقۇغۇچىلار ۋە ھوكۇمەت خادىملىرى بولۇپ خىزمەتنى ناھايىتى قىزغىن ھەم ئەستايىدىل ئىشلەشتى، بەزىلەر شەخسى ئىشلىرىنى ئېسىدىن چىقىرىپ ئاماق يېمىشىنمۇ ئۇنتىدى. جەسەتلەرنى كومۇش ئەتەرىتىدىكىلەر قەھرىتان سوغۇققا قارىماي، ئاق قار، كوك مۇز دېمەستىن بىر نەچچە سائەتلەپ ئىشلەشتى، سوغۇقتا قول - پۇتلىرى قاناپ كەتسىمۇ ۋاي دېمەيتتى، ئاش - ئوزۇق تەييارلاش جايىدىكى ئادەملەر ئەتتىگەندىن كەچكىچە سۇ كوتۇرۇپ كومۇر توشۇيتتى، ئوت قالاپ، قاچا - قۇچا يىغىشتۇراتتى، پۇل تارقىتىدىغانلار ئاتلىق، ئېشەكلىك جايلارغا بېرىپ پۇل تارقاتتى.

ئۇرۇمچى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلغان شارائىتتا خىزمىتىمىز ئوڭۇشلۇق يۇرگۈزۇلدى، ئۇرۇمچى شەھىرى جانلاندى، بەزىلەرمۇ مۇھاسىرە ۋاقتىدىكى قورقۇنچلىرىنى ئونتۇپ قالدى. لېكىن بىزنىڭ خىزمەتلىرىمىز كىشىلەرنىڭ رازىلىغىغا مۇيەسسەر بولغانلىغىنى كورگەن ھوكۇمرانلار كوگلىدە خېلىلا ئازاپلىنىش ھېس قىلاتتى. بۇخىل ئەھۋالنى بىز جۇرۇيشى ۋە جىن شۇرېنىڭ

د - ئىنسى بىلەن بولغان سوھبەتلىرىمىزدە، ئانچە - مۇنچە سېزىۋالاتتۇق. ئەما كورۇنۇشتە ئۇلار بىزنى ئاغزىدىن چۈشۈرەي مەدەسىلەپ تۇراتتى.

(6) تەشكىللىنىپ ئىلگىرلەش

بىز خىزمەتتىكى ئوگۇشلۇقلىرىمىز ئارقىسىدا، دەسلەپكى قەدەمدە ئامىنى ئىگەللىيەلىدۇق. ھوكۇمەتنىڭ بىرقىسىم ئەمەلدارلىرىمۇ بىزگە مايىل بولۇشقا باشلىدى. بىز خىزمىتىمىزنى يەنە بىرقەدەم ئىلگىرلىگەن ھالدا قانىتايدۇرۇش ئۈچۈن، مەن بەي يۈيشيۇ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بۇ جەھەتتىكى ئەھۋالاتلارنى گومىنداڭ مەركىزى فىرقىسىغا، نەنجىڭدە تۇرۇشلۇق شىنجاڭ ئىش باشقۇرۇش ئورۇنىنىڭ باشلىغى جاڭ فېڭجىيۇغا ئايرىم ھالدا مەلۇم قىلدۇق. ئاندىن مۇناسىۋەتلىك ئادەملەر بىلەن ئالاقىنى كۈچەيتىپ ئۇلارنى بىرنەچچە گۇرۇپپىغا تەشكىللەپ، بىزنىڭ شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت قىلىشىمىز يۇرتىمىزدىكى ياش - قېرى، ئاكا - ئۇكا، ئاچا - سىڭىللىرىمىز ئۈچۈن ئىگەنلىگىنى كوپچۇلۇكنى جاپا - مۇشەققەتتىن چوقۇم قۇتقۇزىدىغانلىقىمىزنى تەرغىب قىلماقچى بولدۇق. ھەرقانداق مەسلە ياكى قىينىچىلىقلار بولسا، بىزگە ئېيتىڭلار، قولىمىزدىن كەلگىنىنى دەرھال بېجىرىمىز، مەسلە بولسا، ھەر تەرەپلەپ ھەل قىلىشنىڭ ئىلاجىنى قىلىمىز، چوگلىرىنى « مەركەز » گە ئېلتىماس قىلىپ چارە ئىزدەتتۈرىمىز دەپ ئۇقتۇق. مۇبادا ئېغىز ئارقىلىق دېيىشكە بىئەپ بولسا قەغەز يۈزىدە ئىمزاسىز يازىساڭلارمۇ بولىدۇ. پەقەت راسىگەپ ۋەراس

گەھۋال بولسىلا، بىز ھەممىنى قوبۇل قىلىمىز دەدۇق. بۇ قارارىمىزنى ۋۇ ئەيچەن بىلەن مياۋپېيرەنگە خىزمەتنى بىر قەدەم ئىلگەرلەپ كۈچەيتىش، ئىشەنچىلىك كىشىلەرنى ئوزىمىزگە تارتىپ خىزمەتتىمىزنىڭ يۈرۈشلۇك بولىشى ئۈچۈن دەگەنىدا ئېيتتۇق، ئەسلى مەقسىدىمىزنى دېمىدۇق.

مەن ھەم بەي يۈيشيۇنىڭ شىنجاڭغا كېلىشتىكى مەقسىدىمىز ئەسلىدە سىياسى پائالىيەت ياكى فىرقە خىزمىتىنى ئىشلەش ئەمەس ئىدى. لېكىن يۇرتىمىزدىكى ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتى، « شەپقەت » جەمئىيىتىنى قۇرۇشىمىز بىلەن بەزىلەرنىڭ ھمايىسىگە مۇيەسسەر بولىشىمىز كېلىچەكتە ھەر قانداق خىزمەت ئۈچۈن دەسمايە بولالايتتى. شۇڭا بەي يۈيشيۇ بىلەن بۇخىل ۋەزىيەتتىن پايدىلىنىشنى، يۇرتىمىز ئۈچۈن جىقراق پايدىلىق ئىشلار قىلىشنى مۇزاكىرىلەشتۇق. بۇنداق قىلىش يۇرتىمىز ئۈچۈن شۇنىڭدەك ئوزىمىز ئۈچۈنمۇ تامامەن پايدىلىق ئىدى. بىزنىڭ بۇنداق قىلىشىمىز، ھەكىمسىز ھالدا گومىنداڭنىڭ ۋەتۇسكىسىنى پاقىراتاتتى، ئاكا - ئۇكا جىن لەر كېلىپ بىزنى كورگەن بولسا، ھەبۇ، ئۇششاق غالچىلار شىنجاڭدا ئاساس يارىتىپتۇ دېگەن بولاتتى. كوپلىگەن كىشىلەر ئولكىلىك فىرقىغە كېلىپ، بىز بىلەن سوھبەت ئوتكۈزۈپ تۇراتتى، بەزىلەر بىزگە ئۇرۇش خەۋەرلىرىنى سوزلەيتتى، بەزىلەر قۇمۇل ۋەقەسىنىڭ كېلىپ چىقىشتىكى ئوتمۇشىنى سوزلەپ بەرسە، بەزىلەر جىن شۇرېن تەختكە چىققاندىن كېيىن گەنسۇلۇق يۇرتداشلىرىنى ياكى تۇققانلىرىنى بېنسىغا تارتىپ ئورۇنلاشتۇرغان ئەھۋاللارنى سوزلەپ بېرەتتى، بەزىلەر شىنجاڭ قەغەز پۇلىنىڭ قىممىتى چۈشكەنلىگىنى، غەزىنىنىڭ قۇرۇپ قالغانلىغىنى، بەزىلەر ئۇيغۇرلارنىڭ « قوزغۇلاڭ » چىقار-

غۇسى يوق ئىدى، ئەمما جەن شۇرپىنىڭ « يەرلەرنى ئوزگەرتىش» بويرۇغىنىڭ مەجبۇر قىلىشى بىلەن كېلىپ چىققانلىغىنى دەپ بېرەتتى؛ ھەممە ئادەمدىكى ئورتاق بىر پىكىر شىنجاڭنىڭ ھازىرقى ھوكۇمرانلىرىغا ئىشەنمەيدىغانلىغى ۋە ئۇلاردىن ئۇمىت ئۇزگەنلىگىدىن ئىبارەت ئىدى. شۇنىڭدەك يېراقتىكى سۇ، ئۇسسۇزلۇقنى قاندۇرالماس دېگەندەك « مەركەزنىڭ » بىرتەرەپ قىلىشىدىن كورە بىزنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىمىزنى ئۇمىت قىلاتتى.

(7) زىددىيەتنىڭ باشلىنىشى

جەن شۇرپىنىڭ ئولكىلىك فىرقىنى قۇرۇپ بىزنى كورسۇتۇشتىكى ئەسلى مەقسىدى، پەقەت بىز شىنجاڭغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئولكىلىك فىرقىگە ئورۇنلۇشۇپ ئەتىدىن كەچكىچە ئۇلارنىڭ زىيادىلىرىگە قاتنىشىپ، ئېيىغا بىر نەچچە يۇزسەر ياكى ئۇنىڭدىنمۇ جىقراق پۇلنى ئېلىپ، چوڭ يەپ چوڭ ئىچىپ ھەچقانداق ئىش بىلەن كارىمىز بولماي، ئاتالمىش « نازىرلار، ھەيئەتلەر »، « دارىلارنىڭ يامۇللىرىغا » قاتراپ ئوينىاپ - تاماشا قىلساق، « فىرقە دارىلىرى » دېگەن ئەلپازىمىزنى كورسۇتۇپ ئۇلارغا يانتايلىق بولۇپ، زورۇر تاپقاندا ئۇلار ئۈچۈن چوقان سېلىپ قول - چوماق بولۇپ بەرسەك، ھەتتا پۇخرانى بېسىپ، پالاقشىپ يۈگۈرۈپ، ئۇلارنى قوغداپ ئىگىز پەشتاقلا چىقىرىپ قويساق، ھالاۋەتنى ئۇلار كورسە بولماقچى ئىدى بىراق شىنجاڭ ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىياتى تۇپەيلى بىزنى ئۇلار بىلەن ئەكسىنچە يولدا مېڭىپ، گومىنداڭ ئۈچۈن چوقان سېلىپ

ئۇلار ئۈچۈن يول ماڭماسلىغىمىزنى كەلتۈرۈپ چىقاردى، شۇڭا ئۇلار بىزدىن ئۇمىت ئۈزۈپلا قالماستىن، بەلكى ئاستا - ئاستا بىزدىن ئېھتىيات قىلىشقا باشلىدى، ئەمىلى ئىلگىرلەشلەر، ھەم شۇچاغدىكى ۋەزىيەتنىڭ ئوزگىرىشلىرى، بىز ئىككى تەرەپنىڭ زىددىيىتىنى كۈن سانايى كەسكىنلەشتۈرۈۋەتتى.

بىر كۈنى كېچىسى شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتتە ئىشلەيدىغان مېنىڭ 4 - ئىنىم ئالدىراش كېلىپ ماڭا: جەن شۇرپىن پۈتۈن ئولكىنىڭ ۋىلايەت ناھىيىلىرى ھەم شىنجاڭ چېگرالىرىغا يېقىن 5 كونسۇلخانىغا ئۇقتۇرۇش قىلىپ، سىلەرنى « مەركەز » ئېۋەتىپتۇ. جاڭفېڭجيۇ بىلەن مۇناسىۋىتى بار ئىكەن، جايلار قالايمىقانلىشىۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا، ئۇلاركېلىپ تەتۇر ھەركەتلەردە بولدى، بولاردىن قانتىق ئېھتىيات قىلىش كېرەك دەپ مەخپى بويرۇق چۈشۈرگەنلىگىنى كوردۇم دىدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، كۆلگىمىز كەلدى، ئەمما بىزمۇ ئالدىنى ئالمىساق بولمايتتى. ھەممىدىن ئاۋال مەن ئوزەمنىڭ خاتىرلىرىمنى تەكشۈردۈم. ھەر كۈنلۈك خاتىرە قىلغانلىرىمنىڭ تولىسىغا جەن شۇرپىنغا نارازىلىق بىلدۈرۈش كەيپىياتى سىڭگەن ئىدى. شۇڭا ئېھتىيات قىلىپ خاتىرىنى كويدۇرۇۋەتتىم. لېكىن خىزمىتىمىزنى ئاۋالقىدەك، بەلكى تېخىمۇ كۈچەۋرەك يۈرگۈزدۇق، بۇ ئىشنىڭ سەۋەبلىرىنى كىيىنوەك بىلسەك، جەن شۇرپىن نەنجىڭدىكى شىنجاڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئورنىغا ئورۇنباسار باشلىق قىلىپ ئېۋەتكەن ۋاڭ رۇيى، جەن شۇرپىنغا تېلېگىراممۇ يوللاپ بىزگە دىققەت قىلىشنى تاپىلىغان ئىكەن. شۇڭا جەن شۇرپىن ھېچىمو ئويلاپ كورمەستىنلا، ھەممە يەرگە ئومۇمىيۈزلۈك مەخپى بۇيرۇق ئېۋەتكەن. ئىكەن. ۋاڭ رۇيى بىر تومتۇۋاق زەھەرلىك تەسكى ئادەم ئىدى.

نەنجەنگە بارغاندىن كېيىن، جاك فېنگجيۇ ئۇستىدىن ھۇجۇم يۈرگۈزۈپ ئىشى باشقۇرۇش ئورنىنىڭ باشلىغى بولۇشقا ئۇرۇنغان. ئۇ بىزنى شىنجاڭ خەلقىنىڭ ياكى جىن شۇرېننىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىمىز كېتىدۇ دەپ قورقۇپ ھۇشۇ چارىنى تاپقان. بىز بۇ ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن، جىن شۇرېننىڭ قۇدىسى جۇرۇيشىگە ساختا ۋەت جەمىيىتىمۇ بىرىەرگە بېرىپ قالدى، بىز بۇنىسى ئاخىرلاشتۇرساق دەيمىز دەپ ئېيتىتۇق. ھېلىمۇ-ھەر جۇرۇيشى قاقاخلاپ كۈلۈپ كېتىپ: ۋاي ئۇكۇلۇرۇم، سىلەر بىر ئوبدان ئىشلەۋاتىسىلەر، راسا ئىشلەيدىغان ۋاختىڭلاردا نىمىشكە يىغىشتۇرىمىز دەيسىلەر؟ سىلەر ئولكىلىك ھوكۇمەت ئۈچۈن خىلى ئىشلارنى ئىشلەپ بەردىڭلار، دۇكانىنى يىغىشتۇرىمىز دىسەڭلەر جىن جۇشىمۇ ماقۇل بولماسمىكىن! دىدى. ئاخىرى بىز جىن شۇرېننىڭ 5 - ئىنىسىنى چېكىپ كورسەك، ئۇ ھەم ئىشنى توختۇتۇپ قويۇشىمىزغا قوشۇلمىدى. ئۇلارنىڭ بۇ پۈزتسىيىسى راستىمۇ، يالغانمۇ ئويلۇنۇشىمىزغا ئەرزيىتتى. بىزمۇ كورۇنۇشتە ئىشلىگىمىز يوق دېگىنىمىز بىلەن دىلىمىزدا بۇ خىزمەتنى زادى بوش تۇتىمىدۇق، بىزنىڭ تونۇشىمىزچە بۇ بىر كورەشنىڭ باشلىنىشى ئىدى. گەرچە، بىز شىنجاڭغا كېلىشتە چىن لىفۇ شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلىۋاتقانلار بىلەن يىرىكلىشىپ قالماڭلار، دەپ تاپىلىغان بولساقمۇ بىراق بىز ۋاقرۇيىگە باش ئەگمەسلىگىمىز كېرەك، جىن شۇرېننىمۇ ئىگىلىپ كەتمەسلىگىمىز كېرەك دەپ ئويلاپ ھۇجۇمنىڭ نىشانىنى ۋاقرۇيىنى تومتۇۋاقىقا قاراتتۇق. بۇنداق قىلىش جىن شۇرېننىڭ زەربە بەرگەنلىگىمىز بولاتتى. جاكفېنگجيۇنىڭ مەجىزى ئىنتىك ئادەم ئىكەنلىگىنى ۋاقرۇيىگە ھەرگىز بوش كەلمەيدىغانلىغىنى بىلەتتۇق. شۇڭا بىز ۋاقرۇيىنى چېقىپ خەت ئېۋەتتۇق. كېيىن بىلىشىمىزچە ۋاقرۇيى خىلى دەككە يەپتۇ، دەل شۇ ۋاقتىلاردا ئەتراپتىكى سوقۇش يەنىمۇ جىددىلىشىپ كەتتى. جىن-ھۇرېن ھەممىگە تەڭ كېلىش ئۈچۈن « شىنجاڭدا باندىتلارنى تازىلاش قۇماندانلىغى » نامىدىن يېڭى ھىلىنى تاپتى ھەم ئۇنى قۇرۇپ قارمىغىدا 8 باشقارما قۇردى. ئۇ بىرىدىنلا ماڭا سىياسى بولۇمنىڭ مۇدىرى بولسەن دەپ بۇيرۇق چۈشۈردى. بىز ئۇنىڭ ھىلە ئىشلىتىپ باشقىلارنىڭ قولى بىلەن ئادەم ئولتۇرمەكچى بولىۋاتقانلىغىنى بىلەتتۇق. مەن جىن شۇرېننىڭ ئوزگىلا بۇ ئىشنى قىلالمايمەن دىدىم.

جىن شۇرېن ئوزىنىڭ « قىرغىنچىلىق قىلىچىدىن » ئىبارەت « شىنجاڭدا باندىتلارنى تازىلاش قۇماندانلىغى » غا تەييارلىق كورۇۋاتقان چاغدا، جاي - جايلاردىكى تەپرىقچىلىق توغرىسىدا خەۋەرلەر ئۈزلۈكسىز كېلىپ ئۇرۇمچىدىكىلەرنىڭ كوڭلىنى يەنە پارازاكەندە قىلدى. پۈتۈن شەھەرنى يەنە ئېغىرلىق قاپلاپ كەتتى.

(8) « چوڭ ئوزگۈرۈش » ۋە بىزنىڭ خىزمىتىمىزنىڭ يېڭى يونۇلىشى

جىن شۇرېن ئىمكان قەدەر شىنجاڭ خەلقىغە قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپ شىنجاڭ خەلقىنى تېخىمۇ غەزەپلەندۈرەتتى. جىن شۇرېننىڭ ھوكۇمران گۇروھى ئىچكى قىسىمدا ئۇلارنىڭ ئېيتقىنىدەك ئىنتىپاق ئەمەس بەلكى ئوچمەنلىك بىلەن تولۇپ تاشقان ئىدى؛ ئۇلار ھۇ چاغدىكى ۋەزىيەتكەھەرزامانچە تۇرۇپ تاماشا كورۇش

ياكى قولىنىڭ ئۇچىدا ئىشلەپ ڭۆيۈشتەك پوزىتسىيە قوللانغان ئىدى.

ئۇرۇمچى شەھەردىكى ئادەملەر مۇنداق مۇرەككەپ ۋەزىيەتنىڭ ئەھۋالىدا تۇرغان پەيتتە «چوڭ ئوزگۈرۈش» يېتىپ كەلدى. 12 - ئاپرىل كۈنى جەنۇبىي تەخمتىن چۈشۈپ قۇغلاندى بولدى. ئۇنىڭ شىنجاڭدا يۈزگۈزگەن 4 يىلدىن ئارتۇق ھوكۇمرانلىقىغى ئاخىرلاشتى. بۇ، شىنجاڭدىكى «12 - ئاپرىل ئوزگۈرۈشى» ئىدى.

جەنۇبىي ئۇيغۇرلارنىڭ قوغلاندى بولۇشى بىلەن، ھەممە ئىشنىڭ ئەچچى تېشىدا بىركەچچە - كۈندۈز ئۇرۇش بولدى.

«12 - ئاپرىل» سىياسى ئوزگۈرۈشىنىڭ 3 - كۈنى ئولكىلىك قىرغىدە ۋاقىتلىق ئولكىلىك ھوكۇمەت ھەيئەتلىرى بىلەن ھەر مىللەت بىرلەشمە ئۇيۇشمىسىنىڭ قۇشما مەجلىسى ئوتكۈزۈلۈپ، شىنجاڭ ئولكىلىك ۋاقىتلىق ھوكۇمەت قۇرۇلدى. جەنۇبىي ئۇيغۇرلىنىڭ كونا ھوكۇمىتى ئاخىرلاشقانلىغى بۇندىن كېيىن يېڭى ھوكۇمەتنىڭ بارلىق تەدبىرلىرى ئەمەلگە قويۇلىدىغانلىغى جاكالاندى. مەجلىستە لىيۇڭنېلۇك ۋاقىتلىقئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى، جۇرىشى لىچى، يەنيۇيشەن، تۇڭبىنپى، چىن جىشەن، تاۋمۇيۇي، گۇك بېچېك، ۋۇئەيچەن، خۇسەيىن باي، كىچىگىر، تۇرسۇن بابا، لەنيەنشۇ قاتارلىق 36 ئادەم ئولكىلىك ۋاقىتلىق ھوكۇمەتنىڭ ھەيئەتلىرى دەپ تونۇلدى. ۋاقىتلىق دۇبەن جەنۇبىي (شەرقي شىمال پىدايى قىسىملار لۇيجاڭى) ئىستىپا بېرىپ باشى قوماندان شىڭ شىسەينى دۇبەنلىڭكە ھەمەيلەن بىر ئېغىزدىن سايلاپ چىقتى. لىشياۋتيەن شۇ مەيداندىلا مەن ئالدىن تۇزۇپ چىققان يېڭى ھوكۇمەتنىڭ سىياسى ئىشلارنى يولغا قويۇش پىروگراممىسىنى ئوقۇپ بەردى. بۇ پۇروگراممىنى شۇكۇنى يەغىن ئېچىلىشتىن ئاۋال تۇزۇپ چىققان ئىدىم؛ 10 ماددىلىق پۇروگرامىدا تو-

ۋەندىكى 4 نۇقتا ئالاھىدە تەكىتلەنگەن: (1) شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنى سىياسى، ئىقتىسادىي، مەدەنىي - ماڭارىپ جەھەتتە باراۋەر بولۇش؛ (2) خەلقتە ئۇيۇشۇش، يەغەن ئېچىش، مەتبۇئات ۋە سوز ئەركىنلىگى بولۇش؛ (3) جەنۇبىي شىنجاڭدىكى خەلقتە ئىشلىتىلگەن قانۇنسىز ۋە ئىنسانپەرۋەرلىككە خىلاپ بولغان تەدبىرلەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش؛ (4) دىخانلارغا ئاكتىپ يارەم قىلىپ يېزا، قىشلاق ئىگىلىگىنى تولۇق لاش ۋە راۋاجلاندۇرۇش، خەلقنىڭ ئۇرمۇشىنى ياخشىلاشتىن ئىبارەت.

(9) جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ قاماقتا ئېلىنىشى

1930 - يىلى ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھوكۇمىتى، فرانسىيە جاھانگىرلىگىنىڭ تەھلىكىسى ۋە ئازدۇرۇشى بىلەن نەنجىڭدە جۇڭگو - فرانسىيە ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۇيۇشمىسى تەشكىل قىلىپ، شىمالىي جۇڭگودىكى ئولكىلەردىن شىنجاڭغا كىرىپ، فرانسىيە جاھانگىرلىگىنىڭ جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىشتەك قارا نىيىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولدى. فرانسىيە جاھانگىرلىگىنىڭ مۇددىاسى شىنجاڭ ئەمەسلىگى ئېنىق. لېكىن گومىنداڭ نوۇسىزلىرىنىڭ سۇيىقەستى شىنجاڭدا ئىدى. جۇڭگو - فرانسىيە ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۇيۇشمىگى تەشكىل قىلىنىپ تېخى يولغا چىقماستا، چوڭ خائىن چۇمىنيى شىنجاڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئورنىنىڭ باشلىغى جاڭ فېڭجيۇغا: فرانسىيە جاھانگىرلىگىنىڭ ئومىلەپ ماڭىدىغان ماشىنىسى مەزمۇت ھەم چىداملىق، بايقاۋان - قۇملۇقلاردا مېڭىشقا مۇۋاپىق، سۇيىۇەن، نىڭشا، گەنسۇ، چىڭخەي قاتارلىق ئولكىلەرنىڭ ھەممىسىدە ئىشلىتىشكە بولسىمۇ، لېكىن ئەڭ غايىۋى جايى شىنـ

جاك ددگەن سوزنى قىلغان ئىدى. فىرانسىيە جاھانگىرلىكىنىڭ مۇددئاسى ئوسلەپ ماگىدغان ماشىنىنى ئىشقا سېلىشتا ئەمەس ئىدى. ئەمما ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھوكۇمىتىنىڭ سۇيىقەستىمۇ فىرانسىيە جاھانگىرلىكىنىڭ ئومۇلەپ ماگىدغان ماشىنىسىنى ئىشقا سېلىشىغا ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈنلا ئەمەس ئىدى. جۇڭگو فىرانسىيە ئىلمي تەكشۈرۈش ئۇمىگى شىنجاڭغا كەلگەندە جىن شۇرېن ئۇلارنى قارشى ئالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار شىنجاڭدا ئويلاپ كەلگەن مەخسەتلىرىگە تامامەن يېتەلمىگىنى يوق. چوڭ خائىن ژاك جىگۇېي بىلەن چۈمىنىلەرنىڭ جىن شۇرېندىن ئالغان ئەمىلى مەنپەئەتلىرى، پۈتۈن مەملىكەت خەلقى چىش تىرنىغىغىچە نەپرەت بىلدۈرىدىغان جياك جېيشىنىڭ كورگەن مەنپەئەتىدەك چەك بولالمىدى. ھۇنىڭ ئۈچۈن جىن شۇرېن تەختتىن چۈشۈپ قوغلانىدى قاتاردا نەنجىڭگە بارغاندىن كېيىن چوڭ خائىن ژاك جىگۇېي ھوقوقىدىن پايدىلىنىپ ئەيسا بەگ قاتارلىقلارنى كۈشكۈرتۈش ئارقىلىق جىن شۇرېن ئۈستىدىن ئادەم ئولتۇردى، ئوت قويدى، شىنجاڭ خەلقىنى ئەزدى دەپ ئەرز قىلدۇردى. نەتىجىدە جىن شۇرېن قاماققا ئېلىنىدى.

جىن شۇرېن دەۋرىدە گومىنداڭ شۇنچە ھەركەتلەرنى قىلىپ ئازرۇ مەخسەتلىرىگە يېتەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن يول ئېچىۋالغان ئىدى. يەنى گومىنداڭ سىياسىتىنى تەرغىپ قىلغۇچى بىر دەك ئۇششاق غالچىلار، شىنجاڭدىكى بەزى ئادەملەرنىڭ بىزگە نىسبەتەن «ياخشى تەسىرات» ئېلىشىپاتقا ئېرىشەلىدۇق. بۇ ئىلتىپات، بىزگە ئىلھام بولدى. «يۇرتسىز» ئۇچۇن جىقراق «ئوبدان ئىشلار» نى قىلىساق دەيدىغان مەھەللىسى كوزقاراشتىكى جاۋاپكارلىق ھېسىياتىدا بولدۇق، يەنە بىر

تەرەپتىن كىلەچەكتە گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ خەلقىنى ئېزىپ - ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئۇچۇن پايدىلىق بىر ھەرىت - شارائىت پەيدا قىلماقچى بولدۇق.

شىنجاڭ شىسەي دەۋرى

گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھەركەتلىرى، جىن شۇرېن دەۋرىدە پەقەت بىر باشلىنىش ئىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن شىنجاڭدا شىنجاڭ شىسەي، جۇشياۋلىياڭ، ۋۇجۇڭشىن ۋە جاڭجۇڭلەر ھوكۇمرانلىق قىلغان دەۋرلەردە گومىنداڭ ئوخشاشى بولمىغان باھانىلار، ئۇسۇللار ئارقىلىق، سىياسى، ئىختىسادىي، مەدەنىي - ماتارىپ ۋە قىرقە خىزمەتلىرى جەھەتتە ھەركەت يۈرگۈزۈپ شىنجاڭغا ۋە شىنجاڭ خەلقىغە زىيان - زەخمەتلەرنى يەتكۈزدى، تارىختا كورۇلمىگەن ھادىسىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇ - گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمرانلىق سىياسىتىگە باغلىق، ۋۇجۇڭشىن دەۋرىدە ئەۋجىگە چىققان بولدى. خىزمەت ھۇناسۋىتى يۈزىسىدىن، مەن ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھوكۇمىتىنىڭ بەزى ئەربابلىرى بىلەن ئۇچۇرۇشۇپ تۇردۇم، شۇڭا بەزى بىر ئەھۋاللاردىن خەۋىرىم بار. تولاراق شىنجاڭ شىسەي ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان دەسلەپكى مەزگىلدىكى ئەھۋاللار ئۈستىدە توۋەندىكىچە توختۇلىمەن:

(1) كورۇنۇشته هال سوراپ، يەر ئاستىدا هاكسىيەت تالىشىش

شنجاڭدا 1931 - يىلدىن باشلاپ «قۇمۇل ۋەقەسى» پەيدا بولغاندىن بۇيان، ئەكسىيەتچى گومىنداڭ هوكۇمىتى گەرچە شنجاڭدىكى هوكۇمرانلارنىڭ مەلۇماتىنى ۋە گەنسۇ، قورچاق ئول كىلىك هوكۇمەتتىن ماجۇگيىنىڭ شنجاڭغا كىرگەنلىگى هەققىدىكى مەلۇماتلارنى ئالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار بۇ يەرلەردە بولۇۋاتقان ئېغىر ئەهۋاللارنى نەزەرگە ئالمىدى. 1933 - يىلى شنجاڭدا «12 - ئاپرىل سىياسى ئۆزگۈرۈشى» بولدى. جەنۇبىي شىنجاڭدىن چۈشتىن، گومىنداڭ دائىرلىرى ئىشىنىك تېخىمۇ ئۇلغۇيۇپ كېتىشتىن قورقۇپ ئالدىراپ - تېنەپ ناهايىتى كەڭ دائىرىلىك هال سوراش ئۇمىگى تەيىنلىدى.

شنجاڭدىكى «12 - ئاپرىل سىياسى ئۆزگىرىش» نىڭ خەۋىرى نەنجىڭگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئەكسىيەتچى گومىنداڭ هوكۇمىتى تاقابىل تۇرۇش سىياستى ئۇستىدە مۇزاكىرە يۈرگۈزۈپ بەزىلەر ئادەم تەيىنلەپ هەربى كۈچ بىلەن بېسىقتۇرايلى دېسە، بەزىلەر هال سورايلى دېدى، بەزىلەر ئولكىلىك هوكۇمەتنى قايتىدىن تەشكىللەپ ئادەم تەيىنلىگەندىن كېيىن ئەهۋالغا قاراپ ئىش قىلايلى دېيىشتى، ئەڭ ئاخىردا هال سوراش قارارىغا كەلدى. جاڭفېڭجيۇنىڭ كېيىنكى چاغلاردا ماڭا دېيىشچە: گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى، بۇ بىر پارچە سېمىز گوشنى قولدىن چىقىرىپ قويماسلىق ئۈچۈن، شنجاڭ خەلقىنى يالغاندىن شەپقەت قىلماقچى بولۇپ بۇ جاي بەك خاتىرجەم

نۇقەيران بولدى. خەلق سەرگەردانلىققا، قىرغىنچىلىققا ئۇچرىدى دېگەندەك گەپلەر بىلەن، قورچاق مەمۇرى پالاتا شنجاڭ خەلقىغە مۇراجەتنامە دېگەن نامىستى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ «مەركىزى هوكۇمەت»، نىڭ شنجاڭغا نەقەدەر كۆڭۈل بولىدىغانلىغىنى شنجاڭ خەلقىغە غەمخورلۇق قىلىدىغانلىغىنى، چۈنكى يول ئارىلىغى يىراق بولغانلىقتىن، ئوتكەنكى ئىشلارنى ۋاختىدا مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلالماي، «مەركەز» يىغىشتۇرالمايدىغان دەرىجىگە يەتكۈزۈپ قويدۇق دېيىلگەن. شۇنىڭ بىلەن خەلقنى تېچلاندۇرۇپ، جايلارنى خاتىرجەم قىلىش، ئۇچۇن شنجاڭغا هال سوراش ئۇمىگى ئېۋەتتى.

هال سوراش ئۇمىگىنىڭ باشلىغى خۇاڭمۇسۇڭنىڭ شنجاڭغا كېلىشتىن مەقسىدى، كورۇنىشته تەشۋىقات هال سوراش بولغىنى بىلەن، ئەسلى غەرىزى شنجاڭ هاكىمىيىتىنى قولغا كىرگۈزۈش ئىدى. ئۇنىڭ باشچىلىغىدىكى كەڭ دائىرلىك تەشۋىقات - هال سوراش ئۇمىگى فىرقە خىزمىتى، ئىچكى ئىشلار هەربى ئىشلار، مائارىپ، دىن نەقلىيات - قاتناش قاتارلىق «گەرباپلار» نىڭ هەممىسىنى سەپلەپ، شنجاڭغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، نەنجىڭدىكى ئەكسىيەتچى هوكۇمەت زورۇر تېپىلغاندا، بويرۇق ئارقىلىق خۇاڭمۇسۇڭنى شنجاڭ ئولكىلىك هوكۇمىتىنىڭ رەئىسى، قوشۇمچە چېگرا مۇداپىيە دۇبەنى دەپ جاكالايدۇ دەپ ئويلايتتى.

جاڭفېڭجيۇنىڭ ئېيتىشچە: خۇاڭمۇسۇڭنى شنجاڭغا تەشۋىقات - هال سوراش ئەربابى قىلىپ تەيىنلىگەندىن كېيىن ئۇ هەدەپ كەينىگە تارتىپ شنجاڭغا بېرىشقا جۇرئەت قىلالمىغان. ئامالسىز بارماقچى بولغان بولسىمۇ ئولۇمدىن قورقىدى-

غان خۇلكۈسۈك، ئاۋال ياكىبىگلى، ئەيسالارنى تىك - تىكلاپ
قا ئېۋەتىپ ئوزى لەنجۇدا خەۋەر كۈتكەن .

تاۋىسكىيوپ ئىككىنچ 6 - ئاينىڭ باشلىرىدا، ئايرۇپىلان
بىلەن نەنجىڭگە بېرىپ، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچى ھوكۈمەتنىڭ
شىنجاڭ ئەھۋالىدىن دوكلات قىلماقچى بولدۇق. لەنجۇدىن ئۇ-
تۇشمىزدە، لەنجۇدىكى تېشىلاندۇرۇش مەھكىمىسىنىڭ مۇدىرى
دېگىباۋسەنىڭ ئۆيىدە خۇلكۈسۈك بىلەن كورۇشتۇق، مەسلە-
ھەت بويىچە تاۋىسكىيوپ خۇلكۈسۈك بىلەن شىنجاڭغا يانماقچى
بولدى. مەن نەنجىڭگە بېرىپ، جىيالكچىشى ھەم ۋالكىنجۇپىڭ
دوكلات بەرمەكچى بولدۇم. مەن نەنچاڭغا بېرىپ جىيالكچىشى
بىلەن كورۇشتۇم. شىنجاڭ ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلاتنىمۇ
ئانچە ئەھمىيەت بەرمەستىن، ھەدەپ خۇلكۈسۈگىنىڭ شىنجاڭدى-
كى ئەھۋالى قانداق، شىڭشىسەي قانداق دۇبەن ئىكەن؟ دەپ
سورايتتى. ئۇ خۇلكۈسۈگىنىڭ شىنجاڭغا بارغاندىن كېيىنكى بار-
لىق پائالىيەتلىرىگە كوڭۈل بولەتتى. يەرلىك ئەھۋاللارغا
شىڭشىسەي، لىيۇۋېنلۇگلارنىڭ ئولكىلىك ۋاقىتلىق ھوكۈمەتتىكى
بىر تۈركۈم ئادەملەر ۋە ماجۇگىيىنىڭ شىنجاڭدىكى بارلىق ئا-
لىمىش - ئەتمىشلىرىگە ئېتىۋار قىلمايتتى. خۇلكۈسۈك شى-
شىسەيگە ئوز قەلبىي بىلەن ئىككى پارچە خەت بېزىپ لىپاپىنى
ئوزى يەلىدى. ئۇ ماڭا نەنجىڭگە بېرىپ ۋالكىنجۇپي بىلەن
كورۇشكەندىن كېيىن دەرھال شىنجاڭغا قايتىپ كېتىشىنى بويرى-
دى. ۋە شىڭشىسەيگە خۇلكۈسۈگىنىڭ يۇلىيۇرۇقلىرىغا ئوبدان
قولاق سېلىپ، باشقىچە ھەركەتلەردە بولماسلىقنى لازىملىقىنى
يەتكۈزۈپ قويۇشۇمنى تاپىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا خۇلكۈ-
سۈگىنىڭ شىنجاڭدىكى ئىشلىرىنى چاپسانراق تۈگەتسۇن، ب

جەريانىدا، مەن بىلەن مۇناسىۋەتلىشىپ تۇرسۇن دىدى. مەن
نەنجىڭگە بېرىپ ۋالكىنجۇپي بىلەن كورۇشكەندە ئۇ ئۇستى-
گۈستىلەپ قانداق قىلىش كېرەك؟ دەپ سورىدى. قىلغان سوز-
لىرىنىڭ ئۇزۇنىدىن خۇلكۈسۈك شىنجاڭ ئىشلىرىنى باشقۇرسا،
مەسلە چىقامدۇ يوق دىگەن مەنا چىقىپ تۇراتتى. مەن ئۇنىڭ-
نا «مەركەز» نىڭ كاتتا ئادەملىرى ئۇ يەردە ئىش بېجىرىدىغان
بولسا ياخشى بولىدۇ. شىڭشىسەي بۇرۇن مەسلىھەتچى بولغان
ۋاقىتلاردا خۇلكۈنىڭ قول ئاستىدا خىزمەت قىلغان، ئىنتىچە مە-
سلە چىقمايدۇ دەپ جاۋاپ بەردىم. بۇ جاۋابىمغا ئۇ بەك خوش
بولدى. مەنمۇ ئۇنىڭ مەخسىدى نىمە ئىكەنلىگىنى چۈشەندىم.
چوڭ خائىن چۇمىنىي شۇ چاغلاردا قورچاق مەمۇرى پالاتانىڭ
باشى كاتىۋى ئىدى. ئۇ مىنى بىر - ئىككى قېتىم ئىزدىدى.
ئۇنىڭ مەخسىدىمۇ خۇلكۈسۈك شىنجاڭغا باشلىق بولامدۇ - يوق
دىگەنىنى تىك - تەكلاش ئىدى. ئۇ، يەنە ماڭا شىنجاڭدىكى ۋاقىت-
لىق ھوكۈمەت ئەربابلىرى خۇلكىنى ئوبدان ھىمايە قىلىشۇن دەپ
تاپىلىدى. شىنجاڭدىكىلەر ئەگەر شۇنداق قىلمىدىغان بولسا، ئۇ-
لارنىڭ ئىستىقبالىغا پايدىلىق دىدى.

خۇلكۈسۈك شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن تاۋىسكىيوپ،
لىشاۋتيەن، چېنجۇك قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ھىمايىسى ۋاقىتلىق
ھوكۈمەت جۇشىسى لىيۇۋېنلۇگنىڭ ئىتائەتچانلىغى، ئەيسابەگ،
گاۋچاڭجۇ، ياكىبىگلى لەرنىڭ ھەر تەرەپلىمە تىل بىرىكتۈرە-
شى ئارقىسىدا شىڭشىسەي ھەقىقەتەن يېتىم ھالەتكە چۈشۈپ
قالغان ئىدى. ھەمدە «12 - ئاپرىل» ئوزگىرىشىنىڭ ئارقا كورۇ-
نىشى ۋە شىڭشىسەينىڭ سۈيقەستنى ئاشكارلاپ قويغان ئىدى.
شىڭشىسەي ئوز مەنپەتىنى قوغداپ، ئورنىنى مۇستەھكەملەش

ئۇچۇن تاۋمىگىيۇچى، لى‌شاۋتيەن، چېن‌جۇگلارنى ئولتۇرۇپ خۇاك مۇسۇگنى نەزەر بەنت قىلدى. نەنجىك بىلەن ئالاقسى ئۆزۈلۈپ جان قاپقۇسىدا قالدى.

(2) شىك‌شىسەيىنى ۋەزىپىگە تەيىنلەپ خۇاك مۇسۇگنى قۇتقۇزدۇرۇلۇش

شىك‌شىسەي تاۋمىگىيۇچى قاتارلىق ئۇچ كىشىنى ئولتۇرگەندن كېيىن لىيۇۋېنلۇك نامىدىن ۋە ھەر مىللەت ئۇيۇشمىلىرىنىڭ نامىدىن نەنجىك ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتىگە تاۋ، لى، چېن قاتارلىقلار يولدىن چەتنى ددپ دوكلات ئېۋەتتى ھەمدە جاك فىڭجىيۇ بىلەن ماگا: گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتىگە ئەھۋالنى مەلۇم قىلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش قىلدى. بىزنىڭ چەتتىن ئاگلىغانلىرىمىزغا قارىغاندا خۇاك مۇسۇك نەزەر بەنىت قىلىنغان؛ لىيۇۋېنلۇگمۇ قورقۇنچ ئاستىدا قالغان؛ ۋاقتىلىق ھوكۇمەت خادىملىرى ۋە ھەر قايسى ئۇيۇشمىلارمۇ خاتىرجەم بولالمىغان. بۇ جاغدا شىنجاڭ تەرەپتىن مەركەزگە كورسۇتۇلگەن ئولكە ھوكۇمەت ئەزالىرى، نازىرلىرى ۋە شىك‌شىسەيىنى دۇبەن قىلىش، لىيۇۋېنلۇگنى ئولكە رەئىسى قىلىش ئىسىملىكلىرى تېخى ئېلان قىلىنمىغان ئىدى. مەركەز خۇاك مۇسۇگنىك نەزەر بەنت قىلىنغانلىغىدىن خەۋلى ئەنسىرىدى. بۇ پۇرسەتتە بىز ۋاك جىگۇبي، جىياك جېيشىلەر بىلەن كورۇشۇپ، خىزمەتكە تەيىنلەنگەن ئىسىملىكلەرنى تېزراق ئېلان قىلىپ خۇاك مۇسۇگنى ساقلاپ قېلىش توغرىسىدا پىكىر قىلدۇق. خۇاگنىك بىخەتەرلىگى ئۈچۈن جىياك جېيشى، ۋاگجىگۇبيغا تېلېگىرام ئېۋەتتى. ۋاك جىگۇبي مەن بىلەن كورۇشۇپ، شىك شىسەيگەخۇاك مۇسۇگغا ھېچ قانداق زىيانكەشلىك قىلىپ قويماسلىق توغرىسىدا تېلېگىرام ئېۋەتىشىنى ھاۋالە قىلدى. يەنى مىنى ئايرۇپلان بىلەن بېرىپ قۇتقۇزۇپ كىلىشكە بويرىدى. شىك شىسەي، تاۋمىگيوي، لى‌شاۋتىيەن، چېن‌جۇگدەك ئەك يېقىن ئادەملىرىگە قاتتىل قولىنى سونغان يەردە ماگا ھېچ قانداق كاپالەت يوق ئىدى. مەن بۇ تەرەپنى ئويلاپ ئەسلىدە شىك‌شىسەيىنى شىنجاڭغا تونۇشتۇرغان پىك شاۋتىيەن بىلەن بىلە بېرىش قارارىغا كەلدىم.

شىك شىسەي بىزنىك ئېۋەتكەن تېلېگىراممىلارغا قاراپ خۇاك مۇسۇگنى نەزەر بەنتتىن بوشاتتى. ئەمما بىر مەزگىل ئۇنى قويۇۋەتكىنى يوق. ۋاك جىگۇبي خۇاگنىك ئەركىنلىككە جىققانلىغىنى ئاگلاپ بىزنى شىنجاڭغا بېرىگلار دەپ ھەيدەكچىلىك قىلمىدى. مەنمۇ خوش بولدۇم. ئاز كۇن ئوتمەي نەنجىك ھوكۇمىتى شىك شىسەيىنى دۇبەن، لىيۇۋېنلۇگنى ئولكە رەئىسى دەپ ئېلان قىلدى. خۇاك مۇسۇگمۇ شىنجاڭدا قىلماقچى بولغان ھەممە ئىشلىرىدىن ۋاز كېچىپ ئامال قىلىپ ئوزىنى يولۋاسىنىڭ ئاغزىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىشنى ئويلاندى. ئۇنىك بىلەن شىنجاڭغا بىللە بارغان مەسلىھەتچىلەرمۇ شۇنداق ھېسياتتا بولدى. مەركەز شىك شىسەيىنى دۇبەن دەپ ئېلان قىلغان بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇلار جېنىنى قۇتۇلدۇرۇپ شىنجاڭدىن قايتىپ كېلىۋالدى.

(3) جاڭ پىيۇەن ماجۇڭيەڭنا ياردەم قىلىپ شىڭشىسەي بىلەن لىۋۇيىنلۇڭنى ئاغدۇرۇشنا ئۇرۇنۇش

خۇاڭ مۇسۇڭ نەنجىڭگە قايتقاندىن كېيىن مۇخبىرلارنى كۈتمۈپلىش يىغىندا ئوزىنىڭ بۇ قېتىم شىنجاڭغا ھال سوراش ئۈچۈن بېرىپ ۋەزىپىنى ئورۇنلىيالمىغانلىغىنىڭ سەۋەبلىرىنى ئېيتقان بولسىمۇ نەزەر بەنىت بولۇپ قالغان ئەھۋالنى ئېيتمىدى. ئەڭ ئاخىردا ئۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ شىنجاڭ مەسىلىسىنى بوشاشتۇرۇپ قويماسلىغىنى ئوتتۇرىغا قويدى. خۇاڭ مۇسۇڭ قاتارلىقلارنىڭ ھەرمەندە بولغانلىغىنى، نەنجىڭدىكى ھەممە ئادەم بىلەتتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭمۇ تامغا ئۇسۇپ ئۆمۈغىنى يېرىۋالغانلىغىنىمۇ بىلەتتى. ئەمما مۇخبىرلار يەنىلا ئۇلارنىڭ يۈز - خاتىرىسىنى قىلىپ پەدىزلەپ ئاخبارات تارقاتتى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شىنجاڭ مەسىلىسىنى بىر تەرەپ قىلىشتا مەغلۇبىيەتكە تەن بەرمىدى. يەنىلا قول سېلىشنى ئويلايتتى. بەزىلەر شىڭشىسەيگە ياردەملىشىپ « تىچلاندۇرۇش » باھانىسى بىلەن شىنجاڭغا ئەسكەر كىرگۈزۈپ، شىڭشىسەينى جايلىۋېتىشنى تەشەببۇس قىلدى. ئەمما شىنجاڭغا ئەسكەر كىرگۈزۈش ئوڭداق ئوگاي، ئىش ئەمەس ئىدى. بەزىلەر شىنجاڭدىكى خوجانىياز ھاجى ماجۇڭيىڭ ۋە ئىلىدىكى جاڭ پىيىۋەنلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، شىڭ شىسەينى ئوتتۇرىغا قىسىپ يوقۇتۇۋېتىش، زۇرۇر تېپىلغاندا مەركەز قورال بىلەن تەمىنلەش، ھۇ ئارقىلىق جۇڭياڭ ئوز مەنپەئەتىنى قوللغا كەلتۈرۈشنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەمما گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەكشۈرۈش نامى بىلەن لوۋېنگە-لنى شىنجاڭغا ئەۋەتتى.

لوۋېنگەن كەتكەندىن كېيىن ماجۇڭيىڭنىڭ ۋەكىلى ۋۇيىڭچى نەنجىڭگە كېلىپ ھەركەتلەندى. ۋاڭ جىڭۋېي ئۇنىڭ بىلەن كوپ قېتىم كورۇشتى. سىرىيە يولى بىلەن كەلگەن جاڭ پىيىۋەننىڭ ۋەكىلى چېن زىجۇاڭمۇ نەنجىڭگە كېلىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتىنىڭ ھەر قايسى باشلىقلىرى بىلەن كورۇشۇپ ھەركەت قىلدى. لوۋېنگەن ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن ئامال قىلىپ جاڭ پىيىۋەن بىلەن ماجۇڭيىڭنى ۋە ئۇيغۇر قوزغۇلاڭچىلارنىڭ باشلىقلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ شىڭشىسەينى ئوتتۇرىدىن كوتۇرۇۋېتىشنى ئاساسى مەقسەت قىلدى. ئەمما شىڭشىسەي ئۇنىڭ ھىلىسىنى سېزىۋېلىپ كورۇنۇشتە لوۋېنگەن بىلەن كارى بولمىغاندەك قىلىپ، يوشۇرۇن ھالدا خۇجانىيازھاجىنى ئوزىگە تارتىپ ماجۇڭيىڭنى يېتىم ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويدى. ھۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا چېن دېلى، چاڭ يۈگلۇلارنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىخانىسى ئارقىلىق، سوۋېت ھوكۇمىتىنىڭ يارەدەم بېرىپ قوللىشىنى، ئەسكەر كىرگۈزۈپ جاڭ پىيىۋەنلىنى يوگەنلەپ تۇرۇشنى، زۇرۇر تېپىلغاندا ئۇنى يوقۇتۇپ تاشلاشنى تەلەپ قىلدى.

« 12 - ئاپرىل ئوزگۈرۈشى » دىن كېيىن، تاۋمىڭيۇي قاتارلىقلارنى ئولتۇرۇشتىن، ئىلگىرى شىڭ شىسەي، لىيۇبزلوگلار يېڭى ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن 6 - ئاينىڭ باشلىرىدا

ۇئەيچىنىڭ ماجۇگىيىڭ بىلەن سوھبەتلىشىشكە، گۇاڭ لۇن جاڭ پېيپۇن بىلەن سوھبەتلىشىشكە ئېۋەتكەن ئىدى. جاڭپېيپۇ كورۇنۇشتە شىڭ شىسەيگە ھە - ھە دەپ تۇرۇپ ئەمىلىيەتتە ئەسكەرلىرىنى تولۇقلاپ قورال سېتىۋالدى. لۇۋېنگەن ئۇرۇش چىقىدىن كەتكەندىن كېيىن ماجۇگىيىڭ، جاڭ پېيپۇنلەر ئىككى تەرەپتىن ھەربىي يۇرۇش قىلدى. ئەمما ئانچە ئۇزۇن ئوتمەي ماجۇگىيىڭ مەغلۇپ بولۇپ جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە چېكىنىدى، جاڭ پېيپۇنمۇ مەغلۇپ بولۇپ ئوزىنى - ئوزى ئولتۇرۇۋالدى.

شىنجاڭلىقلاردىن بەزىلەرنىڭ سوزلىرىدىكە قارىغاندا « مەركەز » « مەركەزدىكى كاتتۇاشلار » دېگىنى ئىممىسى ئەگەر خۇاڭ مۇسۇڭ شىنجاڭغا كەلمىگەن بولسا، تاۋمىگىيۇ قاتارلىقلار ئولتۇرۇلمىگەن بولاتتى. لۇۋېنگەن شىنجاڭغا كەلمىگەن بولسا، ماجۇگىيىڭ بىلەن جاڭ پېيپۇن ئەسكەر تارتىپ ئۇ قەدەر قاتتىق ئۇرۇش قىلمىغان بولاتتى. ئۇلارنىڭ شىنجاڭنى كېلىپ ھال سورايمىز، تەكشۈرمىز دېگەنلىرىدىن ھىچ خەلقى زادى قانچىلىك مەنپەت كۆردى؟ پايدا كۆرمىدى، ئەمەس بەلكى تېخىمۇ چوڭ پاراكەندىچىلىك تارتىپ خارىنۇپ رانچىلىققا، قىرغىنچىلىققا ئۇچۇردى. ئۇلار بولسا « تەختى پەردە ئولتۇردى » « يورغا ئانتقا مىندى » يۇغىرالار بولسا جەبرى - جاپاغا قالدى.

(4) ئامال قىلىپ مەقسەتكە يېتىش

شىڭ شىسەي ۋاقتىنچە بولسىمۇ شىمالىي شىنجاڭنى كونتىرول قىلدى. ئەمما جەنۇبىي شىنجاڭ تېخى تېچلانمىغان ئىدى. ماجۇگ

يىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا چېكىنگەن بولسىمو يەنىلا ئوز مەغلۇبىيىتىگە ئەن بەرمىدى. ئۇنىڭ شىڭ شىسەي جەنۇبىي شىنجاڭ ئەرەپنى تېچلاندۇرۇشقا پائال كىرىشتى. بۇ چاغدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتى تەكرار مۇھاكىمە قىلىپ شىنجاڭغا بىر مەزگىل ئارىلاشقىلى بولمايدۇ دەپ، بوشاپ قالدى. ھەمدە شىنجاڭ داۋلىرى كورسەتكەن ئولكىلىك ھوكۇمەت ئەزالىرى، تازىرلىرىنىڭ ئىسىملىگىنى ئېلان قىلدى. ئاندىن 2 - قەدەمدىكى تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ئىشلەپ: (1) قورچاق مەمۇرى پالاتا ئەرەپتىن شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش پىلان كومىتېتى قۇرۇپ، كېيىنچە شىنجاڭغا كەڭ كولەمدە تەسىر كىرگۈزۈشنى پىلانلىدى؛ (2) ئىچكى ئولكىلەردە يۇرگەن ئاز ساندىكى ئۇيغۇرلارنى شىنجاڭغا ئېۋەتىپ كەلگۈسىدە شىنجاڭغا كىرگەندە تايىنىدىغان تايانچ كۈچ قىلماقچى بولدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شىنجاڭنى قولغا كەلتۇرۇش ئۈچۈن ھەر خىل چارىلارنى قوللاندى. ئۇلار شىنجاڭنى كونتىرول قىلىش ئۈچۈن شىنجاڭدا كوپ سانلىق تەشكىل قىلىدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالىنى قولغا كەلتۇرۇش زورۇرلىقىنى ھېس قىلىشتى. شۇڭا 1933 - يىلدىن باشلاپ ۋاڭ جىڭۋېي مەركىزىي ئالى مەكتەپ، مەركىزىي سىياسى قانۇن مەكتىۋى، مەركىزىي ھەربىي مەكتەپلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلاردىن ۋە شۇ چاغدا جىن شۇرېن ئۇستىدىن ئەرز قىلمۇاتقان ئەيسا ۋاتارلىقلاردىن پايدىلىنىشقا باشلىدى. ئۇلارغا تېخىمۇ غەمخورلۇق كورسەتتى. يېشى چوڭراق بولغان ئەيسانى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇردى. ئەيسا ئارقىلىق تىيەنجىنده تىجارەت قىلۋاتقان مەسئوت، ئىسمايىل،

قادىر دىگەنلەرنى نەنجىگە ئالدۇرۇپ كېلىپ « مەركىزىي فىرقە »
« مۇڭغۇل زاگزۇ ھەيئىتى » قاتارلىق ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇرىدۇ
(قادىر دىگىنى بىۋاستە ھىندىستاندىن كەلىدۇ) ئۇلارغا
ياخشى ياتاق ئورۇنلاشتۇرۇپلا قالماستىن يەنە ھەر ئۇرلۇق
قۇشۇمچە ياردەم بەردى. نەنجىگىدە يۇرتداشلار ئۆيۈشمىسى
قۇرۇشقا، « ئالتاي » ژورنىلى چىقىرىشقا پول قويدى، ئىچكى
ئولكىلەردىكى مۇسۇلمانلار بىلەن ئالاقىلاشتۇرۇپ ئۇلارنىڭ
ئىناۋىتىنى كوتەردى. 1934 - يىلى يازدا يولۋاس ماجۇگىنىڭ
ئەگىشىپ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن قېچىپ نەنجىگە بارىدۇ
ئەيسا، مەسئۇلار مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنى ئېچىپ يولۋاس
ۋاسىنى شىنجاڭنىڭ شەرقىي يولىدىكى (قۇمۇل يولى دىمەكچى - ت
ھەربىي قوماندان دەپ كوككە كوتەردى. گومىنداڭ ھوكۇمىتى
ئۇنىڭغا ھەربىي ئىشلار ھەيئىتىنىڭ مەسلىھەتچىسى قىلىپ نە
جىگىدە تۇرغۇزدى. ۋاڭ جىڭۋېي چېن گوفۇ قاتارلىقلار ھەر نوۋەت
غەربىي شىمال مەسىلىسىنى توغرىسىدا يىغىن ئاچسا ياكى چاي
زىياپەت ئوتكۈزسە ئەيسا، مەسئۇت قاتارلىقلارنى گويا ئەنگۈشتە
قىلىۋېلىپ، ئۇلارنى سوزگە تەكلىپ قىلىپ پايدىلاندى. ھەتتا
خەنزۇلارغا ئوخشاش ئاتاش ئۇچۇن ئۇلارغا خەنزۇچە ئىسىم
قويدى. مەسىلەن: ئەي خۇەنشىن، مۇ يىشىن، خامىشىن ۋە باشقىلار.
ئەيسا قاتارلىق كىشىلەر ئەسلىدە شىنجاڭدا تۇرالماي ئىچكى
ئولكىلەرگە قېچىپ بېرىپ يۇرگەنلەر ئىدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچى
ھوكۇمىتى ئۇلارنى توۋار سۇپىتىدە دەستەك قىلىپ ئورۇن بەردى.
ئۇلارمۇ خوشى بۇلۇپ ئويناپ تاماشا قىلغاچ سىياسى جەھەتتە
يەردەر مەنپەئەتكە ئىگە بولىشنى ئۇمىت قىلىپ گومىنداڭ ھوكۇ

مىتى ئۇچۇن خىزمەت قىلدى.

1934 - يىلىدىن باشلاپ شىمالىي شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۇردى ۋە ئوزىنى ساختا ئىلغار كورسەتتى. سىياسەت ۋە تەدبىرلىرىنىڭ قىسمەنلىرى شىنجاڭ خەلقىنىڭ مەنپەئىتىگە ئۇيغۇن كەلگەنلىكتىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتى ئاتتىق چوچىدى. بۇ چاغدا مەسئۇت، ئەيسالار شىمالىي شىنجاڭنى قىزىللىشىپ كەتتى دەپ كەلگە تەشۋىقات يۇرگۇزۇپ؛ گومىنداڭ ھوكۇمىتىدىن شىنجاڭغا ئەسكەر كىرگۇزۇپ بىر تەرەپ قىلىشنى ئىلتىماس قىلدى. ئەمما ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەت شارايىتىدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتى شىنجاڭغا ھەربى كۇچ ئىشلىتەلمىدىلا ئەمەس، بەلكى شىمالىي ئۇستىدىن گەپ - سوزمۇ قىلالمىدى. ۋاڭ جىڭۋېي بىر قانچە قېتىم مەن بىلەن كورۇشۇپ: مەركەز شىنجاڭغا ئىنايىن كوڭۇل بولىدۇ. سىرتتا ھەر خىل ئوسەك سوزلەر بولۇنۇۋاتىدۇ. ئۇنداق سوزلەرنىڭ ھەممىسى تۇتۇرۇقسىز سوزلەر. شىمالىي شىنجاڭنى ياخشىلاپ ئىدارە قىلسۇن، ھەر قانداق قىيىنچىلىقى بولسا بولۇپمۇ ئىقتىسادىي جەھەتتە « مەركەز » ئىمكان قەدەر ياردەم بېرىدۇ، - دىدى. شىمالىي مۇنداق سوزلەرگە پىسەن قىلمىدى. 1936 - يىلى ۋاڭ جىڭۋېي تەختىن چۈشۈپ جىياڭ جېيشى مەمۇرى پالاتاغا يۇەنجاڭ بولغاندا شىنجاڭغا غەمخورلۇق قىلىش توغرىسىدا خېلى ھەركەت قىلدى. شىمالىي بۇنىڭغىمۇ قۇلاق سالمىدى.

1937 - يىلى ياپون جاھانگىرلىگى جۇگىگوغا تاجاۋۇز قىلغاندا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتى قارشى تۇرماستىن، فاشىست گېرمانىيىنىڭ ياراشتۇرۇپ قويۇشىدىن خام خىيال قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ھەربى قۇرال ياردەم

بېرىشنى ئۈتۈندى. مەيلى « جۇڭگو - گېرمانىيە » ئاۋىئاتسىيە ۋاقتىشدا بولسون ياكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىنى ئېلىشتا بولسۇن شىنجاڭدىن ئوتمەي بولمايتتى. شۇڭا گومىنداڭ ھوكۇمىتى شىنجاڭنى قولغا كەلتۈرۈشنى مۇھىم كورۇپ ئالدى بىلەن ھاۋا قاتناش جەھەتتە قول سالماقچى بولدى. بىراق گومىنداڭ ھوكۇمىتى ئىلگىرى نەچچە قېتىم تۇمشۇغىغا يىگەنلىگى ئۈچۈن بۇ ئاستە سوزلۇشۇشكە جۈرئەت قىلالمايتتى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە گومىنداڭ مەركەزنى چۇڭچىنگە يوتكەپ كەتتى. شىنجاڭ مەسىلىسىنى قىلچىمۇ بوشاتمىدى. ئامال قىلىپ ئوزىگە تارتىش، گۇللەش ئۈسۈللىرىنى قوللاندى. 1942 - يىلىغا كەلگەندە شىڭ شىسەي گومىنداڭ تەرەپكە بويسۇندى. شۇنىڭدىن باشلاپ گومىنداڭ ھوكۇمىتى سىياسى، ئىقتىسادىي، مەدەنى جەھەتلەردە ھەركەتلىنىپ كوپلەپ ئادەم كىرگۈزدى. شىنجاڭنى دولەت مۇداپىئەسىنىڭ مۇھىم ئۇقتىسى دەپ زور تۇركۈمدە ھەربى قوشۇن كىرگۈزدى. شۇنىڭدىن باشلاپ شىنجاڭ خەلقى بالايى - ئاپەت ئىچىدە قالدى.

1944 - يىلى كۈزدە شىڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شىنجاڭنى تولۇق ئىگىلىدى. جياڭ جېيشى جۇشياۋليانگنى ئۈرۈمچىدە تۇرغۇزۇپ، شىنجاڭ خەلقىنى ئەزىش، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش مەقسىدىنى ئىشقا ئاشۇرماقچى بولغاندا، ئۇزۇن ئوتمەيلا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى قوزغالدى. شۇ يىلى نويابىردا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابچىلىرى غۇلجىنى ئىشغال قىلدى. كەڭسايغا ئەسكەر كىرگۈزۈپ گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئارقا يولىنى كېسىپ تاشلىماقچى بولدى. ئۈرۈمچىدە

« رومكىسىنى تىيانشانغا چېقىشتۇرۇپ » ياتقان جۇشياۋليانگ بۇ كوگۇلسىز خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ھولۇقۇپ كېتىپ كوپلەپ ئەسكەر ئېۋەتكەن بولسىمۇ قەھرىمان مىللى ئارمىيىنى توساپ قالالمىدى. ھۇ ۋاقتىتا ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولۇپ شىمگەنگە قايتىپ كەتكەن شې × × پەمىلىك دۇبزىيە قوماندانلىقى ماڭا سوزلەپ بېرىشىچە: « گومىنداڭ قوشۇنلىرىدا قۇرال خەل بولسىمۇ، شىنجاڭنىڭ ھاۋا كېلىماتى سوغۇق بولغانلىقتىن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بىر زەربىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن. بىر قىسمى كەڭسايدا توگلاپ ئولگەندىن تاشقىرى، شىخو، مانا‌سقا يارەمگە ئېۋەتكەن ئەسكەرلەرمۇ سوغۇققا چىدىماي پۈرۈنتسقا بارالمىغان. ھۇ چاغدا گومىنداڭ « مەركەزىي » خۇزۇگۇنەنگە يەنە ئەسكەر ئېۋەتكىن دىگەندە خۇزۇگۇنەن كۈلۈپ: شىنجاڭ خەلقى زۇلۇمنىڭ ئازاۋىدىن قاتتىق غەزەپكە كەلدى. ئۇلارنىڭ غەزىۋىگە دۇچ‌لەرنى ئېۋەتكەن بىلەنمۇ تاقابىل تۇرالمايدۇ. ئۇلار مۇنايىملىق بىلەن قايتىپ كەلسە بونىدۇ دىگەن. دەمەك گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتى قورال كۈچى بىلەن ھەل قىلىشقا بولمايدىغانلىغىنى چۈشۈنۈپ تېچلىق يول بىلەن ھەل قىلىشقا كىرىشتى.

شىڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن گومىنداڭ ۋۇجۇگشىنى ئولكە رەئىسى قىلىپ ئېۋەتتى. ئۇ كېلىپ سىياسى ئىقتىسادىي، مەدەنى ماتاريپ جەھەتتە ھەر خەل ئىسپادىلارنى كورسەتتى. شىڭ شىسەي دەۋرىدىكىدىنمۇ ئاشۇرۇۋەتتى. گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى زور تۇركۈملەپ چىقىپ، ھەممىسى پايدا مەنپىئەت قوغلاشتى. خىيانەت ۋە باشقا پەسلىكلەرنى قىلىپ خەلقنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشنى قانۇنلاشتۇردى. شىنجاڭ خەلقى بۇلارنى

ئىنتايىن ئوچ كوردى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىر تاياقتا ھاپداپ « شياڭناۋجىڭ » دەپ ئات قويدى. شۇنىڭدىن باشلاپ « ھىياڭناۋجىڭ » دېگەن سوز ئەچكى ئولكىلەردىن كەلگەن لەرنىڭ مەنسۇس لەقمى بولۇپ قالدى.

1963 · 9 · 20

جەنۇبىي ئىنىڭ گېرمانىيىگە ئوقۇغۇچى ئېۋەتكەنلىگى توغرىسىدىكى ئەھۋاللار

سەي خېڭسىڭ

جەنۇبىي ئىن 1928 - يىلى كونا بېيوروگراتىلىق كېيىنكى بىلەن سىياسى سەھنىگە چىقتى. ئۇ چاغلاردا ئولكە سەرتىدىكى بەزەن ئىخلاسى قايتقان سىياسەتچىلار ۋە قارانىيەت مىللەتپەرەستلار يېرى كەڭ بايلىغى مول شىنجاڭنى « جەننەت » ھەك كورۇپ بۇ يەردە ئوز تەسىرىنى كېڭەيتىش ياكى ئوز كۈچىنى راۋاجلاندۇرماقچى بولاتتى. ئولكە ئىچىدە خۇجانىياز ھاجىنى رەھبەرلىگىدە دىخانلار قوزغىلاڭ كوتەرگەن، ماجۇڭىيىڭ ھەربىي قىسىملىرىنى باشلاپ چىقىپ، شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ھەركەت قىلىۋاتقان، يېڭى تۇرغۇت قەبىلىسى، ئايماق باشلىغى، دوپتون سېردىنىڭ باشچىلىغىدا قوزغىلاڭ كوتەرمەكچى بولۇۋاتقان، ھەر قايسى جايلاردىكى دىخانلار دىنىي ۋە سىياسى جەھەتتىكى

ئەنزىشكە چىدىماي كوتۇرىلىۋاتقان، بولۇپمۇ ئىلغار ياشلاردىن مەسىلەن جياڭ يىڭۋې، بى فاڭمىڭ، لى فۇشىڭ، چەكشى قاتارلىقلار يۇرگۈزگەن ئىنقىلاۋىي پائالىيەتلەر جەنۇبىي ئىنىڭ ئالاقزادە قىلىۋاتقان ئىدى. بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا، جەنۇبىي ۋە ئۇنىڭغا تايىنىپ ئەمەل تۇتۇۋ باي بولغان مۇخلىسلار قۇرال كۈچى بىلەن باستۇرۇپ ئوزىنىڭ ئورنىنى ساقلاپ قالماقچى بولدى. ئۇلار بىر تەرەپتىن ئىشپىيونلۇق ھەركىتىنى كۈچەيتىپ، يەنە بىر تەرەپتىن ھەربى كۈچلىرىنى كېڭەيتىپ، ئاشلىق ۋە ئوت - چوپ ھازىرلاپ ئوزىنىڭ يۇرتداش ۋە تونۇش - بىلىشلىرىنى كوپلەپ قوبۇل قىلىپ ئەمەلدارلىققا ئورۇنلاشتۇردى. ئىلگىرلىگەن ھالدا گەنسۇنى قولغا چۈشۈرۈپ كۈچ دائىرىسىنى كېڭەيتمەكچى بولدى.

جەنۇبىي ھەربى ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىشتا ئىختىساسلىق كىشىلەرگە مۇھتاج ئىدى. لېكىن تاللاپ ئىشلىتىۋاتقان ئادەملىرى ئۇنىڭ يۇرتداش، قېرىنداشلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ كوپ قىسمى ھەر يەردىن كەلگەن ھېچنەرسە بىلمەيدىغان قىرا قوساقلار ئىدى. جەنۇبىي ئۇلارنىڭ «ھەساپتا بار، ھەمدەمدە يوق » ئادەملەر ئىكەنلىگىنى، مۇھىم ۋەزىپىنىڭ ھۇددىسىدىن چىقالمايدىغانلىغىنى بىلەتتى، شۇنداقلا ھەقىقىي قابىلىيەتلىك زىيالىلارنى دادىل ئىشلىتىشكە جۈرئەت قىلالمايتتى. شۇڭا ھەربى ئىشلارغا مەسئۇل بولۇدىغان كۈچلەرنى يېتىشتۇرۇش ئۈچۈن ئوزىنىڭ ئۇرۇق - تۇققانلىرىدىن گېرمانىيىگە ھەربى ئوقۇشقا ئېۋەتىپ يېتىشتۇرمەكچى بولدى.

1931 - يىلى جەنۇبىي ئوغلى جەن زۇدىڭ ئاكىسى

نىڭ ئوغلى جىن زۇجىڭ، جىن شۇرېننىڭ قۇدىسى جۇرۇيچىڭ-
نىڭ ئوغلى جۇيۇينىڭ، جىن شۇرېننىڭ 2 - دەۋرىدە باشلىغى
لىيۇشىزىڭنىڭ ئاكىسىنىڭ ئوغلى لىيۇ خۇڭلىيې، جىن شۇرېننىڭ
باش كاتىۋى لۇشىياۋزۇنىڭ ئوغلى لۇكېمىدىن ئىبارەت 5 كە-
شىنى گېرمانىيىگە ئوقۇشقا ئېۋەتتى، ھەمدە ئۇرۇمچى ساقچى
باشلىغى ۋۇگۇاگرۇگىغا 2 نەپەر ئۇھاپىزەتچى بىلەن ئۇلارنى
قوغداپ مېڭىشقا تەيىنلىدى، بۇ تۈركۈم پەرزەنتلەر ئىچىدە
بەزىلىرى تولۇقسىز ئورتا مەكتەپ سەۋىيىسىدە بولسا، بەزىلىرى-
نىڭ باشلانغۇچ مەكتەپ سەۋىيىسىمۇ يوق ئىدى، ئەمما جىن شۇرېن
ئۇلارغا قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنىڭ ئوفىتسېرلىك ئونۇانىنى بېرىپ،
بېرلىن قۇرۇقلۇق ئارمىيە داشۇپسىدە ئوقۇشقا ئېۋەتتى. لېكىن
گېرمانىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيە داشۇپسىنىڭ جۇڭگودىن قوبۇل
قىلىدىغان ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سانى چەكلىك بولغانلىقتىن پەقەت
جەنۇبىدىنلا قوبۇل قىلدى. قالغانلىرىنى شۇتتسارىيە بېرنىي
قۇرۇقلۇق ئارمىيە مەكتىۋىگە كىرگۈزۈپ قويدى.

جىن شۇرېننىڭ پەرزەنتلەرنى چەتكە ئېۋەتىپ ئوقۇتۇش
ھەرىكىتى، جامائەتچىلىكىنىڭ ئىنتايىن نارازىلىقىنى قوزغىدى.
شۇ چاغلاردا بۇلارنى «5 بەگزادىنىڭ چەت ئەلگە چىقىشى»
دەپ ئاتاشتى، ئولكىلىك روس تىلى سىياسى قانۇن مەكتىۋى
ۋە ئولكىلىك ئورتا مەكتەپلىرىنىڭ ئوغلى لۇكېمىدىن ئىبارەت
ساھىسىدە ئوقۇشىمىزغا رۇخسەت قىلىش ئىلتىماسىمىزنى
جىن شۇرېنغا يەتكۈزۈپ قويۇشنى تەلەپ قىلدى. بۇلار ئالدى
بىلەن بېرلىن سىفەن داشۇپدە ئوقۇۋاتقان بوسىمەننى تەكلىپ
قىلىپ، نېمىس تىلى، ماتىماتىكا، تەبىئىي پەن، ۋە خىمىيە
دەرسلىرىنى پىششىقلاش ئۈچۈن دەرس ئوقىدى، پىشقىلاش مۇد-
دىتى توشقاندىن كېيىن (جەمئىي 8 ئاي) بۇرھان شەھىدى

ھوكۇمرانلارغا بولغان ئوچمەنلىكىنى ئىپادىلىدى.

جىن شۇرېن جامائەت پىكرىنىڭ بېسىمى ئاستىدا ئوزىنى پەدەز-
لەپ ئىككىنچى تۈركۈم گېرمانىيىگە ئوقۇغۇچى ئېۋەتمەكچى بولدى.

1932 - يىلى ئەتىيازدا جىن شۇرېن ئولكىلىك روس تىلى
سىياسى قانۇن مەكتىۋىدىكى ئوقۇغۇچىلاردىن ئېلىپ گېرمانىيىگە ئوقۇغۇچى ئېۋەتمەكچى بولۇپ ئەمەلىيەتتە ئوزى
رىياسەتچىلىك قىلدى. نەتىجىدە گۇيۇگىلوك، جىڭ فەڭجى،
سۇك گۇجىڭ، سەيىدىسىڭ قاتارلىق 4 كىشى ئەمەلىدىن
ئېلىنتى. بۇلار ئادەتتىكى خىزمەتچىلەرنىڭ ۋە كىچىك سودىگەر-
لەرنىڭ پەرزەنتلىرى ئىدى.

1932 - يىلى 7 - ئايدا بۇ، بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچىلار
گېرمانىيىگە يولغا چىقىشتىن بۇرۇن، جىن شۇرېن ئۇلارغا ھەربى
ئىشلارنى ياخشى ئوگۈنىگىلار دەپ تاپشۇرۇق بەردى. ئۇلار
گېرمانىيىگە بارغاندىن كېيىن گېرمانىيىدە سانائەت بېزا ئىگە-
لىگىنىڭ تەرەققى قىلغانلىغىنى كۆرۈپ، ئىنچىكىدا سانائەت
بولغاندىلا ئاندىن گۇللەندۇرگىلى بولىدۇ دەپ چۈشۈنۈپ، شۇ
چاغلاردا گېرمانىيىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىۋاتقان سودا -
سانائەت ھەيئىتى بۇرھان شەھىدىگە (بۇرھان شەھىدى چەتئەل-
دىكى ئوقۇغۇچىلارنى باشقۇرۇش خىزمىتىنىمۇ ئىشلەيتتى) سانا-
ئەت ساھىسىدە ئوقۇشىمىزغا رۇخسەت قىلىش ئىلتىماسىمىزنى
جىن شۇرېنغا يەتكۈزۈپ قويۇشنى تەلەپ قىلدى. بۇلار ئالدى
بىلەن بېرلىن سىفەن داشۇپدە ئوقۇۋاتقان بوسىمەننى تەكلىپ
قىلىپ، نېمىس تىلى، ماتىماتىكا، تەبىئىي پەن، ۋە خىمىيە
دەرسلىرىنى پىششىقلاش ئۈچۈن دەرس ئوقىدى، پىشقىلاش مۇد-
دىتى توشقاندىن كېيىن (جەمئىي 8 ئاي) بۇرھان شەھىدى

ئولارنىڭ ئارزۇسى بويىچە پىراكتىكا ۋە ئۇگىنىش ئۈچۈن ھەر قايسى جايلارغا تونۇشتۇردى. گۇيۇگلىۋك، جىڭ‌فىڭجىنى ماشىنا ئوسكۇنىلەرنى پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتىغا، سۇڭگۇجەن رەيىن دولەت ئىگىلىگىدىكى تەجرىبە دېخانچىلىق مەيدانىدا پىراكتىكا قىلىشقا، سەي خېڭىڭنى سانائەت داشۇپىسىنىڭ تەييارلىق فاكۇلتېتىغا ئەۋەتتى. ئۇلار گېپىرمانىيىدە پىراكتىكا ۋە ئوقۇشنى 3-4 ئاي داۋام ئەتتۈرگەندە شىنجاڭدا « 12 - ئاپرىل » سىياسى ئوزگۈرۈشى بولدى. ئوقۇش راسخوتىغا مەسئۇل بولىدىغان ئادەم بولمىغانلىقتىن 1933 - يىلى 6 - ئايدا شىنجاڭغا قايتىپ كەلدۇق. بىزنىڭ گېپىرمانىيىدە ئوقۇغان ۋاختىمىز بىر يىلغا يەتمەي بولدى.

جەن شۇرېننىڭ بىرىنچى تۈركۈمدە ئېۋەتكەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئايلىق راسخوتى ھەر بىر كىشىگە 400 مارك (بىر مارك شۇ چاغدىكى تەڭگە پۇلغا بىر سەر بىر مىسقالغا توغرى كېلىدۇ) تۇرمۇش خىراجىتى 50 مارك بەلگىلەنگەن ئىدى. ئىككىنچى تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەر بىرسىگە 360 مارك بېرىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا بېرىلىدە بىرىنچى تۈركۈمدىكى 5 نەپەر ئوقۇغۇچىنىڭ تۇرمۇشىنى باشقۇرىدىغان ۋۇگۇاكرۇك ۋە ئۇلارنىڭ سەرتقا چىقىش رەسمىيىتىنى ئوتەپ بېرىدىغان فەن جىڭيىغا 200 مارکىتىن مائاش بېرەتتى. دېمەك بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش راسخوتى ۋە باشقۇرغۇچى خادىملارنىڭ خىراجىتى ئۈچۈن ئېيىغا 4000 مارك، پىرۇۋۇت ھەقتى ۋە ئىش خىراجىتىنى قوشقاندا، ئېيىغا 5000 مارك كېتەتتى، دولىتىمىزنىڭ تەڭگە پۇلىغا 5500 سەر شىنجاڭ ئولكە پۇلىغا 19.800 سەر (بىر سەر تەڭگە ئولكە پۇلىغا 3 سەر ئالتى مىسقال) بولاتتى، بۇ سان شىنجاڭنىڭ

ئەھۋالىدىن ئېيتقاندا زور چىقىم ئىدى. بۇ پۇل مائارىپتا ئىشلىتىلسە 14 سىنىپلىق ئوتۇرتا مەكتەپتىن 12 نى قۇرغىلى بولاتتى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ خىراجىتىنى تەمىنلەش ئۈچۈن ئالتايدىن يىغۇپلىنغان ئالتۇنلار يۇشىڭ يەرلىك مالىلار شىركىتىنىڭ قىمەت باھادىكى ژۇك تېرىلىرى ئۈزۈلمەي گېپىرمانىيىگە ئېۋەتىلەتتى. بېرلىن دولەتنامىڭ بانكىدا شىنجاڭنىڭ نەچچە ئونمىڭ مارك پۇلى دائىم زاپاس تۇراتتى.

جەن شۇرېن ئېۋەتكەن بالىلارنىڭ مەدىنىيەت سەۋىيىسى تۆۋەن بولغانلىقى ھەمدە راھەتپەرەس بەگزادىلەر بولغانلىقى ئۈچۈن يېڭى ھەربىي تېخنىكىنى ئوزلەشتۈرەلمىدى، شۇنداقلا قانتىق ھەربىي تەلىم - تەربىيىگە چىدىمىدى. نەتىجىدە ئوقۇشنى 3 يىل داۋاملاشتۇرالمغان جەن زودىكدىن باشقىلىرى بەزىلىرى 3 ئاي بەزىلىرى يېرىم يىل ئوگۈنۈپ ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ بېرلىنگە قايتىپ كېلىۋېلىپ لاغايلاپ يۇردى. بىر مەزگىل ئوتكەندىن كېيىن بەزىلىرى ساقچى مەكتىۋىگە كىردى. بەزىلىرى بېرلىن داشۇي سىياسى پاكۇلتېتىگە (سىرتتىن دەرس ئاڭلاش ئۈچۈن) بارغان بولسىمۇ لېكىن نەچچە ئاي ئوتمەيلا بارمايدىغان بولىۋالدى.

1933 - يىلى جەن شۇرېن ئاغدۇرۇلۇپ، شىڭشىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئوقۇش راسخوت پۇلى ئۈزۈلۈپ قالدى. ئىككىنچى تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلار يېرىم يولدىن قايتىپ كەلدى. بىرىنچى تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلار بېرلىنده بىر مەزگىل لاغايلاپ يۈرۈپ بانكىدىكى پۇللارنى خەشلەپ بولغاندىن كېيىن 1935 - 1936 - يىللىرى دولىتە-

مىزگە قايتىپ كەلدى. جەنزۇدىك، جەنزۇچىلار جياڭجىيېشى ھەربى قىسمىدا تۇۋەن دەرىجىلىك ھەربى ئەمەلدار بولدى. لېۋخۇك لېسې ئىشپېيون بولدى. جۇ يۇينىڭ ئىككىنچى ۋە گومىنداڭ دەۋرىدە ھاكىم بولدى، لېۋكېيى سودىگەرچىلىك قىلدى.

ئىككىنچى تۈركۈمدىكى ئىسۇقسۇغۇچىلار شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئىككىسىمۇ ئۇلارنىڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت كاتىۋات باشقارمىسىنىڭ بولۇم ئەزاسى قىلىپ تەيىنلىدى. 1934-يىلى ئەتىيازدا شىنجاڭدا مالىيىنى رەتلەشتە ئۇلارنىڭ مالىيە نازارىتىگە كوزدىن كوچۇرگۈچى قىلىپ ئېۋەتتى. ئۇلار شىنجاڭ ئىككى قالايمىقان جىرىكلىشىپ كەتكەن مالىيىسىنى تەرتىپكە سېلىشتا خېلى كوپ خىزمەت ئىشلىدى.

مەھمۇت سىجاڭ بىلەن بىللە بولغان 12 يىل

باي ئېزىز

مەن 1932 - يىلى تۇرپان قوزغۇلاڭلىرىغا قاتناشقان ئىدىم. بۇ ئىشلارغا ئازكام 50 يىل بولدى. ھازىر ئېسىمدە قالغان پاكىتلارنى يېزىپ ماتېرىيال سۈپىتىدە تەقدىم قىلماقچىمەن، قېيىقالغان جايلىرى بولسا، خەۋەردار ئاغىنىلەرنىڭ تولۇقلىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

سىزنى قۇمۇل قوزغۇلىڭىدىن باشلايمەن

قۇمۇل ۋاڭ ۋە جەنشۇرېن ھوكۇمىتى خەلقنى رەھىمسىزلىك بىلەن ئەزگەنلىگى ئۈچۈن قۇمۇل، ئارا تۇرۇك ئىككى ناھىيىسىدە

خوجانىيازھاجى ۋە سالى دورغا باشچىلىغىدا ئون نەچچە ئادەمدىن تەركىپ تاپقان قوزغۇلاڭ كوتۇرۇش تەشكىلاتى قۇرۇلدى. ئۇلار «ئىسلام ئۇچىشى» شۇئارى ئاستىدا كەڭ كولەمدە تەشۋىقات يۈرگۈزدى ۋە دىخانلارنى قۇرالالاندۇرۇپ ۋاقىت پىشىپ يېتىلگەندە قوزغۇلاڭ كوتۇرۇش پىلانىنى بەلگىلىدى.

ئۇ چاغدا ئارا تۇرۇك ناھىيىسىدە بىر لىيەن ھوكۇمەت ئەسكىرى تۇراتتى. بۇ ئەسكەرلەرنىڭ باشلىغى ئۇيغۇر قەزى ئالىمەن دېگەندە يەرلىك خەلق ئۇنىڭغا ئىنتايىن غەزەپلىنەتتى. سالى دورغا باشچىلىغىدىكى بىر توپ دىخانلار مەسلىھەتلىشىپ مەزكور لىيەنجاڭغا قىلماقچى بولغان تۇيغا قوشۇلىدىغانلىغىنى، ئۇنىڭ توي مۇراسىمىغا تەييارلىق كورۇشنى خەۋەر قىلىدى. يەنە بىر تەرەپتىن سالى دورغا بىر قىسىم مەرگەنلەرنى توپلاپ، توي بولۇۋاتقاندا پىلان بويىچە كازارمىغا ھۇجۇم قىلىپ ھوكۇمەت ئەسكەرلىرىنى قۇرال تاپشۇرۇشقا مەجبۇر قىلدى. سالى دورغا مەزكور لىيەنجاڭنى ئولتۇرۇپ ئەسكەرلەرنى يوقاتقاندىن كېيىن تاقما چىقىپ كېيىنكى ئۇرۇشقا تەييارلىق كوردى.

ئۇ چاغدا خوجانىياز ھاجى قۇمۇل ۋاڭ ئوردىسىدا خىزمەتتە ئۇراتتى. سالى دورغا خوجانىيازھاجى ۋە باشقا تەشكىلات ئەزالىرىغا تەشۋىق قىلىپ ئامىنى قوزغاپ تاقما ئاشلىق يەتكۈزۈپ بېرىشكە ئۇقتۇرۇش قىلدى. ئۇلارنىڭ يۈرگۈزگەن تەشۋىقاتلىرى نەتىجىسىدە ھەر قايسى جايلاردىكى دىخان - چارۋىچىلار قوللىرىغا تايياق - توقماق، كەتمەن، پالتا ئېلىپ تاقما چىقىپ تاغلىقلارنىڭ ھەركەتلىرىگە قاتناشتى.

قۇمۇلدا قوزغۇلاڭ كوتۇرۇلگەنلىگىنى ئاڭلىغان جەنشۇرېن ھوكۇمىتى ئاقسۇدىكى جياۋ دوتەينى يوتكەپ كېلىپ ئالدىنقى

سەپ قۇماندانلىققا تەيىنلەپ، ئەسكەرى كۈچ ئۈيۇشتۇرۇپ قۇمۇل قوزغۇلىڭىنى بېسىقتۇرماقچى بولدى. خوجانىيازھاجى قاتارلىقلار جەڭشۇرېن ھوكۈمىتىنىڭ زور مىقتارىدا ئەسكەر ئېۋەتكەنلىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بىر تەرەپتىن گەنسۇغا ئادەم ئېۋەتىپ ماجۇڭ-يىڭنى يارەمگە تەكلىپ قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن خوجانىياز ھاجى بىر نەچچە ئادەم بىلەن قۇمۇلدىكى قۇماندانلىق ھىتاۋىغا كەرىپ سالى دورغىنى تەرىك تۇتۇپ بېرىشكە ۋەدە قىلدى. قۇماندان ئۇنىڭ ۋەدىلىرىگە ئىشىنىپ تاققا بىر نەچچە يۈز ئەسكەر ئېۋەتمەكچى بولۇپ ئۈزۈق - تولۇك ۋە كىيىم - كېچەك تەييارلاشقا كىرىشتى. بۇ جەريانىدا تاغلىقلار تەييارلىق كۆرۈ-ۋاتقان ئىدى. شۇنىڭدەك خوجانىيازھاجى تاققا مەخپى ئادەم ئېۋەتىپ، سالى دورغىغا جاي تاللاپ ھۇشەنگە زەربە بېرىشنى خەۋەر قىلدى.

خوجانىياز ھاجى يەنە سالى دورغىغا، مەن ھوكۈمەت ئەسكىرىنى باشلاپ مەلۇم جايغا يەتكەندە ئالدى بىلەن مېنى خائىن دەپ باغلىۋالىشلار، ئاندىن كېيىن باشقىلارنى باغلاڭلار دەپ ئۇقتۇرۇش قىلدى. سالى دورغا پىلان بويىچە ئىشلەپ ئوز مەقسىدىگە يەتتى. ھوكۈمەت ئەسكەرلىرىنى تاغ ئېچىدە تولۇق بوقۇتۇپ ئۇلارنىڭ قۇرالىنى غەنىمەت ئېلىپ ئوزلىرىنى قۇراللاندۇردى. شۇنىڭدىن باشلاپ خوجا نىيازھاجىنىڭ نامى چەقىشقا باشلىدى.

ماجۇڭيىڭنىڭ تونجى قېتىم شىنجاڭغا چىقىشى

ماجۇڭيىڭ 500 ئاتلىق ئەسكەر بىلەن قومۇلغا چىقىپ خوجانىيازھاجى بىلەن بىرلىكتە قۇمۇل شەھرىنى مۇھاسىرە قىلدى.

كېيىن 7 قۇدۇقتىكى بىر جەڭدە ماجۇڭيىڭ يارىدار بولۇپ، ۋاقتىنچە يەنە گەنسۇغا قايتىپ كەتتى.

قۇمۇل شەھرىنىڭ بازار باشلىغى يولۋاس بىر نەچچە مەرگەنلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ تاقتا چېقىپ قۇراللىق دىخانلارغا قوشۇلدى. لېكىن ئۇزۇن ئوتمەي خوجانىياز ھاجى بىلەن كېلىشەلمەي تاغدا ئوز ئالدىغا ئىش قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بىر قېتىم خوجانىيازھاجىنى تۇتۇۋېلىپ بىر قانچە كۈن نەزەر بەنت قىلغاندا، قوزغۇلاڭچى ئامما ئادەم ئېۋەتىپ خوجانىياز ھاجىنى قوتقۇزۇپ كەلدى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن خوجانىيازھاجى بىلەن يولۋاس ئوتتۇرىسىدا ياراشتۇرغىلى بولمايدىغان ئېغىر زىددىيەت پەيدا بولدى.

خوجانىياز ھاجى قۇمۇلدا باش كوتەرگەندىن كېيىن، تاشقى مۇڭغۇلىيەدىن قاسىم ئەپەندى (قازاق) قاتارلىق بىر نەچچە ئادەم كەلدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئىككىسى مۇشاۋىر -(مەسلىھەتچى) بولدى.

ماجۇڭيىڭدىن قېچىقلىغان ماشىمىڭ، تۇرسۇن، تومۇر دېگەن كىشىلەرنى تېپىپ يۇزدىن ئارتۇق ئادەم توپلاپ تاقتا چېقىپ خوجانىيازھاجى بىلەن بىرلىشىپ، ئەسكەر تەربىيىلەش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى ۋە ئەسكەرلەرگە ھەر خىل قۇراللارنى ئىشلىتىشنى ئۇگەتتى.

يەچان، تۇرپاندىكى ئۇچقۇن

ماشىمىڭ، تۇرسۇن، تومۇر دېگەنلەر تۇرپاندا شەرت - شارائىت پىشىپ قالدى، بىز چېقىپ يارەدەم قىلساق دەپ خوجانىياز ھاجىغا پىكىر قىلغاندا، ھاجى ئۇلارنىڭ بۇ تەلىۋىگە قوشۇلمىدى.

ئەمما ئۇلار گەپكە كىرمەي ئارقا يول بىلەن پىچانغا چىقىپ، پىچاننىڭ تەگىدىن تولىسىنى ئىشغال قىلدى. بۇچاغدا شۇن لۇ-جاڭ نەچچە يۈز ئاتلىق ئاق ئوروس ئەسكەرلىرى ۋە نەچچە يۈز ئالاق قالماق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ قۇمۇلغا كېتىۋاتقان ئىدى. ماشىمىڭ قوشۇنلىرىنىڭ پىچانغا ھۇجۇم قىلغانلىغىنى نۇر لويې دېگەن بىر كىشى شۇن لۇيجاڭنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ يېتىپ خەۋەر قىلغاندا، شۇن لۇيجاڭ دەرھال ئارقىغا قايتىپ پىچاندا قانتەق سوقۇش قىلدى. نەتىجىدە ماشىمىڭ، تۇرسۇن، تومۇر دە-گەنلەر مەغلۇپ بولۇپ لۇكچۇنگە چېكىندى. شۇن لۇيجاڭ پىچاندا چوڭ قەتلى ئام يۇرگۈزدى.

گۇ چاغدا لۇكچۇندە خۇيىڭجاڭ قۇماندانلىغىدا بىر باتالىيون ھوكۇمەت ئەسكىرى بار ئىدى. ماشىمىڭ لۇكچۇنگە بېرىپ ئۇلارنى تەسلىم بولۇشقا دەۋەت قىلدى. ئەمما خۇيىڭجاڭ تەسلىمنى قو-بۇل قىلماي رەت قىلدى. ماشىمىڭ بۇ ئەھۋالدا دۇگىڭغا قايتىپ كېتىش قارارىغا كېلىپ لۇكچۇندىن سەرقتە قاراپ دىغايغا كېتىدۇ. (يۇقۇرقى ئەھۋاللارنى مەن مومىن ئاخۇننىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغان ئىدىم.)

بۇ چاغدا تۇرپاندا مەھمۇت مۇھىتى، باي ئېزىز، پاشاخوجا (لۇكچۇن ۋاڭىنىڭ ئوغلى) ئابدۇراخمان (بۇئادەم قەشقەر ئا-تۇشلۇق توگىچى بولۇپ ئۇرۇمچى، فۇكاڭ، سانجى، جىمسار، گۇچۇڭ، تۇرپان ئارىلىقىدىكى ئاخباراتلارنى بىزگە يەتكۈزۈپ تۇراتتى.) قاتارلىق 13 ئادەم تەشكىلات قۇرۇپ « ئىسلام ئېچىش» شۇئارى ئاستىدا تەشۋىقات يۇرگۈزۈپ ھەر قايسى ناھىيەلەردىكى ئاممىنى قوزغاشقا كىرىشتۇق.

بىز يەنە مومىن ئاخۇننى قۇمۇلغا ئېۋەتىپ خوجانىيازھاجى

بىلەن ئالاقە باغلىدۇق. شۇكۇنلەردە تۇرپان ناھىيىلىك ھوكۇمەت ئىچىدىن باينى مەھمۇت مۇھىتى بىلەن بىرلىكتە لۇكچۇنگە بېرىپ تەشۋىق قىلىشلار دەپ ئاستانىغا ئېۋەتكەن ئىدى. مەن ئۇچاغدا ماشىمىڭنىڭ پىچانغا ھۇجۇم قىلغانلىغىنى ئاڭلاپ تېۋىپلىك قىيا-پىتىم بىلەن ئاتلىق ئاستانىغا بېرىپ مەھمۇت مۇھىتنىڭ كۇرەسىگە كىرىسەم، مەھمۇت مۇھىتنىڭ ئوغلى ئابلىمىت ملتىق ياغلاۋاتقان ئىكەن. مەن ئۇنىڭدىن ئاتاڭ قېنى؟ دەپ سوراپ تۇرۇشۇمغا مەھمۇت مۇھىتى كېلىپ قالدى. مەن ئۇكىشىدىن ئەھۋال سورىسام، ئۇكىشى ئەسلىدە ئىچىن باي بىلەن بىرلىكتە لۇكچۇنگە تەشۋىق قىلىش ئۈچۈن كېتىۋاتقاندا، يولدا ئىبراھىم دورغا باشچىلىغىدا بىرتوپ خەلق ئۇچراپ مېنى ئىنقىلابقا رەھبەرلىك قىلىپ بەرگىن دەپ تەلەپ قىلدى، مەن ئۇلارغا ئېنىق جاۋاپ بېرمىدىم، ھازىر ئۇلار ماشىمىڭنى قايتۇرۇپ كېلىمىز دەپ قالدى. مەن ئىچىن باي بىلەن ئۇيگە قايتىپ كەلدىم دىدى.

بۇكۇنى مەھمۇت باي ئائىلە ئەجىرلىرى بىلەن ھىساۋات دەپتەرلىرىنى ماڭا ساقلاپ قويۇشقا تاپشۇردى، يەنە بىرنەچچە تاپانچا بەردى. مەن بۇ نەرسىلەرنى تۇرپانغا ئېلىپ كېلىپ يۇ-شۇرغاندىن كېيىن ھەمدۇللا ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ ئويىگە سالامغا باردىم. ئاخۇن مېنى كورۇپلا: « بۇگۈن ناھىيىلىك ھو-كۇمەت سەن بىلەن ئىككىمىزنى ئاستانىغا بېرىپ خەلقنى باز-دىتلارغا قوشۇلماڭلا دەپ تەشۋىق قىلىشلار دەيدۇ. شۇنىڭ ئۈ-چۈن ئىككىمىز ئاستانىغا بارايلى» دىدى.

ئەتىسى بىز ئىككىمىز ئاستانىغا بېرىپ توختى ھاجىنىڭ (ھازىر مىللى ئىشلار كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى ئەھمەت ۋا-جىتنىڭ ئاتىسى)ئۇيىگە چۈشتۇق. مەھمۇت مۇھىتنىڭ ئاكىسى

مەخسۇت باي (بۇ ئادەم شۇچاغدىلا روسچە بىلىدىغان زىيالى ئىدى.) بىزنى كورۇپلا يىغلاپ تۇرۇپ «ئىسلام دىنىمىزنىڭ گۈللۈنمىشى ئۈچۈن ھەممىمىز ئورتاق كۈچ چىقىرايلى!» دېدى. ئاخۇنۇم باشلىق بىر قانچىمىز، يىغلىمسىلا، ھەممىمىز ئىسلام ئۈچۈن ئىشلەشنى خالايمىز دېدۇق. ئاندىن ئۇ بىزگە: تۈرپان ئامبىلى ھەمرىنى ساقلاش ئۈچۈن ھىساممدىن (زىپەر ھاجىنىڭ چوڭ ئوغلى) غا 70 تال مىلتىق بېرىپتۇ. بىز ھەممىزگە ھۇجۇم قىلساق، ھەممىز ئىچىدىن ھىساممدىن بىزگە ماسلىشىدۇ. مۇنداق بولغاندا تۈرپاننى ئاسانلا ئىشغال قىلالايمىز. شۇڭا مەن ھازىر باي ئەزىز، ئابدۇ قادىر دامولىلا بىلەن تۈرپانغا ماڭمەن. قالغان ئادەملەر ئەتە ئەتتىگەن چوقۇم يېتىپ بېرىشى كېرەك. بىز ھەممىز ئىچىدىن سەلەرگە ماسلىشىپ ئۇرۇش قىلساق، تۈرپان يېڭى ھەمرىنى ئېلىۋالالايمىز دېدى. شۇنىڭ بىلەن يۇقۇرىدا ئېيتىلغان ئۈچ كىشى يەنە تۈرپانغا ماڭدۇق.

ئەتىسى ئەتتىگەندە قوزغۇلاڭچىلار كېلىپ ھەممىگە ھۇجۇم قىلمىدى، بۇ نېمە ئۈچۈن؟ ھېچقايسىمىز بىلمەيتتۇق. كېيىن مەن ئابدۇقادىر دامولىلا بىلەن ئاتلىنىپ بۇلىيۇقتا بارساق تاياق توقماق كوتەرگەن خەلق ھۇجۇمغا تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى ئۇچراتتۇق، بىز ئۇلاردىن بۇگۈن ئەتتىگەن نېمە ئۈچۈن ھەممىگە ھۇجۇم قىلمىدىڭلار؟ دەپ سورىساق ئۇلار دېدىكى: موسۇلباي ئۇرۇمچىدىن قايتىپ كېلىپ، تۈرپاننى بىنىسقتۇرۇش ئۈچۈن ئۇرۇمچىدىن نۇرغۇن ئەسكەر كېلىۋاتىدۇ. ئۇلار تامامەن يېڭى قۇرال بىلەن قۇرالانغان (بۇقۇرالارنى بۇرھان ھەمدى ئەنگلىيىدىن سېتىۋېلىپ كەلگەن) ئالدى بىلەن ھۇلارنى توساپ يەغمىتۇردۇتىڭلار دېدى. شۇڭا بىز ھەممىگە ھۇجۇم قىلمىدۇق. بىز ئەمدى كىشىدىكە مېڭىشقا

تەييارلىق كورۈۋاتىمىز دېيىشتى.

قوزغۇلاڭچىلار كىشىدىكە يېتىپ بارغاندا، ئۇرۇمچىدىن كېلىۋاتقانلار تېخى يېتىپ كەلمىگەن ئىدى. ئەمما گۈچۈگدىن بىر باتالىيون ھوكۇمەت ئەسكىرى كېلىپ تۇرپان شاپتوللۇققا ئورۇنلاشقان ئىكەن، مەن ئابدۇقادىر دامولا بىلەن شاپتوللۇققا بارساق قاتتىق ئۇرۇش بولۇۋېتىپتۇ. ھەر ئىككى تەرەپ چىقىم تارتىپتۇ. ماشىمىگىنىڭ بىر بۆلۈك ئادىمى ئاستانىغا قېچىپ كەتكەن ئىكەن.

بىز مەھمۇت مۇھىتى، ماشىمىگلار مەسلەھەتلىشىپ تۇرپان يېڭىشەرگە قايتىپ كېتىۋاتساق يولنىڭ ئوڭكى قاسىغىدا خەلقلەر كوزىيىشى قىلىپ ئامىن دەپ نۇسرەت تىلەشتى، بىز شەھەرگە يېقىنلاپ بېرىپ 70 تال قۇرالنى ئېلىپ ئاندىن شەھەرگە ھۇجۇم قىلدۇق، چۈشكە قالمايلا شەھەرنى ئىگەللىدۇق.

تۇرپان ئۇرۇشى

ئۇرۇمچىدىن كەلگەن قوشۇن بىلەن گۈچۈگدىن كەلگەن قوشۇن ھۇ كۇنى بىرلىشىپ تۇرپان كونا شەھەرگە كېرىپ، ئەتىسى تاڭ يورۇغاندا يېڭىشەرنى مۇھاسىرە قىلدى. ھەمدۇللا ئاخۇنۇم، مەھمۇت باي ۋە ماشىمىگلار مەسلىھەتلىشىپ قەتئى قارشى تۇرماقچى بولدۇق. ئولسەك شەھىت، قالساق غازى دەپ ھۇكىچىسى مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىقماقچى بولۇپ شەرقىي دەرۋازىدىن چىقىشىمىزغا ھىساممدىنغا ئوق تەگدى، ئۇرۇمچىدىن كەلگەن چوڭ قوشۇن بىلەن ماداخەنزە قوشۇنلىرىغا

قارشى بىر مەيدان قاتتىق ئۇرۇش قىلىۋاتقىنىمىزدا لەمجەن تە-
رەپتىن قوللىرىغا تاياق - توقماق كوتەرگەن ئۇرغۇن ئادەم يار-
دەمگە كەلدى. ماداخەنزە بۇئەھۋالنى كورۈپ قاچماقچى بولدى.
50 ھارۋىغا قۇرال - ياراقلىرىنى بېسىپ قېچىپ يارغولغا كەلگەندە
قوزغۇلاڭچى ئامما ئۇلارنى توساپ ئولجا ئالدى. ساندۇقلارغا
قاچىلانغان ئوق دورىلارنى چوڭ مەچىتكە تۇرىلىدۇق. بەزەن
ساندۇقلاردا يۇمىلاق بەرنەرسىلەر قاچىلانغان ئىكەن. ئۇنەرسىلەر-
نىڭ نىمىلىكىنى، قانداق ئىشلىتىدىغانلىقىنى ھېچكىم بىل-
مەيتتى. مەن بەرنەچچە تىجارەتچىلەردىن بۇنەرسىلەرنىڭ نىم-
لىكىنى سورىسام ئولارماڭا، بۇنەرسىلەرنىڭ قول بومبىسى
ئىكەنلىكىنى، قالايمىقان ئىشلەتكىلى بولمايدىغانلىقىنى، ئەگەر
ئۇنىڭغا تىگىپ قويىدىغان بولسا پارتلاپ كېتىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

بىز دۇشمەننىڭ يېڭىشەرگە قىلغان مۇھاسىرىسىنى بۇزۇپ
چىقىپ كونا شەھەرگە ھۇجۇم قىلدۇق. كونا شەھەرده ئاق ئوروس
ئەسكەرلىرى پىلەموت بىلەن بىرگە ھە دەپ ئوق ياغدۇراتتى.
دەرۋازىغا يېقىنلاپ بارغىلى بولمايتتى. قانداق قىلىش كېرەك؟
بىردىن بىر چارە دەرۋازىغا ئوت قويۇش ئىدى. شۇيەردىلا كىشى-
لەر ئوزلىرىنى مەلۇم قىلىپ كەرسىن تۇڭلۇرنى كوتۇرۇپ شە-
ھەر دەرۋازىسىغا قاراپ ئىلگىرىلىدى. بىرسى ئولسە ئون ئا-
دەم تەييار بولاتتى. پىلەموت ئوقى ئاستىدا كوپ ئادەم ئولگەن-
لىگەنە قارىماي ئاخىرى دەرۋازىغا ئوت قويدۇق. ئوت يالقۇنلىرى
ئاسمان پەلەككە كوتۇرۇلدى. بۇ چاغدا ماداخەنزە (شىڭشەسەي
چوچەكتىن يوتكەپ كەلگەن ئاتلىق ئەسكەرلەر بولكىنىڭ پولكو-
ۋنىكى —) ئاق بايراق چىقىرىپ تەسلىم بولىدىغان-
لىقىنى بىلدۇردى. بىر ئازدىن كېيىن ماداخەنزە نەچچە ئادەمنى

ئەگەشتۇرۇپ سېپىل ئىچىدىن چىقتى. بىز تەرەپمۇ نەچچە
ۋەكىل ئېۋەتتۇق. ئۇلار ئوز ئارا سوزلەشتى. بىر مەسچىت ئىچىدە
تەنپەن يۇرگۈزدى. تەنپەندە: ① ماداخەنزە قۇرال تاپشۇرۇش؛
② قوزغۇلاڭچى ئامما تۇرپان كونا شەھەرگە كىرمەسلىك؛
③ھوكۇمەت ئەسكەرلىرى تۇرپان يېڭىشەھەردىكى ئىشلارغا ئارىلاش-
ماسلىق توغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلىندى. نەتىجىدە ماداخەنزە
قۇرال تاپشۇردى. بىزنىڭ تەجرىبىسىز بولىغانلىقتىن، ئۇلار
قانچىلىك تاپشۇرغان بولسا، بىز ھۇنىڭغا قانائەت قىلدۇق. ئارە-
دىن ئون نەچچە كۇن ئوتكەندە، قوللىرىغا تاياق - توخماق كو-
تەرگەن ئون نەچچە ئادەم كونا شەھەرگە كىرىپ 6 - 7 چوشقىنى
ئورۇپ ئولتۇرۇپ قۇيۇپتۇ. بۇ توغرىدا ماداخەنزە نارازلىق بىل-
دۇردى. مەھمۇت باي توختامغا ئەمەل قىلىپ كونا شەھەرگە كى-
رىپ پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرغانلارنى باغلاتتۇرۇپ شەھەر ئاي-
لاندۇرۇپ سازايى قىلغان بولدى.

بۇ چاغدا ئاستانە تەرەپتىن: يىچاندىكى ئوروس ئەسكەر-
لىرى تۇرپانغا كېلىۋېتىپتۇ دەيدىغان خەۋەر كەلدى. مەھمۇت
مۇھىمى بۇخەۋەرنى ئاڭلاپلا تومۇر ھاجىغا بىرقانچە يۇز ئادەم
بىلەن بىرىپ توساپ زەربە بېرىشكە بۇيرۇق قىلدى.

ھۇچاغدا ھاپىز ھاجى بىر پارچە خەت ئېلىپ كەلدى.
خەتتە ھۇن لۇيجاڭ توشقان بۇلاقتا كەلگەندە قوزغۇلاڭچى خەلق
توساپ قويدى، ماھىنسىنىڭ رادىئاتورى (سۇ قاچىسى) توڭلاپ
قاپتۇ، ئون نەچچە ھارۋا ئېۋەتىپ يارەدەم قىلىشىڭلارنى ئۇمىت
قىلىمەن دېيىلگەن ئىكەن. ھۇن لۇيجاڭ دېگەن جاللات ئاخىرى
بىزنىڭ قولىمىزغا چۈشۈپتۇ! دەپ ھۇ ئانلا بىر دانە ماھىنا
بىلەن 20 نەچچە ئادەم ئېۋەتىپ ھۇنلۇيجاڭنى تۇتتۇرۇپ كەلدۇق.

بىركېچە ئۇنى ھەمدۇللا ئاخۇنۇمنىڭ مەدرىسىدە ساقلاپ ئەتىسى ئاممىغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇق، ئامما ئۇنى تۈرۈپ ئولتۇردى، بىز يەنە ژۇداچىڭ ھۆكۈمەن بىر كاتىپنىمۇ ئۇنتقان ئىدۇق ئۇنىمۇ تۈرۈپ ئولتۇرىۋەتتى.

بۇ چاغلاردا ماشىمىڭ سىجاڭ، مەھمۇت مۇھتى مۇئاۋىن سىجاڭ ئىدى. (ئوزلىرى قويۇپ ئاتىۋالغان ئىسىم) بۇ ئىككى سىجاڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ پىچانغا ھۇجۇم قىلدى، مەن 7 نەپەر ئادەمنى ئەگەشتۈرۈپ ماشىمىڭ بىلەن بىرلىكتە پىچاندا تۇرۇشقا قاتناشتىم. مەن نېمە ئۈچۈن ماشىمىڭ بىلەن بىللە بولىمەن؟ چۈنكى مەھمۇت سىجاڭ، ماشىمگىنى گەنسۇغا قېچىپ كەتمىسۇن دەپ بىر ئاز ئىشەنمەيتتى، ھۆكۈمەت ئۇنىڭ ھەركەتلىرىگە نازارەت قىلىش ئۈچۈن مېنى قوشۇپ قويغان ئىدى، ماشىمىڭ قوشۇنلىرى پىچانغا بېرىپ شەرقى يولغا (قۇمول يولىغا) تۇرۇنلۇشۇپ مەھەرگە ھۇجۇم قىلدى، بۇكۈنى لۈكچۈندىن تايىپ باشچىلىغىدا نەچچە يۈز ئادەم يارەمگە كەلدى، ھۆكۈنى كېچىسى مەھمۇت سىجاڭ چۇشكۇن قىلغان جايغا كېلىپ ئۇرۇش ئەھۋالىدىن دوكلات بېرىپ قايتىپ كېتىش ئۈچۈن ئىشكىتىن چىقسام، كېچىدە ئۇرۇش ناھايىتى قاتتىق بولىۋاتقان ئىكەن. ھۆكۈمەن قايتىپ كېتەلمەي بىركېچە قونۇپ قالدىم. ئەتىسى سەھەردە ماشىمىڭ تۇرغان جايغا قايتىپ بارسام قۇمۇل يولى تەرەپتىن بىر ھارۋا كەلدى. ماشىمىڭ ھارۋىنى كورۇپلا ئويدىن چىقىپ تاپانچا بىلەن ئىچى ئاتنى ئېتىپ تاشلىدى. ھارۋىدىن ئۈچ ئادەم چۈشتى. ئۇنىڭ بىرسى ناسىر بەگ (ئازاتلىقتىن كېيىن ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھوكۇمەتكە باشلىق بولغان ناسىر بەگ) ئىككىنچىسى نۇربەگ (خېدىكباڭ دەپمۇ ئاتايتتى. ئازاتلىقتىن بۇرۇن خوتەنگە ۋالى بولغان).

ئۇچىنچىسى مامۇت بەگ (ئۇرۇمچىلىك). بۇلار ھارۋىدىن چۈشۈپلا قېچىپ كەتتى. كېيىن بىلسەك بۇ ئۈچ ئادەمنى شىڭشىسەي تەرجىمان قىلىپ قۇمۇل تەرەپكە ئېلىپ بارغان ئىكەن.

ئۇرۇش قاتتىق داۋام قىلماقتا. شىڭشىسەينىڭ قۇمۇلدىن قايتقان ئەسكەرلىرى تەرەپ - تەرەپتىن كېلىپ ئۇرۇشقا قاتناشتى. ھۇ كۇنكى ئورۇشتا ئېتىلغان ئوق خۇددى مولدۇرەك توكۇلۇپ تۇردى. شىڭشىسەي قىسىملىرى بىردانە تومۇر كوگكىنى (زىر ھىلى ئاپتوموبىل) ئىشقا سېلىپ پىلەموت قويۇپ نۇرغۇن ئادەمنى قىرىپ تاشلىدى ۋە ياردار قىلدى. مېنىڭ يەتتە ئادىمىدىن ئاران بىرسى قالدى. ئابلا رەئىس ئەسىرگە چۈشۈپ كەتتى. تومۇر باشچىلىغىدىكى نەچچە يۈز ئادەم ئولۇپ تۈگىدى. تومۇرنىڭ ئورۇنباسارى تۇرسۇن ئۇرۇشقا قۇمانلىق قىلىۋاتقان يېرىدىن ئاتلىنىپ مېنىڭ يېنىمغا كېلىپ: دۇشمەن ئەسكەرلىرى، كوپلەپ كەتتى قاچمىساق بولمايدىغان ئوخشايدۇ دىدى. مەن ھۆكۈملا ئابدۇقادىر دامۇللىنى ئېلىپ ماشىمىڭ ئۇرغان يەرگە بارساق بىرمۇ ئادەم يوق. ئۇلار ئالدىقاچان قېچىپ كەتكەن ئىكەن. بىزمۇ قېچىپ يول ئۈستىدە ماشىمگىغا يېتىشۋالدۇق. بۇچاغدا ئۇرۇپان تەرەپتىن بىردانە ماشىنا كېلىۋىدى، ماشىمىڭ ئاتنى تاشلاپ ماشىنىغا ئولتۇرۇپ ئۇرپانغا كەتتى. مەن ئون نەچچە ئادەم بىلەن لەمجىنگە كېلىپ مەھمۇت سىجاڭنى ساقلىدىم. بىر ئازدىن كېيىن سىجاڭ يېتىپ كەلدى. مېنى كورۇپلا: ئۇرپانغا بېرىپ يارەمگە ئەسكەر باشلاپ كېلىڭلار، مەن قارا غوجا ئېغىزىدا شىڭشىسەينىڭ ئەسكەرلىرىنى توساپ تۇرىمەن دىدى. ھۆكۈم مەن ئابدۇقادىر دامۇللا بىلەن ئۇرپانغا ماڭدۇق. بىز ئاستانىغا كەلگەندە مەخسۇت بايى بىزدىن مەھمۇت سىجاڭنى سورىدى. بىز سىجاڭنىڭ

ئەھۋالىنى ئەيتىپ بەرگەندىن كېيىن ئاندىن خاتىرجەم بولدى.

مەن تۇرپانغا كېلىپ ھەمدۇللا ئاخۇنۇم ۋە ماشىمىك بىلەن مەسلىھەتلىشىپ مەھمۇت سېجاڭغا يارەدەم بېرىش ئۈچۈن 200 ئادەم بىلەن ئاخۇن تۆەنجاڭنى ئېۋەتتۇق. پىلانىمىزدا ئاخۇن تۆەنجاڭ ئالدى بىلەن لەمجىنگە بېرىپ ئاندىن كەينىگە يېنىپ ئېغىزغا ھۇجۇم قىلماقچى. مەھمۇت سېجاڭ ۋە قۇربان سەئىدى باشچىلىغىدىكى قىسىملار ئېغىزنى توساپ شىڭشىسەي قۇشۇنلىرى بىلەن ئۇچ كۈن ئورۇشتى. ئاخۇن تۆەنجاڭ يېتىپ كەلگىچە، ئوروس ئەسكەرلىرى تاغدىن ئوتۇپ بىزگە ھۇجۇم قىلغان ئىدى. ئۇلار پىلىموت قويۇپ ئون نەچچە ئادەمىمىزنى نابوت قىلدى. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا مەھمۇت سېجاڭ بىلەن قۇربان سەئىدى قىسىملىرى چېكىنىپ توشقان بۇلاقتا كېلىۋالدى. مەھمۇت سېجاڭ بىر نەچچە يېقىن ئادەملىرى بىلەن ھەمدۇللا ئاخۇنۇمنىڭ ئويىگە كېلىپ، دۇشمەنلەرنىڭ پەيلى بۇزۇق، خورىگى ئۇستۇن، شۇڭا توخسۇن ئارقىلىق جەنوبىي شىنجاڭ تەرەپكە كېتىمەن دىدى.

جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش

شۇكۇنى كەشتە ماشىمىك مېنى چاقىرتىپ، ئون نەچچە ئادەم ئېلىپ بېرىپ قۇمۇل يولىدىكى بىر كوۋرۇكنىڭ ئالدى تەرىپىگە لەخمە كولاپ ئۇستىگە شۇپۇر تاشلاپ، دۇشمەنلىرىنىڭ تورمۇر كوۋۇكىسى ئوتەلمەيدىغان قىلىپ كولاڭلار دەپ بۇيرىدى. مەن ئون نەچچە ئادەم ئېلىپ بېرىپ، يەر توك بولغانلىقتىن لەخمە كولىيالمىدۇق. ئامالسىز قايتىپ كەلدىم، ئەتىسى ئابدۇقادىر ھاجىلا مېنى ھەمدۇللا ئەلەمىنىڭ ئويىگە بېرىپ كېلىڭ دىدى. مەن

ئورنۇمدىن تۇرۇپ ئاپامنى ۋە خوتۇن بالىلىرىمنى ياقا بۇلاق تەرەپكە ماگدۇرۇۋېتىپ، ئاندىن ئويدىكى مىلتىقنى ئېلىپ ھەمدۇللا ئاخۇنۇمنىڭ ئويىگە باردىم. شۇ كۈنى شىڭشىسەي ئايرۇپىلان ئېۋەتىپ تۇرپان يېڭى ھەۋەرنى بومبارداىمان قىلدى. شۇڭا ھەمدۇللا ئاخۇنۇم بىلەن بىرلىكتە ياقا بۇلاق تەرەپكە قاچتۇق. ياقا بۇلاقتا بىر كىراكەشنى تېپىپ ئاپام بىلەن ئايالىمنى جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە ئاپىرىپ قويۇشقا كىرا قىلىۋېتىپ ئوزەم توخسۇنغا باردىم. مەن ئاھىر بەگ، پالتاخۇن دېگەنلەر بىلەن توخسۇنغا بارغىنىمىزدا ماشىمىك قېچىپ كۇمۇشكە يېتىپ بارغان ئىدى. توخسۇنلۇق توختى تۆەنجاڭ بولسا ئوز ئادەملىرى بىلەن توخسۇن خوجۇڭ رايونىنىڭ قارا بۇلاق دېگەن يېرىدە شىڭشىسەي ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇرۇشىۋاتقان ئىكەن. بىز ماشىمىك، مەھمۇت سېجاڭنىڭ ئادەملىرى جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە ئوتۇپ كەتتۇق. يول ئۇستىدە كېتىۋېتىپ بۇ ئۇرۇشتا توختى تۆەنجاڭ مەغلۇپ بولغانلىقىنى، شىڭشىسەينىڭ قولىغا تىرىك چۈشۈپ ئولتۇرۇلگەنلىكىنى ئاڭلىدۇق.

بىز قارا شەھەرگە بېرىپ ماجۇڭيىڭنى قايتا تەكلىپ قىلىش پىلانىنى مۇزاكىرە قىلىپ مەسۇلىياي (مەھمۇت سېجاڭنىڭ ئاكىسى) بىلەن ۋاڭ نىيازنى (خۇيزۇ) كورلا ئارقىلىق دۇگداڭغا ئېۋەتتۇق. جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە تەشۋىق قىلىش ئۈچۈن مەن بىلەن يۇنۇس بەگ، كىچىك ئاخۇن ئۇچىمىزنى كۇچارغا ئېۋەتتى. بىز ئۇچىمىز بۇگۇرگە يېتىپ بارغاندا، كۇچاردا تومۇر ئىلى ۋە ھادى ئەلەم (شايارلىق) ئادەملەر باشچىلىغىدىكى قوزغۇلاڭچى ئاھما كۇچارغا ھۇجۇم قىلىپ مۇھاسىرە قىلغانلىقىنى ئاڭلىدۇق. كۇچاردا ئەسلىدە چوگراق دورا ئىسكىلاتى بار ئىدى. ئامما

شەھەرگە ھۇجۇم قىلغاندا، كۇچاردىكى ھەربىي ـ مەمۇرى ئەمەلدارلار دوربىنا ئوگۇزىسىگە چىقىپ بىر ئادەمگە ئوق ئېتىشتى. ئۇيغۇر دوربىنى پارتىلىتىدۇ. گۇلدۇرلىگەن دورا ئاۋازى يەر جاھانىنى تىترىتىدۇ. پۇتۇن شەھەرنى ئىس تۇمان قاپلايدۇ. بىز بۇ ئەھۋالنى بۇگۈردە تۇرۇپ ئاڭلىدۇق. بىز كۇچارغا يېتىپ بارساق، تومۇر تۇەنجاڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ئاقسۇغا كەتكەن ئىكەن. بىز كۇچار، شايار، توقسۇ قاتارلىق جايلاردا تەشۋىق قىلىپ، ۋەزىيەتنى ئاخىرلاشتۇرۇپ قارا شەھەرگە قايتىپ كېتەيلى دەپ تۇرساق، كۇچارلىق ئىسلامبەي، ھېلىم ھاجى دېگەنلەر بىزنى توساپ، ئاقسۇدىن كەلگەن خەۋەردە تومۇر تۇنجاڭ بىلەن مالۇيجاڭنىڭ ئارىسى بىر ئاز بۇزۇلۇپ قاپتۇ. سىلەر بېرىپ ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ تۇزەپ قويۇڭلار دېدى. شۇ سەۋەبتىن بىز قارا شەھەرگە قايتماستىن ئاقسۇغا بارماقچى بولىدۇق. بىز ئاقسۇ كونا شەھەرگە يېتىپ بېرىپ تومۇر تۇەنجاڭ بىلەن كورۇشتۇق، ئۇكىشى بىزگە مۇنداق دېدى: ما لۇيجاڭ كومۇشتە دەن ئاچىدىغان دەنجا، ئوزىنى - ئوزى لۇيجاڭ دەپ ئاتىۋېلىپ ئادەم يارىتايدىغان بولىۋالدى. ئۇنىڭ يې دارىن، ئېر دارىن، سەن دارىن دەپ ئۇچ ئىنسى بار. ئۇرۇش دېسە يىراق قاچىدۇ، ئولجا ئېلىشقا كەلگەندە ھەممىدىن جىق ئالىدۇ. ئۇنىڭ بۇكچىسىلىنى تۇزەتمەسەم بولمايدۇ دېدى. بىز بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ يۇنۇس بەگ، كىچىك ئاخۇن ئۇچىمىز ئاسوققا (يېڭى شەھەرگە) چىقىپ ما لۇيجاڭ بىلەن كورۇشتۇق. ئۇرغۇن ياخشى گەپلەرنى قىلىپ ئىككىسىنى ياخشىلاشتۇرۇپ قويدۇق. بىز تومۇر ئېلىنى ئاسوققا باشلاپ چىقىپ، مالۇيجاڭ بېسىۋالغان قۇرال - ياراق، ئوق -

دورىلاردىن بىر قىسمىنى ئېلىپ بەردۇق. تودۇر ئېلى قۇرال ئالغاندىن كېيىن ئاندىن ئالدىنقى سەپكە بېرىپ ئۇرۇشقا قۇماندانلىق قىلدى. مارالۇشى تۇمشۇقتا قەشقەردىن كەلگەن مادوتەي ئەسكەرلىرى بىلەن 40 نەچچە كۇن سوقۇش قىلدى. تومۇرئېلى بىلەن مالۇيجاڭ ئىككىسى مېنى ئارقاسەپ تەمىنات خىزمىتىنى ئىشلەشكە تەيىنلىدى. شۇڭا مەن ئاقسۇدا ھەربىي كىيىم ۋە ئىگەتوقۇم ياسىتىش بىلەن بولدۇم. يۇنۇس بەگ بىلەن كىچىك ئاخۇن ئىككىسى قاخشال يولى بىلەن قەشقەرگە كەتتى.

مەن قارا شەھەردىكى ماشىنىغا بىر پارچە خەت يازدىم. مەزمۇنى مالۇيجاڭ تومۇر ئېلىنى كوزدىگە ئىلماي نەتىجىدە ئىككىسىنىڭ ئارىسىدا نارازلىق پەيدا بولۇپتۇ. بۇنداق بولىشى ئىشلىرىمىز ئۇچۇن پايدىسىز. شۇڭا ئېچكى ئولكىدىن چىققان خۇيزۇلاردىن ئېۋەتىپ مالۇيجاڭغا بىرئاز بېسىم ئىشلەتكەن بولسىڭىز ياخشى بولاتتى دېگەندىن ئىبارەت. مېنىڭ خېتىمگە ئاساسەن ماجەنجاڭ ئىسمىلىك ياشراق بىرسىنى بىر قىسىم ئادەم بىلەن ئېۋەتتى، ئۇكىشى مارالۇبشىغا يېتىپ كېلىپلا ئۇرۇشقا قاتناشتى. ماجەنجاڭ ئاقسۇغا كەلگەندە مەن ئاقسۇ كوناشەھەر ھاكىمى ئايۇپ بىلەن بىللە بېرىپ كورۇشتۇم. ماجەنساڭمۇ مېنىڭ ئارقاسەپ تەمىنات خىزمىتى ئىشلەۋاتقانلىغىمغا قوشۇلدى.

مارالۇبشى تۇمشۇقتا 40 نەچچە كۇن جەڭ قىلغان تومۇر ئېلى غەلىبە قىلدى. ياڭچىمىن ئۇرۇشتا ياردار بولۇپ قەشقەرغە قاراپ قاچتى. مەن ئاقسۇدىن قەشقەرغە يېتىپ بارغاندا تومۇر ئېلى سىلىڭ بولۇپ قەشقەر كونا شەھەرگە جايلاشقان ئىكەن. يۇنۇس بەگ قەشقەرغە ۋالى بولۇپتۇ. يەنە بىر ماناسلىق خۇيزۇ

ئورۇنباسار ۋالى بولۇپتۇ. كىچىك ئاخۇن تۆەنجاك (پولكوۋنىك) بولۇپتۇ. مازىخۇي (ماجەنچاك) قەشقەر يېڭىشەرگە جايلاشقان ئىكەن. مەن بېرىپ كورۇشكەندە ئۇ، ماڭا تومۇر ئېلى سىلىك بولغاندىن بۇيان مەن بىلەن بامەسلىھەت ئىش قىلمايدۇ، دەپ نارازىلىق سوزلەرنى قىلدى.

ئۆشقەردە

مېنىك بىلىشىچە قەشقەردە 4 خىل كۇچ بار ئىدى: ① تومۇر سىلىك باشچىلىغىدىكى ھەربىي كۇچ؛ ② ماجەنچاك باشچىلىغىدىكى ھەربىي كۇچ؛ ③ ئوسمان سجاك باشچىلىغىدىكى ھەربىي كۇچ؛ ④ ئوزبېك سېتۇالدىجان باشچىلىغىدىكى ھەربىي كۇچلەردىن ئىبارەت.

قەشقەر ئىنتايىن مۇرەككەپ ئىدى. قەشقەرلىق ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم ئابدۇرەيىم بايۇەتچە دېگەنلەر ھۆكۈمەت خىزمىتىگە ئارىلىشۋالغان ئىكەن. مەن قەشقەرغە بارغان ھامان مېنى يەرگەنگە بۇيرىدى. يەكەندە تومۇر سىلىكنىڭ قول ئاستىدىكىلىرىدىن ھاپىز لۇيجاڭنىڭ بىر لۇي ئەسكىرىلا قالغان ئىدى. شامەنسۇرمۇ شۇ يەردە ئىكەن. ئۇچاغدا يەرگەنگە ھامىتخان خوجا دېگەن كىشى شەنجاك ئىدى.

شامەنسۇر دېگەن ئىسمىنى ئاگلاپ بۇ قانداق ئادەمدۇر دەپ ھەيران بولدۇم. مەن يەكەنگە بارسام شامەنسۇر دېگەن‌كىشى كېلىپ مەن بىلەن قۇچاغلىشىپ كورۇشتى. ئاندىن ئۇنىڭ كونا ئاغىنەم ئىكەنلىگىنى تونۇدۇم. ئۇ ئەسلىدە ئابدۇللا ئىسمىلىك

جورىگەر بولۇپ تۇرپاندا بىللە تىجارەتچىلىك قىلغان ئىدۇق. شۇنىڭ بىلەن مەن خاتىرجەم يەكەندە تۇرۇپ قالدىم. ئارىدىن بىر ئاز ۋاقىت ئوتكەندە شامەنسۇر، ساۋۇت دامولا قاتارلىقلار خوتەن قىسىملىرىنى باشلاپ قەشقەرغە تومۇر سجاڭنى زىيارەت قىلغىلى كەلتتى. ئۇلار ئاساسەن تومۇر سجاڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جومھورىيىتى» قۇرۇش ئۈچۈن بارغان ئىدى. بۇ مەسلىدە تۇمۇر سجاڭ بىلەن پىكىرىدە بىرلىككە كېلالماي «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جومھۇرىيىتى» قۇرالمىدىلا ئەمەس، ئەكسىنچە توقۇنۇش پەيدا بولۇپ تومۇر سجاڭ، خوتەن قىسىملىرىنى قۇرالسىزلاندۇرۇۋەتتى.

شۇنىڭدىن باشلاپ خوتەنلىكلەر تومۇر سجاڭغا ئىتائەت قىلمىدى. ئوتتۇرىدىكى مۇناسىۋەت كۇندىن - كۇنگە يامانلاشتى.

تومۇر سجاڭ، سېتۇالدىجان پولكى بىلەن ھاپىز لۇيجاڭغا خۇتەنگە ھۇجۇم قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. شۇ ۋاقىتلاردا تومۇر سجاڭنىڭ بىر قىسىم ئەسكەرلىرى ئابدۇ قادىر مۇختەرنىڭ باشچىلىغىدا تومۇر سجاڭنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى ئەكىلىش ئۈچۈن كۇچارغا كەتكەن ئىدى. قەشقەر كونسۇلخانىسى ھامۇتخان لۇيجاڭنىڭ بىر لۇي ئەسكىرىلا قالغان ئىدى. شۇنداق ۋاقىتتا ئوسمان سجاڭ يۇز تۇرۇپ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ تاققا چىقىپ كەتتى. تومۇر سجاڭ ھامۇتخان لۇيجاڭغا ئوسمان سجاڭنى قوغلاشقا بۇيرۇق قىلىدۇ. ئەمرغەزلار ئاللىقاچان تاغ ئىچىگە كىرىپ كەتكەن ئىدى. ئەتىسى تومۇر سجاڭ كىچىك ماشىنىغا ئولتۇرۇپ لەنگەرگە چىقىپ ئۇرۇش ئەھۋالىنى كوزدىن كوچۇرۇپ قەشقەر كونسۇلخانىسىغا قايتىپ كېلىپ

ۋاقتاندا يول تۈستىدەماچەنجاك ئېۋەتكەن كالۇمازا باشچىلىغىدىكى بىر پولك ئەسكەرگە ئۇچرايدۇ. تومۇر سىجاڭ ماشىنىدىن چۈشۈپ مەزكۇر پولكنىڭ تۇنجاڭىنى ۋاقىتتا كەلمىدىگىلار دەپ ئېيىپلايدۇ. تۈگگان ئەسكەرلىرى ئۇ يەردە ئوق چىقىرىپ تومۇر سىجاڭ ۋە باشقا مەرەملىرىنى ئېتىپ ئولتۇرىدۇ ھەمدە تومۇر سىجاڭنىڭ كاللىسىنى كېسىپ شەھەر دەرۋازىسىغا ئېسىپ قويىدۇ. (كالۇمازا قارا شەھەرلىك خۇيزۇ بولۇپ كېيىن لۇيجاڭ بولغان.) مەن يەكەندە تۇرۇپ بۇ خەۋەرنى ئاڭلىدىم. ئەسلىدە خوتەنگە ھۇجۇم قىلماقچى بولغان ھاپىز لۇيجاڭ ۋە سېتىۋالدىجان قاتارلىرى كەينىگە قايتىپ قەشقەرغە ھۇجۇم قىلدى. تومۇر سىجاڭنىڭ قارمىغىدىكى قوشۇنلار كۆرۈنۈشتە قىسىلىپ ماقچى بولۇپ سوقۇش قىلىسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلار ھەر قايسىسى ئوز كۈچىنى ساقلاپ قالاتتى. شۇڭا ھەقىقى يۈزىندا ئۇرۇشقا قاتناشمىدى.

بۇ چاغدا خوجانىياز ھاجى، مەھمۇت سىجاڭلار ئاقسۇغا كەلگەن ئىدى. تومۇر سىجاڭنىڭ قوشۇنلىرى قەشقەردىكى ماجەنجاڭ قوشۇنلىرى بىلەن سوقۇشۇاتاتتى. بولۇپمۇ سېتىۋالدىجانىنىڭ ئوزبېك پولكى ئىنتايىن قاتتىق جەڭ قىلدى. قەشقەر كونىشەرنى بىر قانچە قېتىم ئىشغال قىلدى. دەل شۇ ۋاقتتا ساۋۇت دامولا باشچىلىغىدىكى « شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» رەسمى قۇرۇلغانلىغى ئېلان قىلىندى. ئاقسۇدىكى خوجانىياز ھاجى مەھمۇت سىجاڭ قوشۇنلىرىمۇ قەشقەرغە كېلىپ ماجەنجاڭغا قارشى ئۇرۇشقا قاتناشتى.

خوجانىياز ھاجى « شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» گە رەئىس جۇمھۇرلىققا تەيىنلەندى. ساۋۇت دامولا باش ۋەزىر (زۇڭلى) بولدى. مەھمۇت سىجاڭنىمۇ دولەت مۇداپىئە مىنىستىرى دەپ تەيىنلىدى. خوجانىياز ھاجى قوشۇنلىرى قەشقەر بېگىشەرگە راسا ھۇجۇم قىلىۋاتقاندا قۇربان ھېيىت كېلىپ قالدى. ھاجى، ئەسكەرلىرىنى قايتىپ كېلىپ ھېيىت ناماز ئوقۇشقا بۇيرۇدى قىلدى. بۇيرۇقتا بىنائەت ھەممە ئەسكەر سەپىنى بوھۇتۇپ قايتىپ كەلدى. بۇ پۇرسەتتە ماجەنجاڭ قوشۇنلىرى ئىلگىرى قوللىدىن كەتكۈزۈپ قويغان سەپلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ بېگىشەرنى مۇستەھكەملىۋالدى.

بۇ چاغدا مافۇيۇەن قوشۇنلىرى ئاقسۇدىن قەشقەرغە كەلدى. ئىسر ساھىپ باشچىلىغىدىكى خوتەن ئەسكەرلىرى مارالۇپشى پەيزۇاتلاردا توساپ زەربە بەردى. نەتىجىدە خوتەن ئەسكەرلىرى مەغلۇپ بولۇپ مارالۇپشى، پەيزۇاتلارنى تاشلاپ چېكىنىدى. مافۇيۇەن قوشۇنلىرى ئىلگىرىلەپ كېلىپ قەشقەرغە ھۇجۇم قىلدى. خوجانىياز ھاجى ئاتۇشنىڭ ئاغۇ تاغلىرىغا چېكىنىدى. تۈگگان قوشۇنلىرى ئاتۇشچە قوغلۇشۇپ كېلىپ قاتتىق سوقۇشلار بولدى. ئەسكەرلەر تەرەپ - تەرەپكە قېچىپ كېتىپ ھاجىنىڭ يېنىدا ئاران ئون نەچچىلا ئادەم قالغاندا تۈگگان ئەسكەرلىرى ھاجىنى قوغلاپ بىر ئېقىنغا قاپسىلىپ لىدۇ. ئەھۋال ئىنتايىن خەتەرلىك ئىدى. شۇ چاغدا ھاجى ئاتتىن چۈشۈپ ئوز قولى بىلەن دۇشمەنلىك نۇرغۇن ئادەمنى ئېتىپ ئولتۇرۇپ خەتەردىن قۇتۇلدى. تۈگگانلار كەتكەندىن كېيىن خوجانىياز ھاجى ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ئەركەشتامغا

بېرىپ نەق بىر ئاي تۇردى. بۇ يەرگە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن بىر مۇنچە ئادەملەر كېلىپ ساۋۇت داموللىنىڭ « شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى » قۇرغانلىقىغا ئارازلىق قىلدى. ھەمدە خوجا نىياز ھاجىنى رەئىس جۇمھۇر بولىماسلىقىمىز لازىم ئىدى دەپ ئەيىپلىدى. بۇ مەسىلىدە خوجانىياز ھاجى خېلىلا « خىجالەت » بولدى. ئەڭ ئاخىردا سوۋېتلىكلەر ساۋۇت داموللىنى قولغا ئېلىش تەكلىۋىنى قويدى ھەمدە نۇرغۇن سوغا تەقدىم قىلىپ شەرەپلىك ئىنۋان بەردى.

« شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى » نىڭ دولەت بايرىقى مەسىلىسىدە بىر قانچە كۈن مۇنازىرىلىشىپ بىر قىسىم كىشىلەر مۇستەقىل بولۇش، بايراقتا ئاي يۇلتۇز بەلگىسى تۇرىنىشنى تەشەببۇس قىلدى. يۇنۇس بەگ پىكىر قىلىپ بىز ھەر قانداق ئەھۋال ئاستىدا بىر مەركەزگە تايىنىشىمىز كېرەك. ئۇنداق قىلمىساق چەتئەل جاھانگىرلىرى بوزەك تاپىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن دولەت بايرىقىمىزغا ئاي - يۇلتۇز تۇرناتقاندىن تاشقىرى يۇقۇرقى بۇرجىسىغا « كوك ئاسمان ئاق كۈن » بەلگىسى (گومىنداڭ دولەت بايرىغىنىڭ بەلگىسى - ت) تۇرنىتىشىمىز لازىم دېگەن تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويدى. كوپچىلىك بۇ پىكىرنى ماقۇل كورۇپ « شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى » بايرىقىغا ئاي - يۇلتۇز تۇرنىتىپ، دەستىنىڭ ئۈچىغا يېقىن بۇرجىسىغا « ئاق كۈن » بەلگىسى تۇرناتماقچى بولدى.

خوجا نىياز ھاجى ئەركەشتامدىن يەركەنگە كېلىپ ساۋۇت داموللا، زىردىپ قارى ھاجى، سۇلتانجان قاتارلىق ئۇچ كىشىنى قولغا ئېلىش توغرىسىدا مەخپىي سىجاڭغا بۇيرۇق چۈشۈردى. مەخپىي سىجاڭ غوپۇر تۇنجاڭغا بۇيرۇق بېرىپ قولغا ئالدى.

سۇلتانجان « شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى » نىڭ باش كاتىۋى بولۇپ پۈتۈن ئىش شۇ كىشىنىڭ قولىدىن ئوتەتتى. سۇلتانجان ئەسلىدە سوۋېت يېرىدىن قېچىپ ئوتكەن ئۇنسۇر ئىدى. كېيىن ئۇ تۇرمىدىن قېچىپ چەتئەلگە ئوتۇپ ئەرەپ دولەتلىرىدە سەرگەردان بولۇپ يۈردى. (سۇلتانجان ئەسلىدە تۈركىيە پۇخراسى ئىدى. تۈركىيە ئۇنى سوۋېت ئىتتىپاقىنى دەپ گۇمانلىنىپ تۈركىيىگە كىرگۈزمەگەن.)

شىڭ شىسەي ماجۇڭيىڭ قەسىملىرىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە قوغلاپ كەلگەندە ئۇلار قەشقەردە بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ ئاندىن خوتەنگە جۇغلاندى. مەن بۇ چاغدا يەكەندە شەنجاڭ ئىدىم. ماشىمىڭ، مافۇيۇەنلەر بىلەن تونۇش بولغۇنۇم تۈچۈن ئۇلار مېنىڭ داۋاملىق شەنجاڭ بولۇشۇمنى قۇۋەتلىدى. ئۇلار يەكەنگە كەلگەندە خوجانىياز ھاجى بىلەن مەھمۇت سىجاڭلار مەكتىتە ئىدى. ماشىمىڭ قەسىملىرى مەكتىكە بېرىپ تۇيۇقسىز ھوجۇم قىلدى. بۇ سوقۇشتا مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئادىيوتانتلار باشلىغى نىيازغا ئوق تەگدى. شۇ سەۋەبتىن ئەسكەرلەر تەرەپ - تەرەپكە قېچىپ يەكەن دەرياسى بويلاپ ئاقسۇغا چۈشۈپ كەتتى. ئۇلار قېچىپ مارالۇبشى ئەتراپىدىكى شاقۇر دېگەن جايغا بارغاندا ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى كىيىم - كەچەكلىرىنى يېشىپ خاتىرجەم ئۇخلاۋاتقاندا مافۇيۇەن قەسىملىرى قوغلاپ كېلىپ ئون نەسىپىدە ھۇجۇم قىلدى. خوجانىياز ھاجى قەسىملىرى ئۈيقۇلۇقتا قورقۇپ كېتىپ قاچتى. مافۇيۇەن قەسىملىرى نۇرغۇن قۇرال ۋە بايلىقلارنى غەنىمەت ئالدى.

خوجانىياز ھاجى ئاقسۇغا بېرىپ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ تەيىنلەندى. بۇ 1934 - يىلى 5 - ئايلاردىكى

ئىش. لېۋىنىڭ قەشقەردە گارنىزون سىلىشى بولدى. مەھمۇت سىجاڭ مۇئاۋىن سىلىڭ بولغان ئىدى.

مەھمۇت سىجاڭ مارالۇبشىدىكى ۋاقتىدا خوجانىياز ھاجى ئايرۇپىلان بىلەن ئاقسۇدىن كېلىپ مەھمۇت سىجاڭ بىلەن كورۇشتى. بۇ ئىككىسى مۇئاۋىن رەئىس بولۇپ ئۇرۇمچىگە بېرىش مەسىلىسىنى مەسلىھەتلەشتى. ئايرۇپىلان مارالۇبشىغا كېلىپ يەرگە قونۇش ۋاقتىدا بىر ئاز خەتەرگە ئۇچراپ ھاجىنىڭ پۇتى يارىلاندى. مەھمۇت سىجاڭ ھاجىغا ئۇرۇمچىگە بارماڭ دەپ نەسىھەت قىلدى. ئەگەر بارىدىغان بولسىڭىز ھەممە ئىشىمىز بۇزۇلۇدۇ دىدى. خوجانىياز ھاجى ئۇنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالماي ئۇرۇمچىگە بېرىپ مۇئاۋىن رەئىس بولدى. مەھمۇت سىجاڭ مۇئاۋىن سىلىڭ بولۇپ قەشقەر كونسۇلىدە لېۋىنىڭ يېڭىشىرىدە تۇردى. شۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقى رىبالكىن ئىسىملىك ھەربىي ئەمەلدارنى ئەۋەتىپ مەھمۇت سىجاڭغا ھەربىي مۇشاۋىرلىققا تەينىلىدى. (بۇ كىشى كېيىن ئاگلىساق سوۋېت ئىتتىپاقى مەلۇم تانكا جېتۇەنجۇنىسىڭ گېنىرالى بولغان) بۇ كىشى ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئىشلىرىنى ئۇتتى. مەھمۇت سىجاڭ ئوز ئىستىقبالى توغرىسىدا ئىنتايىن قايغۇراتتى. ئۇنىڭ يېنىدا بىر نەچچىلا ئادىمى قالغان ئىدى. مەسىلەن ئابلا دامۇللا نەئىمى (تۇرپانلىق) سىجاڭنىڭ پۇتۇن مەخپى ئالاقىلىرىنى باشقۇراتتى. قۇربان سەئىدى، (تۇرپانلىق) ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىككى يىل ئوقۇپ كېلىپ نەمەت خەلپەتنىڭ ئورنىغا سەنمۇجاڭ بولدى. ئىلياس فوگۇەنجاڭ

(ئادىيوتانتلار باشلىغى) مەھمۇت سىجاڭنىڭ مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىغى ئىدى. ئىلياسنىڭ سوۋېت كونسۇلى جىلەن مۇناسىۋىتى بار دەپ چەتئەلگە كېتىۋاتقاندا يولدا ئېتىپ تاشلىدى. يۇقۇرقى كىشىلەر ئىچىدە بەزىلىرى تولۇق ئىشەنچىلىك ئەمەس ئىدى. شۇڭا مەھمۇت سىجاڭ كۇن ئوتكۇزمەكنىڭ قىيىنلىشىپ كېتىۋاتقانلىغىنى ھىس قىلاتتى. بۇنداق ئەھۋالدا ئۇ يەنە بەزەن ھەركەتلەرنىمۇ قىلاتتى. قەشقەر شەھەر كوچىلىرىدا دايىم دىگىدەك سوۋېتكە قارشى تەشۋىق ۋەرەقىلىرى تارقىتىپ تۇراتتى. تاك ئاتقاندا ئۇ ھېچنىمىنى بىلمەس كىشى بولۇپ تەكشۇرۇشكە ئادەم ئاچرىتاتتى. ئەسلىيەتتە بۇ ۋەرەقىلەرنى ئابلا دامۇللىغا ئوزى بۇيرۇپ قىلدۇراتتى.

ئابدۇغوپۇر دامۇللىنىڭ ئولتۇرۇلىشى

شىڭ شىسەينىڭ تەكلىۋى بىلەن ئابدۇغوپۇر دامۇللا بىر قېتىم ئۇرۇمچىگە بېرىپ قەشقەرغە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن تەشۋىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. مەھمۇت سىجاڭ ئۇ كىشىنى شىڭ شىسەي بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ كەلگەن خەۋپلىك ئونسۇر دەپ قاراپ يوقۇتەۋەتمەكچى بولدى. شۇ كۇنلەردە شىڭ شىسەي ئابدۇغوپۇر دامۇللىنى 2 - قېتىم ئۇرۇمچىگە چاقىرتىپ تەپسىلىي ئەۋەتتى. شۇ سەۋەبتىن ئابدۇغوپۇر دامۇللا مەھمۇت سىجاڭ بىلەن خوشلاشقىلى كەلگەندە، سىجاڭ مەخسەتلىك ھالدا كۇندۇزى كورۇشمەي كەچقۇرۇنلىغى كورۇشمەكچى بولدى. شۇ ئاخشىمى ئابدۇغوپۇر دامۇللا مەھمۇت سىجاڭ بىلەن

كورۇشۇپ ئويگە قايتىپ كېتمۇپتىپ تۇمەن دەريا سى كورۇگىگە كەلگەندە سىجاڭ تەرىپىدىن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان 2 ئادەم كوۋرۇك ئاستىدىن چىقىپ پىچاق بىلەن ئابدۇغوپۇر دامولىنى ئولتۇرۇپ تاشلىدى. ئابلا دامولا مېنى ئويغۇتۇپ، بۇگۈن كېچە تۇمەن دەريا سى كوۋرۇگىدە ئابدۇغوپۇر دامولىنى ئولتۇرۇپ قويۇپتۇ دېدى. مەن ياتاقتىن چىقسام قۇربان سەئىدى كەلدى. مەھمۇت سىجاڭ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ شۇ ئاندىلا ماڭا بىر پولۇك ئەسكەر چىقىرىپ چارلاپ قاتىللارنى تۇتۇڭلار دېدى. مەن ئۇ چاغدا ھەربى سوت باشقارمىسىنىڭ باشلىغى ئىدىم. بۇيرۇقىغا بىنائەن بىر پولۇك ئەسكەر چىقىرىپ چارلاش يۈرگۈزگەن بولساممۇ قاتىللارنى قولغا چۈشۈرەلمىدۇق. ئەتىسى ماتەم مۇراسىمى ئوتكۈزدى. مەھمۇت سىجاڭ مۇراسىمغا قاتناشتى.

مەھمۇت سىجاڭنىڭ مومىن ئاخۇن دەپ بىر ئىشەنچلىك ئادىمى بار ئىدى. بۇ ئادەم سودىگەرچىلىك قىلاتتى. بۇ ئادەم ئەسكى چاپان كىيىپ يۈرۈيدىغان بولغاچقا ئادەتتە ئۇ كىشىگە ھېچكىم دىققەت قىلمايتتى. مەھمۇت سىجاڭ بۇ ئادەمنى نەنجىڭگە ئەۋەتكەن ئىدى. مومىن ئاخۇن خوتەن، كېرىيە، دۇڭ ئاراقىلىق قەلەندەر شەكلىدە نەنجىڭگە يېتىپ بېرىپ ئەيسا بەگ، مەسئۇت سەبرى قاتارلىقلارنى تېپىپ، ئۇلار ئارقىلىق گومىنداڭ باشلىقلىرى بىلەن كورۇشۇپتۇ. گومىنداڭ مەركىزىي ئۇ كىشىنىڭ دوكلادىنى ئاڭلاپ بىر مۇنچە يولبۇرۇق بەرگەندىن كېيىن يول خراجىتى بېرىدۇ. بۇ كىشى مىڭ تاختىدەك چاي ئېلىپ شىنجاڭغا قايتىپ قۇمۇلغا كەلگەندە يولۇاس بۇ ئادەمنى قولغا ئېلىپ ئۇرۇمچىگە يوللاپ بېرىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ

ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى قەشقەرغە كەلگەندە مومىن ئاخۇننى نەنجىڭگە ئەۋەتكەن مەسلىنى تەنقىدى تەلەپپۇز بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇپ، سىجاڭ بۇ خاتالىقنى ئېتىراپ قىلىپ، بۇنىڭدىن كېيىن قايتا سادىر قىلماسلىق كېرەك ! دەيدۇ. مەھمۇت سىجاڭ بۇ سوزگە ھېچقانداق سوز قىلمايدۇ. كېيىن مەھمۇت سىجاڭ ئىمىن دامولىنى نەنجىڭگە ئەۋەتتى. بۇ ئادەم نەنجىڭدىن قايتىپ كەلگەن بولسىمۇ، چوللەردە يول تاپالماي كەلگەن يولى بىلەن نەنجىڭگە قايتىپ كەتكەن ئىدى.

شىڭ شىسەي مەھمۇت سىجاڭنى ئۇرۇمچىگە تەكلىپ قىلىپ ئۇرغۇن قېتىم تېلېگراما ئەۋەتتى. مەھمۇت سىجاڭ كورۇنۇشتە بېرىشقا تەييارلىق كورسىمۇ ئەمىلىيەتتە ھىندىستانغا قېچىش تەييارلىغىنى كورەتتى. ئۇ قۇربان سەئىدىگە ھىندىستانغا قېچىش پىلانىنى ئېيتقاندا: بىز ئورنىمىزدىن قوزغالمايلى، چەتكە چىققان بىلەنمۇ ھېچقانداق مەخسەتكە يېتەلمەيمىز، چەتتە سەرگەردان بولۇپ يۈرمەكتىن باشقا ئىش يوق دەپ قوشۇلمىدى. ھۇڭا سىجاڭ چەتكە قېچىش پىلانىنى ۋاقتىنچە تاشلاپ قويدى.

ھىندىستانغا قېچىش

كېيىنچە مەھمۇت سىجاڭ ۋەزىيەتنىڭ بارغانچە چىڭىپ كېتىۋاتقانلىغىنى كورۇپ قۇربان سەئىدى سەنمۇجاڭغا تۇيدۇرماستىن، 2 - قېتىملىق قېچىش پىلانى تۇزدى.

مەھمۇت سىجاڭ تۇرپاندىكى بىر كارىزنى 400 سەر

ئالتۇنغا ساتتى. يەنە باشقا نەرسە كىرەكلىرىنى سېتىشتۇرۇپ جەمى 800 سەر ئالتۇن تەييارلىدى. بۇنىڭدىن 400 سەر ئالتۇنىنى ئابدۇقادىر داموللىغا تاپشۇرۇپ چەتئەلگە ئوتكۇزمەكچى بولۇۋىدى، يول ئۇستىدە شىك شەكلىدە تەرىپىدىن مۇسادىر قىلىنىپ كەتتى. قالغان 400 سەر ئالتۇننى قاچاقلاپ بىللە ئېلىپ ماڭدۇق.

بىز پىلانىمىز بويىچە 1937 - يىلى 4 - ئاينىڭ 2 - كۈنى يولغا چىقتۇق. مېڭىش ئالدىدا ياقۇپ تۆەنغۇ (پوەپول- كوۋنىك) غا پولكوۋنىك قۇربان نىيازنى ئېتىۋېتىشقا بۇيرۇق قىلدۇق. (ياقۇپ تۆەنغۇ، شايارلىق) نەتىجىدە بۇ ئىش ئەمەلگە ئاشمىدى (پۈتمىدىن ياردار قىلدى)،

مەھمۇت سېجاڭ يەكەنگە بېرىپ ماخوسەن قىسمىلىرىغا، مەن شىك شىسەي بىلەن بۇزۇلۇشۇپ قايتىپ چىقتىم، خوتەنگە بېرىپ ماخۇسەن بىلەن كورۇشىمەن دەپ نەچچە پارچە خەت يېزىپ ئەۋەتتى. بۇ خەتنى كورگەن ماخۇسەن قىسمىلىرى ھەيران بولدى ھەمدە خوشال بولدى. شۇڭا ئۇلار مەھمۇت سېجاڭ كەلگىنىڭ دەپ ئورتەكلەرگە زىياپەت ئورۇنلاشتۇرۇپ قارشى ئېلىش تەييارلىغى كوردى. شۇنداق قىلىپ لاداق يولى بوش قالغان ئىدى.

بىز قېچىپ لاداقىقا باردۇق. توختى ھاجى ئوردو تىلى بىلگەچكە تەرجىمانلىق قىلاتتى. لاداقتىن 8 كۈن يۇرۇپ كەشمىرگە باردۇق. ئۇ يەردە خېلى چوڭ تىجارەتچى ئۇيغۇزلار بار ئىكەن. كەشمىردە تۇرۇشلۇق ئېنگلىزلار رەسمىيەت ئوتەپ

قۇرالسىزلىنىزنى تاپشۇرۇپ ئالدى. مەھمۇت سېجاڭ بىلەن ئابلا داموللا ئىككىسى كالكوتتىغا بېرىپ گومىنداڭنىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بىلەن كورۇشۇپ پاسپورت تەلەپ قىلىدى.

مەھمۇت سېجاڭ ماڭا 100 دانە تىللا بېرىپ نەنجىڭگە ئەۋەتتى. مەن كالكوتتىغا بېرىپ كونسۇلخانىدىن يول خېتى ئېلىپ بىر ياپون پاراخوتىغا ئولتۇرۇپ گۇاڭجۇ ئارقىلىق نەنجىڭگە باردىم. مەسئۇت، ئەيسالار شۇ يەردە، مەسئۇت مەركىزىي ھوكۇمەت ئەزاسى، ئەيسا قانۇن تۈزۈش پالاتاسىنىڭ ئەزاسى ئىكەن. ئۇلارنىڭ باشلامچىلىغى ئارقىسىدا 9 - ئاينىڭ 19 - كۈنى جياڭجېيشى بىلەن كورۇشۇپ 15 مىنۇتچە سوزلەشتىم. مەن ئۈچ تۈرلۈك تەلەپ قويدۇم، ① بىز ماخۇسەنگە ئىشەنمەيمىز؛ ② شىك شىسەي سوۋېت تەرەپ بولۇپ كەتتى؛ ③ بىزگە قۇرال بەرسۇن، شىنجاڭغا ۋەكىل ئەۋەتىپ شىك شىسەينى يوتكەپ كېتىش كېرەك دېگەندىن ئىبارەت، جياڭجېيشى ماڭا: سىلەر جاپا چەكتىڭلار، ھازىر جۇڭگو - سوۋېت ئوز - ئارا ھۇجۇم قىلمىشماسلىق شەرتنامىسى ئىمزالاش ئالدىدا تۇرماقتا. ئەگەر شىك شىسەينى يوتكىسەك جۇڭگو - سوۋېت مۇناسىۋىتىگە تەسىر يېتىشى مۇمكىن. ھازىر ياپون باستۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ھەۋرى. قالغان ئىشلارنى چىك لىفۇ بىلەن سوزلىشىڭلار، مەن تېلېفۇن ئارقىلىق ئۇنىڭغا خەۋەر قىلىمەن دېدى. مەن چىك لىفۇ بىلەن كورۇشكەندە ئۇ ماڭا: ئاۋال ياك زېخشىنىي ئەسكى دېدىڭلار، كېيىن جىن شۇرېنىي ئەسكى دېدىڭلار، ئەمدى شىك- شىسەينى يامان دېسەڭلار، سىلەرگە مەن ئاسماندىن پەرىشتە

ئەكلىپ قىلىپ رەئىس قىلىپ بېرەتتىممۇ؟ دېگەندەك بىر مۇنچە قۇلاقتا ياقمايدىغان سوزلەرنى قىلدى. كېيىن ئۇ يەنە سوزلەپ: يېقىندا شىنجاڭغا بارىمەن. مېڭىش ئالدىدا يەنە بىر كورىشەيلى دېدى. ئارىدىن ئۇزۇن ئوتمەي چىك لىغۇ شىنجاڭغا كېتىپتۇ دەپ ئاگلىدۇق. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن شىك شىسەيىنى چىك لىغۇنىك ئادىمى دەپ تونۇيمەن.

بۇ ئەھۋاللارنى خەت ئارقىلىق مەھمۇت سىجاڭغا دوكلات قىلدىم. مەھمۇت سىجاڭ مېنى شاڭخەيگە كېلىپ چەتئەل كونسىيەلىرىگە بېرىپ تۇرۇشۇمنى تاپشۇردى. مەن شاڭخەيگە بېرىشقا تەييارلىق كورۈۋاتقىنىم مەسئۇت ئەيسالارمۇ بىللە بارىمىز دېدى. ئەيسا بەگ قانۇن تۇزۇش پالاتاسىدىن بىر دانە ئاپتومۇبىل ھەل قىلغان ئىكەن. شۇنىڭغا ئولتۇرۇپ شاڭخەيگە باردۇق. ئەيسا بىر ھەپتە تۇرۇپ قايتىپ كەلتى، مەن يالغۇز قالدىم.

مەن نەنجىڭگە كەلگەندىن كېيىن مەھمۇت سىجاڭ مايىت تۇەنجاڭ (توخسۇنلۇق) ئابدۇللا داموللا، باۋۇدۇن ھاجى قاتارلىقلار بىرلىكتە ھەرەمگە بېرىپتۇ. ئۇ يەردىن تۇركىيىگە بېرىپ يەنە ھىندىستانغا قايتىپ كەلگەن ئىكەن.

ئۇ چاغلاردا ھىندىستانلىقلار ھەمىشە نامايىش قىلىپ ئەنگلىيە ھوكۇمىتىگە قارشى تۇراتتى. مەھمۇت سىجاڭغا ئەگىشىپ چىققانلار بىكار يېتىپ زېرىكىپ، نەچچە ئېغىز ئوردوچە گەپ - سوزلەرنى ئوگۈنۈۋېلىپ نامايىشلارغا قاتنىشىپ ھىندىستانلىقلارغا قۇلۇقلارغا كالتەك ئېلىپ نامايىش قىلغۇچىلار دەپ ئۇگەتكەن ئىكەن، ھىندىلار بۇ گەپتىن خېلى تەسىرلىنىپتۇ، ئېنگلىز ھوكۇ-

مىتى بۇنى سىزىۋېلىپ مەھمۇت سىجاڭ كەلگەن ھامان قولىغا ئېلىپ 27 كۈن قاماپ قويدى. ئەڭ ئاخىردا ھوكۇمەت تەرەپ 3 كۈن ئىچىدە كېتىشىمىزنى ئۇختۇرۇش قىلدى. ئۇ سەۋەبتىن بىز ھىندىستاندا تۇرالمىدۇق.

جۇڭگوغا قايتىش

مەھمۇت سىجاڭ، توختى ھاجى قاتارلىق توت كىشى كالكۇتتىغا كېلىپ يابونىيىنىڭ سودا پاراخوتىغا ئولتۇرۇپ شاڭخەيگە كەلتى. شاڭخەيدە ئۇچ كۈن تۇرۇپ ئۇ يەردىن يابونىيىگە كەتتى. توڭيوغا بارغاندا « شەرقىي تۇركىستان ئىستىقلال ئۇيۇشمىسى » قۇرماقچى بولۇپ بىزگە (بىز ئۇ چاغدا كوكخۇتا ئىدۇق) تېلېگىراممىا ئەۋەتىپ ۋەكىل قاتناشتۇرۇشىمىزنى ئۇقتۇردى. كوكخۇتتىكىلەر مەن بىلەن مايىت ھاجىنى ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتتى. بىز 1939 - يىلى 12 - ئاينىڭ باشلىرىدا توكيوغا يېتىپ بېرىپ « شەرقىي تۇركىستان ئىستىقلال ئۇيۇشمىسى » قۇرۇپ مەھمۇت سىجاڭنى رەئىس، ئىمىن ھەزرەتنى مۇئاۋىن رەئىس سايلىدۇق (ئىمىن ھەزرەت ئافغانستاندا ئىدى.) ئىلى ھاجى ئومۇمى ئىشلار باشلىغى بولدى. ئۇيۇشمىنىڭ خىراجىتىنى ئىتالىيە توپلاش يولى بىلەن تەمىنلەمەكچى بولدۇق. 1940 - يىلى 1 - ئايدا بىز كوكخۇتقا قايتىپ كەلدۇق. ئۇيۇشمىنىڭ قۇرۇلغانلىغىنى يەتكۈزدۇق. ئۇ يەردىكىلەر

ئەمانە بېرىشكە قوشۇلمىدى. ئەمانە توپلاپ چەتئەللەردە ساياھەت قىلىپ يۈرگەنلەرنى باقمىمۇ ؟ دەپ ئۇنمىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئۇيۇشما قۇرۇلغان بولسىمۇ راۋاج تاپالمىدى.

مەھمۇت سىجاڭ توكيودىن بېيجىڭغا قايتىپ كەلگەندە، مەن كوكخوتتىن ئالدىغا كېلىپ كورۇشتۇم. بەزىدىلەر مەھمۇت سىجاڭ ياپونىيە ھوكۇمىتى بىلەن قانداقتۇر بىر كېلىشىم تۈزۈپ ھۇپتۇ دەيدۇ. مېنىڭچە بولغاندا پاكىت يوق. مەھمۇت سىجاڭ ياپونىيىگە بارغان بولسىمۇ، ئەما ياپونلارغا ئىنتايىن نارازى ئىدى. مەھمۇت سىجاڭ، توختى ھاجى، ئابلا دامولا قاتارلىقلار ياپونىيىدىن جۇڭگوغا قايتىپ كېلىپ سەنخەيگۇەنگە كەلگەندە ياپون ساقچىلىرى ئۇلارنىڭ يۈك - تاقلىرىنى تەكشۈرگەندە سومكا ئىچىدە نەرسە - كېرەك ئوربغان بىر پارچە گېزىتتە ياپون باشلىغىنىڭ سۆرىتى بىر ئاز پۈرلۈشۈپ كىرلەشكەنلىكىنى كورۈپ توختى ھاجىنى ئىككى شاپىلاق ئۇرغان ھەمدە ئىككى كۈن توختۇتۇپ قويغان. بۇ ئىش مەھمۇت سىجاڭنىڭ كوڭلىگە ئىنتايىن ئېغىر كېلىپ ياپونلارغا بەك نارازى بولغان. مەھمۇت سىجاڭ تىيەنجىندە گومىنداڭنىڭ قاتناش باناكىغا 30 تاي گەزمال ئامانەت قويغان ئىدى. كېيىن ياپون باسقۇنچىلىرى تىيەنجىننى ئىشغال قىلىپ مەزكۇر مالنى مۇسادىرە قىلىۋالدى. مەھمۇت سىجاڭ ھۇ مالنى قايتۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلسا، ياپونلار قايتۇرۇپ بەرمىدى، ھۇ سەۋەبتىنمۇ ياپونلارغا نارازى ئىدى. يۇقۇرقى پاكىتلاردىن مەھمۇت سىجاڭ بىلەن ياپونىيە ھوكۇمىتى ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق ئالاقە بولمىغانلىقىنى چۈشەنگىلى بولىدۇ.

ئەۋاھلار :

1 سېتىۋالدىجان پولكىنى قۇرالسىزلاندۇرۇش

سېتىۋالدىجانىنىڭ ئۇزۇنەك پولكى تومۇر سىجاڭ قەشقەرنى ئىشغال قىلغاندا قۇرۇلغان پولك بولۇپ پۈتۈنلەي ئۇزۇنەكلەردىن قۇرۇلغان ئاتلىق پولك ئىدى. ماجۇڭيىڭ قىسمىلىرى خوتەنگە چېكىنگەندە، سېتىۋالدىجان پولكى بىلەن خوتەن قىسمىلىرى يېڭىسارداۋاسىپ ئۇرۇش قىلدى. بۇ ئۇرۇشتا ئۇزۇنەك پولكى مەغلۇپ بولدى. سېتىۋالدىجان ئوزى ئەركەشتام ئارقىلىق ھىندىستانغا قاچتى. چېگرىغا بارغاندا ئېنگلىز ھەربىي قىسمىلىرى چېگرىدىن ئوتكۈزمىگەچكە قايتىپ كېلىپ مېنىڭ يېنىمغا كەلدى ۋە مەندىن مەھمۇت سىجاڭغا بىر پارچە خەت يېزىپ ھايانغا كاپالەت قىلىشنى ئوتۈندى. لېكىن مەن خەت يېزىپ مەھمۇت سىجاڭغا ئەۋەتىش ئارىلىغىدا لېيۇ بىڭ سىلىڭ سېتىۋالدىجان بىلەن ئەيسا ھاجى ددگەنلەرگە ئولۇم جازاسى بەردى. سېتىۋالدىجان ئېتىلغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئورنىغا يۈسۈپجان پولك كوماندىرى بولدى. شىڭ شىسەي بۇ پولكنى قۇرالسىزلاندۇرۇش ئۈچۈن، مەزكۇر پولكنى مارالۇپشىغا بېرىشقا بويرىدى. سەنئوجاڭ ئەمەت خەلپەت بىرلىكتە باشلاپ ماڭدى. شىڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىدىن مەزكۇر پولكنى قۇرالسىزلاندۇرۇشقا ياردەم تەلەپ قىلغانلىقتىن، سوۋېت ئىتتىپاقى بىستاكوۋ قوماندانلىغىدا قىزىل ئارمىيىنى ھىنجاڭغا ئەۋەتىپ مارالۇپشى ئەترايىدا مەزكۇر پولكنى قۇرالسىزلاندۇردى. يۈسۈپجان مۇھاسىرىنى بۆزۈپ

تەكلىماكان تەرەپكە قېچىپ قولغا چۈشمىگەن.

2- ئوسمان سىجاڭنى قولغا ئېلىش

ئوسمان سىجاك (قەرغىز) نى قولغا ئېلىش توغرىسىدا خوجا نىياز ھاجى بەرگەن بۈيرۇقتا ئاساسەن 1935 - يىلى مەھمۇت سىجاك ئوسمان سىجاڭنى دۆدزىيە ئىشتاۋغا مېھمانغا چاقىردى. ئوسمان بىر تۈركۈم ئادەملىرى بىلەن كەلگەندە ئۇنىمك ئادەملىرىگە كارىدوردا داستىخان سالدى. ئوزى ئىچكىرىكى مېھمانخانىغا بىرلا ئادىمى بىلەن كىرگەندە شۇ يەردە تۇتۇپ قولغا ئالدى. يەنە بىر نەچچە ھەربىي باشلىقلارنىمۇ قولغا ئېلىپ بىرلىكتە ئۈرۈمچىگە ئېۋەتىپ بەردى.

3- قەشقەردىكى قوم دەرۋازا تۈرمىسىگە ئوت قويۇش

مەھمۇت سىجاك قاچقاندىن كېيىن قەشقەردە 3 - 4 يۈز ئادەمنى قولغا ئېلىپ تۈرمىگە تاشلىغان ئىدى. مېنىك ئايالىم ئىككى قات بولۇپ تۇغۇت كۈنلىرى يېقىنلىشىپ قالغان بولسىمۇ، شەك شىسەي ئادەملىرى قولغا ئېلىپ قاماپ قويغان ئىدى. (كېيىن ئابدۇ نىياز سىجاڭنىك توپىلاڭچى قوشۇنلىرى ئايالىمنى قۇتقۇزۇپ تازغۇنغا قايتۇرۇپتۇ. ھۇ چاغدا تۇغۇلغان قىزىم ھازىر ئۈرۈمچى پوچتا تېلېگرافتا خىزمەت قىلىۋاتىدۇ.) بىز كەتكەندىن كېيىن ماخۇسەن، ئابدۇ نىياز سىجاڭلار قەشقەرگە ھوجۇم قىلغاندا شەك شىسەي بۈيرۇق بويىچە قەشقەر كونىشەر قوم دەرۋازىسىدىكى تۈرمىگە ئوت قويدۇرۇپ كويدۇرۇۋەتكەن.

تۈرمىدە قامالغانلار ئىچىدە گۇناسىزلار خېلى كوپ ئىدى.

4- قەشقەردە بولۇنغان قىرغىن

ماجۇڭگىمك چەنۇبىي شىنجاڭغا چېكىنىپ قەشقەرغە يېتىپ بارغاندا خوجانىياز ھاجى ۋاقتىنچە ئاتۇشنىمك تاغلىرىغا چېكىنىدى. ماجۇڭگىمك قەشقەر كونىشەرگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىپ ئىنسانىيەت قىلىپىدىن چەتەپ تارىختا مىسلى كورۇلمىگەن قىرغىنچىلىق يۈرگۈزدى. شەھەر ئىچىدە ئادەم كورۇنسلا ئولتۇردى. ئولگەن ئادەملەرنىك كوپلىگى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ. ئۇلۇكلەرنى زەمبىللەر بىلەن توشۇپ چەتەپ كومگەن. مۇنداق قەتلىئام تارىختا ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ.

5- مەھمۇت سىجاڭنىك ۋاپاتى

مەھمۇت مۇھتى يابونىيەدىن قايتىپ كېلىپ بېيجىڭدە، ئىلگىرى قۇمۇل ۋاڭ تۇرىدىغان قەسىردە تۇردى. قالغانلىرىمىز كوكخۇتتا ئىدۇق. بىر قېتىم مەھمۇت سىجاك، توختى ھاجى، يۈسۈپ باي قاتارلىقلار بىرلىكتە كوكخوتقا كېلىپ بىز بىلەن كورۇشۇپ « ئۈيغۇشما » قۇرۇش توغرىسىدا مەسلىھەتلەشتى. ھۇ كۈنلەردە مەھمۇت سىجاڭنىك مىجەزى كەم ئىدى. كېيىن بېيجىڭغا قايتىپ كەتتى. ئارىدىن بىرەر ئاي ئوتكەندە مەھمۇت سىجاڭنىك كېسەل بولۇپ ۋاپات بولغانلىقى توغرۇلۇق تېلېگرامما ئالدۇق. بۇ 1944 - يىلدىكى ئىش. بىزلەر بېيجىڭغا بارىدۇق. مەن

مەھمۇت مۇھىتنىڭ ساندۇغىدىن بىر نۇسخا قۇرئان تەرجىمىسىنى تاپتىم. بۇ نۇسخىنى ساقلاپ يۈرۈپ ئۇرۇمچىگە كەلگەندە مەھمۇت سىجاڭنىڭ قىزى ھەچەرخانغا بەردىم. كېيىن ئاگىلىسام بۇ قۇرئان تەرجىمىسى نەمەت خەلپەتنىڭ قولىغا چۈشكەن ئىكەن.

1980 - يىل بىرىنچى ئاي

سابىق ئۇيغۇر مەدەنىي خەلق ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە

جۇنەيد بەكرى

30 - يىللار ئارىلىقىدا ئاجايىپ ۋەقەلەر يۈز بەرگەن قالمىس يىللار ئىدى. بۇ مەزگىلدە جۇڭگو كومۇنىستلار پارتىيەسى مەشھور 25 مىڭ يولۇق ئۇزۇن سەپەرگە ئاتلانغان ۋە خەلق ئازاتلىق ھەرىكىتىنى باشلىۋەتكەن ئىدى، بۇ مەزگىلدە شىنجاڭدىمۇ تارىخى خاراكتېرلىك زور تەۋرىنىش ۋە زور ئىجتىمائىي ئوزغۇرۇشلەر (مەسىلەن: «قۇمۇل دېخانلار قوزغىلىڭى»، «12 - ئاپرىل ئوزغۇرۇشى») يۈز بەردى ۋە بۇنىڭغا ماسلىشىپ بىر خىل يېڭىلىق پىكىر ئېقىمى ۋە مەدەنىيەت ھەرىكىتى ۋۇجۇدقا كەلدى. ھۇ يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى

چاغلاردا پىشقەدەم كومۇنىزمچىلاردىن تىمىر دەيىۋەن، چىمبۈن، دېڭفا، چېمىن تەنچۇ، ماۋزېمىن، لىن جىلۇ، شىمىڭ يەتمىش (ماۋدۇن)، جاڭ جۇڭشى ... قاتارلىق يولداشلار ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، شىنجاڭغا كەلدى، بۇ ئىنقىلاۋىي پىشقەدەملەر ئېچىلىمغان بوز يەردىن ئىبارەت بۇ كەڭ رايونغا ئىنقىلاپ ئۇرۇغىنى چاچتى. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىغا پىروگىرىسسىۋ تەسىر كورسەتتى، بۇلارنىڭ تۇرتكىسى ۋە ھۇ ۋاقتىتىكى ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى ۋە ئېھتىياجى، شۇنىڭدەك تارىخىي تەرەققىياتنىڭ تەلىۋى بويىچە ئەينى زامانىدىكى ئۇەتەن ۋە مىللەتنى سۆيىدىغان تەرەققىپەرۋەر زاتلار، يازىقىن مەئرىپەتچىلەر ھۇ زامانلاردا دەۋران سۈرگەن زۇلۇم - زالالەت ۋە ئەۋھامى خۇراپاتلىققا قارشى شىددەتلىك ئوت ئېچىپ، يېڭىلىق ۋە ئىلىم - ئىرپانغا يۈرۈش قىلىش يولىدىكى ئۇرلۇك ئۇمىدن توسالغۇلارنى بۇسۇپ، مەدەنىي - ماتارىپ ئۇچۇن يېڭى يول ئاچتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇزۇن يىللار تاقىلىپ كەتكەن ئىلىم - پەن دەرۋازىسى ئېچىلىپ، مەدەنىي - ماتارىپنىڭ ئىويغۇنۇش ۋە گۈللۈنۇش دەۋرى باشلاندى. ئولكىنىڭ مەركىزى بولغان ئۇرۇمچىدە كەڭ تالى بىلىم يۇرتى - شىنجاڭ دارىلمۇئەللىمىن ئۇنىڭ قۇرۇلدى. شۇنىڭدەك ئولكىلىك دارىلمۇئەللىمىن، گىمنازىيە مەكتەپلىرى تەسىس قىلىندى ۋە بىر مۇنچە كۇرسىلار ئېچىلىپ كادىر تەربىيىلەش ئىشى باشلاندى. بۇ مەكتەپ ۋە كۇرسىلارغا ئولكىنىڭ ھەمە يېرىدىن ۋە ھەر مىللەتتىن ئوقۇغۇچىلار كەلتۈرۈلدى. 1935 - يىلى شىنجاڭنىڭ قەدىمى مەدەنىي - ماتارىپ ۋە سودا - تىجارەت مەركىزىدىن بىرى بولغان قەشقەردىن

لا بەرداچى تۇركۈمدە 250 كەيپقىن ئۇيغۇر، قىرغىز، تاجىك، ئۆزبېك ياشلىرى كېلىپ، ئالى ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە جايلاشتى. شۇنىڭدەك شۇ يىلدىن باشلاپلا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەتلەرنىڭ مۇنەۋۋەر ياشلىرىدىن تاللاپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغىمۇ 3 نەۋەتتە 300 نەپەردىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى چىقىرىلدى. بۇلار مەمۇرى، دوختۇرلۇق، پېزا ئىگىلىك، چارۋىچىلىق ۋە ھەربى ساھەلەردە ئوقۇتۇلۇپ تەربىيەلەندى. بۇلارنىڭ كۆپ قىسمى مەدەنىيەت ماتارىپ ۋە ئالى مەكتەپلەرگە تەقسىم قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن ھەممىنى ھەل قىلىدىغان كادىر مەسىلىسى دەسلەپكى قەدەمدە ھەل قىلىنىپ، مەدەنىيەت - ماتارىپ ئىشلىرىنىڭ يېڭىمۇ تېز سۈرئەت بىلەن گۈللۈنۈشىگە ئاساس يارىتىلدى. سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن ۋە ئۇرۇمچىدە ئوقۇپ پېتىلگەن بۇ زىيالىلار تىيانشان نىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىي ئېتەكلىرىدە مەدەنىيەت - ماتارىپ ئىشلىرىنىڭ ئېغىر يۈكىنى ئوز ئۈستىگە ئالدى، كېيىن بېرىپ، يەنى 1938 - يىلغا كەلگەندە، مەدەنىيەت - ماتارىپ ئىشلىرىنىڭ رەھبەرلىك ئورگىنىنى تولۇقلاش يۈزىسىدىن ئۇرۇمچىدە ئالاھىدە «مەدەنىيەت ئالاقە جەمىيىتى» قۇرۇلدى. بۇ جەمىيەتكە ئىنقىلاۋى قەدەپ شىك يەنبىك (ماۋدۇن) جاك جۇگشى يولداشلار يېتەكچىلىك قىلدى، بۇ جەمىيەت شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت - ماتارىپىنى گۈللەندۈرۈش يولىدا مۇئەييەن خىزمەتلەرنى ئېلىپ بارىدى. بۇ جەمىيەت ئوز قارمىغىدا ئالاھىدە مەدەنىيەت كادىرلار يېتىشتۇرۇش كۇرسى ئېچىپ شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت سېپىنى يېڭى قاۋۇل كادىرلار بىلەن تەمىنلىدى، شۇنىڭدەك ھەر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ئالاقىنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرىغا مەلۇم ۋاقىت يېتەكچىلىك قىلدى.

1934 - يىلىدىكى ئاپرىل ئوزگۈرۈشىدىن كېيىنلا شىنجاڭدا ھەممە مىللەتنىڭ مەدەنىي ئالاقىنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلغان ئىدى، جۈملىدىن شىنجاڭدىكى ئاساسىي مىللەت بولغان ئۇيغۇرلارنىڭمۇ ئوز ئالدىغا ئالاقىنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى (ئوۋەندە قىسقارتىپ «ئۇيغۇر ئۇيۇشما» دېيىلىدۇ) قۇرۇلغان ئىدى، بۇنىڭ ئۇرۇمچىدە مەركىزىي ئۇيۇشمىسى، ھەر قايسى ۋىلايەتلەردە ۋىلايەتلىك، ناھىيىلەردە ناھىيىلىك شوبە ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلغان. ھەتتا تۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئاستانە يېزىسى، قەشقەرنىڭ كەنت يايلاق يېزىسى، مارالبېشىنىڭ سەرىقبۇيا يېزىسى، لۇپنۇر ناھىيىسىنىڭ تىكەنلىك يېزىسىغا ئوخشاش چوڭراق ۋە ناھىيە مەركىزىدىن چەتتەك بولغان يېزا - قىشلاقلاردىمۇ تارماق ئۇيۇشمىلار قۇرۇلغان ئىدى. بۇ ئۇيۇشمىلار بىر مىللىي، ئىجتىمائىي، مەدەنىي ئاممىۋى تەشكىلات بولۇش سۈپىتى بىلەن مەدەنىي - ماتارىپ خىزمىتىنىڭ ئەڭ ئېغىر يۈكىنى ئوز ئۈستىگە ئالدى. خەلقنى ئاقارتىش، مىللەتنى، پەن - مەدەنىيەت بىلەن قوتقۇزۇش، خەلقنىڭ كوزىنى ئېچىش ئىشىغا جىددى كىرىشتى، ئادەتلىك ۋە جاھالەتلىكنىڭ ھەردىنى يەتكىچە تارتقان ۋە قارا كۈنلەرنى بېشىدىن ئوتكۈزگەن ئۇيغۇر خەلقىدە ئىلىم - ئىرپان ئۇچۇن ئىنتايىن چوڭقۇر قىزغىنلىق ۋە ھەۋەس پەيدا بولدى. ئۇلار ئوزلىرىنىڭ بىردىنبىر مىللىي تەشكىلاتى بولغان ئۇيۇشمىلارنىڭ ئەتراپىغا زىچ ئۇيۇشتى. قاينام - تاشقىنلىق مەدەنىيەت دولقۇنى كوتۇرۇلدى. پۇلى بارلار پۇل چىقاردى، كۈچى بارلار كۈچ چىقاردى. بۇنىڭ بىلەن ھەممە يەردە يامغۇردىن كېيىنكى بامبۇكتەك يېڭى مەكتەپ بىنالىرى قەد كوتۇرىشكە باشلىدى. بۇرۇندىن بار بولـ

غان مەھەللىۋى دىنى ۋە خۇسۇسى مەكتەپلەرنى ئۈيۇشمىلار ئوز ئەلكىگە ئوتكۈزىۋالدى ياكى دىنى مەكتەپلەرگىمۇ ئىلىم - پەندىن ساۋادى بار ئوقۇتقۇچىلارنى بەلگىلەپ ئۇقۇغۇچىلارغا پەنىي ۋە دىنىي تەربىيىنى بىرلىكتە ئېلىپ بارىدى. ھۇنداق قىلىپ ھەر بىر كىچىك ۋە چەت يېزا قىشلاقلاردىمۇ يېڭى تىپتىكى مەكتەپلەر بارلىققا كەلدى. مەسىلەن، شىنجاڭنىڭ يىراق - چەت ياقىسىدىكى چۆرىيە ناھىيىسىدە ھوكۈمەت قارمىغىدا ئەھەر ئىچىدە بىرلا باشلانغۇچ مەكتەپ بولغان بولسا، ئۈيۇشما قارمىغىدا 35 جايدا مەكتەپ بار ئىدى. ھەتتا بۇ ناھىيىنىڭ ئەڭ يىراقتا بولغان كونىلون تېغى ئىچىدىكى پۇلۇ دىگەن تاغلىق كەنتتىمۇ ئۈيۇشما قارمىغىدا 4 سىنىپلىق باشلانغۇچ مەكتەپ بار ئىدى. ئۈيغۇر خەلقىنىڭ ئاتاملىق مەئىرىۋەتچىسى ۋە شائىرى ئىمىنىيەت سايرامىنىڭ « يۇرەك سوزى » ناملىق شېئىرلار توپلىمىدىكى 1936 - يىلى ئىيۇن يازغان « باي ناھىيىسىنىڭ ھەسرەتلىك ساداسى » دىگەن شېئىردا ئەينى زاماندا باي ناھىيىسىدە 30 جايدا مەكتەپ بارلىغى، يەنە ئۇ يەردە بىر دارىلمۇئەللىمىن ئېچىلىپ ئۇنىڭدا 35 نەپەر ئوقۇتقۇچىنىڭ تەربىيىلىنىپ چىقىۋاتقانلىغى، مەدىنى - مائارىپ ئۇچۇن خەلقتىن ئالتۇن - كۈمۈش بولۇپ نەچچە مىليون دوللار پۇل ئىئانە تۇپلانغانلىغى، ئەمما بۇنىڭ گېزىت يۈزىدە ئېلان قىلىنمىغانلىغىغا شائىرنىڭ ئېچىنغانلىغى بېيىلغان ①، مانا بۇ شۇ ۋاقىتلاردىكى ئۈيۇشمىلارنىڭ كەڭ ئامىنى ھەركەتلەندۇرۇپ ئىئانە توپلاپ، مەكتەپ بىنا قىلىپ، ھەمە جايدا مائارىپ ئىشلىرىنى كەڭ يولغا قويغانلىغىنىڭ بىر دەلىلى، دىمەك ئۇ مەزگىللەردە پەقەت ناھىيىلەرنىڭ مەركىزىدىلا ئەمەس ھوكۈمەت قارمىغىدىكى شەنلى مەكتەپ بولۇپ

ئۇنىڭدىن قالغان رايون - مەھەللىلەرنىڭ ھەممىسىدىلا ئۈيۇشما قارمىغىدا (خۇيلى) مەكتەپلەر بار ئىدى. ھەقىقەتەن بىر مەھەل ھەممىلا جايدا مەكتەپ بىنا قىلىش دولقۇنى كوتۇرۇلگەن ئىدى، بۇ مەكتەپلەر گاھى جايلاردا يۇقۇرقىدەك ئىئانە توپلاش يولى بىلەن ئۇرۇلغان بولسا، گاھى جايلاردا ئەھۋالغا قاراپ، ئۈيۇشمىلار ئوزى سالدۇرۇپ بېرەتتى، گاھى جايلاردا بولسا، مائارىپ پەرۋەر ھەخسىلەرنى ھەركەتلەندۇرۇپ مەلۇم ھەخس ئوز پۇلى بىلەن سېلىپ بېرەتتى، بۇ مەكتەپلەر ئادەتتە يېزا - كەنتلەرنىڭ ئەڭ ئاۋات، كوزگە چېلىقارلىق يېرىگە سېلىنىاتتى. ئەينى ۋاقىتتا ھۇ يېزىدا بىردىن - بىر كورىكەم ھەشەمەتلىك ۋۇرۇلۇش مەكتەپ بىناسى ئىدى، ئادەتتە مەكتەپنىڭ ئالدى يەھتاقلىق بولۇپ ئىشىك بېشىغا چوڭ چىرايلىق مەشىق خەتلەر يېزىلغان ۋېۋىسكىلار ئېسىلغان بولاتتى. ئۇ كەملەردە يېزىلاردا مەكتەپتىن باشقا ۋېۋىسكا ئېسىلغان ئورۇن يوق ئىدى. مەكتەپنىڭ ئەھاتە تاملىرى مىللى شەكىلدە بولۇپ، ئاقارتىلغان بولاتتى. مەكتەپلەرنىڭ ئوزىگە لايىق سەينالىرى، كول - كولچەكلىرى، بوستانلىرى، گۈللۈك، مۇنبىلىك باغلىرى ۋە ئوقۇغۇچىلارغا ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەكنى بىرلەشتۈرۈپ تەربىيە بېرىشتە ئېھتىياجلىق بولغان تېرىلغۇ يەرلىرى بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار دەرسنىڭ سىرتىدا مەلۇم مىقدارىدا جىسمانى ئەمگەك بىلەنمۇ شۇغۇللىناتتى. مۇندىن باشقا مەكتەپلەردە ئوغۇل - قىزلارنىڭ ئالاھىدىلىك خۇسۇسىيەت ۋە ھەۋەسلىرىگە قاراپ قول سانائەت گۈرۈپپىلىرىمۇ تەشكىل قىلىنىپ، ھۇنەر - سەنئەت ئۇگىتىلەتتى. ھەتتا ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلاردىن سەنئەت گۈرۈپپىلىرى ئۈيۇشتۇرۇلۇپ،

جەمىيەتنىكى قالاق ھادىسە ۋە ناچار كەيپىياتلارنى تەنقىتلەپ، خەلقنى يېڭىلىققا باشلايدىغان ئەسەر، ناخشىلارنى يېزىپ، ئىجات قىلىپ جەمىيەتنى يېڭىلىققا ۋە ئالغا باشلايتتى. ۋەزىيەتنىڭ تەلىۋىگە قاراپ ھەر خىل تەشۋىق - تەرغىپ ئىشلىرىنى پائال ئېلىپ باراتتى. مەكتەپلەر ئوز قارمىغىدىكى بارلىق ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۇرمۇش ۋە ئىلمى ئىشلىرىغا لازىملىق نەرسىلىرىنى ئوز دوكىنىدىن تەمىنلەيتتى. بۇنىڭ بىلەن نەرسە كېرەك سېتىۋېلىش ئۈچۈن كېتىدىغان ۋاقىتنىمۇ تېجەپ قېلىنانتتى. ئۇ چاغلاردا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن شەھەردىن يېزىغا چىقىپ قالغان ھوكۇمەت ئەمەلدارلىرى ياكى مېھمان بولىمىزۇن ئوزى بارغان يېزىنىڭ مەكتەبىنى، ئۇنىڭ ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلىرىنى كوزدىن كوچۇرمەي قالمايتتى. ھەقىقەتەنمۇ بۇ مەكتەپلەر يېزىلارغا بارغان ھەر قانداق ئادەمنى ئوزىگە جەلىپ قىلاتتى. خەلق ئىچىدىمۇ مەكتەپ ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئابرويى يۇقۇرى بولۇپ، ئوقۇتقۇچىلار جەمىيەتنىڭ ھورمەتلىك كىشىلىرى ئىدى. پۈتۈن خەلق ۋە ئاتا - ئانىلار ئوقۇتقۇچىلارنى ئىنتايىن ھۆرمەتلەيتتى. كىشىلەر ئادەتتە ئەر ئوقۇتقۇچىلارنى « ئەپەندىم »، ئايال ئوقۇتقۇچىلارنى « خانىم » دەپ ئاتايتتى. ھازىرمۇ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىدە شۇنداق دەپ ئاتايدۇ. ئوقۇغۇچىلارمۇ ئوقۇتقۇچىلارنى ئىنتايىن ھورمەتلەيتتى ۋە ياخشى كورەتتى. كوچىلاردا ئۇچرۇشۇپ قالسا، سالام بەرمەي ئوتمەيتتى. ئىزچىلار ئوقۇتقۇچىلارنى كورگەندە، تىك تۇرۇپ، قول كوتۈرۈپ سالام بېرەتتى ۋە ئېھتىرام بىلدۈرەتتى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سوزلىرىنى ئاتا - ئانىلىرىنىڭ سوزىدىن بەكرەك ئاڭلايتتى. ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن مەكتەپ ئىنتىزامى بەك

چاك ئىدى. بۇ مەكتەپلەر ھۆ يېزا ۋە ھۆ مەھەللىنىڭ مەدەنىيەت مەركىزى بولۇپ قالغان ئىدى. مەكتەپلەردە كۈندۈزى بالىلار دەرس ئوقۇسا، كەچتە چوڭ ئەر - ئاياللار ساۋات چىقىراتتى. يېزىلاردا قويۇلدىغان كىنو - تىياتىر ۋە ھەر خىل يىغىن پائالىيەتلىرىمۇ مەكتەپ زالىدىكى ۋە سەينالىرىدا ئوتكۈزۈلەتتى. مەكتەپلەرنىڭ سىنىپلىرى كەڭتاشا، پارتا ئورۇندۇق سەرەمجانلىرىمۇ بىر قەدەر تولۇق ۋە رەتلىك ئىدى. ئۇ چاغلاردا بەزى جايلاردا قەغەز بىر ئاز قىس بولغاچ، بالىلار قەلەي ياكى تاشتىن ئىشلەنگەن كىچىك قول دوسكىسىنى ئىشلىتەتتى. مەكتەپلەرده تامامەن مىللى روھ، مىللى تىل - يېزىق بىلەن دەرس ئوتەلەيتتى، دەرسلىك كىتاپلار ھەر بىر مىللەتنىڭ ئوز ئانا تىلىدا تۈزۈلۈپ، ئوز ئانا تىلىدا چۈشۈنىشلىك قىلىپ دەرس ئوتۈلگەچكە، ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرس ئوزلەشتۈرۈشى ۋە روھى ھالىتىمۇ ئالاھىدە كوتۈرەڭگۇ ئىدى. باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ رۇشدى سىنىپىدىن باشلاپلا تارىخ، جۇغراپىيە، گىرامماتىكا، ئىجتىمائىيات، شەرتى بار جايلاردا خەنزۇچە، روسچە، لاتىنچە يېزىقلارمۇ قوشۇلۇپ ئوتۈلەتتى. ئوقۇش - ئوقۇتۇشنىڭ سۈپىتىمۇ خېلىلا ياخشى ئىدى. دەرسلىك ماتېرىياللىرىمۇ بىر قەدەر ياخشى بولۇپ، ئوزىمىزدە يوقلىرى (مەسىلەن : ھىساپ، تەبىئەت، جۇغراپىيە قاتارلىق كىتاپلار) سوۋېت ئىتتىپاقىغا زاكاز قىلىنىپ ئۈيغۇر كونا يېزىغى بىلەن زامانىۋى مەتبەدە باستۇرۇلۇپ، يېزا - قىشلاقلارغىچە كەڭ دائىرده تارقىتىلغان ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئېلىپبە، ئوقۇش كىتاپلىرىدىن تارتىپ قالغان ھەممە دەرسلىكلەر، ھەتتا دىن دەرسلىرىمۇ ئوزىمىزنىڭ مەتبەلىرىدە بېسىلىپ يېتەرلىك دەرىجىدە تارقىلاتتى.

مەكتەپلەردە ئۇيغۇرچە ھەربى مەشق يولغا قويۇلغان بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار ئەتە - ئاخشام ۋە تەتىلدىمۇ دەرسى ۋاقتىلىرىدا ياغاچ مىلتىق بىلەن ھەربى مەشق قىلاتتى. ھەر خىل يىغىن - مۇراسىملارغا ياغاچ مىلتىقلىرىنى دولىسىغا ئاسقان ھالدا، مەشى دەسسەپ، شەرە ئوقۇپ، ئەلەم كوتىرىپ داقا - دۇمباق بىلەن بارااتتى.

« 1 - ماي خەلقارا ئەمگەكچىلەر بايرىمى » ، « 12 - ئاپرىل » (شىڭ شىسەي بېكىتكەن بايرام) دەك كۈنلەردە بالىلار بىر خىل كىيىندۈرۈلەتتى. كەمبەغەل ۋە يېتىم بالىلارغا ئۇيغۇرچىلار بىر خىل كىيىم قىلدۇرۇپ بېرەتتى.

بۇنىڭدىن باشقا يېتىم - يېتىملەر، ئاتا - ئانا، ئىگە چاقسىز يوق ئوغۇل - قىزلار ئۈچۈن ئايىرىم دارلىتىلغان (يېتىم - يېتىملەر مەكتىۋى) بار ئىدى. بۇ مەكتەپلەرنىڭ پۈتۈن يىمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك، ياتاق، ئوقۇش خراجەتلىرى قاتارلىق ھەممىسى ئۇيغۇرچىدىن بولاتتى.

دەمەك، ئۇ چاغلاردا ئۇيغۇرچىلار باشلانغۇچ مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەھەتلەردە مۇبالىغىسىز مۇھىم ۋە ئاساسىي رول ئويناغان ئىدى. ئۇيغۇرچا باشقۇرغان مەكتەپلەر ھوكۇمەت قارمىغىدىكى مەكتەپلەردىن سان - ساپا جەھەتتىن كوپ دەرىجىدە ئېشىپ چۈشەتتى. يالغۇز شىڭ شىسەي دەۋرىدىلا ئالساق، ئۇ دەۋردە ھوكۇمەت قارمىغىدا 580 باشلانغۇچ مەكتەپ، 90333 نەپەر ئوقۇغۇچى بولغان بولسا، ئۇيغۇرچا قارمىغىدا 1883 باشلانغۇچ مەكتەپ 180035 نەپەر ئوقۇغۇچى بولغان ② . ۋاھالەنكى بۇ مەكتەپلەرنىڭ تەڭدىن تولۇسىنى دەسلەپتە ئۇيغۇرلار تەسىس قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ مۇدىر، مۇئەللىم، ئوقۇغۇچىلى،

مەكتەپ بىناسى ھەتتا پارتا، ئورۇندۇق، قارا تاختا (دوسكا) قاتارلىق جاھازلىرىنىمۇ تولۇقلاپ ئاندىن ھوكۇمەتكە ئوتكۈزۈپ بەرگەن مەكتەپلەر ئىدى. ئەقەللىسى يۈزۈرقى شەرتلەردى ھازىرلاپ نۇرغۇن ئىلتىماسلارنى قىلغاندا ئاندىن ھوكۇمەت ئوتكۈزۈپ ئالاتتى. بولمىسا، ھوكۇمەت ئوز ھىساۋىغا ئالمايتتى.

ئۇ چاغلاردا ئۇيغۇرلار ئۆجىمائى مائارىپىمۇ ئوخشاشلا ئەھمىيەت بەرگەن، نۇرغۇن ساۋات چىقىرىش مەكتەپلىرى ئېچىپ، نۇرغۇن قېرى - ياش ساۋاتسىزلارنى ساۋات چىقىرىشقا ئۇندىگەن. ھوكۇمەتمۇ بىر مەھەل بۇ ئىشتا كوڭۈل بولىگەن، ئولكە بويىچە « ساۋاتسىزلىقنى يۇيۇش ھەركىتى » ۋە « قىشلىق ئوقۇش ھەركىتى » ئېلىپ بارغان. شۇنداق بولىشىغا قارىماي ھوكۇمەت قارمىغىدىكى ساۋات چىقىرىش مەكتىۋى ئاران 206 بولۇپ، ئوقۇغۇچى سانى 15952 بولغان بولسا، ئۇيغۇرچا قارمىغىدا 740 مەكتەپ بولۇپ، 444 138 نەپەر كىشى ساۋاتلىق بولغان ③ يەنە بىر تارىخى مەلۇمات « 500 . . . » يەردە ھوكۇمەت قارمىغىدا ئېچىلغان مەكتەپ، 1800 يەردە ئۇيغۇرچا قارمىغىدىكى مەكتەپلەر بولۇپ، بۇلاردىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى 250 مىڭدىن ئارتۇق « ئىكەنلىگى، » « ... نەچچە يۈز يەردە ھوكۇمەت قارمىغىدىكى خەلق مەكتىۋى بىلەن ئۇيغۇرچا قارمىغىدىكى خەلق مەكتەپلىرى بار » لىغى يېزىلغان ④.

مانا بۇ ئىككى خىل تارىخى مەنبەنىڭ بىرى، ئازاتلىققتىن بۇرۇن نەشر قىلىنغان رەسمى تارىخى ماتېرىيال، يەنە بىرى ئەينى زامانىدىكى ھوكۇمەتنىڭ رەسمى ھوججىتى بولۇپ، بۇ ئىككى خىل تارىخى ماتېرىيالدىن مەدەنى - ماۋارىپ ئىشلىرىنىڭ جۇملىدىن ئەدەبى - سەنئەت، مەتبۇئات ئىشلىرىنىڭمۇ

هەقىقەتەن زور دەرىجىدە راۋاجلانغانلىقىنى ۋە بۇ ئىشلاردا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرىنىڭ ھوكۇمەتكە نىسبەتەن تېخىمۇ زور رول كورسەتكەنلىكىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ. دەرۋەقە، ئۇ چاغلاردا مەدەنى - ماۋارىپنىڭ كوپ قىسمى ئۇيۇشمىلاردا ئىدى. ئۇيۇشما بىردەن - بىر ماۋارىپ ئوچىغى ئىدى. بىلىم - مەرىپەتنىڭ يارلاق نۇرى ئۇيۇشمىلاردىن چېچىلاتتى. ئۇيۇشما ھەقىقەتەن خەلقنى غەپلەتتىن ئويغاتقۇچى، ئىلىم - مەرىپەتكە دالالەت قىلغۇچى، يۇرۇقلۇققا يېتەكلىگۈچى ئىدى.

ئۇيۇشمىلارنىڭ تەشكىلىي ئاپاراتىمۇ مۇكەممەل ۋە ساغلام بولۇپ، كاتىۋات، تەشكىلات، تەشۋىقات، مەدەنىيەت مالىيە بولۇمىلىرى بار ئىدى. مەدەنىيەت بولۇمى پۈتۈنلەي مەكتەپ ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى. بۇنىڭدا يەنە بىر نەچچە مۇپەتتىشلەر بولۇپ پات - پات توۋەندىكە (ۋىلايەتتىن ناھىيىگە، ناھىيىدىن يېزىلارغا) چۈشۈپ ئوقۇش، ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ سان - ساپاسىنى تەكشۈرۈپ تۇراتتى. ئۇ چاغدا ھەقىقەتەن باشلانغۇچ ماۋارىپ ئومۇملاشقان دېيىشكە بولاتتى. چۈنكى ئۇ مەجبۇرى ئىدى. ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنى ئويمۇ - ئوي تەزىملاپ مەجبۇرى يۈسۈندا مەكتەپكە ئالاتتى. بۇرۇن مەكتەپ بولمىغاچقا ئوقۇشتىن مەھرۇم قالغان ھەتتا يېشى 15 - 20 دىن ھالقىپ كەتسىمۇ مەكتەپ يۈزى كورمىگەنلەرنىمۇ تۇتۇپ كېلىپ 1 - سىنىپتىن باشلاپ ئوقۇتاتتى ۋە ئۇلار 7 - 8 ياشلىق بالىلار بىلەن بىر سىنىپتا ئوقۇغان ئەھۋالارمۇ بولغان ئىدى. بالىلىرىنى مەكتەپكە بېرىشكە ناقايىللىق قىلغان ياكى مەكتەپتىن قالغانلارغا چارە ۋە مەجبۇرى تەدبىر قوللىناتتى.

ئۇ چاغدا قىز بالىلار ئۇچۇن مەخسۇس مەكتەپ ۋ ياكى

سىنىپلار بار ئىدى. ئۇلارنى مۇئەللىمە (ئايال ئوقۇتقۇچى) ئوقۇتاتتى. مۇئەللىملەر ئايرىم تەربىيىلىنەتتى. ھەتتا بىر يىللى قارا ساھەر ۋىلايىتىدە مۇئەللىملەر (ئايال ئوقۇتقۇچىلار) يېتىشىزلىگى ھېس قىلىنىپ ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشما ئالاھىدە « مۇئەللىملەر يېتىشتۇرۇش كۇرسى » ئېچىپ بىر تۇركۇم مۇئەللىملەرنى يېتىشتۇرۇپ چىقىپ، مۇئەللىملەر يېتىشمەسلىك قىينچىلىغىنى ھەل قىلغان.

قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىمۇ ئوز خواجىتى بىلەن دارىلمۇئەللىمىن (ئەر ئوقۇتقۇچىلار يېتىشتۇرۇش مەكتىۋى) دارىلمۇئەللىمات (ئايال ئوقۇتقۇچىلار يېتىشتۇرۇش مەكتىۋى) لەرنى داۋاملىق ئېچىپ، پۈتۈن ۋىلايەت ھەتتا جەنۇبتىكى باشقا ۋىلايەتلەرنىمۇ ئەر - ئايال ئوقۇتقۇچىلار بىلەن تەمىنلەپ تۇرغان، ھۇ ۋاقىتلاردا تەربىيىلەنگەن ئوقۇتقۇچىلاردىن ھازىرغا قەدەر چەمىيەتتە خىزمەت قىلمۇاتقانلىرى ئاز ئەمەس.

ئۇيۇشمىلار بالىغۇز باشلانغۇچ ۋە ئىجتىمائى ماۋارىپ جەھەتتىلا ئەمەس، بەلكى ئوز نوۋىتىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك ماۋارىپ جەھەتتىمۇ خېلى خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. ھەر قايسى ۋىلايەت ھەتتا بەزەن ناھىيىلەردىمۇ دارىلمۇئەللىمىن، دارىلمۇئەللىمات، ئوقۇتقۇچىلار كۇرسى، بوغالتىرلىق كۇرسى، سازەندىلەر كۇرسى، ئوسۇل كۇرۇدىكى قاتارلىقلارنى ئېچىپ، نۇرغۇن ئەقىتساسلاشقان كەسىپى كادىرلارنىمۇ يېتىشتۇرۇپ چىقتى. بۇنىڭدىن باشقا ھەر دەرىجىلىك ئۇيۇشمىلارنىڭ ئوزىمۇ ئەمىلىيەتتە كادىر تەربىيىلەيدىغان بىر ئوچاق بولۇپ قالغان ئىدى. ئەينى زاماندا ھوكۇمەت ئورۇنلىرىدا ئىشقا ئورۇنلاشقان مىللى كادىرلارنىڭ كوپ ئىچىسى ئاۋال ئۇيۇشمىدا ئىشلەپ، خىزمەت قائىدىلىرىنى

ئۇگۇنۇپ چىققانلاردىن ئىدى. بۇگۈنكى كۈندە سوتسىيالىستىك 4 نى زامانىۋىلاشتۇرۇش يولىدا ھەسسە قوشۇۋاتقان پىشقەدەم ۋە ئوتتۇرا ياشلىق كادىرلار ئىچىدىمۇ مۇنداقلار ئاز ئەمەس. ھالبۇكى، كونا چەمبىيەتتىن كېلىپ بۇگۈنكى « 4 لىشەش » يولىدا جان پىدالىق بىلەن ئىشلەۋاتقان ھازىرقى نۇرغۇنلىغان سىياسى ئەربابلار مەدەنىيەت ئەربابلىرى، مۇتەخەسسىلەر، ئىلىم - پەن خادىملىرى، ئەدىپلەر، دىراماتورگلار، تەرجىمان - تەھرىرلەر زىڭىسسور - سەنئەتچىلەر، رەسساملار، مالىيە خادىملىرى ... قاتارلىقلارنىڭ كوپۇنچىسىنى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ تەربىيىسىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا ئۇيۇشمىلارنىڭ تەشۋىقات بولۇمى قارمىغىدا يەنە « سانائىتىپسە » بولۇمى (ھازىرقى سەنئەت ئومىگى) بار بولۇپ، ئۇ ئەدەبىي - سەنئەت، مۇقام، مۇزىكا، سەھنە ئەسەرلىرى، ناخشا - ئۇسۇل قاتارلىق ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىممەتلىك تارىخىي بەدىئى مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇلارنى توپلاش، رەتلەش، قايتا ئىشلەپچىقىش ۋە ئىجات قىلىش جەھەتلەردىمۇ نۇرغۇن ئىشلارنى ئىشلىدى. شۇنىڭدەك بىر مۇنچە سەھنە چوڭ ئوپېرا، دىراما، كومىدىيە ۋە كونسېرتلار سەھنىلەشتۈرۈلدى ۋە قايتا ئىشلەپ چىقىلدى. مەسىلەن: ئۇرۇمچى، قەشقەر، ئاقسۇ، غۇلجا، چوچەك، خوتەن، قاراشەھەر، يەكەن، كۇچار، تۇمۇل، ئالتاي قاتارلىق جايلاردا، شۇ كەملەردىلا ئۇيغۇر دىراما سەنئىتى ۋە ئوپېرا يولغا قويۇلۇپ، چوڭ ئوپېرالاردىن « غېرىپ - سەنەم » ، تاھىر - زوھرە » ، « پەرھات - شېرىن » ، « لەيلى - مەجنۇن » ، « رابىيە - سەئىدىن » ، « يۈسۈپ - زۇلەيخا » ، « بوراندىن كېيىنكى ئاپتاپ » ، « ئارشىن مال

ئالان » ، « بوز يىگىت » ، « ئاناركۇل » ۋە شۇنىڭدەك « ئانارخان » ، « قانلىقىداغ » ، « شاگىخەي كېچىسى » ، « ساماسق ئاكاك قاينايدۇ » (ل . مۇتەللىپنىڭ) « ئاناجايىپ ئولۇم » ، « خىيالى تەۋىپ » ، « كۇرەش قىزى » ، « ئۇيغۇن » ، « ھورلىقا - ھەمراجان » ، « سەۋلەت » ، « باي ۋە مالاي » « ئوز مۇھىت » ، « ئوگەي ئانا » ، « پەرىخۇن » ... قاتارلىق چوڭ - كىچىك ئوپېرا ۋە دىرامىلار سەھنىلەشتۈرۈلگەن. ئۇرغۇن كومىدىيە، كونسېرتلار قويۇلغان.

مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ سانائىتىپسە بولۇمى بۇ ئىشلارغا بىر تۇتاش رەھبەرلىك قىلاتتى. بىر مۇنچە سەھنە ئەسەرلىرى بىلەن كونسېرت تېكىستلىرىنى ئالاھىدە بېسىپ ئۇبە ۋە تارماق ئۇيۇشمىلارغىچە تارقىتىپ بەرگەن. ھۇنىڭ بىلەن ھەممە يەردە دېگىدەك ئويۇن قويۇش ۋە بۇ ئارقىلىق خەلقنى روھىي جەھەتتىن تەربىيىلەش ئىشلىرى بىر قەدەر ئومۇميۈزلۈك تەۋج ئالغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر مۇنچە ئۇيۇشمىلارنىڭ ئوز ئالدىغا كىنو ئاپاراتلىرى، سەييارە كىنو قويۇش ئەترەتلىرى، سەييارە تىياتىر ئومەكلىرى بار ئىدى.

يالغۇز كۇلۇپ جەھەتتىن ئالغاندا، مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشما رەئىسى مەرھۇم ئابدۇللا داموللام قاتارلىق زاتلارنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئۇرۇمچىدە « مەدەنىيەت كۇلۇبى » ، قەشقەردە خەلپەت سۇزۇك ھاجىيۇف قاتارلىق كىشىلەرنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ھېيتكاردىكى خەلق كۇلۇبىنىڭ ياسىلىشى بىلەن ھەر بىر ۋىلايەت، ناھىيىلەردە، ھەتتا تارماق ئۇيۇشمىلاردىمۇ كۇلۇپ سېپىنى دولقۇنى كوتەرىلىپ، جايلاردا نۇرغۇن كۇلۇپلار بارلىققا كەلدى.

مەسىلەن : بۇگۈر ئۇيۇشمىسىنىڭ 500 كىشىلىك توۋرۇكسىز كۆلۈۋبى بار ئىدى. ئوپال قاتارلىق يېزا - قىشلاقلاردىمۇ كۆلۈپ بار ئىدى. شۇنىڭدەك بىر مۇنچە جايلاردىكى ئۇيۇشمىلارنىڭ يېنىدا قىرائەتخانە، بىلىيارت، شاخمەت، دامكا ئويناش بولۇمى، چايخانە، بوفېت قاتارلىقلارمۇ بار بولاتتى.

يۇلاردىن باشقا يەنە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، بەزى ۋىلايەت ناھىيىلەردە كەڭ جاماەتچىلىكىنىڭ دەم ئېلىش ۋە كۆڭۈل ئېچىشى ئۈچۈن ھەر خىل تىپتىكى باغچىلارمۇ قۇرۇلغان ئىدى. مەسىلەن: ئۇرۇمچىدە ئۇيغۇر ئۇيۇشما مەدەنىيەت كۆلۈبىنىڭ ئارقىسىدا « مەدەنىيەت باغچىسى » قەشقەردە « مىللەتلەر باغچىسى » خوتەندە « گۈلباغ »، غۇلجىدا « ۋاڭ قادىرنىڭ بېغى » ۋە باشقىلار.

دېمەك بۇ ئۇيۇشمىلار شۇ ئاي، شۇ كۈنلەردە ئەدەبى - سەنئەت ساھەسىدە ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان باندىت شەڭ سەي ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى گومىنداڭ قىلالمىغان ۋە قىلمىغان، ئەمما ئىجتىمائى تۇرمۇشتا كام بولسا بولمايدىغان زورۇر ئىشلارنى ئىشلىدى ۋە بۇ زۇرۇرىيەتنىڭ ھوددىسىدىن چىقىپ خەلقنى بىر قەدەر روھىي ئوزۇق بىلەن تەمىنلىدى ۋە رازى قىلدى.

ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرى مىللى ئەدەبى - سەنئەتنى راۋاجلاندۇرۇش ئىشلىرىغا ئەھمىيەت بېرىش بىلەن بىللە مىللى ئەدەبى - سەنئەتنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسمى بولغان ئۇيغۇر چالغۇ ئەسۋاپلىرىغا ۋارىسلىق قىلىش، ئۇنى راۋاجلاندۇرۇش، ئىشلەپچىقىش، ئاممىنى چالغۇ ئەسۋاپلىرى بىلەن تەمىنلەش ۋە

ئۇنى ئومۇملاشتۇرۇش جەھەتكىمۇ ئالاھىدە كۆڭۈل بولدى.

مەسىلەن ئالايلىق: قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئوز قارمىغىدا ئالاھىدە چالغۇ ئەسۋاپلىرى كارخانىسى تەسىس قىلىپ، ئەسكىروپكا، داپ، دۇتار، تەمبۇر، چاك، نەي... قاتارلىق ئۇيغۇر چالغۇ ئەسۋاپلىرىنى كوپ مىقداردا ئىشلەپچىقىپ، مىللى چالغۇ ئەسۋاپلىرىغا بولغان ئېھتىياجىنى تەمىنلىدى. ئەينى ۋاقىتتا ھۇ كارخانىنىڭ چالغۇ ئەسۋاپلىرى ئۇستىسى سەمەتئاخۇنىڭ ياساپ چىققان ئەسكىروپكىسى جاھانغا مەشھور ئىتالىيە ئەسكىروپكىسىدىن قېلىشمايتتى. ھەتتا بۇ ئەسكىروپكا چەتئەلگىمۇ خېرىدارلىقى ۋە ياخشى باھاسىغا ئېرىشكەن ئىدى.

مەتبۇئاتچىلىق ساھەسىدىمۇ ئۇيۇشمىلارنىڭ قىلغان ئىشى ئاز ئەمەس. خەلقنىڭ ئاڭ - سەۋىيەسىنى ئوستۇرۇپ ئامما ئۇيغۇتۇش، نادانلىقتىن مەدەنىيەتكە، كونىلىقتىن يېڭىلىققا ئۇندەش، ئاممىنى ھەممىدىن خەۋەردار قىلىپ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىشنىڭ، قىسقىسى قۇرالسىز ئىنقىلابنىڭ مۇھىم قۇرالى بولغان مەتبۇئاتچىلىق خىزمىتىمۇ ئۇيۇشمىلار خىزمىتىنىڭ كۇندۇلۈك ئىش تەرتىۋىگە قويۇلۇپ، بۇ ئىشلارنىمۇ زورۇقۇپ ئىشلىدى. مەركىزىي ئۇيۇشما ئۇرۇمچىدە « يېڭى ھىنجاڭ » ئىسمىلىك گېزىت، « خانتەڭرى »، « مەدەنىيەت » قاتارلىق ئايلىق ژورناللارنى نەشر قىلدى. شۇنىڭدەك كوپلىگەن ۋىلايەت ناھىيىلەردىمۇ ئۇيۇشمىلارنىڭ ئوز ئالدىغا مەتبۇئاتلىرى بولغان، مەسىلەن ئېيتايلۇق، قەشقەردە « يېڭى ھايات »، تارباغاتايدا « بىزنىڭ تاۋۇش »، ئاقسۇدا « ئاقسۇ ئۇچۇرى » قاراشەھەردە « يۇلتوز » ، كورلىدا « باغراش »، لوپنۇردا « تەكلىماكان » گېزىتى ... ۋاھاكازالار چىقىرىلدى.

بۇنىڭدىن باشقا ئۇيۇشمىلار يەنە خەيرىيەت، قۇتقۇزۇش، خەلقنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇش، تەئلىمىكە ئۇچۇرغانلارغا باشپانا بولۇشتەك جەھەتلەردىمۇ نۇرغۇن ساۋاپلىق ئىشلارنى ئىشلىمەكتە. بىر مۇنچە جايلار دارلىقاجىزىن ⑤ ئورگانلىرىنى قۇرۇپ، بۇنىڭغا جەمىيەتتە باشپاناسىز ۋە ئىگە چاقسىز قالغان قېرى - چۈرى، مېيىپ كىشىلەرنى، جەمىيەتتىكى تىلەمچىلەرنى يىغىپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئىشقا يارايدىغانلىرىنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ياشلىرىغا ھۈنەر ئوگىتىپ، ئىشقا يارامسىز، ئەمگەك كۈچىدىن قالغانلىرىنى بېقىپ، قېرىغاندىكى ھەر خىل خورلۇق، تالاداڭ ئىگە چاقسىز تاشلىنىپ قېلىشتەك ئەھۋاللاردىن ساقلاپ قالدى. ئۇيۇشمىلار پائالىيەت ئېلىپ بارغان يىللاردا، جەمىيەتتە تىلەمچىلەر ئاساسەن تۈگەپ قالغان ئىدى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، خەلقنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئالدىنقى سەپكە يارەدەم بېرىشكە سەپەرۋەر قىلىش، « ئايرۇپىلان تەقدىم قىلىش » تەك ھەرخىل كەتلەردىمۇ كۆپ ئىشلارنى ئىشلىدى. ئاممىغا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مۇداپىئە ئۇرۇشىنىڭ ئەھمىيىتىنى تۈرلۈك ئۇسۇللار بىلەن تەشۋىق قىلىپ، نۇرغۇن مىقداردا ئىئانە توپلىدى. بۇنىڭ دەك بۇ ھەقتە بىلەتلىك كىنو ۋە تىياتىر قويۇپ، بۇنىڭدىن چۈشكەن پۇلنىمۇ قۇشۇپ ئالدىنقى سەپكە ئۆەتىپ تۇردى.

بۇنىڭدىن باشقا يەنە دەۋردىن ھالقىغان ياشلار ھەركىتى، دىموكراتىيىنى جارى قىلدۇرۇش، ھوقۇق تالىشىش دەۋاسى، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى، 11 بېتىمنى ھىمايە قىلىش، ئۇمۇمى سايلام ⑥ قاتارلىق ئىلغار ھەركەتلەردىمۇ تەشەببۇسكارلىق ۋە باشلامچىلىق رول ئوينىدى ۋە بۇ ھەركەتلەردە تايانچ بازا

بولۇپ قالدى.

دىمەك ئۇيۇشمىلار ئوز نۆۋىتىدە ھوكۈمەت بېشىدا تۇرغان گومىنداڭ قىلمىغان، قىلىشنى خالىمىغان ۋە بەلكى قارشى تۇرغان ئەمما خەلقتە پايدىلىق بولغان نۇرغۇن ئىشلارنى دادىلىلىق بىلەن قىلالىدى. شۇنىڭ بىلەن ئەكسىيەتچىلەرنىڭ كوزىگە قادالغان مىق بولۇپ قالدى.

ئەكسىيەتچىلەر نۇرغۇن جايلاردا ئۇيۇشمىلارنى قاتتىق تەنقىپ ئاستىغا ئېلىپ، بېسىش ھەتتا تارقىتىۋېتىش ھالىتىگە كەلگەن ئىدى. گومىنداڭنىڭ پەۋقۇلئادە كۈچىرىم قىلىنغان سابىق گېنېرالى سۇڭ شىلەن ئوزىنىڭ « شىنجاڭ تارىخى ماتېرىياللىرى » غا يازغان ئەسلىمىسىدە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرىنىڭ ئوز ۋاقتىدىكى گومىنداڭغا قارشى ئىلغار پائالىيەتلىرى ھەققىدە بىر نەچچە جايدا دارتىمىلاپ ئوتۇپتۇ. بۇ يەردە ئۇنى تەپسىلى نەقىل كەلتۈرۈپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق.

تارىختىكى ھوكۈمرانلار مەھكۇملارنىڭ كوزى ئېچىلىشىنى، مەدەنىيەتلىك بولۇشنى ھەرگىزمۇ خالىمايدۇ. ئەكسىچە، ئۇلارنى مەڭگۈ قۇللۇقتا تۇتۇش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ نادان، بىلىمسىز بولۇشىنى، ئۇلارنىڭ كالىدەك يۇۋاش بولۇپ، ئوزلىرى ئوچۇن ئىشلەپ بېرىشىنى خالايدۇ. ئەگەر ئۇلار بىر نەرسىنى بىلگەن ۋە ئۇلارنىڭ كوزى ئېچىلغان ئىكەن ھەرگىزمۇ قۇلدەك ئىشلەپ بەرمەيدۇ، ئەلۋەتتە. مۇشۇ مەنتىق بويىچە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھۆم ئايبغى شىنجاڭ زېمىنىگە كەرىشى بىلەن ئەمدىلا باش كۆتۈرۈپ مېڭە بېرىشكە باشلىغان مەدەنى - مائارىپ كوچەئىلىرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن يۇرگۈزۈلگەن « نادان قالدۇرۇش » سىياسىتىنىڭ قۇربانى بولدى. گۇللەپ-

ياشناۋاتقان يېڭى مەدەنىيەت كەشتىنى ئېچىندۇرىدىغان دەرىجىدە ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى. مەدەنى - ماۋارىپ مۇئەسسەسلىرى بىلەن هوكۈمەت قارمىغىدىكى مەكتەپلەر سىياسى ۋە ئىقتىسادىي جەهەتتىكى بېسىم ئارقىسىدا هالاكەت گىرداۋىغا كېلىپ قالدى. بولۇپمۇ گومىنداڭنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە مال باهاسىنىڭ كۆنسىناپ ئۆچقاندەك ئۆسۈشى، ئىقتىسادىي كىرىزىسنىڭ يۈقۇرى پەللىگە كوتىرىلىشى، پۈلنىڭ پاخالىشىشى — ماۋارىپچىلار ئۈچۈن زور بىر كېلىشمەسلىك بولدى. گومىنداڭ داۋىرلىرى ماۋارىپچىلارنىڭ ئايلىق تەمىناتىنى هەتتا بىرىم يىللاپ تارقىتالمىدى. تۇرمۇش تەقەززاسىدىن بىر مۇنچە ماۋارىپچىلار ماۋارىپچىلىق كەسپىدىن كېچىپ كەسىپ ئوزگەرتىشكە مەجبۇر بولدى. بەزىلىرى ئۈيۇشمىلارغا تەلپۈندى. ئۈيۇشمىلار بولسا، ئوز قارمىغىدىكى ماۋارىپچى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئايلىق ماۋاشى هىسابىغا پاخال پۇل ئەمەس، مادىدى ئەشيا (بۇغداي، قوناق) بېرىپ تەمىنلەپ كەلدى، گەرچە ئۈيۇشمىلار گومىنداڭ داۋىرلىرىنىڭ هەر تەرەپلىمە تەڭقىپ ۋە بېسىم چەكلىمىسىگە ئۇچرىسىمۇ، لېكىن هامان يەراقنى كوزلەپ، كەلگۈسىدىن ئۈمىتۋار بولۇپ، خەلققە ۋە ئوزىدىكى ئىقتىسادقا يولۇنۇپ، بىر تەرەپتىن رىيالىققا تاقابىل تۇرۇپ يەنە بىر تەرەپتىن چىشنى چىشلەپ بەرداشلىق بىلەن تىگىشلىك خىزمەتىنى ئوتەپ كەلمەكتە ئىدى.

بەختكە يارىشا شەرقتىن تاڭ يورۇشنىڭ شەپىسى كەلدى. 1949 - يىلى ئازاتلىق ئەرپىسىدە شىنجاڭنى تېچلىق بىلەن ئازات قىلىش، هەقىقەتكە قايتىش توغرىسىدىكى هەققانى تەشەببۇسقا ئۈيۇشمىلار پائال ئاۋاز قوشتى ۋە بۇ هەقتىكى غۇلغۇلا-

لاردا ئاكتىپ رول ئويناندى. شىنجاڭدىكى ئاساسى ۋە مۇتلەق كوپ سانلى تەشكىل قىلىدىغان ئاساسى مىللەت — ئۇيغۇر خەلقىنىڭ هەقىقەتكە قايتىشىنىڭ ئۇلۇغۋار ئەهمىيىتىنى، كومۇنىستىك پارتىيە بىلەن خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ خەلقنىڭ نىجات يۇلتۇزى ئىكەنلىگىنى، پەقەت جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىلا جۇڭگو ۋە شىنجاڭنى ئازات قىلالايدىغانلىغىنى پائال تەشۋىق قىلدى، جامائەت پىكرى هازىرلىدى. هەقىقەتكە قايتىشقا نارازى بولغان ۋە قارشىلىق كورسەتمەكچى بولغان جاهىل، مۇتەئەسسىپ كۈچلەرگە قاتتىق زەربە بەردى. شۇنداق قىلىپ هەقىقەتكە قايتىشنىڭ سۈرئىتىنى تىزلىتىشتە مەلۇم رول ئويناندى.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 26 - كۈنى شىنجاڭنىڭ هەقىقەتكە قايتىپ تېچلىق بىلەن ئازات بولغانلىغى ئېلان قىلىنىپ، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن بولسا، ئازاتلىق ئارمىيىنى قىزغىن قارشى ئېلىش، كۈتۈۋېلىش، ئەدەبىيات كېچىلىرى ئوتكۈزۈش، هال سوراش، ياردەم بېرىش، تەشۋىق - تەرغىپ ئىشلىرىدىمۇ كوزگە كورىنەرلىك ئىپادە كورسەتتى.

شۇنداق قىلىپ ئۇيغۇر ئۈيۇشمىلار 30 - يىللاردىن تارتىپ تاكى ئازاتلىققا قەدەر بولغان مۇرەككەپ ۋاقىت ئارىلىغىدا ئۇيغۇر خەلقنىڭ مەدەنىي - ماۋارىپىنى گۈللەندۈرۈش ۋە مىللى ئازاتلىق يولىدا شانلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇيغۇر خەلقنىڭ ئۇزاق تارىخلاردىن شەكىللىنىپ راۋاجلانغان ۋە كېيىنكى جاهالەتلىك كۈنلەردە يوقۇلۇش گىرداۋىغا كېلىپ قالغان قىممەتلىك تارىخى ئەدەبىي-سەنئەت مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنى قوغداپ، ئۇلۇق سوتسىيالىستىك دەۋرىمىزگە ئۇلاشتۇردى ۋە بۇ هەقتە

بەردىن - بىر ۋاستىچى بولۇپ قالدى.

1950 - يىلغا كەلگەندە ئۇيۇشمىلار « شىنجاڭدا تېچىلىق دېموكراتىيىنى قوغداش ئىتتىپاقى » غا ⑦ ئوزگەرتىلدى.

1952 - يىلى بۇ ئىتتىپاق ۋەزىيەت تەرەققىياتىنىڭ تېھتىياجى بويىچە ئوزىنىڭ تارىخى ۋەزىپىسىنى ئۇتۇغلۇق تاماملىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ قارمىغىدىكى مەدەنىي - مائارىپ، مەتبۇئات، سودا - سانائەت، ئىتتىپاق قولىدىكى بارلىق ئىقتىسات ۋەكۇپ-مەس مۇلۇكلەر ھوكۇمەتكە ئوتكۈزۈلۈپ، مۇندىن كېيىنكى مەدەنىي - مائارىپ راسخوتلىرىنى ھوكۇمەت ئوز ئۇستىگە ئالدى.

ئۇيۇشمىلار قانداق قىلىپ مۇشۇنچە زور ئىشلارنى قىلالىدى ؟

ئۇيۇشمىلار مۇشۇنداق چوڭ نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشتە، پەقەتلا خەلقنىڭ كۈچىگە، جۇملىدىن كەڭ دىخانلارغا يولەندى. ئۇيۇشمىلار ئوتمۇشتىن تارتىپ مەنپەئەتسىز ئىشلارغا ئورۇنسىز سەرپ بولۇپ كېتىدىغان ياكى مەلۇم شەخسلەرنىڭ چونتىكىگە كىرىپ كېتىدىغان ئۇشبۇ - زاكات ئۇرلۇك ۋەخپە-لەرگە توخشاش دىنىي كىرىملەرنى ئوز ئىلكىگە ئالدى.

ئۇشبۇ دېگىنىمىز يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنىڭ 10 دىن بىر ئۇلۇشى، زاكات دېگىنىمىز چارۋىچىلىق، قول سانائەت، سودا - تىجارەت، مال - مۈلۈكنىڭ $\frac{1}{40}$ ئۇلۇشى بولۇپ، بۇ خىلدىكى ئىقتىسات ئۇيۇشمىلار تەرىپىدىن بىغدۇبلىنىتتى. « تاما - تاما، كول بولا » دەپ بۇمۇ ئاز كىرىم ئەمەس ئىدى. يالغۇز قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا ئوشبۇ ھىساۋدىن يىلىغا 200 مىڭ چارەك ⑧ گە يېقىن ئاشلىق كىرىم بولاتتى.

بۇنىڭدىن باشقا يەنە مىچىت، مەدرىسە (ئالى دىنىي ئىلىم يۇرتى)، يول، كورۇك، كول، مازارلارغا بېغىشلانغان ۋەخپە ئەۋقابلەر (يەر - زېمىن، باغ - ۋاران، ئوي - ئىمارەت، ئوگمەن، ۋەخپە، دوكان، ساراي قاتارلىق كوچمەس مۇلۇكلەر) مۇ ئۇيۇشمىلار ئىگىدارچىلىغىدا ئىدى. ئۇيۇشما تەرىپىدىن جەلگىلەنگەن « ئەۋقاپ مۇدىرى » ، « مۇتەۋەللى» ياكى « ئاشىر » (ئۇشبۇ يەققۇچى خادىملار) بۇ ئىقتىساتنى يىغاتتى. مەسىلەن: قەشقەر كونا شەھەردىكى ئاپپاق غوجا مازىرىنىڭ 16 مىڭ مو، چاپان بازىرىدىكى چوڭ مىچىتنىڭ 5 مىڭ مودىن ئارتوق، ھېيتكار جامەسىنىڭ 3 مىڭ مودىن ئارتوق ۋەخپىسى بار ئىدى. ئاتوش ناھىيىسىدىكى «ھەزرىتىنىم» دەپ ئاتالغان سۇلتان سوتوق بوغراخان ⑨ مازىرىنىڭ 4 مىڭ مودىن ئارتوق، كۇچار-دىكى چىلتەنلىرىم مازىرىنىڭ 5 مىڭ مودىن ئارتوق، ئاقسۇ ئاسۇق ناھىيىسىدىكى ئالتۇنلۇق مازىرىنىڭ 2 مىڭ مودىن ئارتوق ۋەخپە زېمىنى بار ئىدى. جايلاردىكى بۇ ۋەخپە زېمىنلاردىنمۇ ئۇيۇشمىلارغا نۇرغۇن كىرىم بولاتتى.

تولۇقسىز مەلۇماتلارغا قارىغاندا، يالغۇز قەشقەر ھېيتكا جامەسىنىڭ ئوزىگە خاس ۋەخپىلىرىدىنلا يىغىلغا 171 مىڭ 6 يۈز چىگدىن ئارتوق ئاشلىق كىرىم بولاتتى. بۇ مىچىتنىڭ يەنە توقۇزاق، پەيزۇات، سەمەن، پاختەكلى... قاتارلىق جايلار-دىمۇ ۋەخپىلىرى بولۇپ، يالغۇز سەمەندىكى ۋەخپىسىدىنلا يىلىغا 60 مىڭ چىك گۈرۈچ، بۇغداي كىرىم بولاتتى. ھېيتكا مىچىتكە

قاراشلىق دۆكان - ئوي ئىجارىسى ۋە ھاجەتخانا ئوغۇت كەر-
ىدىملا 4 مىڭ يۈەندىن ئاشاتتى.

بۇنىڭدىن باشقا ئۇيۇشمىنىڭ كىرىم مەنبەلىرىنىڭ يەنە
بىر چوڭ قىسمى — قوربانلىق بولۇپ، ھەر يىلى قوربان ھېيىتتا
قۇدرەتتى يەتكەن كىشىلەرنىڭ قوربانلىققا ئاتاپ سويىدىغان
كالا- قوتاز، قوي- ئوچكە قاتارلىق مالىلىرىنىڭ تېرە - ئۆچەي-
لىرىنى ئۇيۇشمىلارغا ئېلىناتتى.

بۇنىڭدىن باشقا، ئولۇپ كەتكەندىن كېيىن مىراسقا ۋارىس-
لىق قىلىدىغان ئەۋلادى يوق كىشىلەردىن قالغان مال- مۈلۈك-
لەرنىمۇ ئۇيۇشمىغا ئېلىناتتى. بۇنىڭدىن باشقا ئۇيۇشمىلارنىڭ
كىنو- تىياتىر، سودا- سانائەتتىن كىرىدىغان كىرىملىرىمۇ
بار ئىدى.

ئەنە شۇنداق يوللار بىلەن توپلانغان زور مىقداردىكى
ئىقتىسات مەدەنىي- ماتارىپ ئۆچۈن سەرپىلىنىدىغان مەبلەغ ئىدى.

ئۇيۇشمىلار مۇنداق زور ئىقتىساتنى مۇنتىزىم بوغالتىرلىق
تۈزۈمى بويىچە كىرىم - چىقىمنى ئېنىق قىلغان ھالدا، تىگىش-
لىك ئورۇنغا يەنى مەخسۇس مەدەنىي - ماتارىپنى گۈللەندۈرۈش
يولىغا سەرپ قىلاتتى. بۇنىڭ بىلەن مەدەنىي - ماتارىپ گۈللەنـ-
گەن ۋە شانلىق كەلگۈسى ئۈچۈن ئاساس يارىتىلغان ئىدى.

خۇلاسىلاپ ئېيىتقاندا، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرى ئوز ۋاقتىدا
ئۇيغۇر زىيالىلىرى ئارىسىدا تارقالغان: « ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ
تام - تورۇسلىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قان - تەرى، ئۇستىخان -
گوشلىرىدىن پۈتكەن» دېگەن كوز قاراشلارغا مۇناسىپ ئىش

قىلدى. ھەقىقەتەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بىردىن - بىر مىللى
مەدەنىي - ماتارىپ ۋە ئاممىۋى تەشكىلاتى بولغىنىغا مۇناسىپ
ئىش قىلدى. ئۇيۇشمىلار ئوزىنىڭ 20 نەچچە يىللىق تارىخىدا
ئەنە شۇنداق زور ئىشلارنى ئىشلىدى. بۇ ھەممىگە ئايان پاكىت،
ھەممىگە ئايان تارىخ. تارىخ ھامان ئادىل. پاكىت — كۆ-
مۈلمەستۇر.

ئەپسۇسكى، ياۋۇز « 4 كىشىلىك گۇروھ » تارىخنى بۇرمە-
لاپ، ھەق بىلەن ناھەقنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىپ، نۇرغۇن
ياخشى ۋە توغرى ئىشلارنى يامانغا ئورۇنالغىنىدەك، ئۇيۇشمە-
لارنىڭ تىللاردا داستان بولغىدەك خاسىيەتلىك ئىشلىرىدىن
كوز يۇمۇپ، ئۇيۇشمىلارنىمۇ ئەكسىيەتچى تەشكىلات قاتارىغا
كىرگۈزۈپ، ئوزىنىڭ قارا دەپتىرىگە يېزىپ قويدى. ئەينى
زاماندا پۈتۈن شىنجاڭغا يېڭىلىق ئۇرۇغىنى چاچقان بۇ ئۇيۇش-
مىلارنىمۇ ئىچكى ئولكىلەردە بولۇپ ئوتكەن ۋە ئەكسىيەتچىلەر
تەرىپىدىن پايدىلىنىپ خەلقە قارشى مەۋقىدە تۇرغان ئەكسى-
يەتچى « مەدەنىيەت » تەشكىلاتلىرى بىلەن بىر قاتاردا قويدى،
مىللىتىمىزنىڭ ئىپتىخارىغا بىزنى يېڭىلىق ۋە مەدەنىلىككە باش-
لىغۇچى بۇ بىردىن - بىر مىللى تەشكىلاتىمىزنى « قورچاق
ئۇيۇشما » دەپ ھاقارەتلەپ ئۇنىڭ شىنجاڭ تارىخىدا قىلغان
ئۇلۇغ ئىش ئىزلىرىنى يوقاتقانلىقى ئۈچۈن ئىشلىگەن
نۇرغۇنلىغان پىشقەدەم ماتارىپچىلارنى « داشقال »، « يەر-
لىك مىللەتچى »، « تارىخي ئەكسىلئىنقىلاپچى » ۋەھاكازا
دەپ چەتكە قاقتى ۋە ئۇلارغا رەھىمسىز زىيانكەشلىك قىلدى.
بۇنداق قىلىش تارىخ ھەقىقىتىگە ئويغۇن كەمەس.

ياۋۇز « 4 كىشىلىك گۇروھ » يوقىتىلىپ، ئادالەت ئور-

نەتىلغان، ئۇرغۇنلىغان قالايمىانچىلىقلار ئوڭشۇلۇپ، ھەق - ھەق، ناھەق - ناھەق بولغان بۇگۈنكى بورۇقچۇلۇق دەۋردە، ئۇيۇشمىلارغىمۇ ھەقىقى پاكىتلار بويىچە تارىخى باھا بېرىپ، ئۇنىڭغا چاپلانغان بەتنامىلارنى بىكار قىلىپ، ئۇيۇشمىلار ئۈستىدىمۇ سىياسەتنى ئەمىلىيەشتۈرۈشكە توغرى كېلىدۇ. ئۇيۇشمىلارنىڭ ئوز نوۋىتىدە ئىشلىگەن خىزمەتلىرى تارىخ سەھىپىسىگە يېزىلىشى لازىم. شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان مەدەنىيەت تارىخىنى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلاردىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

يېقىنقى شىنجاڭدا ھەر دەرىجىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلار ئوز خىزمىتىنى نورمال داۋام قىلدۇرۇپ تۇرغان مەزگىللەردە، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلا خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغىنىم ئۈچۈن ئوزەمنىڭ ئىشلىگەن، كورگەن - بىلگەن، ئاڭلىغانلىرىمنى ئەسلەپ، بۇ قىسقا ئەسلىمىنى يېزىپ چىقتىم.

بۇنىڭدىن مەقسەدىم: كوپلىگەن زاماندىشلىرىم ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلارنىڭ خىزمىتى ۋە شۇ ۋاقىتلاردىكى مەدەنىيەت - ماۋارىپ، ئۇقۇتۇش - كوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ قاندىق ئېلىپ بېرىلغانلىقىدىن خەۋەرسىز ياكى ئۇلارنىڭ بىلگەن، ئاڭلىغانلىرى ئانچە تولۇق بولماسلىقى مۇمكىن ۋەھالەنكى، بۇ كەمگىنچە بۇ ھەقتە بىرەر ئەسلىمە يېزىلغانلىغىنىمۇ كورمىدىم. شۇنى نەزەردە تۇتۇپ بۇ ئەسلىمىنى يېزىپ چىقتىم.

بۇ 30 نەچچە يىلدىن بۇرۇنقى ئىشلار بولۇپ، پايدىلىنىدىغان ماتېرىياللارنىڭ كەملىگى ۋە ئوز خاتىرەمنىڭ ناچارلىغىدىن، سەۋەن ياكى كەمتۈك بولۇپ قالغان جايلىرىغا يولداشلارنىڭ تەنقىت ۋە تۇزۇتۇش بېرىشىنى ئۈمىت قىلىمەن. بۇ ماقالىنى تەييارلاشتا يولداش خەلپەت سۇزۇك ھاجىيوف يېقىندىن يارەمدە

بولۇپ قىممەتلىك پىكىر بەردى. رەھمەت ئېيتىمەن.

ئىزاھلار:

① نەمشىھىت سايرامى: « يۇرەك سوزى »، 1980 - يىل مىللەتلەر نەشرىياتى نەشرى، 14 - بەتكە قارالسۇن.

② پولات قادىر يازغان « شىنجاڭ تارىخى » 1 - قىسىم، ئۇيغۇرچە نەشرى 78 - بەت.

③ يۇقۇرقى كىتاپ 78 - بەت.

④ 1941 - يىلى (مىڭگۈنلۈك 30 - يىلى) 3 - ئاي « ئاپىرىل ئىنقىلاۋىنىڭ 8 - يىللىق خاتىرە بايرىمىغا ھازىرلىق كورۇش ھەيئىتى » تەرىپىدىن تۇزۇپ باستۇرۇلغان « ئاپىرىل ئىنقىلاۋىنىڭ 8 يىللىق خاتىرىسىنىڭ تەشۋىقات قوللانمىسى »، 34 - 35 - بەتلەر.

⑤ داربلئاچىزىن — مىيېپ، ئاچىزلارنى كوتۇۋېلىش ئورنى.

⑥ 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ۋەكىللىرى يىغىنى گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدا 1936 - يىلى 6 - ئىيون كۈنى تۇزۇلگەن 11 ماددىلىق بىتىمگە ئاساسەن شۇ يىلى پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە يۇرگۈزۈلگەن ئومۇمى سايلام. بۇ سايلامدا ھەر بىر ناھىيىنىڭ ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىملىرى، كېڭەش ھەيئەتلىرى ۋە كېڭەش باشلىقلىرى خەلقچىل ئاساستا سايلىنىپ چىققان.

⑦ « ئىنتىباق » — 1947 - يىلنىڭ ئاخىرى، گومىنداڭ ھاكىملىرى 11 ماددىلىق تېچىلىق بىتىمىنى بۇزغاندىن كېيىن، 3 ۋىلايەتنىڭ بارلىق خىزمەتلىرىگە ھەر مەركەزدىن بىر توتاش

رەھبەرلىك قىلىش مەقسىدى بىلەن مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىغىدا، غۇلجا شەھىردە، 1948 - يىلى 8 - ئايدا قۇرۇلغان سىياسى ئىجتىمائى تەشكىلات بولۇپ، ئەينى زاماندا، 3 ۋىلايەت بويىچە ئەڭ يۇقۇرى ھاكىمىيەت ئورگىنى ئىدى.

⑧ چارەك — بىر چارەك ئازغىنا كام 20 جىڭغا توغرى كېلىدۇ.

⑨ سۇتۇق بۇغراخان — قارا خانىلار (خاقانىيە) دولىتىنىڭ پادىشاسى بولۇپ، 950 - يىلى ئوز قەۋمى بىلەن مۇسۇلمان بولغان. شىنجاڭدا ئىسلامىيەت دەۋرى شۇنىڭدىن باشلانغان. بۇ، زات، ھىجرىيە 344 - يىلى (مىلادى 955 - 956 - يىللىرى) ۋاپات بولۇپ، ئاتۇش مەشھەتتىكى « ھەزىرىتان مازىرى » غا دەپىن قىلىنغان.

شىنجاڭدا تېچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئۈستىدىكى توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە

سۇزۇك ھاجىيوف

40 - يىللاردا شىنجاڭدا جاللات شىڭ شىسەي يۇزىگە تارتىۋالغان يالغان ماركسىزمچىلىق نىقابىنى يىرتىپ تاشلاپ يولداش چىڭ تىيەنجۇ، ماۋزېمىڭ باشچىلىغىدىكى جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيەسىنىڭ مۇنەۋۋەر ئەزالىرىدىن باشلاپ شىنجاڭ

نىڭ ئىلغار كۇچلىرى ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىرىنى كەڭ دائىرىدە تۇتقۇن قىلىپ، ئۇلارنى فاشىستلارچە ۋەھشى ئۇسۇللار بىلەن قىرىپ چاپتى، قامىدى. شۇنىڭغا ئوخشاش ماركسىزىمدىن يۇز ئوگىرىۋالغانلىقىنى مەتبۇئاتتا ئوچۇق ئېلان قىلىپ، ئېيتقات قىلغۇچى شەنجاڭ ياشلىرىنىڭمۇ بۇ يولدىن قايتىپ ئۇنىڭدىن قول ئۈزۈشنى تەلەپ قىلدى. شۇنداقلا سىياسى جەھەتتە كەڭ دائىرىدە تېررورلۇق، ئېقتىسادى جەھەتتە ئوچۇق - ئاشكارا بۇلاڭچىلىق يۈرگۈزۈپ، بۇلاپ تالىغان بايلىغىنى 30 دىن ئارتۇق ماشىنىغا يۈكلەپ شىنجاڭنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە تاشلاپ بېرىپ بوۋىسى جىياڭ جېيشىغا 100 مىڭ سەر ئالتۇن پارا بېرىپ ئۇنىڭ قۇچۇغىغا ئوزىنى ئاتتى. ئاخىردا تەيۋەنگە قاچتى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ چىرىك ھاكىمىيىتى ۋە ئۇنىڭ چىرىك ئەمەلدارلىرىنىڭ قولىغا قالغان شىنجاڭ خەلقى سىياسى جەھەتتە تېخىمۇ قاتتىق، زۇلۇمغا ئىختىسادى جەھەتتە تېخىمۇ كەڭ تالاپ - بۇلاشقا، تۇرمۇشتا تېخىمۇ خورلۇق ۋە كەمستىلىرگە ئۇچرىدى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ شىنجاڭ خەلقى ئۈستىگە سالغان قاتمۇقات زۇلۇمى چېكىدىن ئاشتى. شىنجاڭ خەلقىنىڭ سەۋرى قاچىسىمۇ ئەزەپ - نەپرەت بىلەن تولۇپ تاشتى، بۇنىڭ ئەملى جاۋابى تەرىقىسىدە 44 - يىلى 11 - ئايدا ئىلغا ناھىيىسىدىن باشلىنىپ چاقماق تېزلىكىدە ئىلى، چۇچەك، ئالتاي ۋىلايەتلىرىگە تارقاپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئوچ ۋىلايەت مىللى ئىنقىلابىنى ھەركىتى قوزغالدى. ئوچ ۋىلايەت خەلقى چاقماق تېزلىكىدە ئىنقىلاپ قىلىپ، پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنىڭ كەڭ دائىرىدە قوللىشىغا ئېرىشىپ، ئاقسۇ، قەشقەر، قۇمۇل ۋە ئۇرۇمچى ۋىلايەتلىرىنى ئوز ئىچىگە ئالغان كەڭ دائىرىدىكى ئىنقىلاپ

بورنى جياك جېڭى باشچىلىغىدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى نەنجىڭ ھوكۈمىتىنى زىل - زىلىگە كەلتۈردۈەتتى. ئىچكى ئولكىلەردە جۇڭگو گۈڭچەندائى رەھبەرلىگىدىكى جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىدىن يەۋاتقان زەربە، شىنجاڭدا بولسا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى يەتتى مەركەز قىلغان زۇلۇمغا قارشى قوزغالغان مىليونلىغان خەلقنىڭ قۇراللىق ئىنقىلابى زەربىسى، بۇ ئەكسىيەتچىلەرنى ئويلاۋىراق ئىش قىلىشقا مەجبۇر قىلدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۆزىنىڭ مەشھۇر سىياسەتچىلىرىنىڭ بىرى بولغان جاڭجىڭجۇڭنى شىنجاڭغا چەۋرىپ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھوكۈمىتىگە ئۇرۇشنى توختۇتۇپ، تېنچلىق كېلىشىمى ئىمزالاپ، شىنجاڭ بىرلەشمە ھوكۈمىتى تەشكىل قىلىش تەكلىۋىنى قويۇشقا مەجبۇر بولدى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھوكۈمىتى گومىنداڭنىڭ بۇ تەكلىۋىنى قوبۇل قىلىپ بۇلار بىلەن بولمىغان تېنچلىق كېلىشىمى توغرىسىدىكى سوھبەتكە مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى، رەخمەجان سابىر ھاجىيۇپ ۋە ئۇيغۇلىخەيرى تورە باشچىلىغىدىكى ۋەكىللەر ئومۇمىنى ئۇرۇمچىگە ئەۋەتتى، ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى ئۇزۇن مۇددەتلىك تالاش - تارتىش ۋە سوھبەتلەردىن كېيىن، 46 - يىلى 6 - ئايدا ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا 11 ماددىلىق سىياسى كېلىشىم (بەتىم) ئىمزالاندى. بۇ كېلىشىمگە ئاساسەن شىنجاڭدا ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرى ئاساس قىلىنغان «شىنجاڭ بىرلەشمە ھوكۈمىتى» تەشكىل قىلىنىپ، شىنجاڭ بويىچە ناھىيىلىك ھاكىمىيەت ئورگانلىرى، ناھىيىلىك، ئولكىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى خەلقچىل ئاساسىدا سايلاپ چىقىش ئۇچۇن جايلارغا سايلام گۇرۇپپىلىرى ئېۋەتىلدى. بۇ گۇرۇپپىلارنىڭ بېتەكچىلىگىدە پۈتۈن شىنجاڭدىكى سايلاش - سايلىنىش

ھوقوقىغا ئىگە گىرا ژدانلارنىڭ ھەممىسى ئوخشاشلا سايلامغا قاتنىشىپ ئۆزلىرى ئىشەنگەن ۋە ئىختىيار قىلغان كىشىلىرىنى ھەر دەرىجىلىك ھاكىمىيەت ئورگانلىرى ۋە كېڭەشلەرگە سايلاشقا ئىنتىلگەن بولسىمۇ، ئەمما گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ بۇزغۇنچىلىقى - ئالدامچىلىقى نەتىجىسىدە كوپلىگەن ۋىلايەتلەرنىڭ سايلىمى ياخشى ئوتمىدى. نەتىجىدە 11 ماددىلىق سىياسى بېتىمنىڭ ئىجرا ئىشىمغان دەرىجىدە توسقۇنلۇققا ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراشقا باشلىدى. 47 - يىلى 5 - ئايدا ئۇرۇمچىدە ئېچىلماقچى بولغان ئولكىلىك كېڭەش ئەزالىرىنىڭ شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۈمەت رەئىسلىرىنى سايلاش يىغىنىغا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ توسقۇنلۇق ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلىشى ئارقىسىدا ئېچىلالماي گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ 11 ماددىلىق سىياسى كېلىشىمىنى بۇزۇشى بىلەن ئايانغلاشتى، ئاقىۋەت، مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىغىدىكى ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى، ئولكىلىك كېڭەش ئەزالىرىنىڭ بېتەكچىلىگىدىكى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ كېڭەش ئەزالىرى، تۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئولكىلىك كېڭەش ئەزالىرى ۋە بىر قىسىم ئىلغار كۇچلەر، ئۇرۇمچى ۋە باشقا ھەھەرلەردىن غۇلجىغا كوچۇپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى، بۇ كوچۇش 47 - يىلى 7 - 8 - ئايلاردا بولۇپ مانىاس دەرياسى قايتىدىن چېگرا ھالىتىگە كەلدى.

مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرى باشچىلىغىدىكى ئىنقىلابى ھاكىمىيەت كۈچلىرى ۋە مىللى قوشۇن، 7 ۋىلايەتتىن ئايرىلىپ چىققان ئىلغار كۈچلەر ئىنقىلابى ھاكىمىيەت بازىسى بولغان غۇلجىغا يىغىلىپ قاينام تاشقىنلىق بىلەن ئىش باشلىدى، ئۇچ ۋىلايەت ھاكىمىيىتى

بۇ جەريانداا پۈتۈن ئىشلارنى بىر-لا مەركەزدىن يېتەكچىلىك قىلىدىغان بىرەر تەشكىلاتنىڭ بولۇشىغا تەقەززا قىلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن مەلۇم ۋاقىت تەييارلىق كۆرۈلگەندىن كېيىن مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىغىدا 48 - يىلى 8 - ئايدا «شىنجاڭدا تېچلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى (قىسقارتىپ ئىتتىپاق دېيىلىدۇ)»، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھوكۇمىتىنىڭ مەركىزىي غۇلجا شەھىرىدە قۇرۇلدى، بۇ تەشكىلاتنىڭ بېشىغا «شىنجاڭ» دېگەن بۇ ئاتالغۇنىڭ قويۇلۇشى شىنجاڭنى ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز جۇڭگونىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى قىلىپ ساقلاش، مۇندىن كېيىنكى ئىشلىرىمىزنى بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزنى قوللىغۇچى، بىزنىڭ ھوقۇقىمىزنى قوغدىغۇچى ۋە بىزنىمۇ ئوزى بىلەن تەڭ كورگۈچى ئۇلۇغ جۇڭگو كۆچەنداشلىرىنىڭ رەھبەرلىگىدىن ئەبەدى ئايرىلماسلىقتەك ئۇلۇغ نىشان ئاساسى مەخسەت قىلىنغان بولۇپ، ئۇچ ۋىلايەتنىڭ قۇراللىق كۈچلىرىدىن تارتىپ ئادەتتىكى ئىجتىمائى ئىشلىرىغىچە ئىتتىپاقنىڭ بىرلىككە كەلگەن يېتەكچىلىگىدە ئىش ئېلىپ بېرىلدى. بۇ ئىسىمغا تېچلىق - خەلقچىلىق دېگەن ئاتالغۇنى كىرگۈزۈشتىكى مەخسەت، شىنجاڭدا ھەقىقى دېموكراتىيىنى قەتئى جارى قىلدۇرغاندىلا، تېچلىقنى مۇستەھكەملىگىلى بولىدىغانلىغى كوزدە تۇتۇلغان. ھۇنىڭ ئۈچۈن ئىتتىپاقنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلمىسى ۋە ئاپپاراتلىرىمۇ ھۇنىڭغا لايىقلاپ تەسىس قىلىنغان. ھۇنىڭدەك ئۇنىڭ ۋىلايەت، ناھىيىلىك ۋە يەرلىك تەشكىلاتلىرىمۇ ئارمىيە ئىچى ۋە سىياسى ئورۇنلاردىن تارتىپ ھوكۇمەتنىڭ ئاساسىي قاتلاملىرىغىچە، زاۋۇت، كانلاردىن تارتىپ يېزا - قىشلاق، چارۋا رايونلىرىنىڭ بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرىغىچە ئوزىنىڭ يەرلىك تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇپ، يۇزمىڭلىغان

ئەزا قوبۇل قىلىپ ئۇلارنى بىر مەركەزگە ئۇيۇشتۇرۇپ يېڭى ھايات ئىنقىلاۋى روھ ۋە جۇڭگو كۆچەنداشلىرىنىڭ رەھبەرلىگىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئېلىپ بېرىلىۋاتقان خەلق ئازاتلىق ئۇرۇشىنىڭ خەۋىرىنى ۋە غەلىبىلىرى بىلەن ئوز ئەزالىرىنى، ئارمىيىنى تەربىيىلەپ، شەرقتىن يوربۇاتقان ئازاتلىق تېڭىنىڭ شىنجاڭدىمۇ بالدۇرراق ئېتىشىنى تىت كوز بىلەن كۈتتى. 49 - يىلىنىڭ ئاينغىدا بۇ تاڭمۇ ئاتتى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ھاكىمىيىتى ۋە مىللى ئارمىيىنىڭ ۋەكىللىرى، 7 ۋىلايەتنىڭ ئىلغار كۈچلەرنىڭ ۋەكىللىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنى قاتتىق بېسىم ئاستىغا ئېلىپ، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ قۇدرەتلىك ھوجۇمىغا ماسلىشىپ، گومىنداڭچىلارغا شەرتسىز تەسلىم بولۇشىنى قوبۇل قىلدۇرغان ھالدا جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنى ئۇلۇغ تەنتەنىلەر بىلەن كوتۇۋېلىپ، شىنجاڭنى تېچلىق بىلەن ئازات قىلىشتەك ئۇلۇغ ئىش غەلىبىلىك ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى، ئۇچ ۋىلايەت ھاكىمىيىتىمۇ قۇراللىق قوشۇندىن تارتىپ بارلىق ھاكىمىيەت ئورگانلىرىنى، شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت ۋە شىنجاڭ ھەربىي رايونى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ ئۇنى پۈتۈن بىر گەۋدە قىلدى.

ھۇنىڭدەك ئىتتىپاقمۇ ئوزىنىڭ باش ئورگىنى بولغان ئىتتىپاق باش ئەجرا ئەمىيە ھەيئىتىنى ئۇرۇمچىگە يوتكەپ كېلىپ پۈتۈن شىنجاڭ دائىرىسىدە سابىق شىنجاڭ ئولكىلىك پارتىيە بيۇروسىنىڭ يېتەكچىلىگىدە ئوز پائالىيىتىنى باشلىدى. ئىتتىپاق باش ئەجرا ئەمىيە ھەيئىتى شىنجاڭ بويىچە ئولكىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدىن باشلاپ تاكى ئۇنىڭ يېزىلىق تارماقلىرىغىچە، مەدەنىي - مائارىپ، نەشرىيات ئورگانلىرىدىن

تارتىپ تاكى ئەخمىساتلىرىغىچە ئوتكۈزۈۋېلىپ ئوز تەشكىلىنى قۇردى. ئىتتىپاق ئوز خىزمىتىنى باشلاپ ئانچە ئۇزۇن بولمىخان ۋاقىت ئىچىدىلا بىر قانچە يۈزمىك ئەزا قوبۇل قىلىپ، ئۇلارنى جۇڭگو گۇڭچەندىگى ۋە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئەۋزەللىگى ۋە خىسلىتى ھەققىدە جىددى تەربىيە ئېلىپ بېرىش مەقسىدىدە تەشۋىقات ۋە تەرغىبات ئېلىپ باردى. مۇندىن باشقا ئىتتىپاق ئوزىنىڭ نەشرى ئەپكارى بولغان «ئالغا» گېزىتى ۋە «ئالغا» ژورنالىنى ئارقىلىق پارتىيە سىياسىتىنى ئۇزلۇكسىز تەشۋىق ۋە تەرغىب قىلدى.

ھوكۇمەت ھەر دەرىجىلىك ھاكىمىيەت ئورگانلىرىنى قۇرۇپ، پارتىيىنىڭ ھەر دەرىجىلىك تەشكىللىرىنى جايلارغىچە تەشكىللەپ ئەقتىساتىنى تەرتىپكە سېلىپ جەمىيەتنى نورمال ئوز ئىزىغا سېلىۋالغىچىلىك بولغان ۋەيل ئىچىدە، ئىتتىپاق سابىق ئۇيغۇر مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى باشقۇرۇپ كەلگەن ئون مىڭلىغان مەكتەپ، بىرقانچە يۈزمىڭلىغان ئوقۇغۇچى، جەمىيەتتىكى بارلىق مەدەنى - ماۋارىپ ئورگانلىرى، كۇلۇپلار، خەلق باغچىلىرى، بالىلار باغچىلىرى، داردل ئاجىزلىرى، (ئەگە - چاقسىز قېرى - چۇرى، مەيىپ ۋە تەلەيچىلەرنى يىغىۋېلىپ بېقىش، ئۇلارنى ئوز لايىغىدا كەسىپكە ئۇيۇشتۇرۇش ئورنى)، دارلىتام (يەتتە - يەتتىلەر مەكتىۋى)، بۇغالتىرلىق ۋە سەنئەتچىلەر يېتەكچىلىرى ئۇيۇشمىلىرى قاتارلىق ئورۇنلارنى باشقۇرۇپ ۋە تەمىنلەپ ھوكۇرسىزى قاتارلىق ئورۇنلارنى باشقۇرۇپ ۋە باشقۇرۇش كۇمەتنى ناھايىتى زور ئىقتىسادىي بېسىم ۋە باشقۇرۇش بېسىمىدىن خالى قىلىپ، پارتىيە - ھوكۇمەتكە يېقىندىن ھەمكارلاشتى. مۇندىن باشقا ئامېرىكا جاھانگىرلىگىگە قارشى ئۇرۇپ چاۋھەنگە ياردەم بېرىش ھەركىتىگە پائال ئاۋاز قوشۇپ زور

مىقداردا ئىئانە توپلىدى.

ئىتتىپاق، 1954 - يىلى ئوزىنىڭ تارىخىي بۇرچىنى ئاياغلاشتۇرغۇچىلىك بولغان ئارىلىقتا، ئوز خىزمەتلىرىنى پارتىيە رەھبەرلىگىدە ئۇنۇملۇك ئادا قىلىپ، ئوزىنىڭ ئىلغارلىق رولىنى ئەتراپلىق جارى قىلدۇرۇپ، ئورتا ئازىيە بويىچە مىللى ئۇسلوپ ۋە ئۇيغۇر مىمارچىلىغى(ئوي - ئىمارەت قۇرۇلۇشى) ۋە نەقاشچىلىقنى ئالاھىدە ئەكس ئەتتۇرگەن ئۇرۇمچى نەمىگدىكى مەشھۇر «خەلق تىياتىرى» نىڭ بىناسىنى ئوز خىراجىتىنى ئاساس قىلغان ھالدا مۇكەممەل پۈتتۇرۇپ ۋە تولۇق جاھازلاپ، ھوكۇمەتكە ئوتكەزدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئوزقولىدىكى بارلىق كوچمەس مۇلۇك (ئوي - ئىمارەت) ئىقتىسات ۋە كادىرلىرىنىمۇ ھوكۇمەتكە ئوتكۈزۈپ، ئوزىنىڭ تارىخى ۋەزىپىسىنى ئۇتۇغلۇق تاماملىدى، تەپسىلى بايان ۋە رەقەملىك سانلار ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي تارىخىغا كىرگۈزۈلۈشى مۇمكىن.

1981 - يىلى 3 - ئاينىڭ 23 - كۈنى

ئۇرۇمچى

ماجۇئىيك ۋەقەسىنىڭ باشلىنىشى ۋە ئاخىرلىشىشى

كىرىش سوز

30 - يىللاردا جۇڭگو يەنىلا مىللىتارىستلار پارچە - پارچە ئوز ئالدىغا هوكۇمرانلىق قىلىۋاتقان هالەتتە تۇراتتى، جىياڭ - جېپشى گەرچە شۇ ۋاقىتتىكى مەركەزىي هاكىمىيەتنى تارتىۋالغان بولسىمۇ، شىمالدا جالاڭ زولۇق، يەن شىسەن، پىڭ يۈشياڭلار ئوز ئالدىغا ئىدى، جەنۇپ تەرەپتىمۇ گۇاڭدۇڭ، گۇاڭشى، يۈننەن گورۇھلاردىكى مىللىتارىستلار مەۋجۇت تۇراتتى. بولۇپمۇ غەربىي شىمالدا پىڭيۈيشياڭ قۇماندانلىغىدىكى دولەت ئارمىيىسى ئاساسى جەھەتتىن سۇيۈيەن، نىڭشيا، گەنسۇلاردا هوكۇمرانلىق قىلغاندىن تاشقىرى، گەنسۇ، چىڭخەيدە ئوز - ئارا بېقىنمايدىغان يەرلىك مىللىتارىستلار مەۋجۇت ئىدى. شۇنداق تەرەپتە 1928 - يىلى ياڭ زېڭشىن ئولتۇرۇلگەندىن كېيىن جىن شۇرېن غەربىي - مەمۇرى هوقۇقىنى ئىگىلىدى. شۇ شەيئىڭ قانات قۇيرۇغى تېخى تەڭشىلمىگەن بولسىمۇ، يەنىلا زور دەرىجىدە بولۇنۇش ۋەزىيىتىدە تۇراتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە گەنسۇ، چىڭ خەي، نىڭشيا ئولكىلىرىنىڭ يەر شارايىتى غەربتە بولغىنى، قاتناش قىيىن، مىللەتلەر مۇرەككەپ، خەنزۇ، مۇسۇلمان، زاڭزۇ مىللەتلىرى ئوتتۇرىسىدا تارىختىن بۇيان چوڭقۇر زىددىيەتلەر مەۋجۇت بولۇپ ئىتتىپاق بولالمىغانلىقى ئۈستىگە يەنە يەرلىك

مىللىتارىستلارنىڭ ئوتتۇرىغا زىددىيەت سېلىشى تۇپەيلىي، داڭ م دىگىدەك ئوز - ئارا قىرغىنچىلىق ۋە ئوچمەنلىك مەۋجۇت ئىدى. شۇڭا، غەربىي شىمالدىكى ۋ ئولكە، بولۇپمۇ ئوتتۇرىدىكى گەنسۇ ئولكىسىدە چوڭ - كىچىك مىللىتارىستلارنىڭ ئوز ئالدىغا هوكۇمرانلىق يۈرگۈزۈشى ۋە دەھشەتلىك ئىزىشى ئارقىسىدا يېرى قاقاس، ئادەمى ئاز بۇ رايوندا خەلق هاياتى بالايى - ئاپەتلەر ئىچىدە قالغان ئىدى. نەدە زۇلۇم بولسىدىكەن شۇ يەردە قارشىلىق بولىدۇ، بۇ تارىخىي تەرەققىياتنىڭ مۇقەررەر قانۇنى، چوڭ - كىچىك مىللىتارىستلارنىڭ مەيلى قايسىسى بولسۇن ئېغىزدا «چېگرا رايونلارنى راۋاجلاندۇرۇپ خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلايمىز» دەپ چىرايلىق سوزلىسىمۇ، ئۇلار هاكىمىيەتنى ئىگىلىۋالسىلا، ئوز كۈچىنى - هەربىي كۈچىنى كېڭەيتەتتى. هەربىي كۈچى بولغاندىن كېيىنلا، ئەسكەر ئېلىش، ئاشلىق ئالۋاڭ سېلىش، پۇل توپلاش ئىشلىرىنى قىلىپ خەلقنىڭ مەجبۇرىيىتىنى ئېغىرلىتاتتى، پىڭ يۈيشياڭ غەربىي شىمالدا تۇرغاندىن كېيىن خېلى ئىشلارنى قىلماقچى بولسىمۇ، لېكىن تارىخ چاقنى توسيالماي ئاخىرى مەغلۇپ بولدى، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى هەربىي ئەمەلدار لیۇيۈفىڭ گەنسۇ هاكىمىيىتىگە ئىگە بولۇپ، يەرلىك كۈچلەرنى يوقۇتۇش ئۈچۈن زور دەرىجىدە ئەسكەر كوپەيتىپ، پۇخرالارنىڭ قان - تەرىنى شوراشقا باشلىدى. گەنسۇدىكى هەر قايسى مىللەتلەر تېخىمۇ چوڭقۇر ئازاپ - ئوقۇبەتلەر ئىچىدە قالغانلىقتىن، هەر مىللەت خەلقىنىڭ قارشىلىغىنى قوزغىدى. ماجۇئىيڭ دەل شۇ قارشىلىق كورسۇتۇپ ئوتتۇرىغا چىققانلارنىڭ بىرسى ئىدى. ئۇ، مىللىتارىستلىق نەسەپ «سايىسى» ۋە مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى

زىددىيەتلەردىن پايدىلىنىپ، پۇرسەت كەلسىلا كۇچ توپلاپ، قوزغىلاڭ كوتۇرۇش نامى بىلەن ئامما ئىچىگە سىڭىپ كىرىپ، كۇچ توپلاپ مەلۇم بىر جايىنى ئوز ئالدىغا بولۇۋېلىپ، ئاتاقلىق قەھرىمان بولۇشنى كوزلەيتتى، ماجۇڭيىك قورقماس يۇرەكلىك بولغىنى ئۈچۈن جياڭجىيېشى ئۇنىڭغا 36 - دىۋىزىيىنىڭ سەجاڭلىقىنى بېرىپ، بۇ ئارقىلىق يېڭ يۇيىشيانگنى تارگىنىلەپ پۈتۈن مەملىكەتنى قولغا كەلتۈرۈش مەقسىدىگە يەتمەكچى بولدى، ئەمما ماجۇڭيىنىڭ كۆچى جۇگيۇەن تەرەپكە ئاجىزلىق قىلاتتى، شۇڭا ئۇ شىنجاڭ خەلقىنىڭ جەن شۇرېن ھاكىمىيىتىگە ئارقىلىق چىققان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ شىنجاڭغا كەلدى ۋە سەددىم ئىنىڭ سىرتىدا «مەڭگۈ ئوچمەس» بىر ئىش قىلماقچى بولدى، كېيىن ئۇ، تۇرلۇك چىگىشلەشكەن ئەچكى ۋە تاشقى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، گەرچە ئىدىيىدە ئوزگۈرۈش ھاسىل قىلىپ ھەققىي ئىنقىلاپ يولىغا ماڭماقچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن قول ئاستىدىكىلەرنى بىرلىككە كەلتۈرۈشكە قۇربى يەتمىدى. ھېچقانداق بىر ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقىرالماي، پەقەتلا بىر تارىخى ئەسلىمە قالدۇردى. خالاس، خۇددى قېدىمقىلارنىڭ «چاپسان كەلگەن ئامەت چاپسان توزۇيدۇ» دېگىنىدەك بىر ئىش بولدى. نەتىجىدە ئۇ، يەنىلا مىللىتارىستلىق بولدىن باشقىچە يول تاپالمىدى.

قىسقىغىنە 7 يىل ئىچىدە غەربىي شىمالدىكى 4 ئولكىنى جەڭ مالىمان قىلدى. كوپ تەرەپلىمىلىك مۇقەررەر سەۋەبلەرنىڭ مەۋجۇتلىغى تۈپەيلىدىن ماجۇڭيىنىڭ باش كوتۇرۇپ چىقىشى، بالايى - ئاپەتلەرنىڭ پەيدا بولىشىغا ئاساسىي سەۋەپ ھىسابلىنىدۇ. بىر مەزگىل غەربىي شىمالدىكى مىللەتلەر ئۈنى «گالىسلىك» دەپ ئاتاپ ئاجايىپ قەھرىمان ھىساپلىغان بولسىمۇ،

ئاخىرى ئۇ ھېچقانداق ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقىرالمىدى. ئۇنىڭ تەغدىرىمۇ، باشقا مىللىتارىستلارنىڭ ھالاكەت تەغدىرىدىن باشقىچە بولمىدى. ماجۇڭيىك ئىشلىرىنىڭ باشلىنىشى ۋە ئاقىۋىتىنى خاتىرىلەپ قويۇش، غەربىي شىمالدىكى ئولكىلەردە، بولۇپمۇ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا ئالاھىدە قىممەتكە ئىگە، نەچچە يىلدىن بۇيان گەنسۇ، چىڭخەي، نىڭشا ۋە ئاپتونوم رايونلىرىدا تارىخ ماتېرىياللىرىنى توپلاش جەريانىدا، ماجۇڭيىنىڭ توغرىسىدىكى تارىخى ماتېرىياللار خېلى كوپ ئېلان قىلىندى. مەن بۇ ماقالىنى سىياسى كېڭەش ئورۇنلىرىنىڭ توپلىغان تارىخ ماتېرىياللىرى ۋە باشقا ماجۇڭيىنىڭ توغرىسىدىكى ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىپ يېزىپ چىقتىم. تولۇق بولمىغان جايلىرى بار، بۇ ھەقتە پ ششغىراق مەلۇماتقا ئىگە بولداشلاردىن تولۇقلاپ تۈزۈتۈش بېرىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

(1) ماجۇڭيىنىڭ ئائىلە ئەسەبىي ۋە ئۇنىڭ كېلىپ چىقىشى

ماجۇڭيىنىڭ چۈشەندۈرۈش ئۇچۇن، ئالدى بىلەن گەنسۇ تەۋەسىدىكى بىر قانچە «ما» فامىلىلىكلەرنى سوزلەشكە توغرا كېلىدۇ. كىشىلەر گەنسۇدا 5 «ما» فامىلىلىك بار دىسىمۇ ھەر قايسى ھەر خىل ساناپ بېرەتتى. ئەسلىدە گەنسۇدىكى «ما» فامىلىلىكلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى ماجەنئاۋچىن خانىدانلىغىغا قارشى ئۇرۇپ قولغا كەلتۈرگەن غەلبىسى بىلەن زوزۇڭتاڭغا تەسلىم بولدى. زوزۇڭتاڭ ئۇنىڭغا خېجۇدا ئۇچ چى ئاتاق

قوشۇن تۈزۈشكه يول قويدى. ماجەنئاۋ بۇ قوشۇنغا ئومۇمى باشلىق بولغاندىن تاشقىرى 2 - قوشۇنغا قوشۇمچه باشلىق بولۇپ تەينىلەندى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ماجەنئاۋ چاك ئوردىسىنىڭ بىر قىسىم خۇيزۇ قوشۇنلىرىغا قۇماندانلىق قىلىدىغان ھەربى ئەمەلدارى بولدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ما فامىلىلىكلەر گەنسۇدا ھەربى ھوقۇققا ئىگه بولۇپ، فىئودال ھوكۇمرانلىق مەۋقىسىده تۇرۇپ خەلقنى باستۇردى ۋە ئۇز ئالدىغا يەرلىك ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشكه باشلىدى. ماجەنئاۋدىن باشلاپ گەنسۇدا تەرەپ - تەرەپتىن، «ما» فامىلىلىكلەر باش كوتۇرۇپ چىقتى. ئۇلارنىڭ دەۋرى ۋە ئەجداتلىرىدىن قالغاندا ۋە ئۇلاردىكى كۇچنىڭ چوڭ - كىچىكلىگىگه ئاساسەن كونا 5 «ما» فامىلىلىكلەر ماجەنئاۋنىڭ بالىلىرى مائەنلياڭ، مافۇ - شياڭ، ماچى، مالىن، ماتىڭشياڭلار؛ كېيىنكى كىچىك بەش «ما» فامىلىلىكلەر: ماخۇگبىك، ماخۇگدا، مابۇچىك، مابۇفاڭ، ماجۇگيىڭلاردىن ئىبارەت. ماخۇگبىك بىلەن ماخۇگدا ئىككىسى بىر نەۋرە، مابۇچىڭ بىلەن مابۇفاڭ ئاكا - ئۇكا، ماجۇگيىڭ بولسا، مابۇفاڭغا يېقىن تۇققان ئىدى. ئەمىلىيەتته غەربىي شىمالدا ھەربىگه قاتناشقان ما فامىلىلىكلەر كوپ بولسىمۇ، ئەمما يۇقۇرقى ما فامىلىلىكلەر بىر قەدەر مەشھۇر بولغانلاردۇر. ماجۇگيىڭ ھەممىدىن كېيىنرەك چىققان ھەم كوزگه كۇرۇنگەنلەردىن بىرسى. باشقا «ما» فامىلىلىكلەرنىڭ ھەممىسى ھوكۇمران ھاكىمىيەت تەرەپته تۇردى. ماجۇگيىڭ دەسلەپته مىللىتارىستلار ھاكىمىيىتىگه قارشى تەرەپته تۇردى. بۇ، ماجۇگيىڭنىڭ بىر ئالاھىدىلىگى ئىدى. ماجۇگيىڭنىڭ ئائىلىسى باش-

قىلارغا ئوخشاشلا خېجۇدا تۇراتتى. ئۇنىڭ بوۋىسى مابۇفاڭنىڭ بوۋىسى بىلەن قېرىنداش بولۇپ چىڭ ئوردىسىنىڭ ھەربىي ئەمەلدارى ئىدى. شتەيخۇ «غەربىنى تازىلاش» يۈرۈشى قىلغاندا ئۇنىڭ ئالاھىده ئىناۋىتى بار ئىدى. ماجۇگيىڭنىڭ ئاتىسىمۇ ھەربى ئەمەلدار ئىدى. ماجۇگيىڭ ياش ۋاقتىدىلا چىڭخەيدىكى يۇقۇرى تەبىقىدىكىلەرنىڭ بالىلىرى ئوقۇيدىغان ھەربى مەكتەپته تەربىيىلەندى، بىر ئاز چوڭ بولغاندا، باتالىيون كوماندىرى (يېگجاڭ) بولدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا ماجۇگيىڭ كىچىك ۋاقتىدىن تارتىپلا يۈرەكلىك شوخ بالا بولۇپ، تاشى ئاتسا، يۈزده - يۈز كوزلىگەن بىرىگه تەككۈزۈدىغان ماھارەتنى مەشىق قىلغان ئىدى. 14 ياش ۋاقتىدا بىر نەچچه شوخ ئاغىنىلىرى بىلەن بىرلىكته تاش بىلەن چىنەپ ئېتىپ بىر نەچچه ساقچىنى ئولتۇرۇپ ئۇلارنىڭ قۇرالىنى تارتىۋالغان ئىكەن، دېمەك بۇ كەمدىلا ئۇنىڭدا قانداقتۇر بىر خىل باتۇرلۇق ئىرادىسى بار ئىدى. 17 ياش ۋاقتىدىن باشلاپ، پىك يۈيىڭياڭ، لىيۇيۇفىڭغا قارشى تۇرۇش ھۇتارى ئاستىدا ئەسكەر توپلاپ، ئوزى باشلىق بولۇپ ئۇرۇش قىلغان، شۇڭا كىشىلەر ئۇنىڭغا «گاسىلىڭ» دەپ نام بەرگەن. بۇ چاغلاردا غەربىي شىمالىنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا، «گاسىلىڭنىڭ يېشى كىچىك، گەپ ئاڭلىمايدۇ بۇ ما كىچىك» دەيدىغان ناخشا چىققان. دېمەك «گاسىلىڭ» ئوتتۇرىغا چىقىپ غەربىي شىمالدىكى 4 ئولكىنى خېلى پاراكەندە قىلدى. شۇڭا بۇ يېقىنقى زامان جۇڭگودىكى مىللىتارىستلارنىڭ ئوز - ئارا قالايمىقان ئۇرۇشقان تارىخىدا بىر سەھىپە ئىگەللەپ تۇرماقتا.

(2) ماجۇگيمگنىڭ ئوزگۇرۇشىنىڭ كېلىپ چىقىش سەۋەبى

ماجۇگيمگنىڭ ئىشى 1928 - يىلى « خېلىخاك ۋەقەسى »دىن باشلىنىپ، گەنسۇ، چىگخەي، نىڭشيا، شىنجاڭ ئولكىلىرىدە 7 يىل داۋام قىلدى. دەسلەپتە ئىش قوزغىغانلار ماجۇگيمنىڭ باشچىلىغىدا 7 كىشى ئىدى. بۇ 7 كىشىنىڭ شۇ چاغدىكى قىسقىچە تەجىمائى مۇناسىۋىتىنى توۋەندىكىچە تونۇشتۇرۇپ ئوتىمىز:

ماجۇگيمگ: ئەسلى ئىسمى بويىمگ، گەنسۇ ئولكىسى لىگشيا (خېجۇ) مۇسۇلمان، ئۇنىڭ بوۋىسى ماخەيرۇ، مابۇفاگنىڭ بوۋىسى ماخەييەن بىلەن قېرىنداش ئىدى. ئۇنىڭ ئاتىسى ماباۋ، نىڭخەي ئارمىيىسى ئالتىنچى 11 - باتالىيون كوماندىرى ئىدى. كېيىل سەۋرىدىن ئۇ كىشى خېجۇدا داۋالىنىپ ياتقاندا 17 ياشلىق ماجۇگيمگ ئاتىسىنىڭ ئورنىغا باتالىيون كوماندىرى بولدى. دەمەگ ئۇ ھەربىلەر ئىچىدىن كېلىپ چىققاچقا ئوز ئالدىغا باتۇر بولىدىغان قارا نىيەتلى كىچىگىدىن تارتىپ پەيدا بولغان ئىدى. شىنىڭ ۋەقەسىدىن كېيىن مابۇفاگ بىلەن قۇرساق ئۇرۇشى پەيدا بولغاندا ئىسمىنى جۇگيمگ دەپ ئوزگەرتتى. دەمەگ كىچىگ ۋاقتىدىلا ۋەقە تۇغدۇرۇپ ھەممە يەرنى كېزىپ يۈرگەنلىگى ئۈچۈن غەربىي شىمالدا ئۇنى « گاسىلىگ » دەپ ئاتاپ گادەتلەنگەن.

ماتىگ: مۇسۇلمانچە ئىسمى خۇسەيىن، خېجۇ جاكزىگۇلۇق، نىڭخەي ئارمىيىسى 14 - ئالتىنچى باتالىيونىنىڭ كوماندىرى

رى. ئاتىسىنىڭ ئىسمى ماچاگگوي، نىڭخەي ئارمىيىسىدە پولكوۋنىك بولغان.

مايى: خېجۇلۇق، نىڭخەي ئارمىيىسى 8 - باتالىيون كامانداىرلىقى ئۇغلى، ماجۇگيمگنىڭ جىيەنى.

ماخۇسەن: خېجۇ مۇسۇلمانلىقى ماجۇگيمگنىڭ ئاچىسىنىڭ ئوغلى ئىدى.

ماگۇلبەي: خېجۇلۇق. ماجۇگيمگنىڭ قول ئاستىدا روتا كوماندىرى (لىيەنجاڭ) بولغان.

ماچېڭبو: خېجۇلىۇق ماجۇگيمگنىڭ قىسمىدا ئون بېشى (بەنجاڭ) ئىدى. كىشىلەر ئۇنى چېڭبو بەنجاڭ دەپ ئاتايتتى.

ماەەنبا: خېجۇ، خەنجىياجىلىق.

1912 - يىلى شىگخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، گەنسۇدىكى چوڭ - كىچىك مىللىتارىستلارنىڭ ئوز ئالدىغا ئىدارە قىلىش ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى. بىر - بىرىگە ئىتائەت قىلماي، ھەر قايسى ئوز يېرىدە ئىستىبدادلىق قىلىشقا باشلىدى. بۇ ئىش، قوزغىلاڭ پەيدا بولۇشنىڭ بىر سەۋرى ئىدى. بايان قىلىشقا ئوڭۇلۇق بولسۇن ئۈچۈن شۇ چاغلاردا ئوز ئالدىغا بولۇۋالغان مىللىتارىستلارنى توۋەندىكىچە كورسۇتىمىز:

خۇيزۇلاردىن:

نىڭشا مۇداپىئە ئەلچىسى ماخۇگبىك

نىڭخەي مۇداپىئە ئەلچىسى ماچى

گەنجۇ « » مالىن (ماجىنىڭ ئىنىسى)

لىياگجۇ « » ماتىگ شياگ

خەنزۇلاردىن:

شۇيجۇ مۇداپىئە ئەلچىسى ۋۇتۇگرېن

خەجۇ « » بى جيەنجۇن

لۇغەن جەنۇبي گەنسۇ مۇداپئە ئەلچىسى كۇك فەنجىك، لۇگدۇك (شەرقي گەنسۇ مۇداپئە ئەلچىسى جاك ياۋجيا.)

بۇنىڭدىن باشقا خۇيزۇلاردىن چوڭراق مىللىتارىست مافۇشياك سۇييۇەندە دۇتۇك ئىدى، مافۇشياك گەرچە ئۇزى گەنسۇدا بولمىسىمۇ، ئۇنىڭ «ئابرويى» بولغانلىقتىن يەرلىك لەر ئۇنى ما فامىلىلىكلەرنىڭ باشلىغى دەپ تونۇيتتى.

مۇنداق مىللىتارىستلىق ئەھۋال ئاستىدا، خۇيزۇ - خەنزۇلار ئوز - ئارا دۇشمەنلىك قىلىشاتتى. ھەر قايسى شەھەرلەردىكى خۇيزۇلارمۇ پايدا - زىيانغا قاراپ بىرلىشەتتى، ياكى ئىتتىپاق سىزلىق قىلاتتى. ھەقىقى يوسۇندا بىرلىشالمايتتى. مەيلى خۇيزۇ، خەنزۇ مىللىتارىستلار بولسۇن سىرتتىن كەلگەن كۇچلەرگە بىردەك دۇشمەنلىك كوز بىلەن قارايتتى. باشلىق بولۇپ كەلگەن مىللىتارىست بولسا، يەرلىك كۇچلەرنى ئايرىم ھالدا بىخۇتلاشتۇرۇش ياكى باستورۇپ تاشلاشنى مەقسەت قىلاتتى. شۇ سەۋەپتىن تەبىئى يوسۇندا ئوز - ئارا ئۇرۇش - تالاش قىلىدىغان ۋەزىيەت شەكىللىنەتتى.

بىك يۇيشياك نەنكۇدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن دۇەن چىرۇي ھوكۇمىتى ئۇنى غەربىي شىمال چېگرا مۇداپئە دۇبەنى نامى بىلەن غەربىي شىمالغا يۇزلەندۇردى. بىك يۇيشياك كورۇنۇشتە ئوستۇرۇش، ماھىيەتتە ئەل قىلىش ئۇسۇلىنى قوللانۇپ، مافۇشياگنى غەربىي شىمال چېگرا مۇداپئە جەمىيىتى قۇرۇشقا يوتكەپ ئۇنىڭ قېرىنداشى لى مۇگجۇگنى سۇييۇەننىڭ دۇنۇگلىغا تەينىلىدى. ھەمدە مافۇشياگنى ئالداپ ئۇنىڭ ئوغلى مافىڭدانى لۇيجاگلىقتىن 7 - دىۋىزىيىنىڭ سىجاگلىغا ئوستۇردى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا لىيۇيۇفىڭنى گەنسۇغا مېڭىشقا بۇيرۇق بېرىپ نەڭشيادىن ئوتكەندە ماخۇگبىڭنىڭ قارشى ئېلىپ ئوتكۇزۇشىگە مۇيەسسەر قىلدى. شۇ چاغدىكى چوڭ - كىچىك خەنزۇ مىللىتارىستلار گەنسۇدىكى قۇرۇقلۇق ئارمىيە 1 - دىۋىزىيىنىڭ باشلىغى لى چاگچىڭنى لەنجۇ دەرياسىنىڭ شىمالىدا قارشى ئېلىشقا كوندۇردى. ئەمما ئارىدىن ئۇزۇن ئوتمەيلا لى چاگچىڭنى ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى تۇەنجاڭ باۋيۇشياك يەگجاڭ خۇالەنجۇيلەرنى مېھمانغا چاقىرىپ، ئولكىلىك ھوكۇمەت بىناسىدىكى باغچىدا تەرىك كومۇۋەتتى. بۇ ئەھۋالنى كورگەن خۇاك دېگۇيلەنجۇ گۇەنشەنىدە قوزغىلاك كوتۇرۇپ دولەت ئارمىيىسىگە قارشى چىقتى. خۇاكدېگۇينىڭ ئەسكەرلىرى ئاەتتە مەشىق قىلمايدىغان بوشاك ئەسكەرلەر بولغىنى ئۇچۇن لىيۇيۇفىڭنىڭ قول ئاستىدىكى جاك ۋىشى بىرىگادىسى ئۇلارنى ئۇگايلا تار - مار قىلدى. شۇنىڭ بىلەن لىيۇيۇفىڭ قوشۇنلىرى غەلبىلىك ئىلگىرىلەپ جەنۇبي گەنسۇنى ئىشغال قىلدى. ئۇ يەردىكى مىللىتارىست كوك خەنجىك سىچۇەنگە قېچىپ كەتتى. شەرقي گەنسۇدىكى جاكياۋجيا، مافۇگدا بىلەن دولەت ئارمىيىسىنىڭ بىرلىشىپ زەربە بېرىشى ئاستىدا مەغلۇپ بولۇپ قاچتى. شۇنداق قىلىپ خەنزۇلاردىن چەقان كىچىك مىللىتارىستلار ئاساسى جەھەتتىن تازىلاندى.

دولەت ئارمىيىسى لىيۇيۇفىڭ جەنۇبي گەنسۇنى ئىشغال قىلىپ سىچۇەنگە نەزەر سالدى. ۋە نەيزە ئوچىنى شىنىڭ، لياگجۇ، گەنجۇغا قاراتتى. مالىن خېلى بۇرۇنلا لىيۇيۇفىڭغا قەتئى بۇيسۇنمىدىغانلىقىنى بىلدۇرگەن ئىدى. ماتىگشياك بىلەن ماچىنىڭ پۇزىتسىيىسى سۇس بولدى. شۇگا لىيۇ بىرىنچى

قەدەمدىلا ئەسكى ئورۇندىكى ئەسكەرلەرنى ئوزگەرتىپ دولەت
ئارمىيەسىنىڭ قارمىغىغا ئوتكۈزۈلدى. ماچى قىسىملىرىنى 26 -
دىۋىزىيە، ماتىكشىياڭ قىسىملىرىنى 27 - دىۋىزىيە قىلىپ تۈزدى.
2 - قەدەمدە ماتىكشىياڭدىن ئەپيۇن جەڭىسىدىن تويلانغان
پۇلدىن 40 مىڭ يۈەن قەرز ئالمىز دەپ ئۇنى ئولىكىدىن
ئاجرىتىۋەتتى. 3 - قەدەمدە شىنىڭ ۋە لياڭجۇدىن بىرىدىن
ئاتلىق بىرىگادا ئەسكەرنى يوتكەپ شەنشىگە توپلىدى. ۋەزىيەت
ھۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن نىكشيا، لياڭجۇ تەرەپنى قارشى
تەدبىر قوللۇنۇشقا مەجبۇر قىلدى. شۇڭا بۇ ئىككى تەرەپ
ئوز - ئارا مۇناسىۋەت باغلاپ ماچى ئاكا - ئۇكا ئىككىسى
قۇرئان ئوتۇپ قەسەمىيات قىلىشتى ھەمدە مافۇچىنى لياڭجۇ-
دىكى ماتىكشىياڭغا ئېۋەتىپ بىرلىشىپ بىلەن ئۇيشياڭغا قارشى
ئۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئەمما نىكشيا بىلەن لياڭجۇدىكى
باشلىقلارنىڭ ئىدىيىسى بىردەك بولمىدى. مەسىلەن ماتىكشياڭ
ئادەتتە ئاچكوز، راھەتپەرەست بولغاچقا ئۇرۇش ياكى تىنچلىق
توغرىسىدا مۇقىم تەشەببۇسى يوق ئىدى. ماچى بۇ ئەھۋالدىن
قانتىق قايغۇرۇپ باش - ئايىغىدىن قورقۇپ ئوز ئالدىغا بىردەر
ھەركەت قىلىشقا پېتىنالمىدى. باشقا بىر تەرەپ قارشى ھەركەت
قىلسا ئوزى تاماشە كورۇپ توپلاڭدىن ئۇقاچ ئوغرىلىماقچى
بولدى. ھۇنىڭ بىلەن ماچى شىنىڭدىكى ھەربىلەر ئىچىدە پىڭ-
ئۇيشياڭغا قارشى تەشۋىقات يۈرگۈزدى. 1928 - يىلى ئەتە-
يازدا ماچى بىر قېتىملىق زىيارەتتە ئۇتۇراتقۇلۇق قىلىپ «دولەت
ئارمىيىسى بىزنى ئايرىم - ئايرىم يوق قىلىش چارىسىنى
قوللۇنۇپ، يەرلىك قۇراللىق كۈچلەرنى يوقاتماقچى بولىۋاتىدۇ.

بىز بولساق قېرىندۇق، ياشلارنىڭ ئىچىدە جەڭىرى بار ئوغۇل
بالىلار يوق. ئەگەر بار بولسا ئوتتۇرىغا چىقىپ دولەت ئارمىيە-
سى بىلەن كۈرەش قىلسۇن، ھۇنداق قىلغۇچىغا چوقۇم نۇرغۇن
ئادەم ئەگىشىدۇ. پىڭ ئۇيشياڭ ھازىر غەربىي شىمالدا ئەسكەر
ئېلىۋاتىدۇ. ھەر ناھىيىدىن ئالغان ئەسكىرى 1000 دىن كىشى
ئەمەس، ھەر بىر ئەسكەر ئۇچۇن ئۇخرالار 2 - 3 يۈز يۈەن
پۇل تولەۋاتىدۇ. باج - خىراج ھەمدە بايلاردىن ئىئانە ئېلىۋاتى-
دۇ. ئۇخرالار ھازىر چىش تىرنىغىچە قارشى. بىرەر كىشى باشى
كوتۇرۇپ چىقسا ئۇنىڭغا ھەممىسى ئەگىشىدۇ » دىدى. بۇ سوز
شىنىڭدىكى ياشى ئوقتىسىرلارنى رىغبەتلەندۇرۇدى. بولۇپمۇ
ئاتلىق 11 - باتالىيۇن باشلىغى ماجۇگىيىڭ بىلەن 14 - باتا-
لىيۇن باشلىغى ماتىڭ قاتتىق تەسىرلەندى. چۇنكى بۇلار بىلەن
مابۇفاڭ ئوتتۇرىسىدا خېلى بۇرۇندىنلا زىددىيەت بار ئىدى.
چۇنكى مابۇچىڭ، مابۇفاڭلار ئاتىسىغا يولۇنۇپ قۇرالمىرىنى، ئاتلىرى-
نى خىللىۋالاتتى. ماجۇگىيىڭغا بولسا نەدىكى ئەسكى مىلتىق، ناچار
ئاتلارنى بىرەتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە مابۇفاڭ كوپرەك ئاقساقاللىق
قىلاتتى. قاتتىق قوللۇق قىلىپ قول ئاستىدىكىلەردىن ئېغىر
جىرىمانە ئالاتتى. دەمەك ئىچكى جەھەتتە زىددىيەت بولغانلىق-
تىن ماجۇگىيىڭ ئوز تاغىسىنىڭ بۇيۇنتۇرىغىدىن چىقىپ كېتىشنى
خېلى بۇرۇندىن ئويلاپ كېلەتتى. ھازىر، يۇقۇرقى سوزلەرنى
ئاڭلىغاندىن كېيىن قەتئى نىيەتكە كېلىپ ئاستىرتىن تەل بىرە-
كتۇرۇپ ماتىڭ، ماخۇسەن قاتارلىق 7 كىشى بىلەن شىنىڭنىڭ
جەنۇبىي دەرۋازىسى سىرتىدىكى گادىيەن دېگەن بىر دۇكاندا
مەخپى يىغىن ئېچىپ ئىش باشلىدى. ماجۇگىيىڭ ماچى سوزلە-
گەن سوزلەرنى ئۇلارغا يەتكۈزگەندىن كېيىن: « دولەت ئارمىيە-

سى غەربىي شىمالغا كېلىپ ئوز كۆچمنى ئۇلغايتىش ئۇچۇن ئەسكەر توتتى، پۇل يىغدى. خەلقنىڭ مەجبۇرىيىتى ئېغىرلاشتى، ئەگەر خېجۇدىن ئىش باشلايدىغان بولساق، بىزگە ئەگىشىدىغانلار كوپ، دولەت ئارمىيىسى يەرلىك كۇچلەرنى يوقاتماقچى بولغانلىغى ئۇچۇن شىنىڭ، ليائجۇدىكى ھەربىلەردىن بىزگە قوشۇلىدىغانلىرىمۇ ئاز ئەمەس» دىدى. كوپچىلىك بۇ سوزنى ئاڭلاپ بىرلىككە كەلدى. بىر جۇمە كۇنى شىنىڭدىكى ھەربى مەمۇرى ساھىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى جۇمە نامىزغا كەلگەن پۇرسەتتە ئىش باشلىماقچى بولدى. ماجۇگىيىڭ، مافىڭ قاتارلىق 6 كىشىگە ئات، قۇراللارنى تەييارلاپ تۇرۇشقا مەسلىھەتلىشىپ ئاندىن مەسچىتكە كەلدى. ماجۇگىيىڭ قان سەپرا قىلىپ ئاغرىپ قالىدىم دەپ مەسچىتكە كىرمەي ۋەدىلەشكەن ئادەملەرنىڭ يېنىغا باردى - دە ئاتلىنىپ شەھەردىن چىقتى. ماچى بىلىپ قالسا تېلېگىرام بېرىپ يول ئۇستىدە توساپ ئاۋارە قىلىدۇ دەپ شەرقي يولدىكى سىم تاناپنى كېسىپ تاشلىدى. ئەمەلىيەتتە ماجۇگىيىڭ قاچقاندىن كېيىن ماچى ئاڭلاپ، «ئۇلار قانچىلىك ئىش قىلماقچى، كارىڭلار بولمىسۇن» دىدى. ئاردىدىن نەچچە كۇن ئوتكەندە مەسئۇلىيەتتىن باش قاچۇرۇپ مۇئاۋىن باتالىيۇن كوماندىرى مارۇينى قوغلاشقا ئېۋەتكەن بولدى.

ماجۇگىيىڭ باشلىق 7 كىشى توگە قورغانغا يەتكەندە ساراي ئېچىۋاتقان 4 - 5 كىشى قەسەم بېرىپ قوشۇلدى. ئەتىسى يولغا چىقىپ 200 يول يۇرۇپ ئاندىن ئارام ئالدى. 11 - باتالىيۇن 14 - باتالىيۇندىكى كونا قىسىملارغا چاقىرىق قىلغاندا، روتا كوماندىرى مايىڭبياۋ باشلىق نەچچە ئون

ئادەم كېلىپ قوشۇلدى. ئۇلار داۋاملىق ئىلگىرلەپ سالالىقلارنىڭ ئىمامىلىرىم جامەسىگە بېرىپ پىشمن ناماز ئوقۇۋاتقانلارغا ماجۇگىيىڭ سوز قىلىپ: «دولەت ئارمىيىسى غەربىي شىمالغا كەلگەندىن كېيىن ئەسكەر ئالدى. سىلىق سالدى. پۇخرالارنىڭ مەجبۇرىيىتى ئېغىر، تۇرمۇشى قىيىنلاشتى، شۇڭا مەن كوپچىلىك بىلەن بىرلىشىپ ئۇلارغا قارشى تۇرىمەن. مېنىڭ بۇ ئىشىم ھاكىمىيەت تالىشىش ئۇچۇن ئەمەس، سىلەرگە مەلۇم: شىنىڭدە ئەمىلىم، پۇل - مىلىمۇ بار. ئەگەر سىلەر دولەت ئارمىيىسىگە ئەسكەر بولۇشنى خالىمىساڭلار ياكى ئالۇاڭ تولەشنى خالىمىساڭلا، بىز بىلەن بىرلىشىپ ئۇلارغا قارشى تۇرۇڭلار!» دىدى. بۇ يەردە يەنە بىر مۇنچە ئادەم قوشۇلدى. ئۇلار ئىلگىرلەپ شۇنخۇاغا يەتكەندە ئادەم بەلگىلەپ شەھەر دەرۋازىسىغا پوست قويۇپ، يامۇلنى ئاختۇرۇپ، 8 مىڭ سەر پۇل تاپتى، شۇ يەرنىڭ ئامبىلى ئولۇك ساندۇغىغا مۇكۇۋلىپ ئامان قالدى. ساقچى ئەتىرىتىنى قۇرالسىزلاندۇردى. قاماقتىكىلەرنى بوشاتتى. قاماقتىن بوشانغانلاردىن بىر مۇنچە ياشلار ماجۇگىيىڭغا قوشۇلدى. يەنە ئادەم ئېۋەتىپ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ھەربىلەر بىلەن ئالاقە باغلىدى. مايىڭبياۋ، ماگول-بەيلەرنى 500 سەردىن پۇل بىلەن قۇرال سېتىۋېلىش ئۇچۇن خېجۇغا ئېۋەتتى، شۇ چاغدا دولەت ئارمىيىسى شۇنخۇا ناھىيىسىدە يېڭى تۇتقان ئەسكەرلەرنى قۇراللاندۇرۇش ئۇچۇن قۇرال - ياراق ئېۋەتمەكچى بولغان ئىدى. بۇ خەۋەرنى ماگۇلبەي ئاڭلاپ كېچىلەپ مېڭىپ ماجۇگىيىڭغا يەتكۇزدى. ماجۇگىيىڭ ئادەم تەيىنلەپ مەزكور قۇراللارنى غىنىمەت ئالدى. شۇنىڭ بىلەن ماجۇگىيىڭنىڭ كۇچى بارغانسېرى ئاشتى. ئۇلار خېجوغا يېتىپ بارغىچە

يولدا: «ئەمەلدارنى ئولتۇرۇپ، بايلارنى بۇلايمىز، كەمبىغەللىك بىر قىلمىغا تەگمەيمىز» دەپ ناخشا ئەيتىپ بىر تەرەپتىن خەلقىمىك مايىللىغىنى ئوزدىگە تارتسا، يەنە بىر تەرەپتىن چوقۇم غەلىبە قازىنىدىغانلىغىنى ئىپادىلىدى.

(3) خېجۇغا 3 قېتىم ھۇجۇم قىلىپ مەغلۇپ بۇلۇشى

1928 - يىلى دېخانلار كالىندارى بويىچە 3 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ماجۇگىيىك ئوز قىسمىلىرىنى باشلاپ خېجۇ، خەنجاجى، خەنتۇسى يامۇلغا چۈشۈپ ھۇ يەردىكى پومىششكلارنىڭ ياۋاش ۋاسەن، يىگۈاسەن، داپۇزۇي قاتارلىق جايلارغا ئورۇنلاشتۇرغان مۇداپىلىرىنى بۇزۇپ قۇرالىرنى غەنىمەت ئالدى. بۇ چاغدا يەنە بىر مۇنچە كىشىلەر كېلىپ قوشۇلدى. بۇنىڭدىن سەل بۇرۇن نىگىشيادىكى مىللىتاريست ماخۇگدانىڭ يۇرتىغا قايتقان بىر باتالىيون ئەسكەرلىرى كېلىپ ئوز قۇرالىرىنى ساقلاپ بېرىش ئۈچۈن ماخۇگدانىڭ ئاپىسىغا تاپشۇرغان ئىدى. ماجۇگىيىك كېلىپ ماخۇگدانىڭ ئاپىسىدىن مەزكور قۇرالارنى تاپشۇرۇۋالدى. ئاندىن خەنزۇ- خۇيزۇلارنى توپلاپ بىر قېتىملىق يەغىن ئېچىپ دولەت ئارمىيىسىگە قارشى تۇرۇپ گەنسۇ چېگرىسىدىن قوغلاپ چىقىرىش توغرىسىدا تەشۋىق قىلدى. بۇ قوشۇن ھوكۇمەت قوللىدىكى مىلتىق- ياراق، ئات- ئېچىر قاتارلىق نەرسىلەرنى ئالغاندىن باشقا پۈخرالارنىڭ بىر قىلىق نەرسىسىگە تەگمەيدىغانلىغىنى ئېلان قىلدى. «خەنزۇ- خۇيزۇ پۈخرالارغا

تەگمەيمىز، دولەت ئارمىيىسىنىڭ ئەمەلدارلىرىنى بىرىنمۇ قويمايمىز» دەيدىغان شۇئار ئاستىدا خەنزۇ- خۇيزۇ پۈخرالار ئىتتىپاقلىشىپ دولەت ئارمىيىسىگە قارشى تۇردى. بۇ شۇئارنىڭ تەسىرىدە ئەتراپتىكى ئۇرۇق- تۇققان، ئەل- ئاغىنىلەرمۇ قوراللىرىنى كوتۇرۇپ كېلىپ قوشۇلدى. خەنزۇ پۈخرالاردىنمۇ نۇرغۇن كىشىلەر قوشۇلدى. بۇ شۇئار تارقالغاندىن كېيىن، قورقۇنچاق خەنزۇلار شەھەر ئىچىگە قاچتى. قورقمايدىغانلىرى بىربىرىگە: «بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭ مۇسۇلمانلارنىڭ بۇزۇلغانلىغى بولماستىن، گا سىلىڭنىڭ دولەت ئارمىيىسىگە قارشى كوتەرگەن ئىسيانى ئىكەن» دەپ ئوز- ئارا تەشۋىق قىلىشتى. شۇڭا خەنزۇ- خۇيزۇ ئارىلاشى ئولتۇراقلاشقان جايلاردا ئوز- ئارا قورقۇشماستىن تېخىمۇ دوستلۇشۇپ شەھەر ئىچىگە قېچىش ھادىسىلىرى كورۈلمىدى.

ماجۇگىيىك خېجۇدا ئىش باشلىدى. بۇ يەردە ئېغىر جاپا تارتتى، شۇنداقلا پۈتۈن غەربىي شىمالغا تەسىر كورسەتتى. تارىختا زو زۇگتاڭ غەربىي شىمالغا يۈرۈش قىلغانىدىمۇ خېجۇدا ئۇرۇش بولغان ئىدى. شۇڭا بىز خېجۇنىڭ ئەھۋالىدىن قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئوتىمىز:

خېجۇ (لەگشيا) شەرقىي گەنسۇدىكى سودا- تىجارەت، قول سانائىتى گۈللەنگەن، نەچچە مىڭ ئويلۇق خەنزۇلار جايلاشقان چوڭ شەھەر. نەنگۇەن تەرەپلىرىدە ئون مىڭدىن ئارتۇق ئائىلىلىك خۇيزۇلار ئولتۇراقلاشقان بولۇپ قانچىلىغان مەسچىت ۋە جامەلەر بار. دىنىي- ئېتىقات كۇچلۇك ئىدى. خۇيزۇلار بۇ شەھەرنى «كىچىك مەككە» دەپ ئاتايتتى. زو زۇگتاڭ غەربىنى بويسۇندۇرغاندىن كېيىن مەنچىك فىودال ھوكۇمرانلىغىنىڭ «پار-

چىلاپ ئىدارە قىلىش» سىياسىتى ئاستىدا، خەنزۇ- خۇيزۇلار ئوتتۇرىسىدا ئوچمەنلىك كۈچەيگەن ئىدى. ئادەتتىكى چاغلاردا گويا ھېچ ئىش يوقتەك بولسىمۇ، ئۇرۇش پەيدا بولسىلا مىللى قىرغىنچىلىق ھەكىلىنەتتى. بۇ چاغدا خېجۇدا لېۋىيۇفىنىڭ ئە- شەنچىلىك ئادىمى جاۋشىپى تۇراتتى. بۇ ئادەم ئەسلىدە يىڭ يۈيشىياڭنىڭ ئادىمى بولۇپ، بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن مىللى ئىشلارغا ئانچە ئېتىۋار قىلمىدى. توغرى بىر مىللى سىياسەتمۇ يۈرگۈزمىدى. بۇلار مىللىتارىستلىق يولى بىلەن قۇرالىق بويە- سۇندۇرۇشقا تايانىدى. ئۇلارنىڭ: «دولەت ئارمىيىسى خەلقنى ھەقمۇ سۆيىدۇ» دېگىنى ئېغىزدىكىلا سوز ئىدى. ماجۇڭيىنىڭ بۇ يەرگە كېلىشتىن سەل بۇرۇن خېجۇنىڭ چەنۇبىي يېزىلىرىدا يېڭى- كونا دىنىي مەزھەپلەرنىڭ ئوز ئارا تالاش- تارتىشى پەيدا بو- لۇپ قان توكۈلۈش ئىشلىرى چىققان ئىدى. جاۋشىپى بۇ ۋە- قەنىڭ نېمىلىكىنى، كىمنىڭ ھەق، كىمنىڭ ناھەقلىقىنى سۈ- رۈشتۈرمەيلا، بىر قانچە باشلىقلارنى قولغا ئېلىپ خەلقنى باس- تۇرىدى. بۇ ئەھۋالنى لېۋىيۇفىڭغا دوكلات قىلغاندا لېۋ جاۋاپ بېرىپ: «ياخشى قىلىپسەن. بۇ خەلق 30 يىلدا بىر كېچىك تو- پىلاڭ، 60 يىلدا بىر چوڭ توپىلاڭ قىلىدىغان خەلق. بۇ قېتىم مەن ئۇلارنى 300 يىلدىمۇ، 600 يىلدىمۇ توپىلاڭ چىقىرالمايە- دىغاى قىلمۇيتىمەن» دېدى. بۇ سوز جاۋشىپىغا باشلىقلارنى قولغا ئېلىپ قىرغىنچىلىق قىلىشقا رىغبەتلەندۈرۈپ بەرگەن يوليۇرۇق بولدى. ھۆكۈمەزھەپ تالىشىۋاتقان خەلق ئىچكى زىددىيەتلە- رىنى يەغمىتۇرۇپ بىرلىشىپ خېجۇغا ھۇجۇم قىلىدىغان بولدى. بۇ ئىش ماجۇڭيىنىڭ خېجۇغا ھۇجۇم قىلىشقا پايدىلىق شەرت- ھارايىت بولغان ئىدى.

ماجۇڭيىنىڭ خەنجاڭدا بىر مۇنچە ھەركەت قىلغاندىن كېيىن سەنغاگۈەنگە يوتكەلدى. بۇ باسقۇچتا ماجۇڭيىنىڭ ھەربى مەق- سىدى تېخى ئايدىڭلاشمىغان، پەقەت يەتتىگەن، بولۇپمۇ قاۋۇل ھەربى ئادەملارىكەم ئىدى. توپلانغان كىشىلەر ئادەتتىكى ھۆ- كۈمالار بولۇپ ئېقىپ يۈرۈيدىغان پارتىزان خاراكتېرلىق بول- ماچقا، ئۇچۇق- ئاشكارا ھەركەت پروگراممىسىنى ئوتتۇرىغا قويە- ملى بولمايتتى. دەسلەۋىدە ئوزلىرىنى «قۇرالىق كۈچلەر» دەپ ئاتىدى. كېيىن «قارا يولۇاسلار» دەپ ئاتىدى. ماجۇڭيىنىڭ ئوزىنى «سىلىك» دەپ ئېلان قىلدى. ماتىك ئورۇنباسارىبولدى. ئوزلىرىگە بايراق بەلگىلىدى ۋە ئىجراچى مۇئەسسىسە ئەتراپ- كىللەپ ھەر قايسى يول- ئېغىزلارغا قاراۋۇل قويدى. دەسلەك ماجۇڭيىنىڭ ھەربى- سەنئەت ئۇگەنگەن قاۋۇل ئادەملەر بولۇپ دەسلەكىي ئۇنىڭ خېلى چوڭ مەقسىدى بارلىقىنى ئېڭەراپ قىلىد- شەمەز كېرەك. ماجۇڭيىنىڭ ئەسكەرلەرگە تەرتىپ- ئىنتىزام ئېلان قىلدى، ھەربى قىسىمغا قاتنىشىمىغانلارنىڭ مىڭگەدەك ئات- ئېچىرى بولسا ئوز ئىگىسىنىڭ رازىلىقى بىلەن ئارىيەت ئېلىپ ئىشلە- تىش، ئاشلىقنى باي ئائىلىلەردىن ئوتنە ئېلىش؛ خۇيزۇ- خەنزۇ يۇخىرالارنىڭ مال- مۈلكىنى بۇلىماسلىق، ئادەم ئوللتۇرمەسلىك؛ ئەگەر خۇيزۇ يۇخىرالاردىن بىرنى ئولتۇرۇپ قويسا، جانغا- جان تولەش؛ ئەگەر خەنزۇلاردىن بىرنى ئولتۇرۇپ قويسا بىر جانغا ئىككى جان تولەش دەپ ھەربى ئىنتىزام ئورناتتى. ئۇ چاغ- لاردا ئۇمىڭگۈەن، گويشۇگۈەن تەرەپلەردە ئولتۇراقلاشقان خەنز- زۇلار ھىزاگدىن ئاشلىق ئەكىلىپ يەيتتى ۋە ھۇ تەرەپلەرگە كونۇنۇپ كېتەتتى. قاراۋۇللار بۇ ئەھۋالنى مەلۇم قىلغاندا ما- جۇڭيىنىڭ «ئوساگلار» دېدى. بۇنىڭ قورقۇنچاق خەنزۇلار ئۈياق-

بۇياقتا ئوز مەيلىچە كوچىتى. قاراۋۇللار بىر كۈنى خەنزۇ پۇخـ
رالارنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلغان ما شېرىپ ئىسىملىك بىر خۇيـ
زۇنى تـۇتـۇپ كـەلتۈرگـەندە دەرھال سـازايى قـىلدۇردى.
ماجۇگىيىڭ خەنزۇ- خۇيزۇ خەلقلىرى بىرلەشكەندىلا كۈچلۈك ئۇل
غايتقىلى بولمىدىغانلىغىنى چۈشۈنەلمىتى. ئۇنىڭ ئېلان قىلغان تەر-
تىپ - ئىنتىزاملىرىنىڭ خاسىيىتى بىلەن ئەسكەر سانى ئاز بول-
غان دەسلەپكى باسقۇچلاردىلا، بىر قـەدەر ياخشى نەتـىجىلەرگە
ئېرىشتى. ھەربىي قىسىملىرىمۇ ئوڭايلا كوزگە كورۈندى.

ماجۇگىيىڭ سەنئاگۈەندە قىسىملارنى رەتلەپ تەرتىپ ئىنـ
تىزام ئورناتقاندىن كېيىن ئادەم سانى 7 - 8 يۈزگە يېتـىپ قال-
دى. بىرىنچى قەدەمدە لەنجۇغـا ھۇجۇم قىلىشـنى پىلانلىدى.
ماجۇگىيىڭ 7 كىشىلىك گۇروھ بىلەن قاچقاندا قوغلاشقا چىققان
ھارويى ماجۇگىيىڭ بىلەن بىرلىشىدىغانلىغىنى خەۋەر قىلدى. ما-
جۇگىيىڭ دەرھال قوبۇل قىلىپ ئوز قىسىملىرىدىن ئورۇن بەردى.
ئىككى ۋۇجىيالياڭغا كېلىپ خېجۇدا تۈرۈشلۇق غەربىي ئارمىيىسى
70 - بىرىگادا باشلىغى ماچۇەنچى بىلەن ئۇرۇش قىلدى. شۇ
چاغدا خېجۇدا تۈرۈۋاتقان قىسىملار دولەت ئارمىيىسى ئىۋەتكەن
چاۋشىپى قىسىملىرىدىن تاشقىرى لياڭجۇدىكى ماتـىگشياڭنىڭ
27 - دىۋىزىيە 79 - بىرىگادىسىنىڭ بىر ئالقى ئەسكەر پولكى
ۋە بىر پىيادە ئەسكەر پولكى بار ئىدى. بىرىگادا باشلىغى
ئەسلىدە ماتىگشياڭنىڭ تاغىسى ماگۇلياڭ دېگەن كىشى بولۇپ،
شۇ ئەتىيازلىغى كېسەل سەۋەبى بىلەن ئولۇپ كېتىپ ئۇنىڭ
ئورنىغا ماچۇەنچى لۇيچاڭ بولغان ئىدى. ماتـىگشياڭنىڭ ئۇ-
رۇش ۋە تېچلىق توغرىسىدا ھېچقانداق تۇراقلىق تەشەببۇسى

بولمىسىمۇ، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى باتالىيون كوماندىرى چاڭ
شۇبچەن قاتارلىقلار تېچلىقنى تەشەببۇس قىلىپ دولەت ئارمە-
يىسىدىن ئايرىلىشنى خالىمايتتى. ماجۇگىيىڭ بۇزۇلغاندىن كېيىن
ماچۇەنچى ئوزىنى مەلۇم قىلىپ ئىسيانچىلارنى تازىلايمەن دەپ
ئوتتۇرىغا چىقتى، يول بويى ئېلان چاپلاپ: ئىسيانچىلارنى بىر
ھۇجۇم بىلەنلا تازىلايمەن، پۇخرالار ئوز كەسپى بىلەن خاتىر-
جەم شۇغۇللانسۇن دەپ جار سالدى. ئوزى بىر باتالىيون ئاد-
لىق ئەسكەر ۋە بىر روتا پىيادە ئەسكەر باشلاپ ماجۇگىيىڭ
ئوغرىلىرىنى باغلايدىغان يۇزلىگەن ئاغامچا ئېلىپ داۋراڭ قىل-
دى. نەتىجىدە ئىككى تەرەپ ئوچرۇشۇپ ئۇرۇش قىلدى. بۇ
ئۇرۇشتا مۇئاۋىن سىلىڭ ماتىڭ ئون نەچچە ئادەمى بىلەن ئول-
گەن بولسىمۇ، ئۇلار ئوز ئارا «سالام» قىلىشىپ ھەممىمىز بىر
مۇسۇلمان . بىر- بىرىمىزگە ئوق ئاتماسلىغىمىز كېرەك دېيىشىپ،
نەتىجىدە ماچۇەنچىنىڭ بارلىق ئەسكەرلىرى ئوزگۇرۇش ياساپ
ماجۇگىيىڭ تەرەپكە ئوتتى. ماچۇەنچى ئامال قىلالماي نەچچە
ئادەمى بىلەن قېچىپ قۇتۇلدى. غەرپ ئارمىيىسىدە ھەربى باش-
لىقلار بىلەن باشلىقلار، باشلىقلار بىلەن ئەسكەرلەر ئوتتۇرىسىدا
زىددىيەت بەك ئېغىر ئىدى. چۈنكى باشلىقلار ئەسكەرلەرنىڭ
تەمىناتىنى قاتتىق قىسىپ قويۇاتتى. ماجۇگىيىڭ بۇنداق بولۇشنى
ئالدىن مولچەرلىگەن بولغاچقا، ياخشى ئونۇملەر ھاسىل قىلالىدى.
ماچۇەنچى قېچىپ خېجۇغا بارغاندا جاۋشىپى ئۇنىڭ قېچىپكەل-
گەن ئەھۋالىنى بىلىپ ياخشى مۇئامىلە قىلىدى. ھەر ئىككى
تەرەپكە ياخشى بولالمىغان ماچۇەنچى قول ئاستىدىكى يەنە بىر
باتالىيون ئاتلىق ئەسكەرنى باشلاپ داخېجياۋغا قېچىپ بېرىپ
ھەربى كۇچ تەشكىللەپ ئوز يۇرتىنى قوغداپ ياتتى. ئاردىدىن

ئۇزاق ئوتمەي ماجۇڭيىنك ماپىشيەن لۇيجاڭنى ئېۋەتىپ ئۇنى ئوت-
تۇرىدىن كوتۇرۈۋەتتى، ماچۇەنچىنىڭ بىر باتالىيون ئاتلىق ئەس-
كىرى تەسلىم بولۇپ ماجۇڭيىڭغا ئەل بولدى. ماچۇەنچى ھېچ
ئامال قىلالماي ماتىڭشياڭغا قاراشلىق ئىككى بىناغا ۋە ئۇنىڭ
ئەسكىلاتىدا ساقلانغان ئوق-دورىلارغا ئوت قويۇپ يۈگدىڭقارا-
قىلىق قېچىپ لەنجۇغا بارغاندا لىيۇيۇفىڭ ئۇنى يېرىم يول قا-
مىدى. نۇرغۇن پۇل - مالىمىنى قاقتى- سوقتى قىلغاندىن كېيىن
ئاندىن قويۇۋەتتى.

خېبېيۇنى ئۇزۇنجى قېتىم مۇھاسىرىدىگە ئېلىشى

ماجۇڭيىنك ۋۇجيالياڭدا غەرپ ئارمىيىسى بىلەن ئۇرۇشۇپ
گەرچە غەلبە قازانغان بولسىمۇ، ئەمما مۇئاۋىن سىلىك ماتىك
باشلىق ئون نەچچە ئادەمنى چېقىم قارتقانغا ئىنتايىن غەزەپلە-
نىپ ئالدى بىلەن جاۋشېنى يوقۇتۇۋېتىش توغرىسىدا تە-
لەپ قىلىشتى. ماجۇڭيىنك 2 - قېتىم سەنفاگۇەنگە قايتىپكەلگەندە
ھەر تەرەپتىن بولۇپ 4 - 5 مىڭ ئادەم توپلانغان ئىدى. بۇ
يەردە ئەسكەرنى قايتىدىن رەتلەپ 1 - بوردىغادىغا يۆتكىيالمەڭ-
نى لۇيجاڭ قىلىپ بەلگىلىدى. ھەربىر بوردىغاددا ئۈچ پولك
تەسىس قىلدى. غەرپ ئارمىيىسىدىن كېلىپ قوشۇلغان يىڭجاڭ،
لىيەنجاڭلارنى پولك كوماندىرلىغا ئوستۇردى. خەنجىنلۇ (ئىس-
مار) ئوستۇرۇلگەنلەردىن بەوسى ئىدى. ھەربىر پولكتا ئۈچ با-
تالىيون بولدى. خەنزۇ ھەربىي باشلىقلارنىمۇ مەسىلەن لىچېڭ-
لىننى پولك كوماندىرى قىلىپ سەپلەپ پايدىلاندى. قوشۇنغاتات
قويۇپ ئىلگىرىكى «قارا يولۇاس» نامىنى ئۈزگەرتىپ «غەربىي-

شىمال چېگرا مۇداپىە بىرلەشمە قوشۇنى» دەپ ئاتىدى. رەتكە
سېلىش بىر تەرەپ بولغاندىن كېيىن گېلان چىقىرىپ: «دولەت
ئارمىيىسى گەنسۇغا كىرگەندىن كېيىن ئەسكەر گېلىپ سېلىق سې-
لىپ خەلقنى ئەزدى. بۇ سەۋەبتىن خەلقنىڭ غەزىۋى ئورلەپ،
سەۋرى قىلالمايدىغان دەرىجىگە يەتتى، قوشۇنسىزنى ئۇلغايتىپ،
دولەت ئارمىيىسى بىلەن قاتتىق ئېلىشىشقىچە دەردىسىز چىقمايـ
دۇ، خەنزۇ- خۇيزۇلارغا بىرەك مۇئامىلە قىلىنىدۇ، پۇخرالار
خاتىرجەم ئوز كەسپىنى قىلسۇن. ئارمىيىسىزنىڭ نامى بىرلەشمە
ئارمىيە بولغاچقا ئىنتىزام چىڭ بولۇشى كېرەك. خەنزۇ- خۇيـ
زۇلار بىرەك ھىمايە قىلىشى لازىم. ھەر قانداق كىشى ئوز
مەپلىچە بىر- بىرسىنى بوزەك تاپالمايدىغى كېرەك. بىزنىڭ تەك-
شۈرگۈچى قىسىملىرىمىز ھەر قانداق جايدا تەكشۈرۈش يۈرگۈ-
زۈدۇ. (بۇيىرۇقتا كىمدە - كىم خىلاپلىق قىلساقاتتىق چارە كو-
رۈلىدۇ. ماڭا تەۋە ھەر قانداق قىسىملار قاتتىق ئەمەل قىلىشى
لازىم) دەپ جاكالىدى. بۇ قېتىم تەرتىپكە سېلىنغاندىن كېيىن
قىسىملاردا چوڭ باشخىلىنىش بولدى. لابولىنىي مۇداپىە قىلە-
ۋاتقان قىسىملار شىزاڭلىقلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ قورۇلدىن
ئوتۈپ دۈشمەن ئارقا سېپىنى پاراكەندە قىلغاندىن تاشقىرى
ئەنجىياجىدا ئارقا سەپ سىلىگىۋىسىنى تەشكىل قىلىپ كىشىلەر
«سەندارىن» دەپ ئاتايدىغان بىر كىشىنى سىلىگىلىتقا تەيىنلەپ
ئاشلىق ۋە ئوق- دورا يەتكۈزۈپ بېرىشكە مەسئۇل قىلدى.
3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ماجۇڭيىنك ئوز قىسىملىرىنى باشلاپ
كېلىپ خېبېيۇنى مۇھاسىرىگە گېلىپ جاۋشېنى بىلەن ئۇرۇش قىلدى.
بۇ چاغدا گەتراپتىكى خەنزۇلارمۇ ماجۇڭيىنك قىسىملىرىغا ئوتۇن،
سۇ توشۇپ يارىدەم قىلغاندىن تاشقىرى يەنە ئاكوپ كولاش-

لىرىغا ھەمكارلاشتى. دىمەك شۇ چاغدا خەنزۇ- خۇيزۇ خەلقلىرى ماجۇگىيەگغا ئۇمىت باغلاپ يارەملەشكەن ئىدى.

خېجۇنى مۇداپىە قىلىۋاتقان جاۋشىپىنىڭ كۇچى ئانچە كوپ ئەمەس ئىدى. 3 پىيادە باتالىيون. ئەسكىرى بولۇپ ئومۇمىي سانى 1200 دىن ئاشمايتتى. ئۇلار مۇداپىە خەندەكلىرى قېزىپ ياغاچ بىلەن يېپىپ قۇم خالتىلىرى تىزغان ئىدى. ماجۇگىيىڭ قىسمىلىرىدا ئېغىر قۇراللار يوق. شەھەر توسالغۇسىنى بۇزۇش ئىقتىدارىغا ئىگە ئەمەس ئىدى. 1 - قېتىملىق ھۇجۇمدا ماجۇگىيىڭ ئەسكەرلىرى 5 مىڭغا يېتەتتى. غەرپ ئارمىيىسىدىن كېلىپ قوشۇلغان پىيادە، ئاتلىق بولۇپ 6 باتالىيون، شىنجىڭدىن كېلىپ قوشۇلغان مارويىنىڭ بىر باتالىيون ئاتلىق ئەسكىرى، كوك ئاتلىق، قارا ئاتلىق باتالىيونلىرى باربولسىمۇ، بىراق ئوق يېتەرلىك بولمىغانلىقتىن ئوت كۇچى ئاجىز ئىدى. يەنە ئەسكەرلەر ئارىسىدا ئوق ئوغرىلاپ ساتىدىغان ئادەملەر بار ئىدى. مۇنداق ئەھۋالدا شەھەرنى ھۇجۇم قىلىپ ئېلىش ئەمەس، بەلكى شەھەرنى مۇھاسىرىگە ئېلىش ئۇرۇشى قىلىشقا تىوغرى كەلدى. شەھەرنى ئۇزۇن ۋاقىت مۇھاسىرە قىلغان بولسىمۇ يەنىلا ئالالمىدى.

ماجۇگىيىڭ تەرتىپ ئىنتىزامىنى تۇزۇپ، ئەسكەرلەرنىڭ كەيپىياتىنى ربغبەتلەندۇرۇش ئۈچۈن، قۇماندانلىقىغا بويسۇنماي ئوز مەيلىچە ئەسكەر تارتىپ ئىش كورگەن ئالدىنقى سەپ تۇەنجاگلىرىدىن ماچاگلۇنى ۋە جاۋشىپى بىلەن شەخسى ئالاقە باغلاپ ھەربىي ئاخبارات بەرگەن ماگاۋۇلارنى سىلىگبۇ شىتاۋى ئالدىدا سازايى قىلدى. شەھەرنى ئېلىشتا كۇچ چىقارغانلارنى خەي، پايپاق، يىمەك - ئىچمەكلەر بىلەن مۇكاپاتلىدى. 4 - ئايىنىڭ 5 - كۇنىگە كەلگەندە لىيۇيۇفىڭ باسمىچىلارنى تازىلاش

سىلىگى دەيجىگيۇ قۇماندانلىغىدا 25 - دىۋىزىيەسىنى ئېۋەتتى، يەنە جاۋشىپى قىسمىلىرىدىن ماگاۋىن سىلىڭ ماگۇروك قۇماندانلىغىدا پىيادە ئەسكەرلەر 1 - باتالىيونىنى يارەمگە ئېۋەتتى. ماجۇگىيىڭ بۇ خەۋەرنى ئاگلاپ قىسمىلىرىنى باشلاپ، نەنياگيو، گاۋزىگۇلاردا توساپ زەربە بەردى. ئۇرۇش ئىنتايىن قانتىق بولدى. سىلىڭ دەيجىگيۇي گەرچە يارىلانغان بولسىمۇ ئوت كۇچى كۇچلۇك بولغاچقا، ماجۇگىيىڭ بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىنىپ خەنجياجىغا كېلىپ ئارام ئېلىش، ئەسكەر رەتلەش بىلەن شوغۇللاندى.

دولەت ئارمىيىسى باسمىچىلارنى تازىلاش قىسمىلىرىنى ئېۋەتكەندىن تاشقىرى يەنە سەنمۇجاڭ يۇيجياپى باشچىلىغىدىكى سىياسى ھەيئەت تەشكىللەپ لاشىجۇن، ماگولى قاتارلىقلارنى ھەيئەت ئەزاسى قىلغان تەشۋىقات دۇيى ئېۋەتتى. بۇلار ماجۇگىيىڭ قىسمىلىرىغا تەشۋىقات خىزمىتى ئېلىپ چىلاپ تاشلاشقا ئۇرۇندى. بۇ ھەيئەت ئوز خىزمىتىنى ئوگۇشلۇق قىلىش ئۈچۈن 25 - دىۋىزىيىنىڭ خىلالانغان بىر باتالىيونىنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا شەھەر سىرتىدىكى ماتىگشياڭ مەھكىمىسىگە ئورۇنلاشتى. ئۇلار ماجۇگىيىڭغا 2 تورلۇك تەلەپ قويدى: ① ماجۇگىيىڭ قىسمىلىرى شەھەر ئەتراپىدىن چېكىنىپ خەنجياجى، داخېجيا تەرەپلەردە ئورۇنلۇشۇش؛ ② ئەملي مىلتىق سانىغا قاراپ خەلق ئىنقىلاۋى ئارمىيىسى شىتاتىغا كىرگۈزۈپ رەتلەنگەندىن كېيىن بۇيرۇقتا قەتئى بويسۇنۇش. ماجۇگىيىڭ ئۇلارنىڭ قويغان تەلەۋىنى مۇزاكىرە قىلىپ، ۋاقىتنى قولدىن بەرمەي پىكىيۇيشياڭغا قارشى كۇچنى كېڭەيتتى؛ يەنە بىر

تەرەپتىن يۈيچاپمىنى بىخوتلاشتۇرۇپ، ئولارنىڭ كوگىلىدىكى ھەكنى كۆتۈرۈپتىش ئۈچۈن بويسۇنۇش يۈزتىسىمىنى كورسۈ- تۈپ دايىم سوغا تەقدىم قىلىپ تۇردى. بۇ مەزگىلدە «ما»نىڭ بوۋىسى ماخەييۇەن، ماتكىنىڭ ئاتىسى ماچكۇا، غەرپ ئارمە- يىمىدىكى پىشقەدەم گېنىرال ماچەنكۇي، ئۇنىڭ ئوغلى مابۇلەي، نەۋرىسى مافوفولارمۇ ماجۇگيىنگنا قوشۇلدى. ئەڭ مۇھىمى ما- تكىشياگنىڭ 4 - ئىنىسى ماتكىشيەن قاتنىشىپ ئاكىسى ماتكە- شياگنىڭ ئىككى ئوغۇنا كومۇپ قويغان 600 مىڭ سەر كۈ- مۈچنى ئېلىپ ماجۇگيىنگنىڭ ئارقا سەپ تەمىنات سىلىكىمۇسىغا تاپشۇرماقچى بولدى. چۈنكى ماتكىشيەن بىلەن ماتكىشياڭ ئود- تۇرىسىدا پايدا - زىيان، مەسلىسىدە ياراشتۇرغىلى بولماي- دىغان دەرىجىدە زىددىيەت بولغانلىقتىن شۇنداق قىلماقچى بولغان، شۇ سەۋەبتىن ماجۇگيىنگ بىلەن نەچچە قېتىم ئالاقە باغلاپ ئاخىرى كېلىپ ماجۇگيىنگنا قوشۇلدى. بۇخىل يېڭى كۈچ- لەر قوشۇلغاندىن كېيىن ماجۇگيىنگ ئەسكەر، باشلىقلارنى قايتا رەتلەپ ئوزى زۇڭسىلىك بولدى. ماتكىشيەننى گېنىرال (جۇن- جاڭ) ماجەنكۇينى باش قۇماندان، ماخەيرۇنى ماۋاۋدن باش قۇماندان تەينىلىدى. ماچاگۇانى شەھەرگە قايتا ھۇجۇم قىلىشقا قۇماندان قىلىپ بەلگىلىدى.

دولەت ئارمىيىسى 1 - قېتىملىق مۇھاسىرە ئاياغلاشقاندىن كېيىن قارشى تەرەپنىڭ ئىشەنچىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، جاۋشىپىنى ئولكە مەركىزىگە يوتكەپ ئۇنىڭ ئورنىغا چىڭيۈيىنى يوتكەپ كەلدى، شەھەرنى مۇداپىئە قىلىۋاتقان ئەسكەرلەرنىڭ كوپلىگەندىن ئاشلىق تەمىنات مەسلىسى ئېغىرلەشە- ۋاتقانلىقى ئىدى. شەھەردىكى خەنزۇ، خۇيزۇ پۇخرالار ئۇن

جېرىشكە مەجبۇر قىلىندى. ئەسكەرلەرنى تەمىنلەش ۋە ئولاردىن ھال سوراش يۈزىسىدىن ئەتراپقا 500 مىڭ چىڭ ئاشلىق، 200 مىڭ سەر پۇل ئالۋاڭ سالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوتۇن يېتىشمەي خەلقنىڭ ئويلىرىنى بۇزۇپ قالمدى. قىيىنچىلىق بارغانسېرى كۈچەيدى. ئەڭ يامىنى شۇ بولدىكى: دولەت ئارمىيىسى شەھەر- گە قېچىپ كىرىۋالغان خەنزۇلاردىن 4 پولك ئەسكەر تەشكىللەپ پومىششىك بايلارنى پولكوۋنىك قىلىپ تەينىلىدى. بۇلار كۈن بويى ئاشلىق تاپمىز دەپ شەھەر سىرتىدىكى خۇيزۇ پۇخرا- لارنى پاراكەندە قىلىپ مىللى ئاداۋەت پەيدا قىلدى. ماجۇگ- يىنگ تەرەپتە ئەسكىرى كۈچ كونسانتىر كېچىگەنلىكتىن ھەمە- سىلا ئامىنىڭ كوگىلىدىكىدەك ئىش قىلىپ كېتەلمىدى، گەرچە تەكشۈرۈش ئەترەتلىرى ھەر ۋاقىتتا تەكشۈرۈپ تۇرسىمۇ لېكىن بەزەن قىسىملارنىڭ سۈپىتى ناچار بولغانلىقتىن، بەزەن خىلاپ كېلىدىغان ئىشلارنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بەزەنلەر قولىدا قۇرال بولغاچقا «ئاكالۇ قارىغاي بەرمىچى» دەپ بۇلاڭ - تالاڭ قى- لىدىغان، ئوت قويىدىغان ئىشلارنى قىلدى. مۇنداق شارايىتتا دولەت ئارمىيىسىدىكى ھوكۇمرانلار مىللى زىددىيەتتىن تولۇق پايدىلىنىپ قارشىلىق كورسەتكۈچى كۈچلەرنى ئاجىزلاتتىش مەخسىدىگە يەتتى.

ھەر ئىككى تەرەپتە مەسلىنى تېچلىق يىلەن ھەل قىلىش نىيىتى بولمىدى. ئولار ھەدەپ ئۇرۇشقا تەييارلىق كوردى. دولەت ئارمىيىسى ھەدەپ ئاكوپ كولىدى. ماجۇگيىنگ تەرەپ ھەدەپ توسالغۇلار قۇردى.

خېجۇنى 2 - قېتىم مۇھاسىرە قىلىش

كونىچە 5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئەتىگەن سائەت 4تە ماجۇڭيىڭ تولۇق تەييارلىقلاردىن كېيىن 2 - قېتىم شەھەرگە ھۇجۇم قوزغىدى، شىمىڭدىن كەلگەن ئاتلىق ئەتەتلەر شىددەت-لىك ھۇجۇم قىلدى. دولەت ئارمىيىسى قېزىپ تەييارلىۋاتقان خەندەكلەرگە قانچە ئونلىغان ئادەملەر مولاق ئېتىپ چۈشۈپ يارىلاندى، ئەما چوڭ گۇمبەز تەرەپكە ئورۇنلاشتۇرۇلغان پىيادە ئەسكەرلەر، گايىڭپەننى قوغداۋاتقان پولكنىڭ مۇداپىئەسىنى بۇزۇپ شەھەرنىڭ غەربىي قىسمىنى ئورۇۋالدى.

دۈشمەنلىكتىن قۇرۇلغان ئاتلىقلار دۈڭچۈەندىكى خەلق ئەسكەرلىرى پولكنى سۈرۈپ تۇقاي قىلىپ شەھەرنىڭ شەرقىغە يېقىنلاپ ھۇجۇم قىلدى. ئىككى تەرەپتىن قىستاپ كەلگەنلىكتىن شىمال تەرەپنى قوغداۋاتقان دولەت ئەسكەرلىرى، بەرداشلىق بېرەلمەي شەھەر ئىچىگە چېكىندى. ماجۇڭيىڭنىڭ بۇ-گۈنكى ھۇجۇمى چوڭ گۇڭگۇەندىكى ساپيور قىسىملىرى باتالە-يونغا قارىتىلغان ئىدى. چۈنكى بۇ باتالىيون تار - مار كەلتۈرۈل-سە، ئېغىر قۇرالالارنى قولغا چۈشۈرۈشكە بولاتتى. بىر تەرەپتىن شە-ھەرگە ھۇجۇم قىلىش، يەنە بىرتەرەپتىن شەھەر ئىچىدىن يارىدەمگە چىققانلارنى توساپ زەربە بېرىش ئۈچۈن نەنگۇەن چوڭ مەسچىتى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىغا كۈچلۈك ئەسكەر ئورۇنلاشتۇردى. چوڭ گۇڭ-گۇەننىڭ تاملىرى ئىگىز ھەم پۇختا. ھەمدە بۇ يەردىكى باتالە-يوندا قۇرال خىل بولغانلىغى ئۈچۈن ئۇرۇش ئىنتايىن شىددەت-لىك بولدى. ماجۇڭيىڭ تەرەپتىن كوپ كىشى يارىدار بولدى.

شەھەر ئىچىدىن ئوچ قېتىم يارىدەمگە ئەسكەر كەلدى. جاۋجۇڭ-خۇا لۇبجاڭ قۇماندانلىغىدا يارىدەمگە كەلگەنلەر ھەر 3 قېتىمدە-لا چېكىنىدۈرۈلدى. لۇبجاڭ ئوزىمۇ يارىلاندى. ئىككى تەرەپ چۈشى قايىرىلغىچە تىركەشكەن بولسىمۇ، ھېچقانداق ئىلگىرىلەش بولمىدى. ئەگەر ئۇرۇش كەچكىچە داۋام قىلغان بول-سا، گوڭگۇەندىكىلەر مۇھاسىرىنى بۇزۇپ بولسىمۇ قېچىپ كە-تەتتى. ماجۇڭيىڭ ئوت قويۇشقا بويرۇق بەردى. دەرھال ئىجرا قىلىپ ئوت قويۇلغاندىن كېيىن گۇڭگۇەندىكىلەر شىمال تەرەپ-تىن ئىشىك ئېچىپ قېچىپ كەتتى. لاشجۇن، ماگولى قاتارلىق-لار ئەسكەرگە چۈشتى، يەنجاڭ چىنبۇيىچىك باشلىق 400 دەك ئادەم تامام قىرىلىپ تۇگىدى. قۇرالالارنىڭ تولىسى كويۇپ كەتكەنلىكتىن كارغا كەلمىدى. بۇ غەلىبە شەھەر-مۇھاسىرە قىلغانلارنىڭ روھىنى ئوستۇردى. شەھەر ئەتراپىدىكى بۇتخانىلارنىڭ تولىسى كويدۇرۇلدى.

2 - قېتىم قىلىنغان ھۇجۇم 16 كۈن داۋام قىلدى، ھەر كېچىسى پىدائىلار سېپىلغا ئېسىلىپ چىققان بولسىمۇ، مۇۋەپپە-قىيەت قازىنالمىدى. ماجۇڭيىڭ لەخمە كولاپ پارتلىتىش ئۇسۇ-لىنى قوللانۇپ داشگۇەندىكى مالىيۇۋانىڭ ئوي ئىچىدىن لەخمە كولاپ شەھەرگە يەتكۈزدى. 5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى دولەت ئارمىيىسى يەنە 17 - دىۋىزىيىدىن جاۋشىپى قىسمىلە-رىنى يوتكەپ شەرقىي يول بىلەن ئايلىنىپ كېلىپ ھۇجۇم قە-لىش تاكتىكىسىنى قوللاندى. ئۇلار يول ئۇستىدە ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنىڭ كېچىدە توساپ زەربە بېرىشىغە ھوچ كېلىپ 200 دىن ئارتۇق ئادەم چەقىم تارتقان بولسىمۇ ئاخىرى شەھەرگە كىرىۋالدى. دولەت ئارمىيىسىنىڭ 11 - دىۋىزىيىسى جەنۇبىي

يول بىلەن كېلىۋېتىپ يول ئۈستىدە ئازدىراق زەربىگە ئۇچرە-
خان بولسىمۇ يەنىلا ھەمىرگە كىرىپ ئورۇنلاشتى. دېچەك خو-
جۇغا يارەم ئۈچۈن كەلگەنلەر ۋە ئىلگىرى بار قوشۇنلار بو-
لۇپ جەمئى 20مىڭدەك كۈچ توپلانغان ئىدى. ماجۇگىيىڭنىڭ
كولاۋاتقان لەخمىسى پۈتۈپ كېچىلەپ دارا قاچىلانغاندىن كې-
يىن 26 - كۈنى ئەتىگەن سائەت 5 تە پارتلاتتى. پارتلاش
نەتىجىسىدە سېپىلنىڭ تاشقى پوستىدىن بىر قەۋەت ۋەيران بو-
لۇپ بەرەر يۇچۇق ئېچىلمىدى. ماجۇگىيىڭ پۈتۈن قىسمىنى چې-
كىنىشكە بۇيرۇق قىلدى. باخاگدىكى نەچچە مىڭ ئوبلۇك پۇخ-
رالارمۇ ئىشنىڭ يامانلاشقانلىقىنى چۈشۈنۈپ دۈگشيانڭ تەرەپكە
قاچتى. ئورۇش-پەرەست جاۋشېپى پۈتۈن قىسىملىرىنى ھۇجۇم
قىلىشقا، خەلقتىن قورۇلغان بولكلارنى باخاگغا ئوت قويۇشقا
بويرۇق قىلدى. شۇ چاغدا داۋغې ناھىيىسىنىڭ شەنجاگى ما-
خۇاگتۇ (خۇيزۇ) جياۋنىڭ سەنمۇجاگى لى-يۈكۈەن ئىسىملىق
جياۋغا: «باخاگدا ئاق كوگۇل ئادەملەر تولا، نەچچە يۈز يىللىق
مەسچىتلەر بار. ئەلۋەتتە ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن ئىش كور-
سە» دېگەن پىكىرىنى بەردى، بۇ پىكىرگە قىزىلاش سالمىدى.
كوزنى يۇمۇپ ئاچقىچىلىك ئوت يالقۇنلىرى لاۋۇلداپ خەلق-
نىڭ يىغا زارلىرى ئاگلىنىشقا باشلىدى. مۇنداق ۋەھشىيانە ھەر-
كەت ئاستىدا كىچىك مەككە دەپ ئاتالغان، نەچچە يۈز يىللىق
ھەشەمەتلىك قۇرۇلۇشلارغا ئېگە باشلاق شەھرى كوپۈپ كۈلگە
ئايلاندى. بەزەن قېرىلار قېچىپ ئۇلگۈرمەي ئوتتا كوپۈپ ئول-
دى. ئېتىپ - چېپىپ ئولتۇرۇلگەنلەر ھەددى ھىسابسىز چىق.
ھۇنىڭدەك نەچچە قورغىنىدىكى ماجۇگىيىڭ قېسىملىرىمۇ

لەخمە كولاپ 2 قېتىم پارتلاتقان بولسىمۇ، شەھەر - ئىچىگە
يول ئېچىپ كىرەلمىدى. ئومۇمەن خېجۇدىكى دولەت ئارمىيىسىنىڭ
كۈچى كوپەيگەن بولغىنى ئۈچۈن شەھەرنى پارتلىتىپ ئاچقان بە-
لەنمۇ، بەرىبىر بۇ مەقسەتكە يەتكىلى بولمايتتى. بەلكى ئەكسە-
يەتچى مىللىتارىست جاۋشېپى قاتارلىقلارنىڭ خەلقنى قىرغىن
قىلىشىغا ۋە ئوت قويىشىغا بانا تېپىپ بەرگەندىن باشقا نەتىجە
چىقمايتتى. بۇ قېتىم ئىگىدىك ناھىيىسىنى ئالىيىۋتو بىرىگادىسى
ھۇجۇم قىلىپ ئىشغال قىلدى. دولەت ئارمىيىسىنىڭ پولكوۋ-
نىكى مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىققاندا ئەنسىگىنىڭ سىرتىدا بىر
نەچچە يۈز ئادەمدىن ئايرىلىپ، ئاز ساندىكى ئادەملىرى بىلەن
ياۋجۇغا قاچتى. ماجۇگىيىڭنىڭ خېجۇ مۇھاسىرىسىنى مۇۋەپپەق-
يەتسىز بولغاندىن كېيىن بۇتۈن ئەسكەرلىرىنى چېكىنىدۈرۈپ
نەنجىياجۇاڭ، شىنجىياجۇاڭ تەرەپلەرگە ئورۇنلاشتى.

شەھەرنى 3 - قېتىم مۇھاسىرە قىلىش

6 - ئاينىڭ 29 - كۈنى شەھەردىكى دولەت ئارمىيىسى
ئۈچ يول بىلەن ماجۇگىيىڭ قىسىملىرىغا ھۇجۇم قىلدى. ئوتتۇ-
را يول بىلەن كېلىۋاتقانلارنى توساپ زەربە بېرىش ئۈچۈن
ماجۇگىيىڭ قىسىملىرىدىن ماجەنكۇي، ماخەييۇەنلەر مەسئۇل بول-
دى. ياز كۈنلىرىدىكى شارايىتتىن پايدىلىنىپ خەن-جىنلۇ بەرىگا-
دىسى بىجاپاڭ گومبىزى ئەتراپىدىكى كەندىرلىك جايلارغا
يۇشۇرۇنۇپ، دولەت ئارمىيىسىدىن دۈگلىنكې دىۋىزىيىسىگە قاخ-
شاتقۇچ زەربە بەردى. دولەت ئارمىيىسى ئېغىر چىقىمغا ئۇچرە-
دى. شەھەرگە كوتۇرۇپ كەتكەن ياردارلارلا 300دىن ئاشە-

دۇ. شۇڭا نەنسەنگە ۋە شمالغا ھۇجۇم قىلغان دولەت ئارمىيە-
سىنىڭ شەھەرگە قايتىپ كەتتى. ماجۇگىيىك قىسىملىرى پۈرسەت-
تىن ئىستىپادىلىنىپ 3 - قېتىم مۇھاسىرە قىلدى. بۇ
قېتىم قولغا چۈشۈرگەن ئېغىر پىلىموت، مىلتىق، ئوق - دورىلار
خېلى كوپ ئىدى. بۇ ۋاقىتتا شىنىڭ لياگجۇدىن ئوزگۈرۈش
ياساپ كەلگەن پىيادە، ئاتلىق ئەسكەرلەر تېخىمۇ كوپ بولدى.
شىنىڭدىكى بىردىن بىر زەمبىرەكچى باتالىيونمۇ ئوزگۈرۈش
ياساپ بۇ تەرەپكە ئوتتى. ماجۇگىيىك ئۇلارنى رىغبەتلەندۈرۈش
ئۈچۈن يول بويلاپ خەلقلەرگە قارشى ئېلىش توغرىسىدا ئۇق-
تۇرۇش قىلدى.

شەھەرنى مۇداپىئە قىلىشنىڭ 7 - كۈنى دولەت ئارمىيە-
سىدىكى جىڭچاك ۋە لىيۇياۋشياك دىۋىزىيىلىرى شمالىي
چول بىلەن ئىلگىرىلەپ لىيەنخۇا قورۇلىغا كەلگەندىن كېيىن
ئىككى يولغا بولۇندى. ماجۇگىيىك ئوز قىسىملىرىغا قۇماندانلىق
قىلىپ يول بويى بىر سۇك يەرنىمۇ تالىشىپ ئۇرۇش قىلدى.
دۇشمەننىڭ قۇرال كۈچى ئۈستۈن بولىشى، ھۇنىڭدەك شەھەر-
دىكى دولەت ئارمىيىسىنىمۇ چوڭ - كىچىك زەمبىرەك، مىنامىيوت
قاتارلىق ئېغىر قۇراللار بىلەن قايتارما زەربە بەرگەنلىگى ئۈ-
چۈن، يېرىم كۈنلۈك قاتتىق سوقۇشتا ماجۇگىيىك قىسىملىرىدا
چىقىم ئېغىر بولدى. ماجەنكۈينىڭ نەۋرىسى مافۇفۇ قاتارلىق
7 - 8 يۈز ئادەم زەمبىرەك ئوقىدا ئولدى ياكى قۇدۇقلا-
سەكرەپ ئولدى. ماجۇگىيىنمۇ قۇماندانلىق ئورنىدا مۇھاسىرە
ئىچىدە قېلىپ ئەسىرگە چۈشۈپ كېتىشكە قىل قالدى.

دولەت ئارمىيىسى بۇ قېتىم مۇھاسىرىنى بۇزغاندىن كېيىن
تولاگجاڭ، لىيەنخۇا قورغىنىغا كۈچلۈك ئەسكەر ئورۇنلاشتۇرۇپ

ئولكىگە ئوتمەدىغان يولنى توسۇپ خېجۇدىكى ئەسكەرلەرگە ئاھ-
لىق يەتكۈزۈپ تۇردى. شمالىي يولدىن باشقا جايلار يەنىلا
ماجۇگىيىك قىسىملىرىنىڭ قولىدا ئىدى. بەزىدە دولەت ئارمە-
يىسى باتالىيون روتا كۈچلىرىنى رەتلەپ خەلقتىن قۇرۇلغان
پولكىنى ھمايە قىلىپ ئون نەچچە يول ئەتراپىدىكى يېزىلارغا
ئاشلىق، ئوتۇن ئالغىلى چىققاندا ماجۇگىيىك قىسىملىرىنىڭ زەر-
بىسىگە ئۇچرايدىغان ئىشلار دايىم بولۇپ تۇراتتى. بۇ ۋاقىتتا
ماجۇگىيىنىڭ ھەركىتى ئىشسالىق، ئىچۈەن ئەتراپلىرىدا بولاتتى.
دولەت ئارمىيىسى بۇ ۋاقىتتا ھۇجۇم قىلمىدىغان مەقسەتتە بولماس-
تىن لياگجۇدىكى ماتىكشىياگنى بىر تەرەپ قىلىشنى ئويلايتتى.

10 - ئايدىكى ئومۇمى قايتارما ھۇجۇم

دولەت ئارمىيىسىنىڭ خېشۇيدىكى ھەربىي ھەركەتلىرى
ئاياقلاشقاندىن كېيىن كونىچە 10 - ئايدا لەنجۇدىكى لىيۇيۇ-
فىڭ زور تۇركۈمده، ئەسكەر توپلاپ خېجۇغا يۇرۇش قىلدى.
11 - 17، 25 - دىۋىزىيىلەر نامى تونۇش بولمىغان چىڭيۇي-
گاڭ قىسىملىرى مىڭزىجۇڭ، جىخۇگچاڭ قىسىملىرى بولۇپ
جەمى 50 مىڭ ئەتراپىدا ئەسكەر توپلىغان ئىدى. ماخۇگىبىڭ،
مالىڭ، لاشىجۇن، جاڭۇيې، شۇيشىڭ دىڭلۇڭ قاتارلىقلار
ھەربىي قوشۇنلار بىلەن بىرلىكتە ئەل قىلىش پارچىلاش، خىزمە-
تى ئىشلىدى. مالىڭنىڭ تەشۇقى بىلەن ماجۇگىيىڭ قىسمىدىكى
ماجەنچىڭ تەسلىم بولدى. نىڭدىڭ، دۇگشياگدىكى چوڭ قە-
سىم، بەيجۇاگدىكى ئاخۇننىڭ نەسەھەت قىلىشى ئارقىسىدا قۇ-
رالىرىنى تاشلىدى، ماخۇگىبىڭ قىسىملىرى، فەنجياخې دەريا سى

قىرغىنغا ئورۇنلاشتى، يۈي × قاتارلىقلار خېجيا قورغىنىغا جايلىشىپ ماجۇگيىك بىلەن سوھبەتلەشتى. ھەر ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىغا قويغان ھەرتلەرنى ئوز - ئارا قوبۇل قىلىشىمدى. ئۇگا لىيۇيۇفىك ئوزى خېجۇغا كېلىپ 10 - ئاينىك 18 - كۈنى ئوسۇمى ھۇجۇم قىلىش بۇيرۇنى چۈشۈردى. خېجۇدىكىلەر 3 يول بىلەن يۇرۇپ لىيەنجۇا قورغىنىدىكى لىيۇچاڭشياڭ بىلەن ياگيىك مەسچىتىدە بىرلىشىپ چوڭ غەربىي يېزا تەرەپلەرنى تازىلىماقچى بولىدى. سۇڭ لىيەنجۇڭ قىسىملىرى شياڭچۇەن بىلەن دەريادىن ئوتۇپ، تازىلاش بۇرگۈزمەكچى بولدى. ماجۇگيىك ئۇلارنىڭ پىلانىنى بىلگەندىن كېيىن، قول ئاستىدىكى بىر مۇنچە قىسىملارنىڭ تەۋرىنىپ قالغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ خېجۇدا تۇرۇۋەرگىلى بولمايدىغانلىقىنى مولچەرلەپ ئۇزۇنغىچە بىللە يۈرۈدىغان ئەرادىسى مۇستەھكەم ئادەملەرنى تاللاپ شىزاڭ رايونىغا ئوتۇپ كەتتى. ھۇنىك بىلەن خېجۇ ئۇرۇشى ئاخىرلاشتى.

ئاۋمىن تەرەپتە زاگزۇ خەلقىنىڭ بىلەن بولغان زىددىيەت

12 - ئاينىك 21 - كۈنى ماجۇگيىك ئوچ بولغا بولۇنۇپ زاگزۇ رايونىغا كىردى. ھەممىسى بىر يەرگە جەم بولۇپ خېجۇدىكى 7 ئايلىق ئۇرۇشتىن ھۇلاسە چىقاردى. بەزەن قىسىملارىدا ھەربى تەرتىپ ياخشى بولمىدى. ئەسكەرلەرنىڭ سۈيىتى ناچارلىغىدىن ئامىنىڭ ھىمايىسىغا ئېرىشەلمىدى. ھۇسەۋەبتىن مەغلۇپ بولۇپ قېچىپ يۈرمەكتىمۇ دەپ ھىساپلاشتى. ئاندىن تەرتىپنى باشقىدىن مۇستەھكەملەپ ئەسلىدە بار بولغان

سىلىگىبۇ ۋە بىرىگادىلاردىكى تەكشۈرۈش ئەترەتلىرىنى قايتا تەكلىمەكچى بولدى. ماجۇگيىك ھەر ۋاقىتتا ھەربى ئىنتىزامنى تەكىتلەيتتى، ئەمما خەنجىگلۇ بىرىگادىسىدىكى ئوفىتسېرلەر ھەر ۋاقىتتا زاگزۇ ئىباھەتخانىلىرىغا بېرىپ لامالارنىڭ جۇۋا، كەيىم - كېچەكلىرىنى بۇلاپ ئېلىۋالاتتى، ماجۇگيىك بۇ ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن، بۇلاڭچىلىق قىلغانغا ئوئۇم جازاسى بېرىپ سازايى قىلدى.

ئۇلار ئايلىنىپ تاۋجۇ ھەرىگە كېلىپ بۇ يەردىكى يۇزدىن ئارتۇق ئولكە ئەسكەرلىرىنى تۇگەل يوقۇتۇپ قۇرالىلىرىنى غەنىمەت ئالدى. ئاندىن كوگچاڭ شەھرىگە ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. خەنجىگلۇ بۇنىڭغا قوشۇلماي، تەنشۇيگە ھۇجۇم قىلايلى دېدى. ھۇنىك بىلەن بۇ ئىككىسى ئىككى بولەك بولۇپ ماڭدى. ھۇنىك بىلەن غەرپ ئارمىيىسى، ئىگىنەي ئارمىيىسى دەپ ئىككى سېستىمىغا بولۇنۇپ ئىنتىپاقلىشالمىدى. ماجۇگيىك كۈگچاڭغا ھۇجۇم قىلاي دەپ تەييارلىنىۋاتقاندا دولەت ئارمىيىسىدىن جېنخۇگچاڭ قىسىملىرى قوغلاپ كېلىپ قالدى. شەھەردىكىلەرمۇ قايتارما ھۇجۇم قىلدى. نەتىجىدە ماجۇگيىك مەزكۇر ناھىيىنىڭ شىمالىي تاغ رايونىغا چېكىنىدى. بۇ تاغنىڭ يونلىرى تار بولغانلىقتىن، تاغدا دۇمۇلاپ ئولگەنلەر بىر قانچە يۈز كىشىگە يەتتى. تاڭ ئانقاندا جېنخۇگچاڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچرۇشۇپ، بىر قانچە سائەت سوقۇش قىلدى، ماجۇگيىك بىۋ سوقۇشتىن چېكىنىپ ماڭشەن ناھىيىسىگە بېرىپ، ئەسكەرلەرنى تەرتىپكە سېلىش ئىشلىرى بىلەن ھۇغۇلاندى.

خەنجىگلۇ ماجۇگيىكدىن ئايرىلىپ 2 مىڭدەك ئادىمنى باشلاپ تەنشۇيگە قورشاپ ھۇجۇم قىلىپ يىگىيۈيشياڭ قىسىم-

لەردىن دوكلەكچى بىلەن ئۇرۇش قىلىدى. ئەمما ئوكۇشسىز-
لىقتا ئۇچراپ قېچىپ ماكشەن ناھىيىسىگە بېرىپ يەنە ماجۇگ-
يىك بىلەن بىرلەشتى. ماجۇگيىك ئادەملەرنى قايتا رەتكە سې-
لىپ بىر مۇستەقىل دىۋىزىيە قۇرۇپ مايىنى دىۋىزىيە قۇماندا-
لىغىغا بەلگىلىدى. دىۋىزىيە قارمىغىدا بىر مۇستەقىل پولك، بىر
ئارتىلاشما پولك، بىر قانۇن ئىجرا قىلىدىغان چوك ئەترەت
قۇردى. يەنە بەش ئاتلىق بىرىگادا قۇرۇپ، 1 - بىرىگادىغا ما-
خۇسەن؛ 2 - بىرىگادىغا ماپېيشەن؛ 3 - بىرىگادىغا ماليانگجۇن؛
4 - بىرىگادىغا موxx؛ 5 - بىرىگادىغا خەنجىنلۇنى لۇيجياك
قىلدى. جەمئى ئادەم بەش مىڭدىن ئاشاتتى، مىلتىق، ئوق - دورا
تولۇق ئىدى. ماجۇگيىك ئوزى زۇگسىلىك (باش قۇماندان)
بولدى. ماجۇك سەنمۇجاك بولدى. دەل بۇچاغدا خېبې-ۇدىن قې-
چىپ كەلگەن ماتىگشەن بىللە ئېلىپ كېلىۋاتقان ئائىلە - تاۋا-
بىئاتلارنى ۋە مال - مۇلۇكلەرنى يولدا ياكچىچمىكنىك زاگ-
زۇلۇق ئادەملىرى بۇلاپ كەتكەنلىگىنى، ئۇنىك ئايالى بىلەن
كېلىن بالىسىنى ئولجا قىلىپ يەنە بىر بالىسىنى ئېتىپ ئول-
تۇرگەنلىگىنى ئەرز قىلىپ، ماجۇگيىگغا قىساس ئېلىپ بېرىشنى
ئىلتىماس قىلدى. خەنجىنلۇ قاتارلىقلار ماقۇل كەلدى. ماجۇگ-
يىك خەنجىنلۇنى ئالدىنقى سەپكە مەسئۇل قىلىپ يولغا سال-
دى. تاۋجۇ قاتارلىق جايلاردا زاگزۇلارنىك مال - مۇلكىنى
بۇلايمۇ دەپ يۇرگەن ئاممىدىن بىر مۇنچىلىرى ئەسكەرلەرگە
ئەگىشىپ يىللە ماگدى. ئالدىغا ئۇچرىغان زاگزۇلارنى، لامالارنى ۋە
ئىبادەتخانىلارغا تەۋە قوي، كالا، مال - مۇلۇكلەرنى بۇلاك -
تالاك قىلدى. يول ئۇستىدە بىر يېرا ئۇچرىدى. خەلقلىرى قې-
چىپ كەتكەن ئىكەن. بىر ئوكۇردىن بەدەنلىرىنى داغلاپ

ئولتۇرگەن بىر ئۇلۇك تېپىلدى. بۇ ھېلىقى ماتىگشياگنىك كې-
لىن بالىسى ئىدى. ئۇنىك تىرىغىغا بامبۇك قۇمۇچى تەقىپ
قاتتىق ئازاپ سالغان ئىكەن، يولدا كېتىۋېتىپ ھالسىزلىقتىن
ئۇلۇپتۇ، ماتىگشەنىنىك خوتۇنىدىن تېخى دېرەك يوق. خەۋەرگە
قارىغاندا ياكچىچمىك مەجبۇرلاپ تاۋجۇغا ئېلىپ كەتكەنمىش.
ماجۇگيىك قىسىملىرى داۋاملىق ئىلگىرىلىدى. خەنجىنلۇ بىرىگادە-
سى ئالدىغا ئۇچرىغان ياكچىچمىكنىك قورۇ جايلىرىنى، مەشھۇر
ئىبادەتخانىلارنى تۇگەل كويدۇرۇپ ماگدى. مەشھۇر تەنىدىك
ئىبادەتخانىسىدىكى تاريختىن ئاسارە - ئەتىقە بولۇپ كېلىۋات-
قان گۇل - نەقىشلەرمۇ كۇيۇپ تۈگىدى. بۇلار تاۋجۇغا يەت-
كەلدە ياك ئالىلىقاچان شىزاك رايونىغا ئوتۇپ كەتكەن ئىدى.
بىراق بۇ جايغا جېخۇگچاك قىسىملىرى قوغلاپ يېتىپ كەل-
دى. ماجۇگيىك ئۇرۇش قىلىماستىن ئەسكەرلىرىنى باشلاپ
لابۇلىڭغا ئوتۇپ كەتتى. بۇ جەريانىدا خۇيزۇلاردىن بەزەن قارا
نىيەت كىشىلەر بۇزۇق ئۇنسۇر جاكتىكىمىن بىلەن تىل بىرىكە-
تۇرۇپ، زۇنىدىكى ئۇرغۇنلىغان خەنزۇ، زاگزۇلارنى قىرغىن
قىلىپ، خەنزۇ، زاگزۇ، خۇيزۇلار ئوتتۇرىسىدا ئاداۋەت پەيدا
قىلدى. قىش ئايلىرىدا ياكچىچمىك تاۋجۇغا قايتىپ كېلىپ
خۇيزۇلارنى نەچچە ھەسسە ئارتۇق قىرغىن قىلدى. ماجۇگيىك
ھەربىي ئىنتىزامنى قاتتىق تەكىتلەيتتى. بىر ئورۇندىن قوزغۇ-
لۇپ ماگغان چاغدا، يول ئۇستىدە مال - مۇلۇك بۇلاپ ماگ-
غانلارنى سەزسىلا چارە كورەتتى.

شاباگو تەرەپلەردە زاگزۇلار بىلەن پارچە - پۇرات
توقۇنۇشۇپ ئاخىرى لابۇلىڭغا يېتىپ كەلگەن ماجۇگيىك بۇ
يەردىكى «لابۇلىك چوك ئىبادەتخانىسى»غا ئەھمىيەت بېرىپ

ماپشه‌ن بەرگادىسنى ئەۋەتىپ قوغدىدى. بۇ ئىمباده‌تخانىدىكى لاما بايراق چىقىرىپ تەسلىم بولدى. ماجۇڭيىڭغا ئات ۋە ئاق لېنتا تەقدىم قىلدى. ماليانگجۈن بەرگادىسى مانداالا تاغلىرىدا تۇرۇۋاتقان دولەت ئارمىيەسىنىڭ بىر روتىسىنى تار - مار قىلىپ 120دىن ئارتۇق ئادەمنى تۇنجۇقتۇردى. بۇ تۇرۇشتا بىر نەپەر تۇرۇنباسار بولكوۋنىك ئولدى. قالغان قىسىملار چېگىنەيگە كەتتى.

چېگىنەينى ئايلىنىپ يۇرۇپ دولەت ئارمىيەسىگە 2 - قېتىم زەربە بېرىش

ماجۇڭيىڭ بۇيەن ناھىيەسىگە كىرگەندىن كېيىن بۇ يەر - دىكى بەش قورغاندىن تىنچسى دەرۋازىسىنى ئىچىپ قارشى ئالدى. قوي، كالا، تالقان بەردى. ئارىدا بىر قورغان ئۇنداق قىلمىدى. ھۇڭا بۇ قورغاننى بىر ھۇجۇم بىلەن ئىشغال قىلدى. 1928 - يىلى 1 - ئايدا گۇيدې ناھىيەسىگە يېتىپ بارىدى. بۇ يەردە مابۇفاڭنىڭ قېينىڭاتىسى ماچياۋشەنىڭ بىر باتالە - يۇن ئەسكىرى بار ئىدى. ئۇلار ئۇرۇش قىلماستىن ماجۇڭيىڭ - غا قوھۇلدى. ئۇڭچې دەريادىن مۇز ئېرىمەس ۋاقتىدىن پاي - دىلىنىپ دەريادىن ئوتۇۋېلىش ئۈچۈن گالاگۇغا ماڭدى. ماچە - نىڭ ئىنىسى مالىك ئىككى پولك ئاتلىق ئەسكەر باشلاپ چې - قىپ تىنىقسان بولسىمۇ ئۇرۇش بولمىدى، بۇ ئىككى پولك ئەسكەر ماخىيەڭنىڭ باشلامچىلىقىدا ئوزگۇرۇش ياساپ ماجۇڭيىڭغا قوشۇلدى. مالىك بىر نەچچە ئادىمى بىلەن

قېچىپ كەتتى. ماجۇڭيىڭ ئۇنى «دولەت ئارمىيەسىنىڭ ھاراە - زەدىسى» دەپ. تىللىدى ماجۇڭيىڭ تەسلىم بولغان ئىككى پولكنى مۇستەقىل پولك قىلىپ ماخىيەڭنى باشلىق قىلدى. بۇلار داۋاملىق ئىلگىرىلەپ تار ئىمباده‌تخانىسىغا يەتكەنده سولۇلىيەز - جۇڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئۇرۇشتى (بۇ چاغدا شىدا چېگىنەيي ئولكىلىك ھوكۇمەت قۇرۇلۇپ سۇڭلىيەنجۇڭ رەئىسى بولغان ئىدى). ئۇرۇشتا سۇڭلىيەنجۇڭ قوشۇنلىرىغا ئىچەللىك زەربە بېرىلدى. يۈتۈن بىر پولكنى تار - مار كەلتۇرۇپ بىر نەچ - چە پىلموت غەنىمەت ئالدى. ئەسىر چۈشكەنلەرنى تىوپلاپ مۇھاپىزەتچى روتا تەشكىل قىلدى، تۇۋەندىن ئۇلارنى مۇھاپە - زەتچى روتا قىلىشقا بولمايدۇ، ھەر قايسى قىسىملارغا تارقىتە - ۋېتىش كېرەك دەپ بىكىر قىلسا، ماجۇڭيىڭ ئۇلارغا ئەسىر - لەرنىڭ ئىدىيىسىدىن ئوتسىلا، پايدىلانغىلى بولمىدۇ دەيتتى. بۇ قېتىمقى غەلىبىدىن كېيىن سۇڭلىيەنجۇڭ قوشۇنلىرىنى قوغلاپ كېلىۋاتقاندا ھېلىقى ئەسىرلەرنىڭ بىرسى يول ئۈستىدە ماجۇڭ - يىگە بىر پاي ئوق ئاتىدۇ. ئەمما ئوق تەگمىدى. ھۇنىڭ بىلەن مۇھاپىزەتچى روتا قىلىپ تۇزۇلگەن ئەسىرلەرنى تولۇق قۇرالسىزلاندۇرۇپ ھەممىسىنى قىرىپ تاشلىدى.

ماجۇڭيىڭ سۇڭلىيەنجۇڭ قوشۇنلىرى بىر زەربىگە بەر - داشلىق بېرەلمىدى دەپ شىنىڭغا ھۇجۇم قىلىش پىلانىنى تۈ - زۈۋاتقاندا، ماچىدىن شىنىڭغا ھۇجۇم قىلىش ئوزەڭگە ھەم يۇخرالارغا پايدىسىز، دېيىلگەن بىر پارچە خەت ئالدى. ھۇڭا ماجۇڭيىڭ بۇ پىلانىنى تاشلاپ نېيۇەنگە بارىدى. بۇ شە - ھەرنى ساقلاۋاتقان مابويۇەن بىلەن ئالاقە باغلاپ كورگەن بولسىمۇ، نەتىجە چىقمىغاندىن كېيىن ھۇجۇم قىلدى. مابۇيۇەن -

ئىك ئەسكەرلىرى تەسلىم بولدى. قالغان خەلق پولكلىرى بەر-
داشلىق بىرەلمىدى. شەھەر ئېلىندى. ئەسكەر ۋە پۇخرالاردىن
نۇرغۇن ئادەم ئولدى. ماجۇگىيك بۇ شەھەردە ئاران يېرىم
كۈن تۇرالمدى، چۈنكى دولەت ئارمىيىسى قوغلاپ يېتىپ كەل-
گەنلىكتىن ماجۇگىيك پىداتۇڭغا كەتتى. دولەت ئارمىيىسى شە-
ھەرگە كىرگەندىن كېيىن مابويۇەننى ماجۇگىيك بىلەن شەخسى
ئالاقە باغلاپتۇ دەپ يەنە بىر نەچچە ئوفېتسىرلەرنى قوشۇپ
ئولۇمگە ھوكۇم قىلدى.

ماجۇگىيك شىخويگۇ دىگەن يەرگە بېرىپ ئەسكەرلىرىنى
رەتكە سالدى. چېگىدىن يول تېپىپ خېشىغا ئوتۇشكە تەييار-
لىنىۋاتقاندا، دولەت ئارمىيىسىنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى
ئاگلىغان ماجۇگىيك ئەپلىك يەر شارايىتىدىن پايدىلىنىپ ئەس-
كەر ئورۇنلاشتۇرۇپ ئۇلارغا قارشى ئۇرۇش قىلدى. 2 كۈنلۈك
قانلىق جەڭدە دولەت ئارمىيىسىنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتى.
بۇ قېتىمقى زەربە، دولەت ئارمىيىسى چېگىدىگە كىرگەندىن
كېيىن ئۇچرىغان 2 - قېتىملىق زەربە ئىدى. دولەت ئارمىيە-
سى ئامالسىز چېكىندى. ماجۇگىيك بولسا چېگىدىن ئوگۇشلۇق
كېتىپ قالدى.

بىيەندۇكۇدىن چىقىپ يۇڭچاڭ، مىڭچىگغا
ئارقىمۇ - ئارقا تەھدىت سېلىش

ئۇچاغلاردا خېشىدا دولەت ئارمىيىسى يوق ئىدى. بىيجىيەنجۇ-
نىڭ ئاز سانلىق ئەسكەرلىرىلا ئايرىم ھالدا جايلارنى ساقلاپ
ياتاتتى. بىيەندۇكۇنىڭ شىمالىدىمۇ بىر باتالىيون ئەسكەر بار

ئىدى. بۇلار مۇز پارچىلىرى بىلەن مۇداپىئە توسالغۇلىرى ياسا-
غان بولسىمۇ، ئەمما ماجۇگىيىڭنىڭ ئەسكىرى كۆچى تۇمەندىن
كوپ بولغاچقا نەچچە يۈز كىشىلىك دۇشمەننى بىر ھۇجۇم بىلەن
يوق قىلىپ ھامىيەنجۇڭنى دىگەن يەردە نەچچە كۈن دەم ئالدى.
سەندەن شەھىرىنىڭ خەلقى قارشى ئىنقىلابقىتىن ئۇ شەھەردە
يېرىم ئاي تۇردى. پۇخرالار ئاشلىق، ئوتۇن، سامان بىلەن
ئوبدان تەمىنلىدى. ماجۇگىيىك ئۇ مەزگىلدە: «شىنجاڭنىڭ يېرى
چوڭ، ئەگەر ئۇ يەرگە چىقساق چوقۇم راۋاج تاپىمىز» دىگەن
پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. قول ئاستىدىكىلەرنىڭ تولىسى شۇ-
جاڭدا چول جەزىرە تولا، ئۇ يەرگە بارساق جاپا تارتىپ قالى-
مىز دەپ قوشۇلمىدى. بولۇپمۇ ماتىڭشەن شەرقتە يۇرۇش قى-
لىپ نىڭشيانى ئېلىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. ئۇڭا ماجۇگىيىك
ئوز پىكرىدىن ۋاز كېچىپ يۇڭچاڭغا باردى.

1929 - يىلى كونىچە 1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ماجۇگى-
يىك يۇڭچاڭغا كەلدى. بۇ يەردە ئادەم سانى تولۇق بولمىغان
بىر باتالىيون ئەسكەر بار ئىدى. باتالىيون كوماندىرى شۇي-
مېيەن ماجۇگىيىڭغا نىسبەتەن يۇرتداشلىق ھېسسىياتى بولغانلىقتىن
ئاستىرتتىن كېلىشىپ ماجۇگىيىڭنى شەھەرگە كىرمەيدىغان قىلىپ
ئاشلىق، ئوتۇن - سامان بىلەن تەمىنلەيدىغانغا پۇتۇشتى، ئەما
شەھەر مۇداپىئەسىگە ھەمكارلاشتۇرۇش ئۈچۈن خەلقتىن تەشكىل-
لەنگەن پولكنىك پولكوۋنىكى يالڭچىچىك ياش
تەنتەك بولغاشقا ئوق چىقىرىپ مۇئاۋىن بىرىگادا باشلىغى
مايەنخەينى ئېتىپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن بېتىم بۇزۇلۇپ ئۇرۇش
باشلاندى. يېرىم كۈن ئىچىدە شەھەر ئېلىندى. شۇيمېيەن، يالڭ-
چىچىڭلار كوچا سوقۇشىدا ئەسىرگە چۈشتى، ئۇلارغا ئولۇم جا-

زاسى بېرىلدى، بۇ ئۇزۇشتا ئەسكەر ۋە خەلقتىن بولۇپ 2290 نەچچە ئادەم ئولدى. ماجۇگيىلك بۇ يەردە تۇرماستىن مىڭچىڭغا ئوتۇپ كەتتى.

يول ئۇستىدە مالىيەنچۇەن تۇز كولىدىكى ھەتەك ئەسكەرنى جايلىۋېتىپ مايىڭبياۋنى مىڭچىڭغا ئېۋەتتى، بۇ ھەھەرده دولەت ئەسكىرى يوق ئىدى، دولەت ئارمىيىسى تەيىنلەپ ئېۋەتكەن ھەنجاڭ لېپىشىگيىلك ئوز ئالدىغا ئۇيۇشتۇرغان 3 - 4 يۇزدەك قۇراللىق ساقچى ۋە خەلق ئەسكەرلىرىلا بار ئىدى، مايىڭبياۋ ھەھەرىدىكىلەرگە ئاشلىق، ئوتۇن - سامان بىلەن تەمىن قىلىشاڭلار ھەھەرگە ھۇجۇم قىلمايمىز دىگەندە ئۇلار كەلگەنلەرنى ئاز كىشى ئىكەن دەپ ئوق چىقىرىپ مايىڭبياۋنىڭ ئوغلى ماخېلىنى ئېتىپ ئولتۇردى. ئاندىن بۇ ئەھۋالنى ماجۇگيىنغا دوكلات قىلغاندىن كېيىن توپلۇنۇپ كېلىپ بۇ ھەھەرنى ئالدى. ھەنجاڭ ۋە ھەربىي باشلىقلار ھەممە يۇخرالاردىن نۇرغۇن ئادەملەر ئولتۇرۇلدى. ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ھەسكەرنى ئارتۇق ئادەم ئولتۇرۇلگەنلىگى ھىسابلانغان. (ۋالاھىمىچياۋ ماتىرىيالىغا قارالسۇن) ماجۇگيىلك بۇ ھەھەرگە كىرگەندە ئۇلۇك - لەرنىڭ نۇرغۇنلىغىنى كورۇپ، نىڭشياغا بارغاندا ھەرگىز ھۇنداق قىلمايلى. يۇخرالارنى ھۇنداق ئولتۇرۇپ تاشلىساق، ھەزنى كىم باقىدۇ، ھۇندىن كېيىن ھەرگىز ئادەم ئولتۇرمەسلىك كېرەك دىگەن. ماجۇگيىلك ماتىشيەن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ۋاڭنە ئات ۋە باشقا سوغا - سالاملار تەييارلاپ يەنىشەن بىلەن ئالاقە ئورنۇتۇشقا ئادەم ئېۋەتتى، ماجۇگيىلك گەنسۇدىن ئايرىلىپ ماڭغاندا يول ئۇستىدە يەنەتەكشۇرۇش يۇرگۇزۇپ قەسىملار ئولجا ئېلىپ ماڭغان خوتۇن - قىزلار بولسا، ئۇلارنى قايتۇرۇۋەتتى.

نىڭشياغا كىرىپ مىلىتسىيىنى قوغلاش

ماجۇگيىلك قەسىملىرى نىڭشياغا كىرگەندىن كېيىن ۋالاڭ - بېلۇغا باردى. موڭغۇل ۋاڭلىرى بىر تەرەپتىن قارشى ئالسا، يەنە بىر تەرەپتىن قۇمۇلۇقتا ئوت - چوپ ئاز، ئۇزۇن ئۇزۇلسا قىيىنچىلىق كۆپۈيۈپ كېتىدۇ دىگەن تەلەپنى قويدى. شۇڭا بۇ يەردە 4 كۈن ئۇرۇپ موڭغۇللاردىن يولباشلىغۇچى ئېلىپ يېڭىچۇەن تەرەپكە ئىلگىرىلىدى. (بۇ چاغدا نىڭشيا ئولكە بولۇپ مىنزىجۇلۇك ئولكە زەئىمى ئىدى.) ئۇلار يېڭچۇەنگە 30 يول قالغاندا ھەھەرگە ھۇجۇم قىلىش پىلانىنى مۇزاكىرە قىلدى. ئەسىرگە چۈشكەن نىڭشيا يېڭى ھەھەر ھاكىمىدىن مىنزىجۇڭ - نىڭ ئاران بىر ئۇەن ئەسكىرى بارلىغىنى ئىگەللىگەندىن كېيىن 3 تەرەپتىن قورشاپ ھۇجۇم قىلىپ پېرىم كۈن ئىچىدە غەربىي ھەھەرنى ئىشغال قىلدى. مىنزىجۇڭ بىر قىسىم ئادەملىرى بىلەن جەنۇبىي دەرۋازىدىن قېچىپ كەتتى. ھەھەر مۇداپىئەسىگە مەسئۇل بولغان مۇئاۋىن گېنىرال ۋالاڭشىزى ئۇرۇشتا ئولدى. بىر باتالىيوندىن كوپرەك دولەت ئارمىيىسى ئەسىرگە چۈشۈپ قالسىزلاندۇرۇلدى، ماجۇگيىنىڭ تەھەببۇسى بىلەن بۇ يەردە ئوت قويۇش، قىرغىن قىلىش ئىشلىرى كورۇلمىدى. ھەھەر ئىشغال قىلىنغانلىغى ئەتىسى، مىنزىجۇڭنىڭ يەرلىك قەسىملىرى ئىككى پول بىلەن پارەمگە كەلگەن ئىدى. ماجۇگيىلك ئۇلار بىلەن ئالاقە باغلاش نەتىجىسىدە ئۇلارنىڭ باشلىقلىرى كېلىپ تەسلىم بولدى. ماجۇگيىلك مۇستەقىل بولكىنى بۇيرۇپ ئولكە مەركىزىدىكى گېنىرال مافۇشىڭ مەھكىمىسىدىكى قۇرالسلارنى

توشۇۋالدى. يەنە ھەر قايسى ناھىيىلەرگە مەمۇرى خادىملار ئەۋەتىپ ئەسكەر ئېلىش، باج يىغىش خىزمەتلىرىنى يولغا قويۇپ ھەر بىر باتالىيونغا 30دىن يېڭى ئەسكەر قوشۇپ تولۇقلىدى. بىرىگادىنى چوڭايتىپ دىۋىزىيىگە ئايلاندۇردى.

ئاردىدىن ئىككى ئاي ئوتكەندە دولەت ئارمىيىسىدىن چىخۇڭچاڭ قىسملىرى ماجۇڭيىڭ قىسملىرىنى قوغلاپ گۇاڭۇغا كەلدى. بۇيەردىكى 2 - بىرىگادا تاقابىل تۇرالماي دابادىگەن يەرگە چېكىنىپ يالغاندىن دولەت ئارمىيىسىگە تەسلىم بولمىز دەپ ئادەم ئەۋەتكەندە چىخۇڭچاڭ قوغلاشنى توختاتتى، كېيىن خەنجىلۇ بارەمگە كەلگەندە بىرلىشىپ چىخۇڭچاڭ قىسملىرىغا ھۇجۇم قىلىپ ئۇلارنىڭ بىر پولك ئەسكىرىنى قورشاۋلىپ جايلىۋەتتى. چىخۇڭچاڭنىڭ قالغان قىسملىرىدا قۇرال خىل، ئوت كۈچى ئۇستۇن بولغانلىقتىن قايتارما ھۇجۇمغا ئوتتى. بۇنىڭغا بەرداشلىق بېرەلمەگەن ماجۇڭيىڭ قىسملىرى يېڭچۇەن تەرەپكە چېكىندى. كېيىن باۋفۇڭ ناھىيىسى شىزۇيسەن تەرەپلەردە تۇرغاندا ماتىخشەنىڭ يەنىسەنگە ئېۋەتكەن ئادەملىرى سەنشىدىن قايتىپ كەلدى. يەنىسەندەك تايانچىمىز بولغان شارايىتتا نىڭشياغا قايتارما ھۇجۇم قوزغىغىلى بولمىدۇ، دەپ قارىغان ماجۇڭيىڭ قىسملىرى يەنە غەربكە قاراپ يۈرۈش قىلىپ 5 - ئاينىڭ باشلىرىدا نىڭشياغا ئىككىنچى قېتىم قورشاپ ھۇجۇم قىلدى. ئىككى كۈنلۈك جەڭدە ماجۇڭيىڭ دەسلەپ ئىش قوزغىغاندا دىۋىزىيە سىجاڭى بولغان مايغا ئوق تەگمەي ئولدى. باشقا چىقملارمۇ خېلى ئېغىر بولدى، جىخۇڭچاڭ قىسملىرى 4 دەرۋازىدىن تەڭلا ھۇجۇمغا چىقىپ ماجۇڭيىڭنىڭ پۈتۈن سەپىنى چېكىندۈردى.

ئۇلار سۇييۈەننىڭ غەربىگە چېكىنىپ ئىككى ئاي تۇرغاندا، تەمىنات جەھەتتە قىيىنچىلىق ھېس قىلىدى. ئوز قىسملىرىنىڭ كىچىكلىگىنى قايغۇرۇپ تۇرغاندا، ماتىخشيانىڭنىڭ بېيجىڭدىن يازغان خېتى كېلىپ تەگدى. ماتىخشياڭ 1928 - يىلى كۈزدە لياڭجۇدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن شېنىڭ ئارقىلىق تەنجىڭگە بېرىپ جياڭجېيشى بىلەن كورۇشكەن ئىدى ۋە ئوزىنىڭ گەنسۇدىكى ئەسكەرلىرىنى كۈچلۈك دەپ پوپ ئېتىپ يۈرگەشكە جاڭجېيشى ئۇنى 15 - يول ئارمىيىسىگە باش قۇماندان قىلىپ تەيىنلىدى. ۋە بىر قىسىم كىيىم - كېچەك، يەمەك - ئىچمەكلەر بېرىپ يولغا سالدى. ئۇ ماجۇڭيىڭنىڭ، خېتاۋدا ئىكەنلىگىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇ ماتىخشەنىنى بىرىنچى كولونىغا، ماجۇڭيىڭنى ئىككىنچى كولونىغا دۇيجاڭ قىلىپ ماسۇگلياڭ، خەنجىلۇ، ماخوسەن، ماچيەنلەرنى دىۋىزىيە باشلىغى قىلىپ تەيىنلىدى. يېڭى تۇزۇم بويىچە رەتلەپ بولغاندىن كېيىن ھەر بىر دىۋىزىيە ئادەم سانىنى مەلۇم قىلسۇن، ئەنجىڭگە دوكلاد قىلمىز. ماتىخشەن بىلەن ماجۇڭيىڭ بېيجىڭگە كېلىپ يەنىغا قاتنىشىدۇ دەپ ئۇختۇردى، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككىسى ئەسكەرلەردىن ئايرىلىپ بېيجىڭگە باردى.

بۇلار كەتكەندىن كېيىن قالغان قىسملارىدا چوڭراق باشلىق بولمىغاچقا ئوز ئىچىدە ئىتتىپاقسىزلىق تۇغۇلدى. غەرپ ئارمىيىسى بىر گۇرۇھ، ماجۇڭيىڭنىڭ ئەۋلاتلىرى بىر گۇرۇھ بولۇۋېلىپ ماجۇڭيىغا نارازلىق قىلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇنبەتسىز خېتاۋ تەرەپلەرگە چېكىنىپ كىيىم - كېچەك، تەمىنات جە-

هەتلەردە تېخىمۇ قىينالدى. ئۇرۇش بولمىغان ھالەتتىمۇ ئىشتا توغلاپ ئۇلۇش خەۋپى بولغانلىقتىن ھەممە ئەسكەرلەر روھى جەھەتتە چۈشكۈنلەشتى. قىش كېلىش ۋاقتىدا 2 - بىرىگادىنىڭ سىجاگى مايىشەن ئاغرىپ ئولگەندىن كېيىن ئورۇنباسار باتالىيون كوماندىرى مايىكىياۋنىڭ قۇترۇتىشى بىلەن مەڭدىن ئارتۇق ئادەم چېرىكچاگنا تەسلىم بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ماجيەنمۇ تەسلىم بولدى. خەن جىنلۇ، ماروچاڭ، ۋاڭ ئىچەنسىلەڭلار ئوز ئەسكەرلىرىنى باشلاپ نىڭشيا، خېدۇڭ ئارقىلىق گەنيۇگە بېرىپ بىر ھۇجۇم بىلەن تېخنىكىنى ئېلىپ كېيىنكى كۇنلەردە ماتىڭشەنىڭ جەنۇبىي گەنسۇنى ئىگىلىشىگە ھەرىت - ھارايەت يارىتتى.

ئىچكى رايونلاردا يۇرۇپ چىقىش يولى ئىزلەش

ماجۇگىڭ بېيجىڭدە ئىككى ئاي تۇرۇپ، ماتىڭشياڭ بىلەن يەنمۇ ئېچىپ مۇزاكىرە قىلغان بولسىمۇ كونكرېت بىرەر لايىھە ھاسىل قىلالمىدى. ئەسكەرلەرنى رەتلەپ ئوزۇپ چىقىش ئىشلىرىمۇ ئەملىگە ئاشمىدى. ماتىڭشياڭنىڭ پاھىشەخانىلارغا چوكۇۋالىپ قولىدىن ئىش كەلمەيدىغىنىغا كوزى يەتكەن جياڭجىيېشى ئۇنى 15 - يىول ئارمىيىسىنىڭ باشلىقلىغىدىن ئېلىپ تاشلىدى. ماتىڭشيەن ئۇنىڭ بۇ قەدەر چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى كورۇپ گەنسۇغا قايتىپ جەنۇبىي گەنسۇنى ئىگىلەپ ياتتى. ماجۇگىڭ ھەندۇڭ جىنىڭ شەھرىگە كېلىپ ماخۇگدا بىلەن

ئۇچرىشىپ، ماخۇگدا بىلەن ماجۇگىڭ ئوز كۈچلىرىنى ئۇلغايتىش ئۈچۈن، مۇزاكىرىلىشىپ نەتىجىدە ماجۇگىڭ قىسمىلىرىنى چاقىرىپ كېلىش ئۈچۈن مارۇلۇگىنى سۈيىۋەنگە ئەۋەتتى. ئۇ يەردىن ماخۇشەن بىلەن ماجۇگىچى ئىككىسى يۇزدىن ئارتۇق مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن سەندۇگغا كەلدى. قالغان قىسىملار كېلىشكە ئۇنىمىدى. ماجۇگىڭ بىلەن ماجۇگىچى ئىككىسى نەنجىگە كېلىپ مافۇشياگنىڭ ۋاسىتىسى ئارقىلىق جياڭكەيشى بىلەن كورۇشتى. جياڭجېيشى ئۇلارنى ھەربى مەكتەپتە ئوقۇشقا ئورۇنلاشتۇردى. ماجۇگىڭ ئاكا - ئۇكا ئىككىسى جياڭكەيشى سېستېمىسىدا ئورۇن ئىگىلەيدىغان بولسا ئوز ئەۋلادلىرىغا پايدىسىز بولىدىغانلىقىنى سەزگەن مافۇشياڭ جياڭجېيشىگە يىكىر بېرىپ ئۇلارنى ماخۇگدا قىسمىلىرىغا ئېۋەتتۈرۈپ ماجۇگىڭ ماخۇگدا قىسمىلىرىغا كېلىپ مەسلىھەتچى دەيدىغان قۇرۇق نامغا ئىگە بولدى. ئۇزۇن ئوتمەي جۇگيۇەندە مىللىتارىستلار ئۇرۇشى باشلانغاندا ماجۇگىڭنى ھەمكارلىشىش ئۈچۈن ماجۇەنلىياڭ بىرىگادىسىغا ئورۇنلاشتۇردى. چوڭ كولەملىك ئىچكى ئۇرۇشقا قاتناشقان ماجۇگىڭ ئوزىنى خېلى چىنىقتۇرۇالدى. بۇ ئۇرۇشتا يەن ھىسەن، پىك يۈيشياگلار مەغلۇپ بولدى. جاڭجېيشى غالىپ بولۇپ، ئۇرۇش ئاخىرلاشتى. ماجۇگىڭ بۇ جەريانىدا جاڭ ياشاۋ، ۋۇيىڭچى قاتارلىق ئادەملەر بىلەن پۈرسەت بولسىلا ئۇچرىشىپ تۇردى. بۇ ئىنقىلابىي يولداشلار ماجۇگىڭنى غەربىي شىمالدىكى خۇيزۇلار ئىچىدىن چىققان ياش ۋە زىرەك، بولۇپمۇ ئىستىلى ياخشى، جاپاغا چىداملىق، ئوگۇنۇشكە ئامراق ئىكەنلىگىنى

كورۇپ ئالدى بىلەن ئاكا - ئۇكا ئىككىسىنى ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزالىغىغا تونۇشتۇرۇپ، قانداق قىلغاندا سەندۈكىدىن ئاجراپ غەربىي شىمالغا بېرىپ كونا قىسىملىرىنى قوزغاپ باش كوتۇرۇپ چىقىش توغرىسىدا پىلان قىلىشىپ بەردى. شۇڭا ماجۇگىينىڭ ئۇزۇنغا قالمايلا ئىگىشىغا قايتىپ كەلدى.

(4) گەنسۇدا ئەسكەرلەرنى رەتكە سېلىپ ئۇنجى قېتىم شىنجاڭغا چىقىش

ماجۇگىينىڭ سەندۈگىدا ماخۇگدا ئورۇنلاشتۇرغان قۇرۇق ئەسلىگە تۈرغۇسى كەلمەي 1930 - يىلى 7 - ئايدا ماشىشۇن بىلەن بىللە غەربىي شىمالغا كەلدى. ئىگىشىيا رەئىسى ماخۇگىينىڭ ئۇنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئادەم ئېۋەتىپ قارشى ئالدى. ئولكىمگە كىرگەندىن كېيىن قارشى ئېلىش يىغىنى ئاچتى. يىغىندا ماخۇگىينىڭ سۆزلەپ ماجۇگىينىڭدىن، خەلققە كۆپرەك پايدىلىق ئىش قىلىشنى، 1928 - يىلدىكىدەك ئىشلارنى قايتا تەكرارلىماسلىقنى ئۈمىت قىلدى. ماجۇگىينىڭ جاۋابەن سوز قىلىپ: « بۇ قېتىم بىر قەدەر توغرىراق نىشان بىلەن كەلدىم، ئىلگىركىدەك قالايمىقان ھەركەتتە بولمايمەن، ئىلگىرى بىز خەلققە نۇرغۇن جەۋرى - جاپا سالدۇق، بىز ئەسلىدە دولەت ئارمىيىسىگە قارشى قوزغالغان ئىدۇق. ئەپسۇسكى ئادەملىرىمىز تەربىيە كورمىگەن بولغاشقا ئىنتىزامدا ناچار بولدى. شۇڭا بارغانلا يېرىمىزدە خەلققە ئېغىر زىيان كەلتۈرىدۇق. ئەمدى مەن كونا قىسىملارنى ئويلىرىگە قايتۇرۇمەن، ئۇلار قايتىپ خاتىرجەم ئوز كەسپىنى قىلسۇ » دىدى، شۇنىڭ بىلەن ماخۇگىينىڭ ئۇنى تەلىم-

تەربىيە ئۇيۇشتۇرۇش قىلىپ بەلگىلىدى. قىسىملاردىن ئادەم ئەكىلىپ تەلىم - تەربىيە بەردى. ماجۇگىينىڭ بۇ پۇرسەتتە باشقىلارغا تەلىم - تەربىيە بەرگەندىن تاشقىرى ئوزىمۇ تىرىشىپ ئوگەندى. بىر ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىپ ئەدىبىياتتىن دەرس ئوقىدى، گەنجۇددىكى ماجيەن، ماجۇگىينىڭنىڭ كەلگەنلىگىنى ئاڭلاپ ئۇنىڭغا 5 مىڭ يۈەن پۇل ئېۋەتكەن ئىدى. ماجۇگىينىڭ بۇ پۇلنى كورسانتلارغا ھەدىيە قىلىپ، ئەدىيال، لۇگگە، كوينەك، داس سېتىۋېلىپ بەردى. دىمەك ئۇ كورسانتلار بىلەن ھالاۋەتتە، چاپا - مۇشەققەتتە بىللە بولۇپ ياخشى تەسىر بەرگەن ئىدى. شۇ تەقلىتتە بىر نەچچە ئاي ئىشلىگەندىن كېيىن، ماجۇگىينىڭ ئوزىگە پايدىسىز بىر خەۋەرنى ئاڭلاپ قالدىدە، قۇش كوتۇرۇپ شىكار قىلىمەن دەپ چەت جايلارغا چىقىپ، ھۇنىڭ بىلەن كەتمەكچى بولدى. ئۇنىڭ كونا ئادەملىرىدىن ماشىشۇن ۋە كوگلى يېقىن كورسانتلاردىن بىر نەچچە ئادەمنۇ قوشۇلۇپ جۇگۇنيغا بىللە كەلدى. ماخۇگىينىڭ ئۇنى قايتىپ كەل دەپ نەچچە قېتىم ئۇقتۇرۇش قىلغان بولسىمۇ، ماجۇگىينىڭ كېچىكتۈرۈپ قايتىپ بارمىدى. بۇ چاغدا مايگىياۋ جۇگۇنيغا كېلىپ ماجۇگىينىڭ بىلەن كورۈشتى. گەۋەل ئۇ مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرنى باشلاپ بېرىپ جى خۇگچاڭ قەسىلىرىغا قوشۇلۇپ ئوزگەرتىپ ئۇزۇشنى قوبۇل قىلغان ئىدى. ئۇ ھازىر ئۇ يەردىن قايتىپ كېلىپ ئوز جايىنى تاپقاشقا ماجۇگىينىڭ ئانچە كوپ ئەيپلىمەيدى. ئەمدى ئۇ جوگۇنيدىكى ماجۇگىنىڭنىڭ 300 دىن ئارتۇق ئەسكىرىنى باشلاپ ئىگىشيا چېگرا سىدىن ئوتۇپ گەنجۇغا كەلدى. خېشىغا كىرگەندىن كېيىن يول بويى ئېلان چاپلاپ، ئوزىنى گەنسۇ، چىگىنەي، ئىگىشيا باش-

لىرى بىرلەشمە قوشۇنىنىڭ باش قۇماندانى دەپ جار سېلىپ ماڭدى. چۈگۈيدا باستۇرۇۋالغان ئېلان نۇسخىسىدا: «مەركەزنىڭ يۇيرۇغى بويىچە گېنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي ياشلىرى بىرلەشمە قوشۇنىنىڭ باش قۇماندانى جۇگۈيدا قەسەم بېرىپ خىزمەت تاپشۇرۇۋالدى» دېيىلگەن.

كونا قىسىملىرىنى گېنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي ياشلىرى بىرلەشمە ئارمىيىسى قىلىپ ئۆزگەرتىش

ماجۇگىيىڭ گەنجۇغا كەلگەندىن كېيىن ماجيەنىڭ قول ئاستىدىكى گەسكەرلەر كونا قىسىملاردىن بولغاشقا ماجۇگىيىڭغا بەك ئېغىنىپ كەتتى. بۇ سەۋەپتىن ماجيەندە ھەسەت پەيدا بولدى. 1931 - يىلى ئەتىيازدا ماجيەن مۇنچىغا ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇپ، ماجۇگىيىڭغا قەست قىلماقچى بولدى. ماجۇگىيىڭ ھېچقانداق گۇماندا بولماستىن، ماجيەن بىلەن قىلىشقان ۋەدىكە ئاساسەن مۇنچىغا بېرىپ ئەمدىلا كېيىمىنى سالغاندا ماجيەن ئورۇنلاشتۇرغان ئادەملىرىدىن بەرسى ئوق ئاتتى، لېكىن ئوق ماجۇگىيىڭغا تەگمەي، يۇيۇنمۇاتقان باشقا بىر يۇخىراغا تەگمەي ئولدى. ماجيەن قېچىپ كەتتى. پاتمپاراقچىلىق بولدى. ئىككى تەرەپ بىر مۇنچە ئوق ئېتىشتى. ماجۇگىيىڭ بۇ ۋەقەسى ئانچە كوگلىگە ئالماي ماجيەنىنى خىزمەتتىن بوشۇتۇپ 20 مىڭ يۈەن پۇل، بىر دانە ئاپتوموبىل بىلەن بېيپىڭغا يولغا سېلىۋەتتى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ماجيەن جاڭجياكۇدا ئولدى.

مۇنگدىن ئېتىۋارەن ماجۇگىيىڭ ھەربىي ھوقۇقىنى تولۇق ئىگەللەپ، گېنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي ياشلار بىرلەشمە قوشۇنى رەسمىي قۇرۇلغانلىقىنى جاكالىدى. گوزى باش قۇماندان (زۇگسىلىڭ) بولدى. ئەسكەرلەرنى قايتا رەتلەپ زىيالىلارنىڭ رولىغا ئېتىۋار بەردى. يەرلىك قوشۇنلاردىن بىر پولك تەشكىللەپ لې جىڭباگنى پولكوۋنىك قىلىپ تەيىنلىدى. 5 - ئوردا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى خۇاڭ ژېنجۇگنى مۇشاۋىرلىققا تەكلىپ قىلدى. ھۇ ئەتراپتىكى 11 ناھىيىگە شەنجاڭ، جۇيجاڭ تەيىنلەپ ئېۋەتتى. ماجۇگلىڭ، ماشىشۇن، ماجىمىڭ، ماجىنلىڭلەرنى تۆۋنجاڭ لىققا بەلگىلىدى. يەنە بىر مۇنچە باتالىيونلارنى تەشكىللەپ ناھىيىلەردىن بېڭى ئەسكەر ئېلىپ تۇلۇقلىدى. كېيىن، ماجۇگجې، ماخۇشەنلەرمۇ سەندۇگدىن قايتىپ كەلدى. ماجۇگجېنى پىيادە ئەسكەرلەر بىردگادىسىغا، ماشىشۇننى ئاتلىق ئەسكەرلەر بىرىگادىسىغا لۇيجاڭ قىلدى. ئەسكەرلەرنى رەتكە سېلىۋاتقان پەيتتە، ماجۇگلىن ئىنتىزامسىزلىق قىلغانلىقتىن ئۇنىڭغا ئاخىرى ئۇلۇم جازاسى بېرىپ، ئىبرەت قىلدى. ماجۇگلىنىڭ ۋەزىپىسىگە ماخوسەن تەيىنلەندى.

1931 - يىلىنىڭ باشلىرىدا ماجۇگىيىڭ سەندۇگدا تونۇشقان ئىلغارلاردىن جاڭ ياشاۋ، ۋۇيېڭچې قاتارلىقلار كېلىپ قوشۇلدى. جاڭ ياشاۋ باش كاتىپ قوشۇمچە باش ھەربىي مەسلىھەتچى، ۋۇيېڭچې سەنمۇجاڭ بولدى. بۇلار بىرلىكتە ئېچكىسى جەھەتتىن پائال رەتكە سېلىپ يارامسىزلارنى ئۇلگۈپ چىقاردى. بۇ چاغدا ئاممۇي يىغىن ئېچىپ شۇيجۇدىكى 7 ناھىيە، گەنشۇيدىكى 4 ناھىيىنى ئاساس قىلغان ھالدا بىر ئولكە قۇرۇش قەستىگە چۈشۈپ تاشقىرىغا تەشۋىقات يۈرگۈزۈپ تېلېگىراممىلار

يوللىدى. بۇ چاغدا باشقا تەرەپلەر ماچۇگىنىڭغا دەققەت قىلمىشقا باشلىدى. مەسىلەن 1931 - يىلى 3 - ئايدا سەندۇگىدا چەقىدىغان، بەزەن گېزىت - ژورناللار ماچۇگىنىڭ «قىزىللاشتۇرۇش» دېگەن خەۋەرلەرنى تارقاتتى. ئەمىلىيەتتە ماچۇگىنىڭ تېخى سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ ياكى دېموكراتىك ئىنقىلاپ توغرىسىدا يېتەرلىك چۈشەنچىگە ئىگە ئەمەس، ھۆندىكى قەتئىي نىيەتكە كەلمىگەن ئىدى. قۇرال - ياراق يېرىم يېتىم، ئوق - دورا كەم، تەلىم - تەربىيە ناچار ئىدى. شۇڭا ئەسكەرلەر ھامان چېرىكلەشكەن بولۇپ، خەلقنى تەپرىقچىلىققا سالىدىغان ئىشلار دائىم چىقىپ تۇراتتى، ھەربىي - مەمۇرى خىزمەتلەرنى يەنىلا يېتەرسىز ئىدى.

ماچۇگىنىڭ ئەمىلىيەتتىكە ئۇيغۇن كەلمىگەن ھەرىكىتى باشقا ئەكسىيەتچىلەرنىڭ گۇمانىنى قوزغىدى. دولەت ئارمىيىسى ھەرقانچە كەتكەندىن كېيىن، گېنشۇي ۋەزىيىتىدە يەنىلا ئوز ئالدىغا بولۇۋېلىش شەكىللەنگەن ئىدى. باي - مۇنبەت خېنى كاردۇرى مابۇفاڭنىڭ ھېچكىمنى كىرگۈزمەيدىغان بىر پارچە زېمىنى بولۇپ لياڭجۇنى، چىڭخەيدىن ئېۋەتكەن ماشۇن ئىسمىلىك لەۋالىغان ئىدى. شۇڭا ھازىر ماچۇگىنىڭ شۇيجۇ، گەنجۇدىكى 11 ناھىيىنى ئىگەللىۋالمىغان بولسىمۇ، ياشلار بىرلەشمە قوشۇنى بولۇپ قۇرۇلغانلىقىنى، مابۇفاڭ ئوزىگە بولغان تەھدىت دەپ چۈشۈنۈپ قۇرال كۈچى بىلەن ماچۇگىنىڭ كۈچلىرىنى يوقۇتۇۋېتىشنى پىلانلىدى. 1931 - يىلى 4 - ئاينىڭ باشلىرىدا، ماشۇنىڭ پىيادە ئەسكەرلەر بىلەن يۈگچاڭ، سەندەن ئارقىلىق ھۇجۇم قىلىشقا، مابىياۋ، مايې ئىككى ئاتلىق بىرىگادىنى ۋە تەۋەلىكىدىكى پولك - باتالىيونلارنى بېيەندۇكۇدىن ئوتۇپ

گەنجۇغا ھۇجۇم قىلىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى. ئوزى مابۇشۇ بىرىگادىسىغا قۇماندانلىق قىلدى. بۇ چاغدا ماچۇگىنىڭنىڭ خىلالىغان پىيادە ئەسكىرى، ماچۇگجى قۇماندانلىغىدا شۇيجۇدا تۇراتتى، يارىدەمگە كەلتۈرۈشكە ئۇلگۈرمەيتتى. ماچۇگىنىڭ ئىككى ئاتلىق پولك ۋە ئۇنىڭ قارمىغىدىكى باتالىيونلارنى باشلاپ چىقىپ 1 - كۈنى قىزىلسۇ دېگەن يەردە ئۇرۇش قىلىپ مابۇفاڭ قىسىملىرىنى چېكىندۈردى. كېيىن ئۇلار كوچ تويلاپ كېلىپ ھۇجۇم قىلغاندا ماچۇگىنىڭ تەڭ كېلالماي شۇيجۇغا چېكىندى. ماخۇچىڭ قوغلاپ زەربە بەرگەنلىكتىن ماچۇگىنىڭ شۇيجۇدا تۇرالماي جىيايۈگۈەندىن چىقىپ كەتتى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا ماچۇگىنىڭنىڭ نۇرغۇن كىشىلىك ھەربىي كىيىملىرى قېپقالدى. زىيان ناھايىتى ئېغىر بولغان ئىدى. باش شىتاپنىڭ ئادىيوتالار باشلىغى (فوگۈەنجاڭ) مايۈيچىڭ ئەسىرگە چۈشكەندىن كېيىن ئۇلۇمگە ھۆكۈم قىلىندى. لېي جىڭباڭ ئوز ئەسكەرلىرى بىلەن گەنجۇنى ساقلاۋاتاتتى. مابۇفاڭ بۇ يەرگە كەلگەندە ئۇلار تەسلىم بولغان بولسىمۇ، مابۇفاڭ ئۇنى 80 نەچچە ئوفىتسېرلىرى بىلەن قوشۇپ ئېتىپ ئولتۇردى.

ماچۇگىنىڭ جىيايۈگۈەندىن چىقاندىن كېيىن ھەرقانچە قايتىش ئىمكانىيىتى قالمىغان، تارقىلىپ كېتىشتىن باشقا غەرىپكە ماگىدىغان بىرلا يول قالغان ئىدى. ماچۇگىنىڭ قول ئاستىدىكىلەر بۇرۇن شىنجاڭغا بېرىشنى ئانچە خالىمايتتى، ئەمدى ئويلاپ تۇرغىدەك ھېچ يېرى قالمىدى. بۇ چاغدا قۇمۇل دېخانلىرى شىنجاڭ ھوكۈمىتىگە قارشى قوزغىلاڭ كوتەرگەن بولۇپ،

بۇ قوزغىلاڭ ماجۇگىمىڭنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىمگە يەتەرلىك ھارايىت يارىتىپ بەردى.

شىنجاڭ تەرەپكە تەرەققى قىلىش

ھۇ چاغدا شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ رەئىسى جىن شۇرېن بەر ئىسلاھاتى سىياسىتى يۈرگۈزۈپ قۇمۇلدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ قار- شىلىغىنى قوزغىدى. قوزغىلاڭ باشلىقلىرى خوجانىياز ھاجى- يولۋاسلار ئولكە ئەسكەرلىرىگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن گەنشۇيگە ئادەم ئەۋەتىپ ماجۇگىمىنى يارىدەمگە تەكلىپ قىلدى. ماجۇگىمىڭ گەنشۇيدە مەغلۇپ بولۇپ نەگە بېرىپ نەمە قىلىشنى بىلالماي- ۋاتقان بىر پەيتتە ئۇيغۇرلارنىڭ تەكلىۋىنى ماقۇل كۆرۈپ ماخىمىڭ، ماسىڭگۇي، ماشىمىڭلارنىڭ قىسىملىرىنى باشلاپ جەمى 700 دەك ئادەم بىلەن چەقىپ قۇمۇلغا قورشاپ ھۇجۇم قىلدى. ئۇ ۋاقىتتا ئولكە تەرەپتىن جۇرۇيچىش سىجاڭ يېڭى ھەربىي- شۇنفايۇ لۇيجاڭ كۈنا شەھەرنىي مۇداپىئە قىلغان ئىدى. ماجۇگىمىڭ قوشۇنلىرى ئۇيغۇرلار بىلەن قوشۇلغاندىن كېيىن شەھەرگە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى. شۇنفايۇ تەسلىم بولۇشى ۋاقتىدا چۇ توساپ قويدى. ماجۇگىمىڭ شەھەرنى پارتلاتقى- ھەمدە ئىچىدىكىلەر پارتلاشتا بۇزۇلغان يەرنى ئۇمۇلىۇق توساپ ئېتىپ قارشىلىق كۆرسەتكەنلىكتىن شەھەرنى قولغا چۈشۈ- رەلمىدى ماجۇگىمىڭ بىر قىسىم ئەسكەر ئاجرىتىپ باريكۇلگە ھۇجۇم قىلدى. باريكۇلدىكى تۇەنجاڭ خېجىڭشىڭ تەسلىم بولدى، تۇەنجاڭ جاڭ لياڭچىڭ ئوزىنى - ئوزى ئولتۇرۇۋال-

دى. ھۇنىڭ بىلەن ماجۇگىمىڭ كۈچلۈنۈپ يەنىمۇ قۇمۇلغا ھۇجۇم قىلدى. ئولكە تەرەپتىن يارىدەمگە كەلگەن دوگۈجۇ بوريگادىسى بىلەن لياۋۇگدا (لوۋۇڭ) ئۈچرۇشۇپ ئۇرۇشتى. ئولكە تەرەپ- نىڭ لۇيجاڭى ژە سەنمۇجاڭى ئۇرۇش ئۇستىدە ئولتۇرۇلدى. ئۇرغۇن قۇرال - ياراق غەنىمەت ئېلىندى. ئولكە تەرەپنىڭ ھەرقايسى يول سىلىڭى لۇشياۋزۇ، سەنمۇجاڭ ھىڭشىسەيلەر يەتتە قۇمۇقتىكى ئاشلىقلارنى كويدۇرۇپتىپ داشتو دىگەن يەرگە چېكىنىپ مۇداپىئە كوردى. ماجۇگىمىڭنىڭ پۈتمىغا ئوق تەككەن- لىكتىن قۇمۇلغا چېكىندى. بۇ چاغدا ئىلىدىكى جاڭپېيۇەن يارىدەمگە كەلدى. ئۇنىڭدا ئىككى مىڭدەك ئاق ئورۇس ئەس- كەرلىرى بار ئىدى. ئۇلار قۇمۇلغا ئىلگىرىلەپ ماجۇگىمىڭ قىسىملىرى بىلەن ئۇرۇش قىلدى. ماجۇگىمىڭ بۇ قېتىم كەلگەن- لەرنىڭ كۆچى ئۇستۇن ئىكەنلىگىنى ھېس قىلدى. شۇڭا ماھە- مىڭنى ئۇيغۇرلارغا يارىدەملەشتۈرۈپ قالدۇرۇپ ئوزى شۇي- جۇغا قايتىپ دەم ئېلىپ ئەسكەرلىرىنى تەرتىپكە سېلىش بىلەن ھۇغۇللاندى.

ياڭخۇچىڭنىڭ يارىدەمى ئاستىدا 36 - دىۋىزىيە بولۇپ قۇرۇلۇشى

ماجۇگىمىڭ 1 - قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ ئولكە تەرەپ بىلەن قىلغان ئۇرۇشتا ئۇرغۇن غەنىمەتلەر ئالدى. گەنشۇيگە قايتىپ سەددىچىننىڭ سىرتىدىكى ئۇچ ناھىيىگە ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، سەددىچىننىڭ ئىچكى تەرىپىدىكى جۇچۇەن، گاۋتەي قاتارلىق 4 ناھىيىگە كېڭەيمەكچى بولدى. بىراق ئۇ جايلاردا مابۇفاڭنىڭ

مادې بەرىگادىسى بار ئىدى. مابۇفاڭ تۇققانچىلىق مۇناسىۋىتى بىلەن يول قويدى. جۇچۇەن قاتارلىق 7 ناھىيىنى ماجۇگيەڭنىڭ مۇداپىە رايونى قىلىپ ئۇنى ئوزنىسىڭ بەرىگادىسى قىلماقچى بولدى. ماجۇگيەڭ بۇنى قوبۇل قىلمىدى. ئەمما گەنشۇيدە تۈرۈۋاتقان تەشۋىق ۋە ھال سوراش ۋەكىلى سۇڭۋېيرۇنىڭ يارىدەمى بىلەن ماخۇچىڭ ئارقىلىق ئەنجىڭ ھوكۇمىتىگە ئىلتىماس قىلىپ ماجۇگيەڭنىڭ قىسمىلىرىغا 36 - دىۋىزىيە نامىنى بەرىدى. ماجۇگيەڭ ئەمدى رەسمىي دىۋىزىيە بولغاندىن كېيىن بۇ 7 ناھىيىدىن يېڭى ئەسكەر ئېلىپ، ئەسكىرى كۈچىنى تولۇقلىدى. ياشانغانلارنى يەڭگۈشلەپ رەتلىگەندىن تاشقىرى مابۇفاڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنىمۇ ياخشىلاشقا ۋاڭۋېنچىڭ، جاڭدېچۈەنلەرنى ئېۋەتىپ مالىغا نۇرغۇنلىغان شىنجاڭ ئېتىنى ۋە يەرلىك مەھسۇلاتلارنى، ئىگەر قاتارلىق ھەربىي لاۋازىماتلارنى سوغا قىلدى. ياڭخۇچىڭ بۇ چاغدا ماجۇگيەڭغا ياڭبۇچىڭنى ئېۋەتكەن ئىدى. بۇ ئادەم جۇڭگو گوڭچەندا ئىنىسىڭ ئەزاسى ئىدى. ماجۇگيەڭ ئۇنى ھەربىي تەلىم - تەربىيە باشقارمىسىغا باشلىق قىلدى. سۇڭ ۋېيرۇ ھەم دولىتىڭنى ئېۋەتتى. بۇ كىشى ئارقىلىق ئىلغار يولداشلاردىن سۇجىشەن، لىۋېبىڭ قاتارلىقلارنى تونۇشتۇردى. لىۋجىڭمۇ سەنمۇ بولدى. يەنە چەتئەل تىلىنى بىلىدىغان لىۋچىڭشەن، پىڭ × × ئىسىملىك ئىككى نەپەر يۇقۇرى دەرىجىلىك زىيالىلارمۇ كەلدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى ئەنگلىيە، ياپونىيە جاھانگىرلىرىمۇ جۇگگونى ئاغدۇرۇش غەرىزىدە جاسوس كەمرۇزۇپ ھەر قايسى ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇردى. مەسىلەن ھۇ چاغدا 36 - دىۋىزىيىدە كەيۇپو ① ئىسىملىك

مەنپەەتنى كورگەندە، ھەممىنى ئۇنتۇپ ئاخىرى ئىسيان قىلىپ ئۇ-
نىڭ ئىشلىرىنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىتىدىغانلار ئىدى. ماجۇگىيەڭ
نىڭ سىنىپى كېلىپ چىقىشى، ياش ئىرادىسى بويىچە ھەر قان-
داق ئىشقا دۇچ كەلسە، ئوز ئالدىغا بىر تەرەپ قىلىۋېتەتتى،
ئوزى ئىشىنىدىغان ھەربى ئەمەلدارلار بىلەن مەسلىھەتلىشىدىغان
ئىشلار بولسىمۇ، مۇشاۋىرلار بىلەن مەسلىھەت قىلىش ئىشلىرى
ناھايىتى ئاز ئىدى. قاۋۇل ئادەملەرنىڭ رولى ئانچە چارى
قىلىنمىغانلىقتىن ھېچقانداق چوڭ نەتىجىگە ئېرىشەلمىدى. ئۇ
چاغلاردا غەربىي شىمالدا: «گاسىلىك، يېشى كىچىك، گەپ ئاڭ-
لىمايدۇ- شا كىچىك» دەيدىغان قوشاق بار ئىدى. بۇ قوشاق
غەربىي شىمالدىكى خەلقنىڭ ماجۇگىيەڭنى قەدىرلەيدىغان ۋە ئۇنىڭغا
ئېچىنىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

شۇيجۇدا ئىسكەر تەربىيىلەپ لايىقەتلىك
تايانچىلارنى يېتىشتۇرۇش

ماجۇگىيەڭ ئوز قىسمىنى باشقۇرۇشتا كونا ھەربى ئەمەل-
دارنىلا 36 - دىۋىزىيىنىڭ تايانچىسى قىلىپ پايدىلاندى. مەسە-
لەن ماجۇگجى (ئىنىسى)، ماخۇشەن (ئاچىسىنىڭئېرى) ئىككىسى
ئۇنىڭ ئىككى قانىتى بولۇپ قالغان ئىدى. بۇلاردىن باشقا
مارۇلۇڭ، ماسىڭگۇي، ماشىشۇڭلار ئۇنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك يار-
دەمچىلىرى ئىدى. ماجەنلىڭ، ماخىمىڭ ئانچە گەپ ئاڭلىمايدىغان
بەگزاش، تەرتىپسىزلەر ئىدى. بۇ ئىشلارنى تۇزۇتۇش ئۈچۈن
ھۇيجۇدا تەلىم - تەربىيە رۇتىسى قۇرۇپ خەنزۇ- خۇيزۇ ياش-

لارنى تاللاپ تەربىيىلەپ، بۇنىڭدىن كېيىنكى 36 - دىۋىزىيىنىڭ
تايانچىسى قىلماقچى بولدى. بۇ كۇرستا ئوقۇغانلار ئوقۇش تو-
گەتكەندىن كېيىن، ماجۇگىيەڭ ئۇلاردىن پايدىلىنىپ بىر ئەتىگەنـ
لىكى گەپ ئاڭلىمايدىغان ماجەنلىڭ پولكىنى قۇرالسىزلاندۇردى.
ماخىمىڭمۇ ئوزلىگىدىن قۇرال تاپشۇرۇۋېلىشقا كوچ چىقىرىپ ما-
جۇگىيەڭنىڭ تەقدىرىگە ئىگە بولدى. ھەمدە 36 - دىۋىزىيىنىڭ
ئورۇنباسار باشلىقلىغىغا تەينىلەندى. ئۇنىڭ بىلەن قىسىملارنى
رەتلەپ ماجۇگجى، ماخۇشەن لۇيجاڭ بولدى. ماجەنشاڭ، ماسىڭ-
گۇيلار پىيادە ئەسكەرلەر پولكىغا پولكوۋنىك بولدى. بۇنىڭدىن
باشقا يان قۇرال، پىلىموت، ساپيور ۋە ئالاھىدە قىسىملار با-
تالىيونلىرى قۇرۇلدى. ئادەم سانى پىيادە ئەسكەرلەر 3 مىڭ،
ئاتلىق ئەسكەرلەر 2 مىڭ ئىدى. ھۇنىڭدىن باشلاپ قىسىملار-
نىڭ مەزمۇنى ۋە ئىنتىزامى باشقىچىلا بېكىلاندى.

ماشىشىڭنىڭ كوچىگە تاينىپ 2 - قېتىم
شىنجاڭغا كېلىشى

ماجۇگىيەڭ 1 - قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ قايتقاندا قېپقالغان
ماشىمىڭ قىسىملىرى ئۇزلوكسىز ئوڭلىنايدى. خوجانىيازھاجى ۋە
يولۋاسلار بىلەن ماسلىشىپ پىچانغا ھۇجۇم قىلدى. ئولكە ئەسـ
كەرلىرىنىڭ باشلىغى مافۇمىڭ (خۇيزۇ) ئالاقە باغلاپ تۇرپاننى
ئىشغال قىلىپ، باشقا يەرلەرنىمۇ قوزغىۋەتتى. بۇ ئاردىدا بىر
مەزگىل ئۇرۇمچىنى مۇھاسىرە قىلىپ ئولكە ئەسكەرلىرىنى خېلى
ھالسىزلاندۇردى. 1933 - يىلى 12 - ئاپرېلدا ئۇرۇمچىدە سىيا-
سىي ئوزگۇرۇش بولۇپ جەنشۇرېن تەختتىن چۈشتى. شىنجاڭ -

نىڭ ھەر قايسى جايلىرى پارچىلىنىپ، ئوز ئالدىغا ئىش كورۇ-
دىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى. ئەسلىدە شەرقى يولنى تازىلاش
قۇماندانى جاڭپىيۇەن شىڭشىسەينىڭ ھەسەتخورلىغى بىلەن يوت-
كۇلۇپ كەتتى. ماجۇڭيىڭ ئولكىدە بولغان سىياسى ئوزگۇرۇش-
تىن بىخەۋەر بولسىمۇ، ئەمما ماشىمىڭ بىلەن ئۇيغۇر قىسىملىرى
بىرلىكتە ئولكە ئارمىيىسىگە تەھدىت سېلىۋاتقانلىغى توغرىسىدا
دائىم خەۋەر ئاڭلاپ تۇردى. ماجۇڭيىڭ ئوزىنى 36 - دىۋىزى-
يىنىڭ باشلىغى قىلىشتا جياڭ جېپشىنىڭ قانداق غەرىزى بارلى-
غىنى چوڭقۇر چۈشۈنەتتى، جياڭجېپشى ئۇ ئارقىلىق ھوكۇمراد-
لىق دائىرىسىنى كېڭەيتمەكچى ئىدى. مابۇفاڭمۇ ماجۇڭيىڭنىڭ
شىنجاڭغا كېتىشىنى ئۇممەت قىلاتتى. شۇنىڭدەك ماجۇڭيىڭ ئو-
زىنىڭ شىنجاڭغا چىقىشى ئەڭ ئاخىرقى چىقىش يولى ئىكەنلە-
گىنى بىلەتتى: شۇڭا ئۇ 1933 - يىلى 3 - ئايدا ماجۇڭشەننى بىر
باتالىيون (يىڭ) ئاتلىق ئەسكەر بىلەن شىنجاڭغا ئېۋەتىپ ئۇي-
غۇرلارغا يارىمىلەشتۇرۇپ قۇمۇلغا ھۇجۇم قىلدۇردى. ماجۇڭشەن
قۇمۇل ئۇرۇشىدا ھالاك بولدى، ئۇنىڭ ئارقىدىن بىر باتالىيون
ئەسكەر بىلەن ماگادۇڭنى ئېۋەتتى. قۇمۇلنىڭ شەرقىدىكى تاغدا
ئولكە ئەسكەرلىرىدىن لیۇجيېسەن قىسمىنى تار- مار قىلدى.
شۇنىڭ بىلەن قۇمۇلنى ساقلاۋاتقان لیۇخەيرۇ گۇچۇڭغا چېكىنىدى.
ماشىمىڭ تۇرپان، پىچاننى ئالغاندىن كېيىن 3 - ئايدا قارا-
شەھەرنى ئالدى. ئولكە تەرەپنىڭ ئەمەلدارلىرىدىن ۋالى نيۇشى،
لۇيجاڭ دەن شىكۇيلار ئۇرۇشتا ئولدى. شۇنىڭ بىلەن جەنۇبىي
شىنجاڭ تەۋرەپ، پوچتا - تېلېگىرافلار توختاپ قالدى.

مۇنداق ۋەزىيەت ئاستىدا قارا نىيەتتى جۇشقۇنلاپ تۇرغان
ماجۇڭيىڭ پۈتۈن دىۋىزىيەسىنى باشلاپ شىنجاڭغا چىقتى. يول

بويى خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە ئېلان چاپلاپ جىن-شۇرېن ھوكۇمىتى
چىرىكلەشكەنلىكتىن ئۇنىڭغا قارشى تۇرىمىز دېگەن مەزمۇندا
جار سالدى. قۇمۇلغا چىققاندىن كېيىن ماجۇڭجېنى ئالدى بىلەن
گۇچۇڭغا ئېۋەتتى. ئوزى سەل كېيىن كەلدى. گۇچۇڭدا قۇمۇلدىن
كەلگەن لیخەيرۇ، لیرۇڭخۇا قىسىملىرى بولغاندىن تاشقىرى
ھەھەر مۇداپىە سىلىڭى جاڭجۇشەننىڭ قىسىملىرىمۇ بار بولۇپ
ئوق - دورىسى ناھايىتى كوپ ئىدى. ماجۇڭجى موريدا بىركۇن
سوقۇشۇپ مورنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن شوھرەت بىلەن كېلىپ
گۇچۇڭنى قامال قىلدى. بۇ يەردە ئۇرۇش ئىنتايىن كەسكىن
بولدى. بەختكە قارشى ماجۇڭجى ئۇرۇش ئۇستىدە ئولدى. بۇ-
نىڭ ئاچچىغىدا قىسىملار سىپىلغا يامىشىپ چىقىپ پۈتۈن شە-
ھەرنى ئىشغال قىلغاندا ئولكە ئەسكەرلىرى قۇرال تاپشۇرۇشقا
مەجبۇر بولدى. لیرۇڭخۇا ئولتۇرۇلدى. لیخەيرۇ بىلەن جاڭجۇ-
ھەن ئەسىرگە چۈشتى. 4 دانە زەمبىرەك، 50 تال ئېغىر- يېنىك
پىلىموت، 8 مىڭ تال ھەر خىل مىلتىق غەنىمەت ئالدى.

گۇچۇڭنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن ئولكە قەرەپ بىلەن بولغان سوھبەت

گۇچۇڭ ئۇرۇشىدا ماجۇڭجى ئولدى. ماجۇڭيىڭ ئىنىسىنىڭ
ئولگەنلىكىگە قايغۇردى. بۇ ئۇرۇشتا ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى
قاتتىق قارشىلىق كورسەتكەنلىكتىن ئەسىرگە چۈشكەن 20 نەچچە
ئورۇس ئەسكەرلىرىگە ئولۇم جازاسى بېرىپ دەرھال ئالغان
بولدى. پانكىدىن بىر مىليون سەر پۇل ئېلىپ ئەسكەرلىرىگە

ئايلىق بەردى. ئەسوگە چۈشكەنلەر ئەچسەدە 300 دىن ئارتۇق ياش ۋە ساغلام بولغانلىرىنى قىسىملارغا تارقىتىپ ئولگەنلەر-نىڭ ئورنىنى تولدۇردى. ئاندىن ئولكە مەسلىسىنى مۇزاكىرە قىلىپ نوقۇل ھەربىي كۈچ بىلەن ئەمەس، خارجى پول تېپىش لازىملىغىنى ھىس قىلىپ 300 ئادەم بىلەن ماخىنىڭنى چوچەكنى ئەشغال قىلىپ سوۋېت كونسۇلخانىسى بىلەن ئالاقە باغلاشقا ئېۋەتتى.

ئۇرۇمچىدە ھاكىمىيەت تالىشىپ بىر مەزگىل پاتپاراقچىلىق يولغاچتا شەرقىي يولدىكى مەغلۇبىيەتلەرنىڭ خەۋىرىنى كېچىكىپ ئاڭلىدى. لېخەيرۇنىڭ دوكلادىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇرۇمچى بىر مەھەل زىلزىلىگە كەلدى. شۇڭا شىڭشىسەي ئوزى باشلامچى-لىق قىلىپ جىمسارىدا توسىماقچى بولغاندىن تاشقىرى ئامىنىڭ ئەلىۋى بويىچە تېچلىق سوھبىتى يۈرگۈزمەكچى بولدى. بۇ ھەقتە تېلېگىرام ئېۋەتكەندە ماجۇڭيىڭ ماقۇل كەلدى. ئولكە رەئىسى لىيۇبىنلۇك مۇزاكىرە قىلغاندىن كېيىن، ۋۇئەيچىن باشچىلىغىدا بەش كىشىلىك ۋەكىل ئېۋەتىپ گۇچۇڭغا بىرئاخشىمى سائەت 7 دە يېتىپ باردى. ماجۇڭيىڭ ئۇ-لارنى قوبۇل قىلىپ سوزلەشتى. ئاندىن ياڭبۇچەڭنى 36 - دىۋى-زىيىگە ۋەكىل قىلىپ ئۇرۇمچى ۋەكىللىرى بىلەن سوھبەتلەشتۈر-دى. بۇ جەريانىدا ماجۇڭيىڭ بىر قېتىم زىيادىسەت بەردى. بىر نوۋەت ھەربىي كۈرەك ئوتكۈزۈپ ئوز كۈچىنى نامايەن قىلدى. ۋەكىللەردە قارار قىلىش ھوقۇقى بولمىغاچقا، ماجۇڭيىڭدىن ئۇ-رۇمچىگە ۋەكىل ئېۋەتىپ شۇ يەردە سوھبەت ئوتكۈزۈشنى تەك-لىپ قىلدى. ماجۇڭيىڭنىڭ مەسلىھەتچىلىرى ۋە ئىككى نەپەر ئاخۇن تېچلىقنى تەشەببۇس قىلاتتى، ئەمما ھەربى باشلىقلارقۇ-

رالىدىق كۈچ بىلەن ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشنى تەشەببۇس قىلات-تى. چۈنكى ئۇلار شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن ھەربىر ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىپ نۇرغۇن ئوقچا غەنىمەتلەرگە ئىگە بولغانلىقتىن تېچ يول بىلەن ھەل قىلىشقا قىزىقمايتتى. ئولكە تەرەپ ما-جۇڭيىڭنى چەنۇبىي شىنجاڭغا مەسئۇل بولۇپ ھەربى قوماندان بولۇش، 36 - دىۋىزىيە پۇتۇنلەي جەنۇبتا تۇرۇشنى تەكلىپ قىل-دى. ماجۇڭيىڭ بولسا ئولكىنىڭ پۈتۈن ھەربى ھوقۇقىغا ئىگە بولۇش ھىڭشىسەينى مەمۇرى ھوقۇقتا ئىگە قىلىشنى تارزۇ قىلاتتى. شۇڭا ئىككى تەرەپنىڭ ئارىسى بەك يىراق بولغاچقا، يېڭىۋاشتىن ئۇرۇش قىلىشقا توغرى كەلدى.

زەمچۇەنزىدە مەغلۇپ بولۇپ ئۇرپان - پىچانغا چېكىنىش

ماجۇڭيىڭنىڭ ۋەكىلى ياڭبۇچىڭ ۋە ئولكە تەرەپ 2 - قېتىم تەيىنلىگەن ۋەكىللەر 6 - ئاينىڭ 11 - كۈنى فۇكاڭغا كەلگەندە، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى زىمچۇەنزىگە يېتىپ كەلگەن ئىدى. 12 - چىسلا ئىككى تەرەپ ئۇرۇش باشلىدى. ياڭبۇچىڭ ئۇرۇمچىدە قالدۇرۇلدى. ماجۇڭيىڭ ئاتلىق - پىيادە بولۇپ 5 مىڭ ئەسكەر بىلەن ئۇرۇشقا قاتناشتى. قۇرال - ياراق تولۇق ئىدى. بىراق ياز كۈنلىرى بولغاچقا ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى يالاڭ كىيىم بىلەن ئىدى. شىڭشىسەي جىلىڭدىن كەلگەن پىدائى قىسىملار ۋە ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى بولۇپ 2 مىڭدەك ئادەم بىلەن بىر نەچچە سائەت قاتتىق ئۇرۇش قىلدى. بۇ چاغدا شەر-قىي شىمال پىدائى قوشۇنلىرى يارەمگە كەلدى. ئۇرۇش ئىنتا-

يمن قاتتىق بولدى. دەل شۇ چاغدا ھاۋا رايى ئوزگۈرۈپ قاتـ
تىق جۇدۇن بولدى. قار- يامغۇر ئارىلاش يېغـىپ ماجۇگىيىك
قىسمىلىرى قۇماندانلىقتىن مەھرۇم قالدى. ئەسكەرلەر سوغۇقتا
توڭلاپ، قوللىرى ئەكىلىشىپ مىلتىقنى باشقۇرالمايدىغان ھالەتكە
كېلىپ قالدى. ئولكە تەرەپ گەرچە ياز بولسىمۇ، ئەسكەرلىرىگە
قىشلىق كىيىم - كېچەك تەييارلاپ قويغانلىقتىن سوغۇقـ جۇدۇن
ئىچىدە جەڭ قىلىسىمۇ ھېچقانداق قىيىنچىلىق كورمىدى. بۇ ئاچـ
تۇچلۇق چەكتە ماجۇگىيىك قىسمىلىرى ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى.
سوغۇقتا توڭلاپ ئولگەنلەرمۇ خېلى كوپ، مۇنداق ئەھۋالدا ئۇـ
لار چېكىنىشكە مەجبۇر بولۇپ بىر مىڭدەك ئاتلىق ئەسكەر 2
مىڭدەك پىيادە ئەسكەرلىرىنى باشلاپ تۇرپانغا چېكىندى. يەنە
كۈچۈكدا غەنىمەت ئالغان ئولجىلارنى 3 مىڭدەك توگمگە يۈكلەپ
تۇرپان - پىچان تەرەپكە چۇشۇپ كەتتى.

ئىككىنچى قېتىملىق سوھبەت بۇزۇلۇپ داۋانچىدا ئولكە ئەسكەرلىرىنى تار- مار كەلتۈرۈش

ماجۇگىيىك تۇرپان - پىچانغا چېكىنگەندىن كېيىن بىرتە-
رەپتىن يېڭى ئەسكەر ئېلىپ تەربىيىلەش ئىشىنى يۈرگۈزۈپ تۇ-
رۇمچى نەسىنده تۇرۇپاتقان ماشىمىك قالدۇقلىرى بىلەن ئالاقە
باغلاپ ئۇرۇمچىگە داۋاملىق تەھدىت سالغان بولسىمۇ، يەنە بىر
تەرەپتىن جاڭ ياۋ قاتارلىق ئۇچ كىشىنى ۋەكىل تەيىنلەپ ئۇ-
رۇمچىگە ئېۋەتتى. ئولكە ھۆكۈمەت تەرەپمۇ ۋۇجاۋشۇن، لەن

تىڭشۇلارنى تەيىنلەپ ماجۇگىيىك ۋەكىللىرى بىلەن سوھبەت ئوت-
كۈزدى. بۇ قېتىمقى سوھبەتتە ئولكە تەرەپ ماجۇگىيىكنى قۇمۇل،
بارىكول تەرەپكە چېكىنىشنى ھەرت قىلدى. بۇ ھەرتكە ماجۇگـ
يىك ماقۇل كېلىپ ھوكۈمەتنىڭ ھەربىي تەمىنات يەتكۈزۈپ بېرىشـ
نى تەلەپ قىلدى. بۇ قېتىمقى سوھبەتتە توختاملاشقان كونكرېت
مەسىلە: ① بىرلىشىپ باندىتلارنى تازىلاش. ② ماجۇگىيىك قـ-
سىملىرى ھەرقىي يولنىڭ ئاماناتلىغىغا مەسئۇل بولۇش. ③ ھوكۈ-
مەت تەرەپ ھەربى تەمىنات يەتكۈزۈپ بېرىشتىن ئىبارەت.

ھۇ چاغلاردا خوجانىياز ھاجى گۇچۇگـدا قولغا چۈشكەن
قۇرال - ياراقلارنى ماجۇگىيىك يالغۇز ئىگەللىۋالدى دەپ نارازى
بولۇپ ماجۇگىيىكدىن يۈز ئوردى. شۇ سەۋەبتىن توخسۇندا ما-
شىمىك بىلەن قاتتىق ئۇرۇشۇپ يېڭىلگەندىن كېيىن قارا ھەھەر
تەرەپكە كەتتى. بۇ چاغدا ئولكە تەرەپ ۋۇجاۋشۇن، لەنتىڭشۇ-
لار ئارقىلىق تۇرپاندىكى ماجۇگىيىكغا 200 مىك سەر پۇل ئە-
ۋەتتى ھەمدە ئۇلارغا ماشىمىك بىلەن خوجانىيازھاجىنىڭ ئوتتۇ-
رىسىدىكى زىددىيەتنى كېلىشتۇرۇپ قويۇشنى ۋەزىپە قىلدى. ئەمما
ماشىمىك غەلىبىسىرى ئىلگىرىلەپ، خوجانىياز ھاجى قارا ھەھەر-
دىن كۈچارغا كېتىپ ئارىلىق يىراقلاشقانلىقتىن ياراشتۇرۇش ئىش-
لىرى بىر تەرەپكە قايرىلىپ قالدى. ئولكە تەرەپ مەمۇرى خا-
دىملار تەپچىلىقى ئىزدەپ ۋەكىل ئېۋەتىپ كېلىشىم ھاسىل قىلىش
يولىنى ئىزدەشكە، ئىككى تەرەپنىڭ ھەربى باشلىقلىرىدا باش-
قىچە غەرەز بار ئىدى. شۇڭا سەپەرى زىيچۇەنزىدە غەلىبە قىلىپ،
ئۇرۇش ۋەزىيىتىدە بۇرۇلۇش ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، ھىنجاڭغا
يالغۇز ھوكۈمران بولۇشتەك ياۋۇز نىيەتكە كېلىپ ئامىنىك تەپ-

لىق ئار زۇلىرىغا قارىماستىن، شەرقىي- شىمال ئارمىيىسى، ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى ۋە ئولكە ئەسكەرلىرىنى ھەربىرىتكە كەلتۈ- رۈپ، ئۇ ۋاقىتتىكى 2 - يول قۇماندانى لېزۇشياك بىلەن بىر- لىكتە داۋانچىڭغا ئەسكەر ماگدۇرۇپ ماجۇگىيىك قىسىملىرىغا ھۇ- جۇم قوزغاپ 2 - قېتىملىق سوھبەتنى بۇزدى. بۇ، ئۇرۇش 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى باشلاندى. نەتىجىدە شىڭشىيەي تەرەپ مەغ- لۇپ بولۇپ قاچتى. بۇ ئۇرۇشتا شىڭشىيەي ئوز ئەسكەرلىرى- نىڭ 3 تەن 2 قىسمىدىن ئايرىلدى. بىر دانە توپۇر كوڭكا، 4 زەمبىرەك، ئون نەچچە پىلىموت ۋە 300 تالدىن ئارتۇق مىلتىق چىقىم تارتتى.

ماخىيىڭنىڭ چوچەككە قىلغان ھۇجۇمىدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىغى

ماجۇگىيىك گۇچۇڭدىكى ۋاقتىدا، خەلقارا بىر يول تېپىش ئۈچۈن ماخىيىڭنى چوچەك تەرەپكە ئېڭەتكەن ئىدى. ماخىيىڭ يول ئۇستىدە بىر مۇنچە ئۇيغۇرلارنى ۋە ئالتۇن كان ئىشچە- لىرىنى قولغا كەلتۈرۈپ چوچەككە قاراپ ئىلگىرىلىدى. دوربىل- جىن ناھىيىسىنى ئىشغال قىلىپ ئاندىن ئالتاي تەرەپتىن كەلگەن مىڭدەك ئادەم بىلەن بىرلىكتە چوچەككە ھۇجۇم قىلدى. چوچەك ۋالىسى چىنجىشەن بىر تەرەپتىن مۇداپىە كورۇپ، يەنە بىر تە- رەپتىن ئولكە تەرەپكە تېلېگىراما يوللىدى. شىڭشىيەي چو- چەكنىڭ خەلقارا قاتناشتا مۇھىم يول ئىكەنلىگىنى نەزەردە تۇ- تۇپ چوچەكنى قولدىن بەرگىلى بولمايدۇ دەپ مانا شۇ ئۇرۇش-

لۇق قىسىملارنى يارەدەمگە ئېۋەتتى. يارەدەمگە بارغانلار بىلەن چوچەكنى قوغداۋاتقان قىسىملار ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ ماخىيىڭنى تار- مار كەلتۈردى. ماخىيىڭ قېچىپ قۇكاك ئەتە- راپىغا كەلگەندە ھوكۇمەت ئەسكەرلىرى بىلەن بولغان بىر ئۇ- رۇشتا ئوق تېگىپ ئولدى. ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى تارقاپ كەتتى. بەزەللىرى قېچىپ تۇرپانغا كېلىپ بولغان ئەھۋاللارنى ماجۇڭ- يىڭغا دوكلات قىلدى. دەمەك ماجۇگىيىڭنىڭ خەلقارا يول ئېچىش پىلانى ئەمەلگە ئاشمىدى.

ئىلىدىكى جاڭپېيىۋەن بىلەن بىرلىشىپ ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىش

ماجۇگىيىڭ داۋانچىڭدىكى ئۇرۇشتا غەلبە قىلغاندىن كېيىن ئىلىدىكى جاڭپېيىۋەن بىلەن ئالاقە باغلاپ، بىرلىشىپ ئۇرۇۋە- چىگە ھۇجۇم قىلىشقا كېلىشىم ھاسىل قىلدى. كېيىنكى ئىشلاردىن قارىغاندا كېلىشىم ئۇزۇل - كېسىل ئەمەس ئىدى. ھىڭ شىسەي، ماجۇگىيىڭ، جاڭپېيىۋەن ئۇچىسى ھۇ چاغلاردا شىنجاڭدىكى ئۇچ چوڭ كۈچ بولۇپ بىر- بىرىدىن قېلىشمايدىغان، ھەممىسىدىلا ئوز ئالدىغا مۇستەقىل ھوكۇمرانلىق قىلسام دەيدىغان ياۋۇز نىيەت بار ئىدى. ماجۇگىيىڭنىڭ چاڭ بىلەن بىرلەشكەنلىگى ئۇنىڭ كۈ- چىدىن پايدىلىنىش ئىدى. جاڭپېيىۋەن بولسا، ماجۇگىيىڭ بىلەن شىڭشىسەينىڭ تاماشىسىنى كورۇپ ھەر ئىككىسى ھالسىزلاندىغا ئوتتۇرىدىن چىقىپ پايدا تاپماقچى بولدى. ھۇڭا ئۇ كېلىشىمگە ماقۇل بولسىمۇ ئەمەلدە ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىش پىلانى يوق

ئىدى. شىك‌شىسەي چەتئىك ياردەمگە تايىنىپ ھەربىر سەپلەر بويىچە ئاخىرقى غەلىبىنى قولغا كەلتۈردى. جاڭپىيۇەن بىلەن ماجۇگيېڭنىڭ مەغلۇپ بولۇشىدا، شىك‌شىسەيگە كەلگەن چەتئىك ياردىمى ئاساسىي ئامىل ئىدى.

ماجۇگيېڭ بىلەن جاڭ كېلىشىم ھاسىل قىلغاندىن كېيىن جاڭپىيۇەن يالڭىچۇگىنى قۇماندان قىلىپ ئۇرۇمچى تەرەپكە ئەسكەر ماڭدۇردى. ماجۇگيېڭ 2 - بىرىگادا پىيادە ئەسكەر ئىككى پولك، ئاتلىق ئەسكەر، جەمئى 3 مىڭدەك ئادەم بىلەن تۇرپاندىن ئۇرۇمچىگە يۇرۇش قىلدى. چىڭ دەنگە كەلگەندە ئولكە ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇچرۇشۇپ ئۇرۇشتى. بۇ ئۇرۇشتا ئولكە ئەسكەرلىرى بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىندى. ماجۇگيېڭ قىسىملىرى غەلىبىسىرى ئىلگىرىلەپ ئۇرۇمچىنىڭ ئەتراپىنى ئىشغال قىلدۇالدى. ئۇرۇمچى تەرەپ شەرقىي شىمال ئارمىيىسى بىلەن ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرىنى ئىلىدىن كېلىۋاتقان 8 - دىۋىزىيە (جاڭ پىيىۇەننىڭ ئەسكەرلىرى) گە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ماناس تەرەپكە ئېۋەتكەنلىكتىن ئۇرۇمچى شەھىرىدە ئانچە كۆپ ئەسكەر يوق ئىدى. ئۇرۇمچىدە بار بولغان شەرقىي شىمال پىدائى قوشۇنلار شىمىگودىكى ھەربىي زاۋۇتنى قوغدىدى. قالغان پىدائى قوشۇنلار بىلەن ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى بىرلىكتە شەھەرنى مۇداپىە قىلدى. دوبەن مەھكىمىسىنىڭ مۇھاپىزەتچى بىرىگادىسى مىڭ لۇيجاڭنىڭ قۇماندانلىغىدا ئۇرۇمچى ئەنگۈەن (سوۋېت كونسۇلخانىسى ئورۇنلاشقان جايلار)نى قوغدىدى. بۇ يەرلەردە ئاكوپ چەگلىرى ئىنتايىن شىددەتلىك بولدى. ماجۇگ-

يېڭ قىسىملىرى شەرقى دەرۋازىدىن بېسىپ كىرگەن ۋاقىتلىرىمۇ بولدى. ئولكە ئەسكەرلىرى ئۇلارنى چېكىندۈرۈش جېڭى قىلغاندا ھەر ئىككى تەرەپتىن ئېغىر چىقىم تارتتى. ئەنلياڭدىكى ئۇرۇشمۇ قاتتىق بولدى.

ھەر ئىككى تەرەپ بىر ئاي تەوكىشىپ ئۇرۇشقاندىن كېيىن شىك‌شىسەي چەتئەلنىڭ ياردىمىگە ئىگە بولدى. چەتتىن كەلگەن مىخانىكىلاشقان ئەسكەرلەر ئالدى بىلەن ئىلىدىكى 8 - دىۋىزىيىنى يېغىشتۇردۇەتتى. گېنېرال جاڭپىيۇەن ئوزىنى ئولتۇرغۇزالمىدى. چەتتىن ياردەمگە كەلگەنلەر ئۇرۇمچىگە كېلىپ ماجۇگيېڭ ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇرۇشتى. ھاۋادىن ئايروپىلان بىلەن بومبارداىمان قىلدى ۋە ئوق يېغدۇردى. ئالدىنقى سەپ قۇماندانى ماخۇسەنگە ئوق تەگدى. ماجۇگيېڭ قىسىملىرى تۇرالماستىن جەنۇبىي ھىنجاڭ تەرەپكە چېكىنىشكە باشلىدى. ئولكە تەرەپ ئەسكەرلىرى ئايروپىلان بىلەن ماسلىشىپ قوغلاشقا باشلىدى.

ماجۇگيېڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كېتىشى ۋە ئۇنىڭ قىسىملىرىنىڭ يىمىرىلىشى

1934 - يىلى ئىلىدىكى جاڭپىيۇەن مەغلۇپ بولۇپ ئوزىنى- ئۆزى ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، قالدۇق قىسىملارغا يالڭىچۇڭ مۇۋەققەت سىجاڭ بولۇپ، مۇزات ئارقىلىق جەنۇبىي ھىنجاڭغا چۈشۈپ، كۇچار- شايار ناھىيىلىرىگە ئورۇنلاشتى. دەل

ھۇ چاغدا ماجۇگىيەگمۇ قېچىپ جەنۇبىي شىنجاڭغا كەلگەن‌ىدى. ياڭجېڭجۇڭ ھايادا تۇرۇپ دۇنزىيىندىكى ئادىيوتانتلار باشلىغى (قۇگۇەنجاڭ) ھۇي‌ۇدنفاڭ باشلىق ئۇچ ۋەكىل ئەۋەتىپ ماجۇگىيمۇ تولۇق ھەم ئىل ئىدى.

ئەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى بىلەن خوتەن ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنى يوقۇتۇش

1933 - يىلنىڭ ئاخىرلىرىدا قەشقەردە ساۋۇت مامۇللا ھەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرغان ئىدى. ماجۇگىيمۇ ئۇنى يوقۇتۇش ئۈچۈن ماشىنىڭ قىسىملىرىنى ئەۋەتتى. بۇلارنىڭ كۆچى يەتمىگەنلىكتىن مافۇيۇەن، مالىيۇسەن، شەنفۇخەي قىسىملىرىنى بارەمگە ئەۋەتىپ ھەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنى يوقاتتى. ماجۇگىيمۇ مارالۇپشىدا قوھۇن رەتلەۋاتقاندا خوتەنده ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىنىڭ پىلانلىشى بويىچە ئۇيغۇرلاردىن ما مەنسۇر باشچىلىغىدا خوتەن ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلدى. ما مەنسۇر ئوزىنى خوتەن پادىشاسى دەپ جاكالىدى. ماجۇگىيمۇ بۇ ئەھۋالنى كورۇپ ۋەتەن بىرلىگىنى پارچىلايدىغان سويىقەست دەپ مارۇلۇڭ بىرىگادىسىنى ئەۋەتىپ يوق قىلدۇرتتى.

ماجۇگىيمۇنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتمىشى

ماجۇگىيمۇ چېكىنىپ قەشقەرغە بارغاندىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بىلەن داۋاملىق مۇ-

دىنا 1300 دىن ئارتۇق ئادەم بولۇپ ئومۇمى ئەسكىرىي كۈچى 15 مىڭدىن ئاشاتتى. بۇ چاغدا زەمبىرەك ۋە ئېغىر- يېنىك پىلىمۇتلار، پىيادە ئەسكەرلەر مىلتىغى ۋە تايانچلارمۇ تولۇق ھەم ئىدى.

ئاسمۇەتلەشتى. شۇ سەۋەپتىن ئولكە تەرەپ بىلەنمۇ ۋاقىتلىق يارىشقانلىقتىن ئولكە ئەسكەرلىرىمۇ ئىزچىل قوغلاشمىدى. ماجۇگىيىك ئوزىمۇ قاتمۇ - قات مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىقتىن ئىستىقبال تېپىش ئۈچۈن ئۆگۈنۈش زورۇرلىگىنى ھىس قىلدى. يەنى سوۋېت كونسۇلىغا سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارىدىغانلىغىنى بىلدۈرگەندە سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتى رۇخسەت قىلىپ دولەتتىن چىقىش رەسمىيەتلىرىنى ئوتەپ 1934 - يىلى خەيرلىشىپ 280 ئادەم بىلەن ئەركەشتام ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتتى. سوۋېت ھېرىگە بارغاندىلا قۇرالىلىرىنى تاپشۇرۇپ ئەنجاندا پويىزغا ئولتۇرۇپ موسكۋاغا ماڭدى. سوۋېت ھوكۇمىتى ئۇلارغا بىر ئەپەر چېگرا مۇداپىە گېنېرالىنى ھەمرا قىلغان ئىدى. شۇ كىشى موسكۋادىن 7-8 كىلومېتىر چەتتىكى بىر مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇرىدى. ئۇلار بېرىپلاسانائەت قۇرۇلۇشلىرىنى، مەكتەپلەرنى تېكسكۇرسىيە قىلدى. كېيىن ھوكۇمەت ۋە ئەپەر ھەربىي تەلىم - تەربىيە بەرگۈچى ئوفېتسېرلارنى تەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ ئۆگۈنۈشىگە ياردەم قىلدى. ماجۇگىيىك بىلەن بىللە كەلگەنلەرنى قۇرۇغلۇق، ھاۋا ئارمىيە مەكتەپلىرىگە تەقسىم قىلىپ ئوقۇشقا ئورۇنلاشتۇردى.

ماجۇگىيىك كەتكەندىن كېيىن مۇۋەققەت دىۋىزىيە باشلىغى ماشۇن يەركەنگە خىزمەت تاپشۇرۇۋالغىلى بارغاندا، ماخۇسەن باشلىق بىر مۇنچە ئەمەلدارلار ماشۇنىڭ مۇۋەققەت سىجاڭ بولۇشىغا قوشۇلماي ماخۇسەننى باشلىق قىلمىز دەپ تۇرۇۋالغانلىقتىن ماشۇن سىجاڭلىقىنى ئالالماي 5 - ئۆينىڭ ئۆيىجاڭلىق ئورنىدا قالدۇردى. دەمەك ماجۇگىيىك كېتىش ۋاقتىدا قىلمىغان

ئورۇنلاشتۇرۇشلار ئەمەلگە ئاشماي ئاچكوز خىيانەتچى ماخۇسەن ئوز ئالدىغا ئىش كورۇدىغان ۋەزىيەت بارلىققا كېلىپ ئەك ئاخىرىدا ئومۇمىيۈزلۈك تار- مار بولدى.

ماجۇگىيىك سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارغاندىن كېيىن ئوز قىسمىنى بىلەن قىلغان ئالاقىلىرى

1934 - يىلى ماخۇسەن ئوزىنىڭ ھەربى تەمىنات باشلىغى جاڭمىڭجيۇ باشلىق ئىككى كىشىنى ھىندىستان ئارقىلىق ئۇركىمىگە ئەۋەتتى. ئۇلار ئۇركىمىدە ئورۇشلۇق سوۋېت كونسۇلىدىن پاسپورت ھەل قىلىپ موسكۋاغا بېرىپ ماجۇگىيىك بىلەن كورۇشۇپ 38 - دىۋىزىيىنىڭ ئەھۋالىدىن ھوكالەت بەردى. ئاندىن ئۇزۇن ئوتمەي ماخۇسەن يەنە ماسكىگوينى قەشقەردىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئەۋەتىپ موسكۋادا ماجۇگىيىك بىلەن كورۇشتۇردى. بېرىم يىلدىن كېيىن ماسكىگوي قاتارلىقلار جۇگگوغا قايتىپ كەلدى. بۇلار بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ۋاباكىسىلىگىدىن مۇداپىە كورۇدىغان 8-9 كىشىلىك سەھىيە خادىملىرى بىللە كەلدى. ھەممە كىنو فىلىمى ۋە ئۇن ئالغۇ (پاتىفون تەخسىسى) قاتارلىقلارنى بىللە ئېلىپ كەلدى. ئۇن ئالغۇدا ماجۇگىيىكنىڭ سوزلىگەن سوزى بار ئىدى. ئۇنىڭ مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە:

«جاپا - مۇشەققەتتە ھايات - ماماتنا بىللە بولغان سۇيۇمۇلۇك قۇرالدىق يولداشلار، سىلەرنىڭ جەۋرى - جاپا چېكىۋاتقانلىقىڭلاردىن سەممى ھال سورايمەن. مەن سىلەر بىلەن خەيرلى

المشپ ئايرىلغىنىمغا ئىككى يىل بولۇپ قالدى. بۇ جەريانىدا سىلەر بىلەن يۈز كۆرۈشەلمىدىم. مەن سىلەرنى كۆپ سېغىندىم. بىراق ھازىرمۇشۇم مۇرەككەپ، مەسئۇلىيىتىم ئېغىر بولغاچقا، سىلەر بىلەن كۆرۈشۈشۈم ئوڭاي ئەمەس. شۇڭا مەن ئۆز ئالغۇ ئارقىلىق كۆپچىلىككە قىسقىچە سۆزلىمەكچىمەن.

1 - مەن قەشقەردىن ئاجراپ چىققىنىمغا بىر يېرىم يىل بولۇپ قالدى، بۇ جەريانىدا مەن 36 - دىۋىزىيىنىڭ كۇچ - قۇۋىتى تېپىشى ئۈچۈن كۆرەش قىلىۋاتىمەن. خەلقنىڭ بەخت سائادىتى ئۈچۈن تىرىشىۋاتىمەن. ھەمدە كەلگۈسىدىكى ئۇلۇغۋار ئىنقىلابىي پارتىيە ئىستىقبالىغا قاراپ ئىلگىرىلەۋاتىمەن. 36 - دىۋىزىيىنىڭ ئىشلىرى كاپالەتلىك نەتىجىلەرگە ئۇلۇغ ئىستىقبالىلىق خەزمەتلەرگە ئىگە بولدى. ھۆندا قىلا پارتىيە داغدام سىياسىي لۇشيەنگە ئىگە بولۇپ ئىنسانىيەتنىڭ شانلىق ھايات يولىغا قاراپ ماڭدى. ۋە خوتەن رايونىدىن ئىبارات زىمنىگە ئىگە بولدى، بۇلار بىلەن مەن ئومۇم بويى ئامما رەھبەرلىك قىلىپ قۇربان بېرىش-لەردىن قورقماي كۆرەش قىلىشى مەقسىدىگە يەتتىم.

2 - ھازىر مەن غەربىي شىمال خەلق ئاممىسىنىڭ ئاۋانگارتى 36 - دىۋىزىيىدىكى ئەزىمەتلەرگە رەھبەرلىك قىلىپ ئىنسانىيەتنىڭ پارتىيە - سائادەتلىك يولىغا باشلاپ ئىلگىرلەيمەن، ھۆنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئۇزۇنغا قالماي 36 - دىۋىزىيىدىكى ئوفېتسىر - جەڭچىلىرى ۋە سىلەرنىڭ ئاتا - ئاناڭلار كونا جەمىيەتنىڭ يۇيۇنتۇرۇقلىرىدىن ۋەكونا كۆچلەرنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇپ ئىنسانىيەتنىڭ بەخت - سائادەتلىك تۇرمۇشىغا چوقۇم ئىگە بولىدۇ. يولداشلار! بۇ قۇرۇق خىيال ئەمەس، ھۆنا سىلەر ئاممىنىڭ ئىرادىسىغا

سىغا ئىلاپ يولغا ماڭماسلىغىڭلار كېرەك. ئاخىرغىچە خەلقنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن ئىككىلەنمەستىن كونا جەمىيەت ۋەكونا - كۆچلەرنى تار - مار قىلىشىڭلار كېرەك. بىيۈروكرات مىللىتارىستلارنى ئوڭايلا تۈگەتكىلى بولىدۇ. تارىخى تەجرىبىلەر بىزگە بۈنى ئوچۇق كۆرسەتتى، يولداشلار! سىلەر مېنىڭ ئەشەبۈسلىرىمنىڭ كاپالەتكە ئىگە ئىگىلىگىنى چۈشۈنىسىلەر. مەن بۈرۈن ئەكسىل ئىنقىلابىي يولغا ماڭدىممۇ؟ ياق، ئۇنداق ئەمەس. بۇ ھەقتە مەن بىر نەچچە مىسال كۆرسەتەي. كۆپچىلىك ئويلاپ كۆرسىلەر.

3 - مەن گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي ئۇيغۇر ئولكىدىكى ئىزىلگەن ئاممىغا رەھبەرلىك قىلىپ ياۋۇز مىللىتارىستلار بىلەن بەرقانچە يىل ئۇرۇشتى قىلغانلىغىم خەلقنىڭ ئىرادىسىغا خىلاپ ئىش قىلغانلىغىم بولامدۇ؟ ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، بۇ ئەھۋال سىلەرگە ئايان. تەپسىلى سۆزلەپ ئۇرمايمەن.

4 - يولداشلار! سىلەر ھۆنىڭغا دىققەت قىلمىشىڭلار لازىمكى جۇڭگونىڭ ھازىرقى ۋەزىيىتىدە تاشقى ئاپەت كۈنسانايغا ئەۋج ئېلىپ ئەجنەبىي سىياسەت تېخىمۇ ئېغىر ئەھۋالغا قالماقتا، ۋەتەن ساتقۇچى خائىنلار نۇمۇسسىزلارچە ۋەتەن ساتماقتا، ۋەھشىلەشكەن ياپون جاھانگىرلىكى دولىتىمىز زىمنىگە تەجاۋۈز قىلىپ كىرەكتە، بۇ پېتىندىن بېيىپىلىك، تېيەنجىن ساخارە، سۈيۈەن، ئەجنەبىي موگغۇلىيە قاتارلىق جايلارنى بېسىۋالغانلىغىغا قانائەت قىلماي سەندۇڭ، سەنشى خېنەن قاتارلىق ئولكىلەرنى بېسىۋالدى. ھەر-قەي ھىمالىنى يۇتىۋالغاندىن كېيىن خۇاپى ۋە غەربىي شىمالغا كۆز سالماقتا. ئەھۋال ئىنتايىن ئېغىر، بىز ئەلۋەتتە قارشى تۇرۇشقا تەييارلىنىشىمىز كېرەك. پاسسىپلىق قىلىش ۋەتەنىنى

مۇنقەرىز قىلىپ قۇللۇقىنى خالىغانلىقتىن ئىبارەت. بولداھلار ! مەن خېلى بۇرۇنلا مۇئەققەت سىجاڭغا بۇيرۇق قىلغان ئىدىم. سىلەر ھۆ بۇيرۇقنى ئەمەل قىلمىدىلار. مەن ئۇزۇن ئوتمەيلا يېتىپ بېرىپ سىلەرنى پارلاق ئىستىقبالغا يېتەكلەپ ئىلگىرلەيمەن.

1935 - يىلى ماسىگكۇي سوۋېت ئىتتىپاقىدىن خوتەنگە قايتىپ كەلدى. 36 - دېۋىزىيىنىڭ ئىلگىرىكى سەنمۇجاڭى ۋۇيىڭچى، مەسلىھەتچى لىيۇجىنپۇ، مۇشاۋىرگي جىيۇن قاتارلىقلار ماجۇگېمىڭنىڭ بۇيرىغى بىلەن بىرمۇنچە قۇرال ئالغاچ كېلىپ 36 - دېۋىزىيىنى ئوتكۇزۇۋالماقچى، ماخۇسەننى بولسا سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۇگۇنۈشكە ئېۋەتمەكچى بولدى. ماخۇسەن ھەرقايسى ھەربىي باشلىقلارنى توپلاپ لوپتا يەغمن ئېچىپ بۇ مەسىلەرنى مۇزاكىرە قىلدى. ماخۇسەندە ئىنقىلاۋى ئىدىيە يوق ئىدى. ئۇنىڭدا پەقەتلا ھوقۇق - ئورۇن تالىشىدىغان ئىدىيە بولغاچقا ئوز پىلانى بويىچە داۋاملىق دېۋىزىيە كوماندىرى (سىجاڭ) بولمىدىغان، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۇگىنىشكە بارمايدىغان بولدى. ئەمما مايەنلىياڭ باشلىق 19 نەپەر تۇەنجاڭ، لۇيجاڭلارنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۇگىنىشكە ئېۋەتمىدىغان بولدى. بۇلار قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلى تەيىنلىگەن ئاپتوموبىلدا ئەنجانغا يەتكۈزۈلدى، ئۇيەردىن پويىز بىلەن موسكۋاغا كەتتى. ئۇلار ئەنجانغا كەلگەندە ماجۇگېمىڭ ئۇلارنىڭ ئىستىقبالىغا مۇشاۋىر مەسلىۋۇ بىلەن مەسلىھەتچىسى ياڭشىخۇنى ئېۋەتتى، ئۇلار بىرلىكتە موسكۋاغا بېرىپ ماجۇگېمىڭ بىلەن بىر ئورۇندا تۇردى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرا مۇداپىئە گېنىرالى، مايەنلىياڭ قاتارلىقلارغا بىر

قېتىم زىياپەت بېرىپ مۇنداق دېدى: «سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتى سىلەرنىڭ كېلىپ ئېكسكۇرسىيە قىلىشىڭلارنى ئۇگىنىشىڭلارنى قارشى ئالىدۇ. جاھانگىرلار بۇنىڭغا رازى ئەمەس، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى سوۋېت ئىتتىپاقى ماجۇگېمىڭنى موسكۋاغا ئېلىپ كېلىۋېلىشتىكى مەخسىدى نېمە دەپ ئەسكەرتىپ يۇرگۈزۈۋاتىدۇ. ئەمىلىيەتتە بىز ماجۇگېمىڭنى ئازسانلىق مىللەتلەر ئىچىدىن چىققان ياشى، بىر دەستە گۇل دەپ ھىسابلايمىز. ھۆكۈمەت بىز ئۇنى ئەڭ ياخشى باققا ئورنۇتۇپ ئۇنى تېخىمۇ ياخشى كوكلەتمەكچىمىز.» دېگەنىدەك سۆزلەرنى قىلدى. بۇ يەغمندا سوزلىگۈچى گېنىرال، ماجۇگېمىڭنى گېنىرال دەپ ئاتىدى.

سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارغانلار ئالدى بىلەن زاۋۇت - فابرىكا، مەكتەپلەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى. ئاندىن ماجۇگېمىڭ بىلەن بىرلىكتە ئۇگىنىش قىلدى. 1935 - يىلى جۇگگو قىزىل ئارمىيىسى ئۇزۇن سەپەرگە چىقىپ بىر قىسمى خېنى كارىدۇرغا كەلگەندە سوۋېت ئىتتىپاقى ئون نەچچە مۇتەخەسسىسلەرنى تەيىنلەپ ماجۇگېمىڭ بىلەن بىرلىكتە مەسلىھەتچىلەر باشقارمىسى قۇرۇپ، ئۇچ مەسىلىنى مۇزاكىرە قىلدى. ① جۇگگونىڭ غەربىي شىمال رايونلىرىنىڭ يەر شەكلى؛ ② گومىنداڭنىڭ ھەربىي كۈچى؛ ③ قىزىل ئارمىيىنىڭ شىنجاڭغا كىرىش يولى. بۇ خىزمەتنى ئۇچ ئايدا ئاخىرلاشتۇردى.

1936 - يىلىغا كەلگەندە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرا مۇداپىئە گېنىرالى 36 - دېۋىزىيىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۇگىنىشكە كەلگەن مايەنلىياڭ قاتارلىق كىشىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ

توۋەندىكى ئىككى مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. ① شەكلى ئىسپىرتلىك قەشقەردە تۇرۇۋاتقان قىسىلىرىدىن مەھسۇت سەجائى ئىسىمان كوتۇرۇشى مۇمكىن؛ ② جۇڭگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشى پارتلىشى مۇمكىن. جۇڭگو ئارمىيىسى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قانداق قارشى تۇرۇش كېرەك دەپ ھۆيەرلىك ئوزىدىلا مايەنلياك، لاشۇلى، ماشىجې، يالاق فۇشىڭلارنى 36 - دىۋىزىيىگە قايتىپ بېرىپ شەكلىسپىرتلىك مەھسۇت سەجائىنى يوقۇتۇشنى ئوتتۇرىغا قويىدى. يەنە 36 - دىۋىزىيىنى رەتكە سېلىپ تولۇقلاشنى، قۇرال جەھەتتە سوۋېت ئىتتىپاقى تولۇقلاپ بېرىدىغانلىقىنى ئوز ئۈستىگە ئالدى. بۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە بىرەر پولك ياكى بىرەر باتالىيون (يەكە) ئەسكەر قالدۇرۇپ قالغان قىسىملارنىڭ ھەممىسى ئىچكىرىگە قايتىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش كېرەك. ئارقا سەپتىكى بىخەتەرلىكىگە سوۋېت ئىتتىپاقى كاپالەتلىك قىلدۇ، دېدى. بۇ سوزلەرگە بىنائەن مايەنلياك قاتارلىق تورت كىشى ھىنجاڭغا قايتتى. ئۇلارنى ممىسلوۋ ئەركەشتامغىچە ئوزۇتۇپ كېلىپ ئىلگىرى ماجۇڭيىڭدىن تاپشۇرۇۋالغان قۇراللانى بېرىپ قەشقەرغە يەتكۈزۈپ قويىدى.

ماخۇسەن ۋە مەھمۇتلارنىڭ بىرلىشىپ ئىسيان قىلغانلىقى

مايەنلياك قاتارلىقلار قەشقەرغە كەلگەندىن كېيىن لىيۇبىك سىلىڭغا دوكلات بېرىپ ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنى رەتكە سېلىپ

بىرىنچى قەدەمدە مەھمۇت سەجائىنى يوقۇتۇپ ئاندىن پاپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش قىلىشقا تەييارلىق كورگىلى كەلدۇق دېگەندە لىيۇبىك ئىنتايىن خوش بولدى. ۋە مەجلىس ئېچىپ مايەنلياك قاتارلىقلارنى قارشى ئالدى. ۋە مەخسۇس ماشىنا ئاجرىتىپ قاغىلىققا يەتكۈزۈپ قويىدى. خوتەن تەرەپتىمۇ مەخسۇس ماشىنا كېلىپ بۇلارنى ئېلىپ كەتتى. ماخۇسەن ئۇلارنى ھەقىقى قارشى ئالغىنى يوق بەلكى گۇمانلىنىپ خوتەندە بىر ياققا ئورۇنلاشتۇرۇپ نازارەت ئاستىغا ئالدى. ھېچكىم بىلەن كورۇشتۇرمىدى. ئۇلار ماخۇسەنگە سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپتىن ئوتتۇرىغا قويغان 36 - دىۋىزىيىنىڭ نوۋەتتىكى ۋەزىپىلىرىنى ۋە ماجۇڭيىڭ ئېۋەتكەن ئالاقىلارنى تاپشۇرغان بولسىمۇ ماخۇسەن يەنىلا ئىشەنمىدى. مايەنلياك قاتارلىقلار كېلىشتىن ئىلگىرى ماخۇسەن لوپتا يېغىن ئېچىپ قۇتۇراتقۇلۇق خاراكتېرىدە مايەنلياك 36 - دىۋىزىيە سەجائىلىغىنى تاپشۇرۇۋېلىشقا كېلىۋاتىدۇ، بىزنى سوۋېتكە ئوقۇشقا ئېۋەتمەكچى، قانداق قىلىش كېرەك؟، دېگەندە كوپچىلىك مۇزاكىرىلىشىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇش ئۇچۇن ئادەم ئېۋەتمەسلىك كېرەك، ماخۇسەن داۋاملىق باشلىق بولۇپ مەھمۇت سەجائى بىلەن بىرلىشىپ شەكلىسپىرتلىك قارشى تۇرۇش كېرەك، دېيىشتى.

ماخۇسەن بۇچاغدا شەنفۇخەي، مافويەن، بىرىگادىلىسىرنى ۋە زەمبىرەكچى باتالىيونى قەشقەرگە ماگدۇرۇپ ئوزى قاغىلىققا تارتىدى. يالاق فوشىك، لاشولىلارنى چەرچەنگە يوتكىدى. مايەنلياك، ماشىجىلەرنى قاغىلىققا يوتكەپ كېلىپ ئۇلارغا مەھمۇت سەجائى بىلەن بىرلىشىدىغانلىقىنى ئېيتتى. مايەنلياك ئۇنىڭ

قا : «مەن ماجۇگىيىڭنىك ئېۋەتكەن ئالاقىلىرىنى سىزگە تا-
ئۇردۇم . سىجاڭ خەتتە پىرىنسىپ بىلەن ئىش قىلىڭلار دېگەن -
ھىنجاڭنىك ئامانلىغىنى قوغداشتا شىڭشىسەي بىلەن 36 - دە-
ۋىزىيىنىك ئورتاق مەسئۇلىيىتى بار . ئاندىن قىسىملارنى رەتلەپ
ياپون باستۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشقا تەييارلىنىش كېرەك . بۇ-
گۈن ئەمە ئۈچۈن شىڭشىسەيگە قارشى تۇرماقچى بولىسىز ! دېدى .
ماخۇسەن بۇگەپكە قۇلاق سالمىدى . ۋە پەقەت ئالمىدى . مەھمۇت
سىجاڭ بىلەن بىرلىشىپ ئەسيان قىلدى . شىڭ شىسەي ھاۋادىن
نەچچە قېتىم خەت ئېۋەتىپ بىرلىشىپ مەھمۇت سىجاڭنى يو-
قۇتۇشنى تەشەببۇس قىلغان بولسىمۇ ماخۇسەن قۇلاق سالماي
ئوز ئالدىغا ئىش كورۇپ قەشقەرگە يۇرۇش قىلدى . كېچىلەپ
قەشقەر يېڭىشەر بىلەن ئايرۇدۇرۇمنى ئىشغال قىلىشقا ئورۇن-
لاشتۇردى . ئەسلىيەتتە ئىشغال قىلالمىدى . ماخۇسەن چىددى
يەغىن ئوتكۈزۈپ قانداق قىلىش توغرىسىدا مۇزاكىرە قىلدى .
مايەنلياڭ قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلى بىلەن كۈرۈشۈپ ماجۇگ-
يىڭغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلايلى دېگەن پىكىرنى ئوتتۇرىغا قوي-
دى . ماخۇسەن بىلەن بەي زىلى ئىككىسى مەخپى مەسلىھەتلەش-
كەندىن كېيىن مايەنلياڭنى قەشقەر كونا شەھەرگە سوۋېت كونسۇلى
بىلەن ئۇچرۇشۇشقا ۋە ماجۇگىيىڭغا تېلىگىرام بېرىشكە ئېۋەتتى
بۇ چاغدا ئولكە تەرەپنىڭ ئايرۇپلانلىرى بومبارىدىمان قىلىشقا
باشلىغان ئىدى .

بىرەر ئايدىن كېيىن ماخۇسەن بىلەن بەي زىلىلار قاغىلىق-
تىن يېڭىسارغا كېلىپ ھۇ يەردىكى قىسىملارنىڭ باشلىقلىرى

بىلەن يەغمن ئېچىپ ئۇرۇمچىگە ھوجۇم قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى.
بىر قىسىم ئەسكەرنى قەشقەردە قالدۇرۇپ مەھمۇت سىجاڭ بىلەن
ئاخىرغىچە بىرلەشمەكچى بولدى . كوپچىلىك مۇزاكىرە قىلىپ
① قەشقەر تېخى ئىشغال قىلىنمىدى . دۇئزىيىمىزگە خېلى
خەتەرلىك بار ② ئۇرۇمچىگە ھوجۇم قىلساق يول يىراق ، زىمىن
كەڭ ، ئەسكىرىي كۈچىمىز يېتىشمەيدۇ . ③ ماجۇگىيىڭ ھازىر چەت
دولەتتە ، ئېھتىمال ئۇنىڭغا پايدىسىز بۇلارمىكىن دەيدىغان سەۋە-
لەرنى كورسەتتى . ماسىڭگۇي تېچلىق سوھبىتى ئوتكۈزۈشنى
ئوتتۇرىغا قويغاندا ماخۇسەن قاتتىق ئەيىپلىدى .

ماجۇگىيىڭدىن نەچچە قېتىم تېلىگىرام كېلىپ توقۇنۇشنى
ئوختۇتۇڭلار دېگەن بولسىمۇ ماخۇسەن كازلىق قىلىپ ئاخىرغىچە
ئۇرۇش قىلدى . ئەسلىيەتتە ماجۇگىيىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتـ
كەندىن كېيىن ماخۇسەن 2 - بىر يول تېپىپ ھەربى تەمىنات
باشلىغى ماجۇگنى ھىندىستانغا ئېۋەتىپ سودا مۇئامىلىسى قىلغان
ئىدى . ھۇ ئارقىلىق ئەنگلىيە جاھانگىرلىگى بىلەن مۇناسىۋەتلە-
شىپ قالدى . شۇڭا ماخۇسەن سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ماجۇگـ
يىڭنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمىدى . ئاخىرغىچە ئۇرۇش قىلماقچى
بولۇپ 3 - 4 - بىرىگادىلارنى ئاقسۇ كۇچارغا ھوجۇم قىلىش-
قا ماڭدۇردى . 1 - 5 - بىرىگادا بىلەن قەشقەرنى كونترول
قىلدى ، ئۇرۇش باشلىنىپ بىرەر ئايدىن كېيىن ئوزىنىڭ چە-
نۇبىي شىنجاڭ خەلقىلىرىنىڭ قان - تەرلىرىدىن پايدىلىنىپ تۇپ-
لىغان دۇنيا دەپتىلىرىنى ئېلىپ ئاز سانىدىكى ئادەملىرىنى ئە-
گەشتۇرۇپ چەتئەلگە قاچتى . يولدا سەنمۇجاڭى بەي زىلىنىڭ

بىر قىسىم ئالتۇنىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغىپ تاشلىدى . دىمەك ساخۇسەن ماجۇڭيەڭنىڭ سۆزىت ئىتىمپاقىغا ئوقۇشقا بارغانلىقىدىن كېيىن تۈزۈپ بەرگەن ئىنقىلاۋىي لۇشيەنىڭ ئەنە شۇنداق ئاسىلىق قىلىدى. شەخسەن ئۆزى باي بولۇش ئۈچۈن دولەت ۋە 36 - دىۋىزىيىنىڭ مەنپەئىتىگە قارىماستىن ئۆز ئالدىغا تەۋەككۈلچىلىك قىلىپ نەتىجىدە 36 - دىۋىزىيىنى پۈتۈنلەي خاراپ قىلدى. شۇنىڭدەك ماجۇڭيەڭمۇ چەتئەلدە ئوزئومۇردە ۋۇجۇدتا چىقىرالمىغان غايىسىنى دىرەكسىز ئاخىرلاشتۇردى .

ماخۇسەن ھىندىستان تەۋەسىگە ئوتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ بىللەن بىللە بارغانلارنىڭ ئىپتىشلىرىغا قارىغاندا) ھىندىستان ھوكۇمىتى ماخۇسەن بىللە ئېلىپ چىققان نەچچە مىڭ سەر ئالتۇننى مۇسادىرە قىلىۋالغان . ماخۇسەن چۈڭگوغا قايتىماقچى بولغاندا پەقەتلا ماجۇڭ ساتقان مالىلارنىڭ پۇلىنى يول خىراجىتى قىلغان ماسىگۈي بېڭسارغا ھوجۇم قىلغاندا ئولكە تەرەپنىڭ تەلەۋىگە بىنائەن چەت دولەتتىن يارىدەمگە كەلگەن بىر پولك ئاتلىق ئەسكەر ماسىگۈينى مەغلۇپ قىلدى. مافۇيۇەن ، لاگۇلى قاتارلىق ئاز ساندىكى كىشىلەرلا ئىچكى ئولكىلەرگە قايتىپ بېرىۋالدى. قالغان سەجاڭ لۇيجاڭلار ۋە ئۇلارنىڭ قول ئاستىدىكىلەرنى ئولكە تەرەپ ياكى ماشىنىغا بېسىپ ، ياكى ئايرۇپلانغا ئولتۇرغۇزۇپ ئېلىپ كەتتى ، شۇنىڭ بىلەن ئۇن - ئۇنسۇ يوق قىلىندى . ماجۇڭيەڭنىڭ 36 - دىۋىزىيىسى ئەنە شۇنداق بىت - چىت بولۇپ تۈگىدى .

گومىنداڭ سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى ماقالىسى .

رەتلىگۈچى : ۋاڭ مىڭياڭ

خ . ت . تەرجىمىسى

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشى ۋە ھوكۈمرانلىق قىلىشى

چىن شاۋشەن

ھىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي - مەسلىھەت كېڭىشى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنىڭ شىنجاڭغا ھوكۈمرانلىق قىلغانلىقىغى توغرىسىدا تارىخى ماتېرىياللارنى تەپلاۋاتقاندا مۇناسىۋەتلىك بىر قانچە مەسىلىنى مەندىن تەپسىلى بايان قىلىشنى ئوتۇندى . مەن شىنجاڭ خەلقىگە خىزمەت قىلىش پۇرسىتىگە ئىگە بولغانلىقىمغا ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ، بۇنى بىر سىياسى ۋەزىپە بىلىپ ، بىلگەنلىرىمنى ئايماي ئوتتۇرىغا قويۇپ ، بۇ ماقالىنى يېزىپ چىقتىم . ئارىلىقتا ئۇزۇن يىللار ئوتۇپ كەتكەنلىكتىن ئېسىمغا ئالالىغان ئەھۋالىلارنى ئەينەن يازدىم . مەزمۇنىنىڭ توغرى بولۇپ چىقىشى ناتايىن ؛ بۇنىڭ ئىچىدىكى بىر قانچە مەسىلىلەرنىڭ تەرىقىيات جەريانىنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن ، ئوزەم ئاگلىغان بولسامۇ لېكىن كوز ئالدىدىن ئوتمىگەن تارىخى پاكىتلارنىمۇ يېزىشقا توغرى كەلدى. ھۆگا خاتالىقلاردىن خالى بولۇش تېخىمۇ تەس . باشقىلارنىڭ تولۇقلىشى ۋە تۈزۈتۈپ قويۇشىنى ئۈمىت قىلىمەن .

1- جياك جېپشى نىڭ شىنجاڭغا كوز تىكمىشى ۋە كىردىشى خۇاگمۇسۇڭنىڭ شىنجاڭغا ئىنتىلىشى

جياك جېپشى فاشىستنىڭ ھوكۇمرانلىغىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن، شىنجاڭغا ئۆزۈندىن كوز تاشلاتتى. 1933 - يىلى باھاردا، چىن جۇڭ، لى شياۋ تېەن، تاۋ مىڭيۇي قاتارلىقلار چىن شۇرېنغا قارشى سىياسى ئوزگۈرۈش قوزغىدى. شىڭ شىسەي شەرقي شىمال پىدائىيلار ئارمىيىسى بىلەن ئاق ئورۇس قوشۇنلىرىنىڭ كۈچلۈك ياردىمىگە تايىنىپ، چىن شۇرېندىن ھاكىمىيەتنى تارتىۋالدى. شۇنىڭدىن باشلاپ جياك جېپشى شىنجاڭغا بولغان سەركىتىنى تېخىمۇ چىدىلەشتۈردى.

چىن جۇڭ، گۇمىنداڭ مەركىزي سىياسى مەكتەپنىڭ (پىرقە مەكتىۋى) ئوقۇغۇچىسى بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان. ئەسلىدە چىن شۇرېننىڭ سەنمۇچۇسىدا باشلىق ئىدى. سىياسى ئوزگۈرۈشىدىن كېيىن، ئۇ شىڭ شىسەينىڭ تەييارغا ئىگە بولۇۋېلىشىغا رازى بولماي، ئەنجىڭگە بېرىپ، شىڭ شىسەيگە قارشى تۇرۇپ، جياك جېپشىنى ھىمايە قىلدى. شىڭ شىسەي يا پۇنىيە قوروغلۇق ئارمىيە داشۇبسىدە ئۇقۇغان. جياك جېپشى، جۇشياۋلياڭ، خۇاگمۇسۇڭ قاتارلىقلار بىلەن ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، ساۋاقداشلىق مۇناسىۋىتىدە بولغان ئىدى. ئۇ ئىلگىرى گۇسۇڭلىن قوشۇنىدا جۇگشياۋ سەنمۇ قوشۇمچە يا پۇن تىلى تەرجىمانى بولدى. چېيۇ يۇفاڭ بىلەن تۇرغۇش قۇرغاندا، گۇسۇڭلىن ئاتا بولۇپ ئالاھىدە غەمخورلۇق كورسەتتى. گۇسۇڭلىن

جازا يۇرىشىدە مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، شىڭ شىسەي بىر مەھەل جياك جېپشىنىڭ قول ئاستىدا سەنمۇ (مەسلىھەتچى) بولدى. ئۇ چاغدا خۇاگمۇسۇڭنىڭ ئەمىلى شىڭ شىسەيدىن يوقۇرى ئىدى. 1929 - يىلنىڭ ئالدى - كەينىدىن، چىن شۇرېننىڭ تەكلىۋىگە بىنائەن، شىڭ شىسەي پۈتۈن ئائىلىسى بىلەن شىنجاڭغا كەلدى. 1933 - يىللىرى خۇاگمۇسۇڭ جياك جېپشىنىڭ سەنمۇ چۈسىدا مۇئاۋىن باشلىق ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭ شىنجاڭغا تەسەللى بېرىش ئەلچىسى قىلىپ تەينىلىدى. شىڭ شىسەيمۇ ياڭ زېڭشىن، چىن شۇرېنلارغا ئوخشاش قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدىغان گومىنداڭ مەركىزىنى مەنسىتمىدى. شۇڭا خۇاگمۇسۇڭ بۇ قېتىمقى سەپىرىدىن ھېچ نەتىجە چىقىرالماي قايتىپ كەتتى.

1935 - يىلى جياك جېپشى خۇاگمۇسۇڭنى موڭغۇل - زاكزۇ ھەيئىتىنىڭ باشلىغى قىلىپ تەينىلىگەندە ئۇنىڭ يىلانلىشى تارقىسىدا، سەنمۇ بۇدا ئەمىلىيەتتە جۇنتۇڭ (ھەربىي سىستېمىدىكى ئىشپىيونلار) كونتۇرولىغىدىكى ئىشپىيونلۇق ئورگان - چېگرا ئىشلىرى گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. ھەمدە چېگرا ئىشلىرىنى تەتقىق قىلىش ئورنى قۇرۇلدى. پان نۇركىست مەسئۇت كېيىن يەنە CC تەشكىلاتىغا بېقىنغان ئەيسالار ئۇيغۇر تىلىدىن ھەرس ئوتتى. شۇ يىلى، مەن موڭغۇل - زاكزۇ ھەيئىتىگە خىزمەتكە ئورۇنلاشۇپ، تاۋ مىڭ ۋۇ، ياڭ بىڭلىلەر بىلەن بىللە ئىشلىدىم. خۇاگمۇسۇڭ تاۋ مىڭ ۋۇ قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىپ، شىڭ شىسەيگە، قارشى تۇرۇپ، جياك جېپشى كۈچلىرى بىلەن ھەر تەرەپلەپ تەل بىرىكتۇرۇپ، ئوزىنى شىڭ شىسەينىڭ ئورنىغا قويۇشقا ئۇرۇنۇشى تەبىئى ئىدى. ئۇلار ئىلىدىكى جاك

پىيوەن، جەنۇبي شىنجاڭدىكى ماجۇڭيەڭلاردىن پايدىلىنىپ، شىمالىي شەرقىي ئاسىيانىڭ ئىلىش خىيالىدا بولدى. ھەمدە مۇشۇ ئىش ئۈچۈن نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. (مەسىلەن، جاڭ پىيىۋەننى دۆزنىيە قوماندانى قىلدى). يولۇاسنىڭ جياڭ جېيشىگە تەسلىم بولۇشىمۇ خۇاڭمۇسۇڭ دەۋردە باشلانغان ئىش ئىدى. ماجۇڭيەڭنى 36 - دىۋىزىيگە باشلىق قىلىپ ئوزۇگە تارتتى.

جۇشياۋلياڭنىڭ شىنجاڭغا ئىنتىلىشى

شىمالىي ساختا ئىلغار بولۇۋېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چاھانگىرلىگىگە قارشى تۇرۇش ۋە جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ ياپونغا قارشى مىللى بىرلىكسەپ قۇرۇش تەشەببۇسىنى قوبۇل قىلىپ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ زور كۈچ بىلەن بەرگەن ياردەملىرىگە ئېرىشىپ، شىنجاڭدىكى ھاكىمىيەت تەدرىجى مۇستەھكەملىۋالدى. گومىنداڭ شىنجاڭغا قارىتا ئىلاجسىز قالدى. جياڭ جېيشى مىللىتارىستلىق بىلەن ئىدارە قىلاتتى. پارچىلاش بىلەن قولغا كەلتۈرۈشنى تەڭ ئىشقا سالاتتى. خۇاڭمۇسۇڭنىڭ، شىمالىي شەرقىگە قارىتا ئىشلەتكەن ھۇنەرى ئۇنۇم بەرمىگەنلىكتىن جۇشياۋلياڭنى ئىشلەتمەكچى بولدى. جۇشياۋلياڭ ئىلگىرى جياڭ جېيشىنىڭ دولەت ئىنقىلاۋى ئارمىيەسى باش سىلىكبۇسىدا سەنمۇجاڭ بولۇپ ئىشلىگەن چاغدا شىمالىي ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئىشلەيتتى. كېيىن شىمالىي شىنجاڭغا ماڭغاندا جۇشياۋلياڭ ئۇنىڭغا يول راسخودى بەرگەن ئىدى. جۇشياۋلياڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا

قارشى «13 ئاۋغۇست» شاڭخەي ئۇرۇشىغا قاتناشقاندىن كېيىن غەربىي - شىمالىنى تېچلاندۇرۇش مۇددىسىدىن ۋەزىپىسىدىن ئىستىپا سورىدى. جياڭ جېيشى كۈلۈپ تۇرۇپ: «ئىستىپا سوراشقا بولمايدىلا ئەمەس، ئۇزۇننى ئويلاش كېرەك. سەن شىمالىي شەرقىنى قولدىن چىقىرىپ قويدۇڭ. يەنە ئۇنىسى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك. شىنجاڭ مەسىلىسى بىر كۈن ھەل بولمايدىكەن، غەربىي شىمالدىن بىر كۈن ئايرىلالمايسەن» دېدى. بۇ جۇ شياۋلياڭنىڭ غەربىي - شىمالدا ئون يىل تۇرۇپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبى ئىدى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدا جياڭ جېيشى كومپارتىيەنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللى بىرلىكسەپ قۇرۇش تەشەببۇسىنى نائىلاج قوبۇل قىلىپ، ھۇنەك بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەربىي، سىياسى، ئىقتىسادى جەھەتلەردىكى زور كۈچ بىلەن بەرگەن ياردىمىگە ئىگە بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقى يارەم قىلغان ئايروپلان، توپ، زەمبىرەك مىلتىقلاردىن ئىبارەت بارلىق ھەربى ئەشيالار، شىنجاڭ ئارقىلىق ئىچكى ئولكىلەرگە توشۇلاتتى. شىمالىي چۈڭچىڭدە بىر باشقارما قۇرۇپ، جاڭيۈەنخۇينى شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ۋەكىل قىلىپ تەينىلىدى. جياڭجېيشى جاڭيۈەنخۇينى سەنجىڭخۇيىنىڭ ئەزالىقىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئوزىگە تارتتى. سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يارەمگە بەرگەن مادىدى ئەشيالارنى توشۇش ئۈچۈن، شىمالىي يەنە جياڭ جېيشىنىڭ ئۇرۇمچى - غۇلجا قاتارلىق جايلاردا ئايروپلان ئىستانسىسى قۇرۇشىغا ماقۇل بولدى. شىمالىي لەنجۇدا شىنجاڭ يەرلىك مەھسۇلات شىركىتىنىڭ لەنجۇ ئىش بىجىرىش باشقارمىسى قۇردى. جياڭجېيشىمۇ لەنجۇدا خارجى

ئىشلار ئەھۋالىدارى قويۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئالاقە باغلاش، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەسلىھەتچىلىرىنى كۈتۈۋېلىشنىڭ بىرىنچى پونكىتى قىلدى، شۇنىڭدىن باشلاپ شىڭشىسەي بىلەن جىياڭجېشى جۇشياۋلياڭلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەر تەدرىجى يېقىنلاشتى.

1941 - يىلى، گېتلېر سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھۇجۇم قىلغان-موسكۋا جىددى ھالەتكە چۈشكەن شۇنداقلا جەنجۇگاڭ پورتىدىكى ۋەقە پارتلاپ، ئەنگلىيە بىلەن ئامېرىكا ئۇرۇشقا قاتناشقان، چۈگچىڭ ھوكۇمىتىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىنىڭ ئىستىقبالىدىن چوڭ ئۈمىت بولۇۋاتقان چاغلاردا، شىڭشىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ، جياڭجېشىگە يېقىنلىشىشتەك رەزىل ئەپتى - بەشىرىسى تەدرىجى ئاشكارلىنىشقا باشلىدى. بۇ چاغدا جياڭجېيشىنىڭ شىڭشىسەينى قولغا كەلتۈرۈش خىزمىتى، كۈندىن - كۈنگە جىددىلەشتى. 1942 - يىل ئەتىيازدا شىڭ شىسەي تېلېگىرام ئارقىلىق جۇشياۋلياڭنى ئۈرۈمچىگە كېلىپ يۇزمۇ - يۈز سۆزلۈشۈشكە تەكلىپ قىلدى. ئېتىشلارغا قارىغاندا شىڭ شىسەي جۇشياۋلياڭغا ئىنتايىن ھورمەت بىلدۈرگەن. ھەر كۈنى بىللە تاماق يەگەن. ئۇزۇن ئوتمەي، جۇشياۋلياڭ چۈگچىڭغا قايتىپ، جياڭجېيشىگە دوكلات قىلغاندىن كېيىن، شىڭ شىسەينى 8 - جەڭ رايونىنىڭ مۇئاۋىن قۇماندانى دەپ ئېلان قىلغان. جۇشياۋلياڭ بۇيرۇق بويىچە 2 - قېتىم شىنجاڭغا كەلگەندە شىڭ شىسەي جياڭ جېيشىنىڭ ھەربىي تەشكىلىي تۈزۈلۈشىنى قوبۇل قىلغان بولسىمۇ لېكىن سىياسى جەھەتتە جياڭ جېيشىنى شىنجاڭغا يەنىلا ئارىلاشتۇرمىدى.

ئۇجۇڭشىنىڭ شىنجاڭغا ئىنتىلىشى

چېگرا ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئورگىنى دەپ ئاتىلىدىغان موڭغۇل، زاڭزۇ ھەيئىتى، يايون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە شىنجاڭغا سىڭىپ كىرىش تەييارلىقلىرىنى ئىشلىدى. ئالدى بىلەن مۇڭغول، زاڭزۇ سىياسى كۇرسىدا مۇسۇلمان سىنىپىي قۇرۇلدى. چېگرا ئىشلىرىنى تەتقىق قىلىش ئورنىدا ئوقۇش پۈتتۈرگەن شىلىجاڭنى تەكلىپ قىلىپ، ئۇيغۇر تىلى دەرسى ئوتتى. مەسئوت، ئەيسا قاتارلىقلار ئەسلىدە ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان سىياسى بىدىكلەر بولۇپ، ئۇيغۇر تىلىنى مەخسۇس تەتقىق قىلمىغان بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئۇگەتكەنلىرىنىڭ كوپ قىسمى ئەرەپ تىلى گىرامماتىكىسى بولۇپ، شىنجاڭدىكى يەرلىك ئۇيغۇرلارنىڭ تىلىدىن خېلىلا پەرقلىنەتتى. مۇسۇلمانلار سىنىپىدا « ياخشىراق ئوقۇغانلاردىن ئاۋايلىشىپ نەشرىيات » (؟) ناھىيىسىدە شەنجاڭ بولۇپ تۇرغاندا، يەرلىك خەلق بىر مەھەل ئۇيغۇر تۈركىيىلىك « شەرقىي تۈركىستان » چى دەپ خاتا چۈشۈنۈپ قالغان، خېنى كارىدۇرى ئەسلىدە مابۇفاڭنىڭ تەسىرىدە بولۇپ، ئۇنىڭ قوشۇنلىرى جيۇچۇەن بىلەن جاڭيې ئەتراپلىرىدا، مابۇچىڭ قىسىملىرى ئۇۋى ئەتراپىدا تۇراتتى. ئۇلار يەرلەرنى ئايرىۋېلىپ، ئۆز ئالدىغا بولمۇالغىنىغا ئون نەچچە يىللار بولغان بولسىمۇ، لېكىن « سۇر-كەلسە ئوت كېتىدىغان پۇرچاق پاخلىدەك » بىر - بىرى بىلەن چەقىشالمايتتى. جياڭجېيشى ئۆزۈندىن بۇيان بۇلارنى قولغا

چۇشۇرۇشنىڭ كويىدا ئىدى. شىمالشەرقىي سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كومپارتىيىگە قارشى ئىكەنلىگى مەلۇم بولغاندىن كېيىن، شىنجاڭ يولىنى ئېچىۋېتىشكە ئالدىرايتتى. موڭغۇل - زاگزۇ ھەيئىتىنىڭ جۇچۇەندىكى تەكشۈرۈش گورۇپپىسى نىڭشىيادىكى ئېچىنا موڭ-غۇللىرى بىلەن شىنجاڭنى خىزمەت نىشانىسى قىلغاندىن تاشقىرى مۇھىمى مايۇفاڭغا قارىتا خىزمەت ئىشلەشكە باشلىدى. غەربىي - شىمالدىكى 4 ما (چىگخەيدىكى مايۇفاڭ، مايۇچىك، نىڭشىيا-دىكى ماخۇگدا، ماخۇگبىن) نى بېنىغا تارتىشنى ئۇستىگە ئالغان جۇشياۋلياڭ، ئۇزۇنغىچە ما ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ئەسكەر-لىرىنى خېشى كارىدوردىن يوتكىۋېتىش مەسىلىسىنى ھەل قىلالمە-دى. 1941 - يىلى ۋۇجۇڭشىن غەربىي - شىمال پىرقە - مەمۇرى ئورگانلىرىنى تەكشۈرۈش ئۇمىگىنىڭ باشلىغى بولۇپ، چىگخەيگە كەلگەن پۇرسەتتە، مايۇفاڭغا خېشىنى «مەركەز» گە ئوتكۈزۈپ بېرىپ، جياڭ جېيشىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولۇش، مايۇچىڭنى يوقۇتۇش مەقسىدىگە يېتىشتىن ئىبارەت مەسلىھەتنى كورسەتتى. مايۇفاڭ بۇ پىلاننى ماقۇل كورۇپ، ۋۇجۇڭشىن بىلەن بىللە چۈچىگگە بېرىپ، جياڭ جېيشىنىڭ ئالدىدا ساداقەت بىلدۈ-ردى. جياڭجېيشى ۋۇجۇڭشىنىڭ بۇ خىزمىتىگە بەكمۇ خوشال بولدى. ئارقىدىنلا مايۇچىڭنى سەيدام رايونىنىڭ بوز يەر ئوزلەشتۈرۈش سېلىگى (قۇماندانى) دەپ ئېلان قىلدى. قوشۇن چىگخەيگە كىرىش بىلەنلا ئاتلىق 5 - جۇن (كورپۇس) قىلىپ ئوزگەرتىلدى. ھەر خىل نەيرەڭلەرنى ئىشلەتكەن مايۇفاڭ ئاتلىق 5 - جۇننى ئەسلى تىزگىنلەشنى قولغا كىر-گۈزدۇالدى. مانا بۇلار كېيىنكى كۈنلەردە شىنجاڭدا ھەممە ئەسكىلىكلەرنى قىلغان ئاتلىق 5 - جۇنىنىڭ ئوزگۈرۈش جەر-

يانى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، جياڭ جېيشى بىلەن بىر جەھەت خۇزۇگنەن قوشۇنلىرى خېشىغا كىرىپ، جۇچۇەنگە ماكانلاشتى. لى تېجۇن خېشىغا گارنىزون سېلىگى بولدى. شۇنداق قىلىپ، جياڭ جېيشىنى شىنجاڭغا كىرىشنىڭ ئىچكى تەييارلىقلىرىنى ئاساسى جەھەتتىن ئورۇنلاپ بولدى. مانا بۇ 1942 - يىلى ۋۇجۇڭشىنىڭ سۇڭمىلىنغا ھەمرا بولۇپ، شىنجاڭغا كېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ، جياڭ جېيشى بىلەن يېقىنلى-شىش ئۇغرىسىدا شىمالشەرقىي بىلەن كېلىشىم قىلغان. ھەمدە 1944 - يىلى شىمالشەرقىنىڭ ئورنىغا شىنجاڭغا رەئىس بولغان-لىغىدىكى سەۋەبلەر ئىدى.

سوۋېت مىلىتسىيىنىڭ شىنجاڭغا كېلىشى

جۇشياۋلياڭ ئىككى قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ، شىمالشەرقىي 8 - جەڭ رايونىنىڭ مۇئاۋىن قۇمانداڭلىغىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، شىمالشەرقىي سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇش، جياڭ جېيشى بىلەن يېقىنلىشىش سۇيقەستلىرى ئاشكارا باسقۇچقا كىردى. بۇ يەردە جياڭ جېيشى بىلەن شىمالشەرقىي بېۋاستە بۇز كورۇشۇشلا قالغان ئىدى. جياڭ جېيشى شىمالشەرقىي ئىشەندۇرۇش ئۈچۈن، 1942 - يىلى كۈزدە ۋۇجۇڭشىنىڭ ھەم-راللىغىدا سۇڭمىلىنى ئېۋەتتى. ھەمدە ئۇنى شىمالشەرقىي بىلەن ئاخىرقى كىلىشىم تۈزۈشكە ۋەكىل قىلدى. ئۇلارنىڭ قانداق سۇيقەستلىك تىل بىرىكتۈرگەنلىگىنىڭ تەپسىلاتىنى بىلمەيمەن، پەقەتلا شۇ چاغدىكى ياكى شۇنىڭدىن كېيىنكى جياڭ جېيشى بىلەن شىمالشەرقىي قوللانغان تەدبىرلىرىنى تەۋەندىكىچە

تونۇشتۇرمەن.

شىك شىسەي تەرەپتە: شىك شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ، جياك جيېشى بىلەن يېقىنلىشىشنىك مۇھىم تەدبىرى قېلىپ، 1940 - يىللىرى كېيىن، ئالدى بىلەن شىنجاڭغا ياردەمگە كەلگەن سوۋېت كومپارتىيە ئەزالىرىنى (كوپ قىسمى مەسلەھەتچى ئىدى) تىروتسكىچى دەپ توھمەت قېلىپ، ئۇلارنى كېتىشكە مەجبۇر قىلدى؛ چىن تەنچۇ، ماۋزېمىن، لىن جىلۇقاتارلىق 100 دىن ئارتۇق يولداشلارنى، جۈگو كومپارتىيىسى شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتكەن يولداشلارنى، ھەتتا پارتىيە سىرتىدىكى زات دوجۇگىيۇەننىمۇ ۋەتەن ساتقۇچ جاسۇس دەپ توھمەت چاپلاپ يوقاتتى. (1) شۇ چاغدا شىك شىسەينىك ئىشسى، شىك شىچى سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيە داشوبىسنى پۈتتۈرۈپ شىنجاڭغا قايتىپ كېلىپ، لۇيجاك (بىرىگادا كوماندىرى) بولغان ئىدى. شىك شىسەي ئۇنى ئۇزۇنلۇك سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ، جياڭجيېشى بىلەن يېقىنلىشىش سىياسىتىگە پايدىسىز دەپ ئولتۇرىدۇەتتى. ئۇنىڭ ئايالىغا باشقىلار بىلەن ناتوغرىسى ئۇناسۋەتتە بولدى، ئويىنىشى بىلەن بىرلىشىپ، شىك شىچىنى ئولتۇرىدۇەتتى دەپ قارا چاپلاپ، ئولتۇرۇپ پاكىتنى ياپماقچى بولدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن: «خائىنلار دۇبەنىگە قارشى تۇرۇپ، دۇبەنىڭ بىر تۇققان ئىنىسىنىمۇ ئولتۇرىدۇەتتى» دېگەن سوزنى تارقىتىپ، كەڭ كۇلەملىك قوزغا ئېلىش ھەركىتىنى يۈرگۈزدى. ئۇزۇنغا قالماي، چىن تەنچۇ، ماۋزېمىن، لىن جىلۇ، دوجۇگىيۇەن

قاتارلىقلارنى مەخپى ئولتۇردى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، سۇئىملىن شىنجاڭغا كېلىشتىن ئىلگىرى شىك شىسەي، يۇقۇرقى جاللاتلىق ھەركەتلىرىنى قېلىپ، جياڭجيېشىگە قەلبىنى بىلدۈرمەكچى بولغان ئىكەن. لېكىن سۇئىملىن، ۋۇجۇگۈنلەرنىك شىنجاڭغا كېلىشى جۇشياۋلياڭنىك بىر نەچچە قېتىملىق قاتتىراشلىرى شىك شىسيەينىك ئىنقىلابقا قارشى تۇرۇشتىكى قارا نىيىتىنى كۆچەپتىپ، ۋەھىملىكتە چىكىدىن ئېشىپ، ئىنقىلابقا ئاخىرغىچە قەتئى قارشى تۇرۇشىغا تورتكە بولدى.

جياڭجيېشى تەرەپتە: سۇئىملىن بىلەن ۋۇجۇگۈنلىنىك شىنجاڭغا قىلغان سەپىردىن قولغا كەلگەن ئاساسلىق نەتىجە، ھەربى، پەرقە ئىشلىرى، سىياسى، ئىقتىسادى، دىپلوماتىيە قاتارلىق جەھەتلەرنىك ھەممىسىدە ئومۇمىيۈزلۈك شىنجاڭغا كىرىشتىن ئىبارەت بولدى. ھەربى جەھەتتە، لى تېجۇن، خېشى گارنىزۇن سىلىگىلىغىدىن 19 - جىتمۇەن جۇن باش قوماندانلىغىغا تەيىنلىنىپ قومۇلغا بېسىپ كىردى. ھەمدە زاپاس 7 - دىۋىزىسىيەسىنى ئۇرۇمچىگە كىرگۈزۈپ، لومەنچىگدا جايلاشتۇردى. شىك شىسەينىك ئەسلىدىكى شىنجاڭ ھەربى مەكتەۋىنى قورچاق مەركەزلىك 9 - شوبە مەكتەپكە ئۆزگەرتتى. ئەنگلىيىدە ئوقۇغان گۇك يۇنى مۇئاۋىن جۇرېن قىلدى. شىك شىسەي يەنىلا قوشۇمچە جۇرېن بولغاشقا ھەربى مەكتەپنىك سىياسى، ئىدىيە، تەشكىلى جەھەتلىرىنى قاتتىق كونتىرول قىلاتتى. شۇڭا گوك يۇ ئەتىدىنكەچكىچە بىكار يۈردى. شىك شىسەي، شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن، بۇ مەكتەپكە سۇك شىلىيەن جۇرېن، تاك جىڭرەن مۇئاۋىن جۇرېن بولدى.

دىپلوماتىيە جەھەتتە: گومىنداڭ خېلى بۇرۇنلا ئۇرۇمچىدە خارجى ئالاقە باغلاش ئورنى (؟) قورغان ئىدى. شۇڭا شەرقىي جياڭجىيېشىگە قارشى تۇرۇۋاتقان چاغلاردا ئالاقە باغلىغۇچى ۋۇڭە يېچىن رۇخسەت سوراپ، سىبىرىيە ئارقىلىق كېتىپ قالغان ئىدى. سۇئىمىلىن بىلەن شۇ شەرقىي كېلىشىم تۈزگەندىن كېيىن خارجى ئىشلار مەھكىمىسىگە ۋۇزەيېشىياگنى ئېۋەتتى. دىپلوماتىيە مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئوتمەي، ئامېرىكا، ئەنگلىيە قاتارلىق ئۇرۇمچىدە كونسۇلخانا قۇرۇشقا باشلىدى. جاھانگىرلارنىڭ ھىنجاڭدىكى سويقەستلىك ھەرىكەتلىرىگە كەلسەك، 1944 - يىلى 9 - ئايدا، مەن شۇشىسەي بىلەن تۇنجى قېتىم كورۇشكەندە ئۇ ئەھۋال تونۇشتۇرۇپ، ھىنجاڭدا يۈز بەرگەن كۆپ قېتىملىق قوبۇلاشلارنىڭ ئەنگلىيە، گېرمانىيە، ياپونىيە جاھانگىرلىرىنىڭ سۇيقەستى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغانلىغىنى مىسال قېلىپ كورسەتتى. ئەنگلىيە جاھانگىرلىگى ھىندىستانىنى بازا قىلىۋېلىپلا ئەمەس، بەلكى تۈركىيە بىلەنمۇ ھەمنەپەس بولۇپ، «ھەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» ھەرىكىتىنى قۇتراتقانلىغى، جەنۇبىي ھىنجاڭدا شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئەنگلىيىلىك بىر كىشى پادىشا بولغانلىغى، ئەنگلىيىنىڭ ھىندىستاندىن بۇ ئىنگلىزنى تەبرىكلەپ ئېۋەتكەن تېلېگىراممىلىرى ھېنىڭ قولۇمغا چۈشتى - دەپ ئالاھىدە تەكىتلەپ كورسەتتى. ئۇ يەنە: مەلۇم بىر كىشىنى قۇتۇرتۇپ، خوتەندە ئىسلام دولىتى قۇرغانلىغى، ئۇ كىشى ئۇزىنى خوتەن پادىشاسى دەۋالغانلىغىنى، مەخپۇت مۇھىتى ۋە ماخۇسەنلەرنىڭ ۋەقەسىنىمۇ

ئەنگلىيىنىڭ قۇتۇرتىشى بىلەن بولغانلىغىنى شۇڭا ئۇلار مەخپۇپ بولغاندىن كېيىن، ھىندىستانغا قېچىپ بېرىپ، ئەنگلىيىنىڭ ئەتىۋالاپ، بېقىشىغا سازاۋەر بولغانلىغىنى ئىسپاتلاپ بەردى. ئۇ يەنە، گېرمانىيە، ياپونىيە جاھانگىرلىرى ئىشپىيون ئېۋەتسە، ھىنجاڭدا ئاغدۇرمچىلىق ھەرىكىتى ئېلىپ بارغانلىغىنى ھەمدە بىر مەزگىل ھىنجاڭنىڭ ھەربىي ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغانلىغىنى سوزلەپ بەردى؛ گېرمانىيە، فرانسىيە، ئەنگلىيە، ھىندىستان قاتارلىق دولەتلەرنىڭ مىسسىيونىرلىرىمۇ دىنى تونغا ئورۇنۇۋېلىپ جاسۇسلۇق ھەرىكىتى قىلغانلىغى، ئۇلارنى چېگىرىدىن قوغلاپ چىقارغانلىغىنىڭ چەريانلىرىنى سوزلەپ بەردى. يېغىپ ئېيتقاندا ئۇزۇنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇپ، ھىنجاڭنى قوغدىغان توھپىلىرىنى تەكىتلەيتتى. ھازىرقى كوز قاراش بىلەن قارىغاندا، بو سوزلەرگە ئاساسى جەھەتتىن ئىشىنىشكە بولىدىكەن. لېكىن جياڭجىيېشىگە تەسلىم بولۇپ، ئەنگلىيە، ئامېرىكا كونسۇللىرىنى باشلاپ كىرگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ جاسۇسلۇق ھەرىكەتلىرىنى « قانۇنى » لاشتۇرۇپ، ھىنجاڭنى، يېڭى - كونا جاھانگىرلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن پۈت تىرەشىدىغان سورۇنغا ئايلاندۇرۇپ قويدى. ھىنجاڭ سىياسى كېڭەش تەلەپ قىلغان تارىخى ماتېرىياللار توغرىسىدا كورسۇتۇلگەن تىملىرىدە: « ئامېرىكا كونسۇلى ماكىنانىڭ ئىشپىيونلۇق پائالىيەتلىرى » دېگەن بىر مەزمۇنمۇ بار ئىدى. مەن ئۇرۇمچى شەھرىنىڭ باشلىغى بولۇپ تۇرغان ۋاقتىمنى ئەسلىسەم، ھەر قايسى مەملىكەتلەرنىڭ كونسۇللىرى بىلەن ئۇچرۇشۇپ

تۇرۇش پۇرستى بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئامېرىكا، ئەنگلىيە كونسۇللىرى - دىپلوماتىيە مەھكىمىسىنىڭ كاتىۋى شۇيجەننۇڭ ئارقىلىق ئادەتتىكى مۇناسىۋەتتە بولغان ئىدۇق، ھازىرچە مېنىڭدە قالغان تەسىرى، ئەنگلىيە كونسۇلى جىمغۇر ئادەم بولۇپ، ئۇزۇن ئوتمەي زەھەر ئىچىپ ئۆلۈۋالدى. خىيانەتچىلىك بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىش دەپ ئاگلىدىم. ئامېرىكا كونسۇلى جانلىغىراق بولۇپ، مەن شىنجاڭدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، ئاتلىق 5 - جۇن پەيدا قىلغان «بەيتىك ۋەقەسى» توغرۇلۇق (بۇ ھەقتە مۇشۇ ماقالەمىنىڭ 3 - قىسمىدا توختۇلۇمەن) ئاگلىشىمچە، قولغا چۈشكەن قۇرال - ياراقلارنى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ياسالغان ئىكەن دەپ توھمەت چاپلاپ، ئەنجىگە ئاپىرىپ، ئالا - توپىلاڭ كوتۇرۇپ خەلقئارا شامال پەيدا قىلىشقا ئورۇنغانلىغى، ماكىنانىنىڭ يىلانلىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك، بۇ ئەلۋەتتە ئېھتىمالغا ئاھايىتى يېقىن، بىراق بۇ خەۋەرنى نەدىن بىلگەنلىگىنى ئىسىمگە ئالالمىدىم. شۇڭا تەپسىلى بىر نېمە دېيەلمەيمەن.

سىياسى جەھەتتە، شىنجاڭ تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ، گومىنداڭ مەركىزىي ھوكۇمەت ھەيئەت ئەزاسى، ئىلگىرى چىڭ خۇا داشۇبىسىگە مۇدىر بولغان لوجالۇن، ئالىم ئونۇانى بىلەن كېلىپ، تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى بولدى، بىيۇروكرات كاپىتالىستلار ئۈچۈن خىزمەت كورسەتكەن لىن جىيۇك شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ئەزاسى قوشۇمچە تەمرات نازىرى بولدى. ئۇ يەنە ۋاڭخېتىك، داگلىق ئايال دوختۇر چىنزىيىك گېرمانىيىدە ئوقۇغان قىلغان ھۇيجۇاگبىن، چەنخۇيۋە، دوبەن

مەھكىمىسى مەسئۇلىيەتچىلىكىدە باشقارمىسىنىڭ باشلىغى، جاك ماشىيەن قاتارلىقلارنى بىللە ئېلىپ كېلىپ ئىشقا ئورۇنلاشتۇردى. بۇ كىشىلەر شۇ چاغدا، جياڭجىيېشىنىڭ شىنجاڭغا تەلەي سىناش ئۈچۈن ئەۋەتكەن كىشىلىرى ئىدى.

ئىقتىسادى جەھەتتە: مالىيە پۇل مۇئامىلە سېستېمىسىدىكىلەرمۇ شىنجاڭغا كەردى. مەركىزىي بانكا ئۈرۈمچى شوبە بانكىسىنىڭ چىگلىسى مايەنجاڭ، شىنجاڭ تاموژنا باج مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى دېگۈيتاڭ، شىنجاڭ پوچتا ئىدارىسىنىڭ باشلىغى شىن ياڭيې، بانكا نازارەتچىسى جاڭشۇەنزە قاتارلىقلار كېلىپ ئىشقا ئورۇنلاشتى.

2 - شەكىسسەي دەۋرىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك گومىنداڭ پىرقىسى.

شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئۇنىڭ كۈلىمى

سۇگىملىن چۆگچىنگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن، گومىنداڭ مەركىزىي شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىنى قۇرۇشقا ئاكتىپ تەييارلىق قىلدى. 1943 - يىلى ئەتىيازدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك پارتكە رەسمى قۇرۇلدى. پىرقىنىڭ شۇجىجاگلىغىغا فىروفسور خۇاڭروچىن (ئامېرىكىدا ئوقۇغان) تەينىلەندى. ھەيئەت ئەزالىغىغا دىڭۋەخەن. C C تەرىپىدىن سىقىپ چىقىرىلغان يۇجىيىنىڭ سىياسى فاكولتېتتىكى يېقىنلىشىدىغان لىن بۇيا (ئامېرىكىدا ئوقۇغان)

ھۇي‌گۈەڭيو (ئامېرىكىدا ئوقۇغان) قاتارلىق جۇجياخۇا گوروھ دىكىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى. C C غا تەۋە بولغانلاردىن مەركىزي سىياسى مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، فۇجيەن گېزىتخانىسىنىڭ باشلىقى بولغان چاڭجى‌جۇ بىرلا كىشى ئىدى، گېرمانىيىدە فىداگوكىكا ئوقۇغان C C نىڭ ئايال ئاستىغا ئوزىنى ئانقان تولۇقسىز قاتارلىق بىر يۈرۈش بەنزە، سەنمىنجۇيي نەزىرىيىلىرى دەپ ئاتالغان لىياڭخەنساۋنىڭ باشلامچىلىقىدا شىنجاڭغا كەلدى.

يەنە بىر قىسىم ھەيئەت ئەزالىرىنى، شىڭشىسەي ئوزى كورسەتتى. ساقچى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى لى‌يىڭچى، ئىنىسى شىڭشى‌چى، «شىنجاڭ گېزىتخانىسى» نىڭ باشلىقى سۇڭنيەنسى، ماۋاربې نازىرى لىيۇيۇگشياڭ، ئىلگىرى جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىدا ھۇھم خىزمەتتە بولغان خېگىڭگۇاڭ قاتارلىقلار. جياڭجيېشىنىڭ تەيىنلىشى بىلەن شىڭشىسەي ھەيئەت مۇدىرى بولدى.

لياڭخەنساۋ بىلەن خۇاڭرۇجىن ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلگەن كۈنى، شىڭشىسەي ئوزى ئايرىدۇرۇمغا چىقىپ كۈتۈۋالدى. ئۇلارنىڭ ھەربىگە كاتتا زىياپەت بېرىپ قارشى ئالدى. ئولكىسىلىك پىرقە قۇرۇلغان كۈنى، شىڭشىسەي ھەيئەت ئەزالىرى بىلەن بىرلىكتە كوللېكتىپ قەسەم بېرىپ، ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالدى ۋە گومىنداڭغا بولغان ساداقىتىنى ئىزھار قىلدى. قەسەم بىرىشكە لياڭخەنساۋ، نازارەتچىلىك قىلدى. ئولكە بويىچە بىر كۈن دەم ئېلىش بولدى. ئولكە مەركىزىي رەڭگا - رەڭ

زىنشەتلەندى. «شىنجاڭ گېزىتى» مەخسۇس سان چىقىرىپ تەبرىكلىدى. ئىككى گورۇپپا تەپتىش ئومىگى تەشكىل قىلىندى. جەنوبىي شىنجاڭ تەپتىش ئومىگىگە لياڭخەنساۋ، شىمالىي شىنجاڭ تەپتىش ئومىگىگە خۇاڭرۇخىن باشلىق بولۇپ بۇتۇن شىنجاڭنى بىر ئايلىنىپ چىقتى. بارغانلا يېرىدە كاتتا كۈتۈۋېلىندى. مارکسىزىم - لېنىنىزىم تونۇشى كىيىۋېلىپ، كومپارتىيىنىڭ تەشكىلى پىرىنسىپلىرىنى پۈختا بىلمەن دەپ ئاتاۋالغان، فاشىستىك دىكتاتۇرىنى ئىشلىتىشىگە ئادەتلەنگەن شىڭشىسەي ئۇچۇن ئېيتقاندا، بۇ بىر سىياسى پۇرسەت ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇ، جياڭجيېشىنىڭ ھىمايە قىلىدىغان ساداقىتىنى كورسىتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئوزىنىڭ شىنجاڭدىكى ئەكسىيەتچىل ھوكۇمرانلىقىنىڭ مۇستەھكەملىگەنلىكىنى كوز - كوز قىلدى. مەن 1944 - يىلى 3 - ئايدا ئۇرۇمچىگە كەلدىم. چۈشكىدىن ئايرىلىپ، شىنجاڭغا كېلىش ۋاقتىمدا، جۇجياخۇا ماڭا «ھەممىلا ئىشتا شىڭشىسەيگە ئەزىزەت - ھورمەت قىلىپ ۋە ئۇنىڭغا تايىنىپ ئىش قىلىش كېرەك» دىدى. ئۇچۇشتىنمۇ: «شىڭشىسەي بىلەن ئىناق ئوتۇش بىرىنچى ئورۇندا تورۇدۇ. ئىشنى تەزلا موۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتۇرۇشكە ئالدىرىماسلىق كېرەك» دىگەن ئىدى. ئۇمۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، مۇشۇ سوزلەر، شۇ چاغدىكى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ خىزمىتىگە قارىتىقان فاكىچىنىغا ھەقىقى ۋەكىللىك قىلاتتى. ئولكىلىك پىرقەنىڭ قۇرۇلغانلىغى، جياڭجيېشى ھوكومرانلىق ھوقۇقىنىڭ شىنجاڭغا كېڭەيگەنلىگىنىڭ بىر بەلگىسىلا بولۇپ قالدى. شىڭشىسەينىڭ ساقچى باشقارمىسىنىڭ

ئادەملەرى پۈتۈن شىنجاڭغا تارقالغان بولۇپ ، ئىنتايىن يۇكسەك نوپۇزغا ئىگە ئىدى. چوڭچىك شىكاگسەينىك، ئىشەنچسىزى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، شىنجاڭغا ئىشچىيون ئەۋەتمەسلىككە ئولكىلىك پىرقىمۇ ئىشچىيونلۇق ئورگىنى قۇرماسلىققا ماقۇل بولغانلىقتىن، پىرقىدە مەخسۇس ئىشلىتىدىغان دىيەنتەيمۇ قۇرمىدى. (بۇ بەلكىم سۇئ مىلىن بىلەن شىكاگسەي ئىوتتۇرسىدا ھاسىل قىلىنغان كېلىشىمدىكى شەرتلەرنىڭ بىرى بولسا كېرەك)، ئەلۋەتتە ھېچقانداق لازىمى يوق ئىدى.

ئولكىلىك پىرقىنىڭ ئەكسىيەتچىل ۋەزىپىسى

ئولكىلىك پىرقىنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىلىرى: ① سەنمىنجۇينى تەشۋىق قىلىش، ② پىرقە ئەزالىرىنى تەربىيلاش ۋە تەرەققى قىلدۇرۇش، ئولكىلىك، ئۇلايەتلىك، ناھىيىلىك تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش، ③ ئۇنىڭدا تەشكىلى تەربىيە، تەشۋىقات، كاتىۋات قاتارلىق 3 باشقارما قۇرۇشتىن ئىبارەت. شۇجىاڭ ئومۇمى رەھبەر بولغاندىن تاشقىرى كاتىۋات باشقارمىسىنى قوشۇمچە باشقۇرىدۇ. تەشكىلى تەربىيە باشقارمىسىغا يوچىنىك تەشۋىقات باشقارمىسىغا توڭشۇەن باشلىق بولدى. تەشۋىقات باشقارمىسى ئوز ئالدىغا « يېڭى شىنجاڭ » نامىلىق ئايلىق ژورنال نەشر قىلدى. « شىنجاڭ گېزىتخانىسى » ئولكىلىك ھوكۇمەت تەۋەلىگىدە بولغانلىقتىن، سوڭنىيەنسى ۋە گومىنداڭ

داڭ مەركىزىي تەشۋىقات مىنىستىرلىگى ئىۋەتكەن مۇئاۋىن باشلىق ۋە تەھرىر، مۇخبىرلار ئىارقىلىقلا خىزمەت ئىشلەشكە بۇلاتتى. يېڭىدىن قۇرۇلغان مەركىزىي ئاخبارات ئاگىنتلىغى ئۇرۇمچى شوبىسىنىڭ مۇدىرى شىنزۇڭلىن ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەر پۈتۈنلەي چوڭچىندىن كەلگەنلەر ئىدى.

تەشكىلى تەربىيە باشقارمىسى مەركىزىي تەلىم - تەربىيە ئومىگى شىنجاڭ شوبە ئومىگىنى بازا قىلىپ، گومىنداڭ مەركىزىي تەلىم-تەربىيە ھەيئىتى ئىۋەتكەن بىر ئۇركۈم باشقارما دەرىجىلىك - تىن تۆۋەن كادىرلار ئارقىلىق، ۋىلايەت ، ناھىيە دەرىجىلىك ئەكسىيەتچى تايانچىلارنى تەربىيىلىدى ۋە ئۇلاردىن تالىلاپ ئۇستۇردى . شوبە ئومەككە شىكاگشىجى ئىلمى مۇدىر ، شۇيگۇەنيۇ مۇئاۋىن ئىلمى مۇدىر بولدى . شىنجاڭدا 100 دىن ئارتۇق ناھىيە بولۇپ ، ناھىيىلىك داڭبۇنىڭ شۇجىاڭلىرى دەرىجىلىك كادىرلارغا بولغان ئېھتىياج بەك كوپ ئىدى . شۇڭا گومىنداڭ مەركىزىي «شىنجاڭغا ئىۋەتىلگەن كادىرلارنىڭ تەمىنات چارىسى» دىگەن نامىنى تۇزۇپ چىقىپ ، شىنجاڭغا ئىۋەتىلگەن خادىملارغا ئىچكى ئولكىلەردە ئىشلىگەن ۋاقتىدىكى ماڭاشىنى داۋاملىق بېرىش ، شۇنداقلا شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن ئوستىگە ئالغان ۋەزىپە دەرىجىسىگە قاراپ ، يەرلىك تەمىنات بېرىش بەلگىلەندى . بۇ - ئەينى ۋاقىتلاردا ئاچ زارلىقتا قالغان چوڭچىك ھوكۇمەت خادىملىرى ئۈچۈن بىر رەھبەتلەندۇرۇش بولدى . شۇڭا ، لياڭ-خەنساۋ بىلەن خۇاڭروجىنلەر شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن خادىملار ئارقىمۇ - ئارقا ئۇزۇلمەي (ناھىيىلىك پىرقە شۇجىاڭلىرىغا تەڭ) كوپلەپ كەلدى .

چۈچۈكلەرنىڭ خادىملار بىلەن شەكىلسىز ئۇتتۇرىسىدىكى يوشۇرۇن ئېقىم

ئولكىلىك پىرقە قۇرۇلغاندىن كېيىن ، شەكىلسىز ، ھەر ھەپتىلىك يىغىنغا ئوزى رىياسەتچىلىك قىلىدى . چۈچۈكلەرنىڭ خادىملار بىلەن شەكىلسىز ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولۇشقا باشلىدى . بۇ زىددىيەت بارا - بارا بىر يوشۇرۇن ئېقىمغا ئايلىنىپ قالدى.

مەن كېلىپ بىر ھەپتىدىن كېيىن ، شەكىلسىز غەربى زالدا بىر قېتىملىق كاتتا زىياپەتكە رىياسەتچىلىك قىلىدى . چۈچۈكنىڭ ئېۋەتكەن خادىملارنى قارشى ئالدى . مەنمۇ قارشى ئېلىنغانلارنىڭ بىرسى ئىدىم . يىغىن زالىغا قاتنىمۇ - قات پوست قويۇلغان ، كەيپىيات جىددى ئىدى . باشلىنىشتا ۋە ئاخىرلاشقاندا ئوركېستىر مۇزىكا چېلىپلا قالماي ، زىياپەت داۋامىدا ھەر بىر قېتىملىق سەي تارتىلغاندىمۇ مۇزىكا چېلىنىپ تۇردى . بۇ خۇددى بىر مۇستەقىل پادىشالىقنىڭ ئوتكۈزگەن « دولەت زىياپىتى » گە ئوخشايتتى . شەكىلسىز قارشى ئېلىش نۇتقى سوزلەپ بولغاندىن كېيىن ، قارشى ئېلىنغانلار مۇ بىر - بىرلەپ جاۋابەن نوتۇق سوزلىدى . مېنىڭ سوزلىگەن سوزۇم شەكىلسىزنىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى مەدھىيىلەش ، ئۇنىڭ رەھبەرلىگىدە يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش يولىدا ئوز كۈچۈمنى توھپە قىلىشقا رازى ئىكەنلىگىمنى

بىلدۈرۈشتىن ئىبارەت بولدى . مەن ئەسلىدە سوزلىگەن سوزۇم ئاددىيتتىكىچە سوز دەپ تونىغان بولساممۇ ، جاڭ جىجۇڭ مېنى سېپىنىڭ سۇزۇك « شەكىلسىزلىرى » بىلەن مېڭىشقا باشلىغانلىغىنى كورسەتتى دەپ مازاق قىلدى . گومىنداڭنىڭ شەكىلسىزلىرى بىلەن بولغان زىددىيىتى گومىنداڭنىڭ ئىچكى قىسمىدا چۈچياخۇا بىلەن CC ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتتىن ئېشىپ چۈشەتتى . ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئىچكى ئولكىدىكى ئادەتتىكى مۇناسىۋەتلەرگە ئوخشىمايدىغانلىغىنى ، شەكىلسىزلەر بولغان پۈزتسىيىدە ئىكىكى گۇروھقا بولۇنگەنلىگىنى سېزىپ قالدىم . لىن بۇيا بىلەن ھۇيگۇەن بۇلەر شەكىلسىزلىرىگە يېقىنراق تۇراتتى . بولۇپمۇ لىن بۇيا ئەر - خوتۇن شەكىلسىزلىرى ۋە ئۇنىڭ خوتۇن - بالىلىرى بىلەن ھەمىشەم خۇشاللىق مۇناسىۋەتلەشىپ تۇراتتى . ھۇگۇا شەكىلسىزلىرى لىن - بۇيانى تەشكىللى تەلىم - تەربىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىغى بولۇشىنى ئوتتۇرىغا قويدى . مەركىزىي تەلىم - تەربىيە باشقارمىسىنىڭ شىنجاڭ شوبىسىگە ئەسلىدە يۇي جىنىيىڭ تۇشۇمچە ئىلمى مۇدىر ئىدى.

نەتىجىدە شەكىلسىزلىرى شەكىلسىزلىرىنى قىستۇرىۋالدى ، ھەتتا مۇئاۋىن ئىلمىي مۇدىرلىققىمۇ ئىككىنچى قېتىمدا كەلگەن ھۇي گۇەنيۇنى ئورۇنلاشتۇردى . ھۇگۇا ، ئۇلارنى « شەكىلسىزلىرىدىكىلەر » دەپ ئەيىپلاشتى . خۇاڭ روجىن . يۇي جىنىيىڭ ، تۇڭ شىچۇەن ، جاڭ جىجۇ قاتارلىقلارنىڭ گومىنداڭ بىلەن مۇناسىۋىتىنى خىلىلا قويۇق ، شەخسى قەھرىمانلىغىمۇ كۈچلۈك ئىدى . بولۇپمۇ جاڭ جىجۇ ئەسلىدە CC نىڭ چاپارمەنلىرىدىن بولۇپ،

شمك شمسه‌ينمك هەممىلا ئىشقا چات كىرىۋالغانلىغىدىن ب.ەكمۇ نارازى ئىدى. ئۇلار ناھىيە دەرىجىلىك تەشكىلاتلارنى زور كۈچ بىلەن قۇرۇشقا تىرىشاتتى، بۇنىڭ ئەكسىچە شمك شمسەي «ئالدىرمايلى» دېگەننى تەشەببۇس قىلاتتى؛ ئۇلار ئالدى بىلەن ناھىيىلىك پىرقىنى قۇرۇشقا تەييارلىق قىلغۇچى خادىملارنى بالدۇر ئېۋەتىپ پىرقىغا كوپلەپ ئەزا قوبۇل قىلىشنى تەشەببۇس قىلسا، شمك شمسەي ھەرقايسى ناھىيىلەردىكى ساقچى ئىدارىلىرى نامزاتنى ئوتتۇرىغا قۇيۇشنى، ئولكىلىك پىرقە تەكشۈرۈپ قوبۇل قىلىشنى بەلگىلىك سانغا يەتكەندىن كېيىن، ئاندىن ئادەم ئېۋەتىپ ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇشقا تەييارلىق قىلىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. جاك جىجۇ بىر قېتىملىق يىغىندا مۇنداق قىلىش «ساقچىلار دولىتىنىڭ قىلمىشى» بولىدىغانلىغىنى، «بۇ پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىش ئەمەس، ساقچى قوبۇل قىلىش بولىدىغانلىغى»نى ئوتتۇرىغا قويغاندا، شمك شمسەينىڭ قاتتىق تەنقىدىگە ئۇچرىدى. بۇنى: «سىياسى خاراكتېرلىق خاتالىق» دېدى.

يۇي جىنيىڭ شمك شمسەي بىلەن بىللە ئىشلەشنىڭ ناھايىتى قېيىن ئىكەنلىگىنى ھېس قىلىپ، خىزمەتتىدىن ئىستېپا سورىغان كەتتى؛ جاك جىجۇ پىرقە ئىشلىرى، ئاخباراتچىلىق، تەلىم-تەربىيە سېستېمىلىرىدىكى سىياسى مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ئۇچراشقاندا «ئېسىل ئەنئەنە»نى ساقلاپ قېلىشنى ئۇزاتارزۇ قىلىشىپ، شمك شمسەيگە قارشى ئىدىيىنى تەرغىب قىلغانلىقتىن CC نىڭ شىنجاڭدىكى سەلتەنەتلىك كاتتىۋشى

بولۇپ قالدى.

شىددەتلىك بوران ئالدىدىكى تۇمان.

ھۇ ۋاقتىلاردا ياپون-باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ۋەزىيىتىدە، ياپونىيە خېنەن، خۇنەن، گۇاڭشىلەردە پەللىمۇ-پەللە ئىلگىرىلەپ، گۇيجۇغا تەھدىت سېلىۋاتقان، جياك جىبىشى ھاكىمىيىتى كۇنساناپ قەستىلىپ قېلىۋاتقان ئىدى. بۇنىڭ ئەكسىنچە سوۋېت ئىتتىپاقى گېتلىر تەجاۋۇزچىلىرىنى چېكىندۈرىۋاتاتتى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، ئىلى-تارباغاتاي، ئالتايدىن ئىبارەت 3 ۋىلايەتنىڭ ئىنقىلاۋى كۈچلىرى ئارقىمۇ-ئارقا قوزغۇلۇپ، شمك شمسەي تاقابىل تۇرۇشقا ئامالسىز قېلىۋاتاتتى. دەل ھۇ ۋاقىتتا (1944-يىلى ئەتىياز) جۇشياۋلياك ئۇرۇمچىگە كېلىپ شمك شمسەينىڭ ئىنقىلابىنى باستۇرۇشنى ياردەم بېرىش نامى بىلەن چۇگىياك ئارمىيىلىرىنى شىنجاڭغا باشلاپ كىرىشكە ئۇرۇنغانىدا، شمك شمسەينىڭ سوغاق مۇئامىلىسىگە دۇچ كەلدى. مەن ئۇرۇمچىگە كېلىشتىن بىر ئاي ئىلگىرى، شمك شمسەي تەتۇرسىگە ئورۇلۇپلا ئولكىلىك پىرقە ۋە ئولكە دەرىجىلىك ھوكۇمەت ئورۇنلىرىنىڭ مەجلىسلىرىگە، ئادەتتىكى ئاممىۋى يىغىلىشلارغىمۇ قاتناشمايدىغان بولۇۋالدى. خۇاڭ روجىن قاتارلىقلار بۇ ئەھۋالغا قاراپ شمك شمسەي يەنە ئۇزگۈرۈدىغان بولدى دەپ، دائىم ئۇزگۈرۈپ تۇرىدىغان شمك شمسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى ئۇرۇپ، جياك جىبىشى بىلەن بېقىنلىشىش سىياسىتىنىڭ ئۇزگۈ-

رۇپ قالىدىغانلىقىدىن ئەنسىرەيتتى. ئۇلارنىڭ ئىگەللىشىگە قارىغاندا، شەك شۈبھىسى ھەر قېتىم قولغا ئېلىشنى باشلاش ۋاقتىدا مېھمان قوبۇل قىلمايدىكەن، ئاممىۋى يىغىلىشلاردا ئوزۇنى كۆرسەتمەيدىكەن، بۇ جەريانداً ئۇ، پىلان ئورۇنلاشتۇرۇش ۋەنزە پەيدا قىلىدىكەنمىش. شەك شۈبھىسى بىر كۈنى خۇاڭ روجەن بىلەن مېنى ئويىغە ئادەتتىكە تەكلىپ قىلغاندا، يۇقۇرىدا يازغىنىمدەك جاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭدىكى ھەرىكىتى ئۈستىدە توختالغاندىن تاشقىرى، ئالتايدا بولمۇاتقان ھەربىي جەھەتتىكى جىددىلىكنى سوزلەپ، ئوزىنىڭ يىغىلارغا قاتناشمىغانلىقىنى ئىزاھلىغاندەك بولدى. ئۇ يەنە 3 ۋىلايەتتىكى «توپۇلاڭ»نىڭ «لاۋماۋزىلەرنىڭ پاراكەندىچىلىگى» (لاۋماۋزى دېگىنى روسلارنى كەمسىتىپ ئەيتقان سوز) دىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدىغانلىقىدىن سوزلىدى، بۇ قېتىمقى بولۇنغان سوزلەردە، بىز شەك شۈبھىسىنىڭ ئىزاھلىشى بىلەنلا خاتىرجەم بولالمىدۇق.

بەلكى بىزنىڭ ئالدىن ھېس قىلغان چۈشەنچىلىرىمىز تېخىمۇ ئىسپاتلاندى. شەك شۈبھىسى، سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كومپارتىيىگە قارشى تۇرغانلىقىنىڭ ئاقىۋىتىدە، شىنجاڭدا مەڭگۈ تېچلىق بولمايدىغانلىقىنى، تېچلىقنىڭ بولماسلىقى ئۇنىڭ ھوكۇمرانلىقى ئۈچۈن ئېغىر تەھدىت ئىكەنلىگىنى چۈشەنگەنلىگىنى ئىزاھلايتتى. ئەگەر شۇنداقلا بولىدىغان بولسا، ئۇ چۈڭچىلىك ئېۋەتكەن پارتىيە - ھوكۇمەت خادىملىرىغا قول سېلىش بىلەن ئىش باشلايدىغانلىقى كورۇنۈپ تۇراتتى. بىز بۇ ئەھۋاللارنى چۈڭچىگە خەت ئارقىلىق خەۋەر قىلغاندىن تاشقىرى، «ھوشيار»

بولدۇق. بىزنىڭ قولىمىزدا تومۇرنىڭ سۇنۇغىدەك قۇرالمۇ يوق ئىدى. ھەتتا خەت يازساق، ئاغىنىلەرنى يوقلىساقمۇ مەخپى نازارەت ئاستىدا قىلاتتۇق. خۇاڭ روجەن ھەر قېتىملىق ئايرۇپىلان ئۇچقاندا چۈڭچىگىغا خەت ئېۋەتەتتى، مېنىڭ بىلىشىمچە، چۈڭچىگىنىڭ ۋاقتىنى چىڭ تۇتۇپ، شىنجاڭغا كوپلەپ ئەسكەر ئېۋەتىشنى تەكلىپ قىلاتتى. ئەسلىيەتتە بىز ئۇ چاغدا قەپەز ئىچىدىكى قۇشلاردەك، ھەيلى كەلگەندە بۇغۇزلاۋېرىشكە بولىدىغان ئەھۋالدا قالغان ئىدۇق.

ئۇ يىلى 5 - 6 - ئايلاردا شەك شۈبھىسى يەرلىك خادىملارنى تۇتقۇن قىلىشقا باشلىدى. ئولكىلىك پوقىدىكى سۇك نەنسى، خېڭگىگوا ۋە شەك شۈبھىسى ئوزى تەكلىپ قىلىپ شىنجاڭدا خىزمەتكە قويغان جاك ماشيەن قاتارلىقلار ئىلگىرى كېيىن بولۇپ يوقاپ كەتتى. ئۇنىڭدىن ئېتىۋارەن شەك شۈبھىسى بىز بىلەن قەتئى ئۇچراشمايدىغان بولدى. پوقە باشلىغى تىلەۋۇندا كۇرۇشۇشنى تەكلىپ قىلسىمۇ، سەۋەپ كورسۇتۇپ رەت قىلاتتى. بۇ ئىشلار بىزنىڭ ئالدىن قىلغان مولچەرلىرىمىزنى قەدەممۇ - قەدەم ئىسپاتلايتتى. ئۇ چاغلاردا چۈڭچىگىدىن شىنجاڭغا ئېۋەتكەن يۇقۇرى دەرىجىلىك خادىملاردىن لەنجى يۇڭ گۇڭيۇ، شۇيجۇاگىمەن قاتارلىقلار ئەر - ئايال بولۇپ، ئەتتىگەن ئاخشاملىرى بىزنىڭ ئويلىرىمىزغە كېلىپ، ئادەتتە قارتا، شاخمەت ئويناپ كۈن ئوتكۈزەتتى. ئوز - ئارا خەۋەر يەتكۈزۈش، كورگەن - ئاڭلىغانلىرىنى سوزلۇشۇپ، ۋەزىيەتنىڭ بارغانسېرى ئېغىرلىشىۋاتقانلىقىنى، ھەممە كىشى خەۋپ ئىچىدە تۇرىۋاتقانلىقىنى

لىغىنى ، « خۇددى چەقتى بوران ، چاقتى چاقماق ، كەنتى را-
ۋاقنى قاپلاپ » دېگەندەك بولۇۋاتقانلىغىنى ھېس قىلمىشاتىتۇق .
يۇقۇردا ئېيتقانلىرىم ئاۋغۇست ئوزگۈرۈشىدىن ئىلگىرىكى ئولكە-
لىك پىرقىدىكى چۈچمەكدىن كەلگەن خادىملار بىلەن شۇ شە-
سەي ئوتتۇرىسىدىكى بولۇۋاتقان زىددىيەت ، گۇمانخورلۇق ،
ئىھتىياتچانلىقلارنىڭ ئاساسى ئەھۋالى .

ئاۋغۇست ئوزگۈرۈشى

جۇدۇن - چاپقۇن ئاخىرى بېتىپ كەلدى . 8 - ئاينىڭ
11 - كۈنى تۇن نىسپىدە ، شۇ شەسەي ماشىنا ئېۋەتىپ ، خۇاڭ
رۇجەن ، ئۇ شىچۈەن ، جاڭ جىجۇ قاتارلىقلارنى مەجلىسكە
چاقىرتتى . ئولكىلىك پىرقىنە ئۇ ئوز ماشىنىسى بولۇپ ، ئىلگىرى
مەجلىسكە چاقىرسا ، تېلىفۇنىدىلا ئۇقتۇرۇپ قوياتتى . بۇ قېتىم
توساتتىن باشقىچە بولۇپ قالدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ممنمۇ چا-
قىرماپتۇ . تۇ شىچۈەن مېنى ئويغۇتۇپ ، ۋاقتىنى ئېيتقاندىن
كېيىن مەنمۇ ھويلىغا چىقتىم . ئۇلار كەتكەندىن كېيىن مەن
ئويدە قالغان ئائىلە تەۋەلىرى بىلەن بۇ ئوزگۈرۈشنى گەپلەپ-
سەپلەپ ئوتكۈزۈۋۈپتىش چارىسىنى مۇھاكىمە قىلىشتۇق . ئەمەل-
يەتتە ئولۇمنى كۈتۈپ تۇرماقتىن باشقا چارە يوق ئىدى . مە-
جلىسكە كەتكەنلەر قايتىپ كەلمىدى . ئەزەلدىن « شىڭ شىسەي
لۇشىيەنى بىلەن ماڭمدۇ » دەپ قارىلىپ كەلگەن لىن بوياۇ
خۇتۇن - بالىلىرى بىلەن بىرلىكتە « تەكلىپ » قىلىنىپ كېتىپ
قالدى . چۈچمەكدىن كەلگەن خادىملارنىڭ مۇتلەق كوپ قىسمى

جەمئى 50 - 60 كىشى قولغا ئېلىنىدى . بۇ ئەنزىگە چېتىلغانلار
بىر نەچچە يۈز كىشىگە يېتەتتى ، خاس ئۇرۇمچى شەھىرىدىلا
100 دىن ئاشاتتى . ئەرتىسى چۈشتىن بۇرۇن ، شىڭ شىسەينىڭ
سەنمۇجاڭى ۋاڭ خۇگساۋ مېنى مەجلىسكە چاقىرىپ قالدى . مەن
ئاددىغىنا كىيىم - كېچەك ، لوڭگە ، چوتكالىرىنى بىرگە ئېلىپ ،
تۇرمىگە كىرىشكە تەييارلىنىپ بارغان ئىدىم . لېكىن ئىش
ئۇنداق چىقمىدى . مەجلىسكە بارسام چۈچمەكدىن كەلگەن يۇ-
قۇرى دەرىجىلىكلەردىن قولغا ئېلىنمايلا قالغانلا جەم بولۇپ
ئولتۇرغان ئىكەن . مەجلىسنىڭ مەزمۇنى ئالدىنقى ئاخشامقى
بولغان قولغا ئېلىش ۋاقىئەسىنى چۈشەندۈرۈش ئىكەن . ئۇلار-
نى « توبۇلاڭ كوتۇرۇش سۇيىقەستىدە بولدى . شىنجاڭ ھاكىمە-
يتىنى ئاغدۇرۇشقا ئۇرۇندى » دېدى . بۇ ئاددەتتە ئېيتىلىپ
كېلىۋاتقان « ئاۋغۇست ئوزگۈرۈشى » بولۇپ شىڭ شىسەينىڭ
شىنجاڭدا ئاخىرقى قېتىملىق قىلغان تەررورلىغى ئىدى .

شىڭ شىسەينىڭ شىنجاڭدىن كېتىشى
ئالدىدىكى ئولۇم ئالدىدا
جان تالىشىشى

كەڭ كولەمدە قولغا ئېلىشدىن كېيىن ، شىڭ شىسەي مەن
ۋە شۇيگۇەنيۇ ، ۋاڭلىنىڭ قاتارلىق 3 كىشىنى بىر قېتىم
قوبۇل قىلدى . بىز 3 كىشىنى ئولكىلىك پىرقىنىڭ ئېچىنىشلىق
ئاقىۋىتىنى ئورتاق ساقلاپ تۇرۇشقا ھەمدە جۇگياگدىن بىر
تەرەپ قىلىش توغرىسىدا يولىيورۇق سورايدىغانلىغىنى ئېيتتى .

3 - كۈندىن باشلاپ شىمال شىمالىي ئولكىلىك پىرقىنىڭ ھەر - قىسىم خادىملىرىغا ئاشخانىدا ئاشلىق بېرىلىدىغان بولدى.

شىمال شىمالىي ئوزگۇرۇش مەخسىدى زادى نېمە ؟ ئۇنىڭ ھۆ چاغدىكى ئۇسۇلى قانداق بولدى ؟ ئادەتتىكى كوز قاراشتىكىلەرنىڭ تونۇشىدا ، ئۇ ، ئىوزنىڭ 1942 - يىلىدىكى سوۋېت كومپارتىيەسىگە قارشا قىلغان يۇزسىزلىگىنى ، جۈملىدىن كومپارتىيەسىگە قىلغان يۇزسىزلىكتىن ، ئاشۇرۇۋەتمەدىم دەپ خاتا مولچەرلەپ ، ئەمدى گومىنداڭچىلارنى كەڭ كولىلەملىك قولغا ئېلىش ھەركىتىم بىلەن گومىنداڭ ھوكۈمىتىدىن مۇناسىۋەتىمنى ئۈزۈپ ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمنى ئوڭشىۋېلىشىم مۇمكىن ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى يەسەيتىپ ، جاڭ جىيىشىگە قارشى تۇرماقچى بولدى . ھۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، گومىنداڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمنى ئۈزۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئەنزە ئەھۋالىنى چۈشەنگەنلا دوكلات قىلىپ ، توپۇلاڭنى ۋاقتىدا باستۇرۇشنىڭ مۇھىملىگىنى تەكىتلەپ ، ئىشتىن بۇرۇن يولىيۇرۇق سورىيالمىغانلىغىنى ، ھازىر قولغا ئېلىنغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى گومىنداڭ ئولكىلىك پىرقە ئىچىگە يوشۇرۇنغان كوممۇنىستلار ئىكەنلىگى ياكى كومپارتىيە لۇشەنىيەنىدە ماڭمىدىغانلار ئىكەنلىگىنى تەكىتلەپ كورسۈتۈپ ئوزىنىڭ يەنىلا گومىنداڭ بىلەن بىر يولدا مېڭىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ، كومپارتىيەگە قارشى تۇرۇش يولىدا ماڭغانلىقىنى كورسەتمەكچى بولدى . چۈشىنىشىچە ئەلۋەتتە ئۇنىڭ بۇ ئىمىلىرىگە ئىشەنمەيتتى . بىر ھەپتە ئوتكەندىن كېيىن جياڭجيېشى جۇشياۋلياڭ بىلەن شۇي

ئىنزىڭلارنى ئېۋەتتى. قولغا ئېلىنغان ئولكە دەرىجىلىك خادىملارنى شىمالىي ، جۇشياۋلياڭ ، شۇيئىنزىڭلار كوللېكتىپ سوراق قىلدى . سوراقتا تاتىلغۇچىلار ئاللىقاچان تايياق ئاستىدا ئىقرار قىلىپ بولغاشقا ئىقرارىدىن تېنىۋېلىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. بىز جۇشياۋلياڭ ، شۇيئىنزىڭلار بىلەن كورۇشكەندە ئىشىك ئالدىغا پۇخراچە كىينىگەن « مۇھاپىزەتچىلەر » قويۇلغان ئىدى . جۇشياۋلياڭ بىلەن شۇيئىنزىڭ بىزگە گەپنى كوپ قىلماڭلار دەپ ئىشارەت قىلدى . كېيىن مەن جۇشياۋلياڭ ، شۇيئىنزىڭلار ئىدىيەتەي ئارقىلىق چۈڭچىڭغا بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدىكى پىكىرىمىزنى ئوختۇردۇق . مەن ئاساسەن « مۇبادا قۇرال كۈچى بىلەن ھەل قىلمىغاندا ، بىز ئاخىرى شىنجاڭدا تۇرالمايمىز » دىگەنىدىن ئىبارەت بولدى . بۇ ئەملىيەتتە ئۇزەمنى ئۇلۇمىدىن قۇتۇلدۇرۇش گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ خەلقىگە بولغان ئەكسىيەتچىل ھوكۈمرانلىغىنى قەتئى ساقلاپ قېلىش تەكلىۋى ئىدى .

9 - ئاينىڭ باشلىرىدا جۇشياۋلياڭ شىنجاڭغا يەنە بىر قېتىم كەلدى . ئۇ چاغدا چۈڭچىك ۋۇجۇڭشىننىي شىنجاڭنىڭ رەئىسى قىلىپ تەينىلىگەنلىگىنى ئېلان قىلغان ئىدى . ئالدى بىلەن جۇشياۋلياڭ شىمالىي چۈڭچىڭغا ئاپىرىپ ، دىخاۋچىلىق ، ئورمانچىلىق مېنىستىرى قىلىپ ئوۋنلاشتۇرغاندىن كېيىن ، ئۇجۇڭشىن ئاندىن شىنجاڭغا كېلىپ ھوقوقنى ئوتكۈزۈۋالماقچى ئىدى. جۇشياۋلياڭ كېلىپ 3 - كۈنى شىمالىي ئاخىرقى قارارغا كەلدى . ئۇ چاغدا خۇزۇڭنەنىڭ ئۇرۇمچىدىكى ۋە شىڭشىڭشىياغا قىستاپ كېلىۋاتقان قوشۇنلىرى ، بەتلەپ قويۇلغان ئوقتەك تۇراتتى . ئەگەر پىستانىنى بېسىپلا قويسا ،

شىكاشمىسەي ئامالسىز چۈگچىگغا تەسلىم بولاتتى. شۇڭا، ئۇ ۋە ئايىنىك ئوتتۇرلىرىدا پادىشالىق ئورنىدىن ئايرىلىشتا مەجبۇر بولدى. ئۇ شىنجاڭدىن ئايرىلىش ئەرپىسىدە كېلىشتۇرۇپ چوڭ زىياپەت تەييارلىدى بۇنىڭغا جۇڭيانگدىن كەلگەن ژە يەرلىك يۇقۇرى دەرىجىلىك خادىملارنى تەكلىپ قىلىپ جۇشياۋلياڭ بىلەن يۈز كورۇشتۇردى. جۇشياۋلياڭنى شىنجاڭنىڭ مۇۋەققەت رەئىسى دەپ جاكالىدى. بىر تەرەپتىن تۇرمىدىكىلەرنى قىر-غىن قىلدى. ئېيتمىشلارغا قارىغاندا ئولتۇرۇلگەنلەر يۈزدىن ئاشىدىكەن. يەنە بىر تەرەپتىن شىنجاڭ خەلقىدىن شوراپ قالغان قان - يىلىكلەرنى ئايروپلان - ماشىنىلارغا قاچىلاپ قۇيروغىنى تەكشۈرتىشكە تەرەددۇت قىلدى، كېيىن بۇنىڭ ئىچىدىكى ئىنتايىن ئاز قىسمى - 50 مىڭ سەر ئالتۇننى جياڭجىيېشىگە سوغا قىلدى. مانا بۇلار دائىم ئوزگۈرۈپ تۇرىدى-غان ژەھىملىكتە ئۇچىغا چىققان جاللاتنىڭ ھىلە - نەيرەڭلىك قەبىھ ئەپتى - بەشىرىسى.

3 - ئۇجۇڭشىنىڭ شىنجاڭغا ھوكۈمرانلىق قىلىشتىكى ئەكسىيەتچىل تەدبىرلىرى

شىكاشمىسەي تەختتىن چۈشكەندىن كېيىن، 30 يىلدىن بۇيا-نى شىنجاڭنىڭ ئوز ئالدىغا بولۇۋېلىش خاراكتېرىگە خاتىمە بېرىلدى دەپ قارىغان جياڭجىيېشى، شىنجاڭغا بولغان فاشىستىك ھوكۈمرانلىقىنى يۈرگۈزۈش ئۈچۈن، شىكاشمىسەينىڭ ئورنىغا

ئادەم تاللاشتا ناھايىتى ئېھتىياتچان بولدى. ھەر قايسى جەھەت-تىن ئەتراپلىق ئويلاشى نەتىجىسىدە ئاخىرى ئوزىنىڭ دولەت ئىشى ژە ھەخسى ئىشلىرىدا بىللە بولغان مەخپى شېرىگى ژە جاھىل مۇرىدى ئۇجۇڭشىننى تاللاپ، شىنجاڭنىڭ رەئىسلىگىگە تەيىنلىدى. ئۇجۇڭشىن 1944 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭغا كەلدى. 1946 - يىلى يازدا ژەزىپىسىدىن قالدى. ئۇنىڭ ئەكسىيەتچىل تەدبىرلىرىنى توۋەندىكى بىر قانچە جەھەت-تىن كورىۋالغىلى بولىدۇ.

ئۇجۇڭشىنىڭ بەنزىسى

ژۇجۇڭشىنىڭ شىنجاڭ رەئىسى بولغان ژاقتىمكى بەنزە-سى، ئۇنىڭ شىنجاڭغا ھوكۈمرانلىق قىلىشتىكى ئەكسىيەتچىلىگىنى تولۇق كورسۈتۈپ بېرىدۇ. ئۇ ژاقىتلاردا ھەر قايسى ئولكىلىك ھوكۈمەت، نازارەت، ھەيئەتلەرنى ئادەتتە چىن گوفۇ ئىشخانىسىنىڭ 3 - باشقارمىسى نامزات كورسۈتۈپ، مەركىزىي تەلىم - تەربىيە ئومىگىنىڭ يۇقۇرى سىنىپلىرىدا تەربىيە ئالغان بولۇشى ئولچەم قىلىناتتى. يەنى CC نىڭ فاشىستلىق ئىدىيە تازىلاش باس-قۇچلىرىدىن ئوتكەن بولۇشى كېرەك ئىدى. شىنجاڭغا ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇشتا، جياڭجىيېشىنىڭ يالاقچىسى يۇيدانى ھەيئەت ئەزاسى ژە قوشۇمچە ئامانلىق ساقلاش سىلىكبۇسىنىڭ سەنمۇ - جاڭى قىلىپ تەيىنلەش ئىشى ئۇجۇڭشىنىڭ پىكرى بىلەن بولغاندىن تاشقىرى، جۇشياۋلياڭنىڭ يۇزىگە قاراپ جاڭ-شۇەنزۇنى مالىيە نازىرى قىلىش ژە شىكاشمىسەينىڭ كونا

ئادەملىرىدىن بەزەنلىرىنى داۋاملىق ئىشلىتىشنىڭ ھەممىسى ئىلاجسىزلىقتىن بولغان . بۇنىڭدىن تاشقىرى خەلق ئىشلىرى نازىرى دىڭشاگخەي ، تەمىرات نازىرى يولنيۇن ، ساناريپ نازىرى شۇيلىيەنجىلەرنىڭ ھەممىسى CC ئونسۇرلىرى ھەتتا جۇگۇنتىيەنمۇ ئالىي سىنىپتىن ئوقۇش پۈتتۈرۈپ چەققانلىغى ئۈچۈنلا ھەيئەت ئەزالىغىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى . ئەسلى بىلاندا باشقا بىر كىشىنى باش كاتىپ قىلىپ تەيىنلىگەن ئىدى . ئۇجۇگشىن ئاچچىغلىنىپ : « مەن رەئىس تۇرۇپ بىرەر كاتىپ- نىمۇ بىرگە ئېلىپ بارالمامدىمەن ؟ » دەپ ئىتىراز بىلدۈرگەن- لىكتىن ، ئەڭ ئاخىرى زىڭشاۋلۇنى باش كاتىپ قىلىپ بىللە ئېلىپ كەلدى . 1946 - يىلى باھاردا جۇجياخۇا بۇرھان شەھە- دىنى (جۇجياخۇا بىلەن بۇرھان شەھىدى گىرمانىيىدە بىللە ئوقۇغان ساۋاقداش ئىدى) شۇيلىيەنجىنىڭ ئورنىغا ساناريپ نازىرى قىلىناقچى بولدى . ئۇ چاغدا بۇرھان شەھىدى ئۇرۇمچى ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى ئىدى . شىڭشىسەينىڭ قول ئاستىدا تەجرىبىلىك بولۇپ كەتكەن بۇرھان شەھىدى ئولكىنىڭ ھوكۇمەتنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا بۇيسۇنۇمەن دەپ ئانچە قەرەتلىپ كەتمىدى .

ئۇجۇگشىنىڭ 3 ۋىلايەت ئىتتىپاقىغا بىلدۈرۈلۈپ ئېلىپ بارغان سىياسى كۈرەشلىرى

ئۇجۇگشىن شىنجاڭغا رەئىس بولۇپلا « ئىلاھى قانۇن، ھوللەت قانۇنى ، ئادەمگەرچىلىك » نى تەڭ يولغا قويۇشتىن

ئىبارەت شىنجاڭنى ئىدارە قىلىش فاكچېنىنى ئوتتۇرىغا قويدى . يۇقۇرقى 3 نۇقتىنى ۋۇجۇگشىنىڭ « 3 ئەنگۈشتەرى » دەپ ئاتىمدى . بۇ ئەمەلىيەتتە 3 ۋىلايەت ئىتتىپاقىغا تاقابىل تۇرۇش- تىكى بىر خىل سىياسى كۈرەش شەكلى ئىدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ توۋەندىكى ئۇچ ئىشنى قىلماقچى بولدى :

بىرىنچى ، تۇرمىلارنى ئېنىقلاش . ئۇجۇگشىن 3 ۋىلايەت ئىتتىپاقىنى « ئەمەلدارلارنىڭ پۇخرالارنى قارشى چىقىشقا مەجبۇر قىلغانلىغى » دىن بولغان ، تۇرمىلارنى توشقۇزىۋەتكەنلىگى ، خەلقئارا ئۇۋال قىلغانلىغىنىڭ ئاقىۋىتى دەپ ئالدى بىلەن تۇرمىلەرنى ئېنىقلاپ ، ھىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ نوپۇزلۇق ئادەملىرىدىن بۇرھان شەھىدى ، مالىياگجۇن ئاخۇن ۋە باشقا ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە ئەربابلارنى مۇددەتتىن بۇرۇن قويۇۋەتتى ۋە ئۇلارغا خىزمەت بېرىپ ، بۇرھان شەھىدى نى ئۇرۇمچى ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى ، مالىياگجۇننى ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى قىلىپ تەيىنلەپ ، ئۇيغۇرلار ئار- قىلىق ئۇيغۇرلارنى ، خۇيزۇلار ئارقىلىق خۇيزۇلارنى بويسۇندۇ- رۇش خام خىيالدا بولدى .

ئىككىنچى، جايلارغا تەسەللى بېرىش ۋۇجۇگشىن ھىنجاڭغا كېلىپ ئۆزۈن ئوتمەيلا، تەسەللى بېرىش ھەيئىتى قۇرۇپ ، ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ كاتتىۋاشلىرىنى يەنى ئالتايىنىڭ ئايال كاتتىۋېشى (؟) خادۋاڭ ،موگغۇلىلارنىڭ چاۋچىنۋاڭ ، مەد- خەنۋاڭ (مەنبەنۋاڭنىڭ ئورنىدا خوتۇنى ۋۇجىگبىك ئىش- لەيتتى) قاتارلىق 10 نەچچە كىشىنى ھەيئەت ئەزاسى قىلدى ھەمدە خەلق ئىشلار نازىرى دىڭشاگخەي ھەيئەت باشلىغى

بولدى . ۋۇجۇكشىن شەخسەن ئوزى «شىنجاڭ گېزىتى» گە باشماقالا يېزىپ ، بۇنى ئۇيغۇرچە ، قازاقچە ، موڭغۇلچە ، رۇسچە تەرجىمە قىلدۇرۇپ ، تەسەللى بېرىش خىزمىتىنى ئاكتىپ يولغا قويۇشنى تاپشۇردى . بىر تەرەپتىن مەخسۇس پۇل ئاجرىتىپ ، سېتىۋېلىش خىزمىتىنى ئىشلىدى . ئەمىلىيەتتە موڭغۇل ، زاكزۇلار ھەيئىتىدىكى ۋاقتىدا لاما ، ۋالك ، گۈك ، ئاق سۈڭەكلەرگە ئىشلەتكەن كونا ئۇسۇلنى قوللۇنۇپ ، ئۇلارنى ئوزىگە جەلپ قىلماقچى بولدى . 7 مېھمانخانا قۇردى . مېھمان قىلىش راسخودى ئۇچۇن شىنجاڭ پۇلىغا 2 مىليون دوللار سەرپ قىلدى . ئۇ چاغلاردا ھىيت - بايراملاردا ئاز - پاز پۇل ، بىر ئىككى كورپە ، يۇك ئەدىيال ، قاتارلىق سوغا قىلىش ئىشلىرىمۇ يۇقۇرقى راسخوتنىك ئىچىدە بولاتتى . شىنجاڭ خەلقىنىك ئىنقىلاۋى ئىلغار رايونلىرى ئىلى ، تاربا‌غاتاي ، ئالتاي ۋىلايەتلىرى ۋۇجۇكشىنىنىڭ تەسەللى بېرىش خىزمىتىنىڭ ئاساسى ئوبيېكتى ئىدى . ۋۇجۇكشىن شىنجاڭغا يېتىپ كەلگەندە غۇلجىدا ئىنقىلاپ بورانلىرى كوتۇرۇلگەن ئىدى . شۇڭا ئۇ ئالدىراپ دىڭشاڭخەيىنى ئىلىغا ئېۋەتىپ ، ئىنقىلاپقا قارشى ئۇرۇشنى كوزلىگەن بولسىمۇ ، نەتىجىدە دىڭشاڭخەي چاچقاندەك قېچىپ كەلدى . ئالتاي ۋالىسى گاۋبويۇي خادىۋاڭنى ئۇرۇمچىگە ئېۋەتىپ بەردى . ۋۇجۇكشىن خادىۋاڭنى تەسەللى بېرىش ھەيئىتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى قىلىپ تەينىلىدى . بۇنداق قىلىش ئارقىلىق جۇگگو - موڭغۇلىيە چېگرا‌سىدا قالايمىقان ھەركەتلىنىپ يۇرگەن باندىت ئوسمانىنى قولغا كەلتۈرۈش ئىشىدىمۇ نەتىجە

قازىنالمىدى .

دەمەك تەسەللى بېرىش خىزمىتىدىن ھېچقانداق ئونۇم ھاسىل قىلالمىغان ۋۇجۇكشىن شىنجاڭنى بۇلۇپ ئىدارە قىلىش چارىسىنى ئويلاپ ، شىنجاڭنى 4 ئولكە قىلىپ ، بولۇۋېتىش ھەققىدە جياڭجىيېشىگە تەكلىپ بەردى . يەنى تانشانىنىڭ شىمالىدىكى ھەر قايسى ناھىيىلەرنى بىرلەشتۈرۈپ ، شەنبەي ئولكىسى دەپ نام بېرىپ ، ئۇرۇمچىنى ئولكە مەركىزي قىلىش ؛ تىيانشانىنىڭ جەنۇبىدىكى ناھىيىلەرنى بىرلەشتۈرۈپ ، شەنىەن ئولكىسى دەپ نام بېرىپ ، قەشقەرنى ئولكە مەركىزي قىلىش ؛ كوئىنلون تاغ تىزمىلىرى ئەتراپىدىكى ناھىيىلەرنى بىرلەشتۈرۈپ كوئىنلون ئولكىسى دەپ نام بېرىپ خوتەننى ئولكە مەركىزي قىلىش ؛ شىنجاڭنىڭ شەرقي قىسمىنى خېشى رايونلىرى بىلەن قوشۇۋېتىپ ، ئەنشى ئولكىسى دەپ نام بېرىپ قۇمۇلنى ئۇلكە مەركىزي قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى . بۇ تەكلىپ تەستىقلىنىپ كەلگەچە چىدىماي ، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرى مەھكىمىسى قۇرۇپ ، دىڭشاڭخەيىنى مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ مۇدىرلىغىغا تەيىنلىدى . ۋۇجۇكشىن ئوزىنىڭ بۇ تەشەببۇسىنى شىنجاڭنى ئوزۇن مۇددەت تىنچلاندۇرۇشنىڭ چارىسى دەپ مەس بولۇپ يۇردى . ئەمما ۋەزىيەت جىددىلەشكەنلىكتىن ئۇنىڭ بۇ پىلانى ئەمەلگە ئاشمىدى .

ئۇچىنچى ، خوشنىدارچىلىق دىپلوماتىيە مۇناسىۋىتىگە تورتكە بولۇش . ئەكسىيەتچىلەرنىڭ «ئىنقىلابنى ئىكىسپورت قىلغىلى بولمايدۇ» دېگەن داۋلىنى چۇشۇنمىگەن ئاممالى يوق . مەن

شىكاشمىسەي بىلەن تۇنجى قېتىم كۆرۈشكەندە ، شىكاشمىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىنى ھاقارەتلەپ ، « ئالتايدىكى ھەربىي ئىشلار - نىڭ جىددى بولۇشى ، لاۋساۋزىلەرنىڭ قالايمىقانچىلىق قىلىشىدىن ئايرىلمايدۇ » دېگەن ئىدى . ئەمەلىيەتتە شۇ چاغلاردا ئالتاي تەرەپتە پەقەت ئوسمانچىلا باندىتلىق ھەرىكىتى بار بولۇپ ، ئۇلارنىڭ شىكاشمىسەيگە قارشىلىق كورسۇتۈشى ، شۇنداقلا سوۋېت ئىتتىپاقىغا ، كومپارتىيەگە قارشى تۇرغانلىقىنى چوڭايتىپ ئىپتقاندىمۇ تار مىللەتچىلىك دېيىشكىلا بولاتتى . خەلق ئىنقىلا - ۋىنىڭ بولۇپمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوق ئىدى . (بۇ ئىشنى مەن كېيىن چۈشەندىم) ژۇجۇگشىن ئوسمانچىنىڭ ھەرىكىتىنى خەلق ئىنقىلابىغا ئوخشمايى - دىغانلىقىنى گەرچە بىلسەم تۇرسەمۇ ، بىراق 3 ۋىلايەتنىڭ ئوتتەك قاينىۋاتقان ۋەزىيىتىنىڭ ئاچقۇچى سوۋېت ئىتتىپاقىدا دەپ تونىدى . بۇ ئۇنىڭ « خوشنىدارچىلىق دىپلوماتىيىسى » نى ئوتتۇرىغا قويۇشتىكى سەۋەبى ئىدى . ئۇنىڭ بۇ چەھەتتىكى ئۇسۇلى ، دىپلوماتىيە ئەمەلدارلىرىنى ئالماشتۇرۇش ، مەتبۇئاتنى تەزگىنلەشتىن ئىبارەت بولدى . دىپلوماتىيە ئەمەلدارىنى يوتكەش چەھەتتە ۋۇزەيشاڭنىڭ ئورنىغا لىۋزي رۇڭنى يوتكەپ كەلدى . جالڭجۇڭ شىنجاڭغا كېلىپ ، 3 ۋىلايەت بىلەن تېچلىق تەڭ - پەنى ئوتكۈزۈش قارارىغا كەلگەندىن كېيىن ، سوۋېت كونسۇل - خانىسىنىڭ زور كۈچ بىلەن مۇرەسسە قىلىشقا سازاۋەر بولدى . سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانىسىنىڭ كولىمى چوڭ ، ئادىمى كوپ بولغانلىقى سەۋىدىن باش كون -

سۇل ، مۇئاۋىن كونسۇللار بىلەن ئۇچرۇشۇش ، مۇزاكىرە لىشىش ئىشلىرى كوپ بولاتتى . بۇ ئوچرۇشۇشلاردا چەقىم قىلىشقا توغرا كېلەتتى . ژۇجۇگشىن شىكاشمىسەيدىن قېيىقالغان ئالى دەرىجىلىك تاماكا ، ھاراق ، كەمپىت ، دېڭىز مەھسۇلاتلىرى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى مۇشۇ يولدا سەرپ قىلدى . دەمەك ئۇنىڭ ئاتالمىش خوشنىدارچىلىق دىپلوماتىيىسىنى ئىلگىرى سۈرۈش دېگىنى شۇنىڭدىن ئىبارەت بولدى ، خالاس .

مەتبۇئات خەۋەرلىرىنى تەزگىنلەش ، دېگىنىگە كەلسەك ، مەركىزىي ئاخبارات ئورگىنىنىڭ سوۋېتكە قارشى ، كومپارتىيەگە قارشى يېزىلغان تېلېگرام خەۋەرلىرىنى شىجاڭ گېزىتىدە باس - تۇرماسلىق ئىدى . بۇ كورۇنۇشتىكى بىر ئىش بولۇپ ، چىن قەلبىدە ھەممە ئىشتا جياڭجيېشىنىڭ مەنپەيتىنى چەكمەش نۇقتىسى قىلىپ ئۇنىڭ بىلەن ھەمنەپەس بولاتتى . ئاۋادا ماۋجۇشى بىلەن جياڭجيېشى ئوتتۇرىسىدىكى « 10 - ئوكتەبىر كېلىشىمى » بولمىغان بولسا ، تۇرمىدىكى كومۇنىستلارنى قۇيۇپ بەرمەيتتى شۇنداقلا ئۇنىڭ ئەمىلى ئېلىپ تاشلانمىغان بولسا ، ئومۇ ئوخ - شاشلا سوۋېتكە قارشى ، موڭغۇلىيەگە قارشى بەيتىك ۋاقىئەسىنى ئويناپ چىققان بولاتتى . چۈنكى توۋەندىكى بابىمزدا بايان قىلىنغاندەك ، بەيتىك ۋاقىئەسى ئەمىلىيەتتە ژۇجۇگشىننىڭ « بىر تەرەپتىن ئۇرۇش قىلىپ ، بىر تەرەپتىن قوللىغا كەلتە - ئۇرۇش » سىياسىتىنىڭ يەنىمۇ راۋاجلاندۇرۇلۇشى ئىدى . ئۇ گېزىتخانىغا ئېھۋەتكەن خادىملارمۇ سوۋېتكە قارشى ، كومپار -

تىنىگە قارشى پۈرسەتنى ھەرگىز قولدىن بېرىۋەتمەيتتى. بۇ ھەقتىكى مەسىلىلەرنى مۇشۇ ماقالىمىنىڭ 4 - قىسمى بولغان «ۋۇجۇكشىن دەۋرىدىكى شىنجاڭ گېزىتى»دا تەپسىلى بايان قىلىمەن.

ۋۇجۇكشىننىڭ 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنى ھەربى كۈچ بىلەن باستۇرماقچى بولغانلىغى

ۋۇجۇكشىن بۇرۇن سۆگجۇگسەن ئەپەندى دازۇگتۇك بولۇپ شىمالغا يۈرۈش قىلىشقا قەسەمىيات قىلغانىدا، ئۇ جياڭجىيشى بىلەن بىرلىكتە گۇاگدۇڭ ئارمىيىسى قىسىملىرىدا سىلىك، لۇيجاڭ بولغان. لېكىن جياڭجىيشى شىمالغا جازا يۈرۈشى قىلىشىدىن ئىلگىرى ھەربى ۋەزىپىسىدىن قالغان ئىدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن چوڭبىيۈروكىراتلىق تۈزۈمۈشنى كوچۇرگەن، جياڭجىيشى دەۋردە يىقىلمايدىغانلاردىن بەرسى ئىدى. ۋۇجۇكشىن شىنجاڭغا كېلىپ ئولكە رەئىسلىگىنىلا ئوتكۈزۋالدى، ئامانلىق ساقلاش سىلىگىلىغىنى جۇشياۋلياڭ داۋاملىق ئىشلەۋېرىشكە كېلىپ قالدى. بۇ ئىش ھەربى مەسئۇلىيەتتىن قورقىدىغان ۋۇجۇكشىنگە خوشياقتى. لېكىن ۋۇجۇكشىن ھەربى باشقۇرۇشقا بەكمۇ قىزىقاتتى. شۇڭا ئۇ چېگرىدىكى ما فامىلىلەرنىڭ ئەسكەرلىرىنى شىنجاڭغا يوتكەپ كېلىشنى تەشەببۇس قىلدى. بۇنىڭ مەخسىدى چېگرىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى بىلەن قازاقلارغا تاقابىل كېلىش ئىدى. ھەمدە خۇيزۇلار بىلەن قازاقلار ئىسلام دىنىغائىتىقات قىلىدۇ. «بىر تەرەپتىن ئۇرۇشۇپ، بىر تەرەپتىن تەسەللى بېرىش»كە پايدىلىق بولىدۇ دەپ ئويلايتتى. مانا بۇ ۋۇجۇكشىننىڭ شىنجاڭ خەلقى ئىنقىلابىدا چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغان ئىنتايىن زەھەرلىك ئەكسىيەتچى تەدبىرىدۇر.

ۋۇجۇكشىن بىلەن مابۇفاڭنىڭ بىرىدىن - بىرى پايدىلىنىپ، ئوز ئارا تەل بىرىكتۇرۇشكەن جەريانلىرىنى ماقالىمىزنىڭ بەشىنچى قىسمىدا بايان قىلغان ئىدىم. چېگىدىلىك ما فامىلىلىكلەر ماجۇگىيىڭدىن تارتىپ، شىنجاڭنى ماربلاپ يۈرگىنىگە ئىسۇزۇن بولغان ئىدى. ۋۇجۇكشىننىڭ يارەدەم تەلەپ قىلغانلىغىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇلار ئىنتايىن خوشال بولىدى ھۇنىڭ بىلەن چېگىدىكى ئاتلىق ئەسكەرلەر 5 - جۇن (كورپۇس) كوراگەلەپ شىنجاڭغا كىردى. دەسلەپتە بىر قىسمى تۇرپان، توخسۇن قاتارلىقلارغا ئورۇنلاشتى. ئۇلار ھەدەپ باج، غەلله، ئوتۇن - سامان ئېلىشقا باشلىدى. پۇخرالار ئىلگىرى ماجۇگىيىڭنىڭ ئاياق ئاستىدا يانچىلغان بولغاشقا، بۇ قېتىم يەنە ئالاقزادە بولۇپ بىر - بىردىگە: «ماجۇگىيىڭنىڭ دادىسى كەپتۇ» ئۇزۇنغا قالماي شىمالى شىنجاڭدا ماكانلاشقىدەك دىگەن خەۋەرلەرنى يەتكۈزۈشتى. بۇ چاغدا 5 - كورپۇسنىڭ باشى شتاۋى لومەڭچىڭدا تۇراتتى. بۇ كورپۇسنىڭ جۇنجاگى ماچىگشيياڭ مابۇفاڭنىڭ جيەنى بولۇپ، بۇ ئادەم ھەشەمەتخور ئىدى. ئۇ مەھمانخانىسىغا مابۇفاڭ تەقدىم قىلغان «ئاتلىنىپ ئوتتۇق تىيانشان چوققىسىدىن» دىگەن لەۋھەنى ئېسىپ قويغان ئىدى. نىيىتىنىڭ

كەپ سۆزلىدى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن مەن ۋۇ-جۇگشىنىڭ سىناپ: «قاشقىرىنى قوتانغا ياشلاپ كىرىپ، قاراڭ-چىغا ئىشىك ئېچىپ بېرىش بولۇپ قالارمىكىن؟» دىسەم، ۋۇ-جۇگشىن بۇنىڭغا پىسەن قىلماي: «قورقماڭلار، مەندە چارە بار» دىدى.

ۋۇجۇگشىن تېخى شىنجاڭدىن كەتمىگەن ۋاقىتتىلا ئاتلىق ئەسكەرلەر 5 - جۇنى «بىر تەرەپتىن ئۇرۇش قىلىپ، بىر تەرەپتىن قولغا كەلتۈرۈش» سىياسىتىنى ياشلىۋەتتى. ماچكا-سىياك ئوسمانلىنىڭ موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېگرا-سىدا چەكارغان قالايمىقانچىلىقىنى قوللىغۇچى ئىدى. ئۇنىڭ غەرىزى ۋەقەنى كېڭەيتىپ: گۇنانى سوۋېت ئىتتىپاقىغا دوگدەپ، خەل-قارا-ئا ياشىلارنىڭ دىققىتىنى قوزغاپ، جاھانگىرلارنى بۇ ئىشقا ئارىلاشتۇرماقچى بولدى. (بۇ دەل ماريشالىلىنىڭ گومىنداڭ بە-لەن گۇڭچەنداڭنى كېلىشتۈرىۋاتقان ۋاقتى ئىدى). بۇنداق قە-لىش 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى ئۇجۇقتۇرۇشقا پايدىلىق ئىدى. ئوسمان شىرىكلىرىنى توپلاپ، موڭغۇلىيە چېگرىسىنى پاراكەندە قىلسىمۇ، موڭغۇلىيە چېگرا مۇداپىئە ئارمىيىسى تەرىپىدىن چې-كىندۈرۈلدى. ئاتلىق 5 - كورپۇس ئەسكەر ئېۋەتىپ، قۇرال-ياراق بىلەن تەمىنلەپ، ئوسمانلىنىڭ قالدۇقلىرىنى تۇپلاپ، گۇچۇك ئاھىيىسىنىڭ شىمالىدىكى تاغ ئىچىدە مەشىق قىلدۇرۇپ، چېگرانى يەنە قالايمىقان قىلىشقا ئېۋەتتى. ئۇلار بىر قانچە قېتىم بېسىپ كىرىسىمۇ يەنىلا چېكىندۈرۈلدى. مۇشۇ جەريانىدا

ئازدۇر - كوپتۇر غەنىمەت ئالدى. غەنىمەت ئالغان قۇرال-ياراقلارنى ئايرۇپلان بىلەن نەنجىڭگە ئېۋەتىپ، ھەدەپ چوقان كوتەردى. ئۇلار موڭغۇلىيە دولەت مۇداپىئە قوشۇنلىرى ئىشلەت-كەن قۇراللارنى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن دەپ جار سال-دى. ئۇلار بەيتىككە ئورۇنلىشىۋالغاندىن كېيىن، ئوزۇنىڭ ئورۇنلاشقانلىقىنى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنى كۈشكۈرتۈپ شىنجاڭغا تەجاۋۈز قىلىشقا قارىغىلىق كورسۇتۈش ئۈچۈن بولدى دەۋالدى. مانا بۇ ئەكسىيەتچىلەر-نىڭ ئوزلىرى پەيدا قىلغان ئاتالمىش «بەيتىك» ۋەقەسىنىڭ ھەقىقى كورۇنۈشى. بۇ شۇنداقلا ۋۇجۇگشىن شىنجاڭدىن كەتكەن-دىن كېيىنكى «بىر تەرەپتىن ئۇرۇشۇپ، بىر تەرەپتىن قولغا كەلتۈرۈش» سىياسىتىنىڭ يەنمۇ تەرەققى قىلىشى.

ۋۇجۇگشىن شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن، ئورپان، توخ-سۇن، پىچان ناھىيىلىرىدىكى ھەر مىللەت خەلق ئاممىسى قۇ-رالنىڭ قوزغىلاڭ كوتەردى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا ماچكىياك ئەسكەر ئېۋەتىپ باستۇردى، خالىغانچە بۇلىدى. قىردى، ھەتتا «كاپىرلارغا يۇشۇرنىۋالغان يۇخرالارمۇ ئەمىن تاپالمىدى. شۇ-نىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا «ئالەمدىكى مۇسۇلمانلار بىر ئائىلە» دىگەن ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمالارنى كوتۇرۇپ چىقىپ، ئالدامچىلىق بىلەن تەشۋىقات يۈرگۈزۈپ سىنىپىي كورەشنى ياپتى. بۇ يەنىلا «بىر تەرەپتىن ئۇرۇشۇپ، بىر تەرەپتىن قولغا كەلتۈرۈش» سە-ياسىتىنىڭ داۋامى. ياپون جاھانگىرلىگى گۇيجۇغا بېسىپ كې-لىشتىلا، جىياڭجىيېشىنىڭ تاشلىۋەتكەن خوتۇنى بىلەن ۋۇ-

جۇڭشىنىڭ چوڭ خوتۇنى پانا تىلەپ لەنجۇغا كەلگەنـدە ما - بۇفاڭ كارامەت ئازادە كۆتۈۋالغان ئىدى. غەربىي - شىمال ئا - زات بولۇش ئەرپسىدە، مابۇفاڭ گوجىچاۋنىڭ ئورنىغا غەربىي- شىمالنىڭ ھەربى مەمۇرى باشلىغى بولـۇشـغا، يۇقۇرقى ئىشلار- نىڭ شاراپىتى بىلەن ۋۇجۇڭشىن ئارىغا چۈشكەن ئىدى.

ۋۇجۇڭشىن دەۋرىدىكى شىنجاڭ ئوڭكىلىك پىرقە

ۋۇجۇڭشىن دەۋرىدىكى ئوڭـكىلىك پىرقـە شىڭشىسەيىنىڭ جىياڭجىيىشىغا يېقىنلاشقان دەۋرىدىكى پىرقە بىلـەن سېلىشتۇر- غاندا، قۇرۇق ھەم سۇغاق يامۇلغا شۇنداقلا ئىشپىيونلار ئوچۇق- ئاشكارا ھەرىكەت قىلىدىغان مەيدانغا ئايـلىنـىپ قـالغان ئىدى.

ۋۇجۇڭشىن ئوڭكىلىك پىرقىنىڭ قوشۇمچە مۇدىر ھـەيئەت- لىگىنى ئۇستىگە ئالدى. ئۇ ئەلۋەتتە دېتىغا ياقىدىغان شۇجە- جـاڭ (سېكرېتار) قويۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. مـەن ئـۇنىڭ قول ئاستىدا ئۇزۇن ئىشلىگەن بولغۇنۇم ئۈچۈن مېنى قول - چوماق قىلىشنى ئۈمىت قىلاتتى. ئەمما ئۇزۇن ئوتمەي چىن لىفۇ، چىن شىخاۋنى شۇجىمجاڭ دەپ ئېلان قىلدى. ۋۇجۇڭشىن جوكـۇنتىيەن، زىڭ- شاۋلۇ ھەمدە مىللى خادىملاردىن قاسىم ھاجى، مـانـجۇلاردىن گۇاڭلۇ قاتارلىقلارنى ئوڭكىلىك پىرقەنىڭ ھەيئـەت ئـەزالىغىغا تولۇقلاپ كىرگۈزدى. چىن لىفۇ ئېۋەتكەن شىپىۇگسۇن (جوگتۇگـ

نىڭ شىنجاڭدىكى كاتتىۋشى) تەشۋىقات باشقارمىسىنىڭ باشلىغى سۇن فۇشىڭلار شىنجاڭغا يېتىپ كەلگـەن ئىدى. چىن شىخاۋ ئەڭ ئاخىرىدا شىنجاڭغا كەلگەندە مەن «شـىنجاڭ گېزىتى» ئىدارە- سىغا باشلىق بولدۇم.

سوراق قىلىش ئومىگىنىڭ ئاساسلىق تايـانچىلىرى جۈڭ- تۇڭ ئادەملىرى ئىـدى. سوراق قىلـىش ئـومىگى ئىشلىتىدىغان مەخسۇس دىيـەنتەي ئولكىلىك پىرقىنىڭ ئىچىدە ئىدى. ئـۇلار شىپىۇگسۇننىڭ قۇماندانلىغىدا، تۇرمىدىكى ئىلغارلىقـتـا مـايىل كىشىلەرنى قولغا كەلتۈرۈش، پارچىلاش ۋە كوممۇنىستلارنى قا- نۇنسىز سوراق قىلىشى ۋە زىيانكەشلىك قىلىش ئىشلىرىنى خېلى ئىشلىدى.

1945 - يىلى 5 - 6 - ئايلاردا گومىنداڭ مـەركىزىي كومىتېتى 6 - قۇرۇلتىينى ئاچتى. خۇاڭرۇجىن، لىن جىيۇگـلار گەرچە 6 - قۇرۇلتاينىڭ ۋەكىلى بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇلار مەسـ- ئۇت قاتارلىقلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، يىغىن ئىچى ۋە سىر- تىدا شىڭشىسەيگە قارشى ئومۇمى ھۇجۇم قوزغىدى. جېياڭجېيشى شىڭ شىسەيىنى ھىمايە قىلىپ: «شىڭشىسەي شۇنـچـۈالا خاتا- لىقلارنى سادىر قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ بىر پـۈتـۈن شىن- جاڭنى دولەتكە ئوتكۈزۈپ چـوڭ خىزمـەت كـورسـەتتى» دېدى. شىڭشىسەيىنىڭ تەخمىتتىن ئاغدۇرۇلغانلىغى ئـاساسەن 3 ۋىلايـەت ئىنقىلاۋىنىڭ مەجبۇر قىلىشى بىلەن بولغان ئىدى. بۇ توھپىنى باشقا ھېچقانداق كىشى ئۈزىنىڭ قىلىۋالالمايدۇ. شىنجاڭ جياڭ- جيېشىگە ئوتكۈزۈپ بېرىلمىدى. ئەكسىنچە بىر نەچچە يىل ئوت- كەندىن كېيىن خەلققە - ئەسلى ئىگىسىگە ئوتكۈزوپ بېرىلدى.

«چوڭ خىزمەت كورسەتكەن» شەخسىي تارىخنىڭ ئەخلەت دۆ-
ۋىسىگە تاشلىنىپ، خەلق تەرىپىدىن چوڕۇپ تاشلاندى.

تەشۋىقات جەھەتتە، ھەپتىلىك خاتىرىلەش پائالىيىتىنى كې-
گەيتىپ ئوتكۈزۈش ئارقىلىق سەنئەتچىلەرنى تەشۋىق قىلىش -
يەنىلا بىر مۇھىم شەكىل ئىدى. لېكىن ۋۇجۇدىمىز پەقەت سۈڭ-
چۈسەن ئەپەندىنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى ۋە جياڭجېيشىنىڭ تە -
ھەببۇس قىلىنغان پېتىي ھايات ھەرىكىتى، خەلقنىڭ روھىنى ئو -
مۇميۈزلۈك قوزغۇتۇش ھەرىكىتى قاتارلىق خاتىرە يىغىلىرىغىلا
ئىلىزى قاتتىشىپ رىياسەتچىلىك قىلدى.

مەدەنىيەت، سەنئەت سېپىدە ھەر مىللەت خەلقىنى زەھەر-
لەش ۋە قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، 1945 - يىلى ئولكىلىك پەر-
قىنىڭ تەشۋىقات باشقارمىسى شىنجاڭ مىللى ناخشا - ئۇسۇل
ئومىگى تەشكىل قىلدى. قەمبەرخان قاتارلىق مەھھۇر ناخشا -
ئۇسۇلچىلارنى ئوز ئىچىگە ئالدى.

بۇ ئومەكنى ئۈيۇشتۇرۇشتا ئۇلارنىڭ مەخسىدى، ئاساسەن
جياڭجېيشىنىڭ شىنجاڭ خەلقىنە بولغان ئەكسىيەتچى فاشىستىك
ھوكۇمرانلىقىنى كوز - كوز قىلىش ۋە مۇستەھكەملەشتىن ئىبارەت
ئىدى. ئولكىلىك پەرقە بىلەن مائارىپ نازارىتى رۇسىيە مۇھا-
جىرلىرىنى زەھەرلەش ۋە تالىشىنى مەخسەت قىلاتتى. ئاتالـ
مىش ئاق ئورۇسلار، ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى ۋە 1 - دۇنيا ئۇرۇشى
مەزگىلىدە رۇسىيىدىن شىنجاڭغا قېچىپ كەلگەن رۇسلار بولۇپ،
جىن شۇرېن ئۇلارنى «ئاق ئورۇس ئارمىيىسى» قىلىپ قۇراش-
تۇردى. قۇماندانى باپتىگوت ئىدى. شەخسىي ھاكىمىيەتنى

تارتىپ ئالغاندا ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى ھەل قىلغۇچ رول
ئوينىدى. كېيىن شەخسىيلىك «سىياسى قۇغداش» ئورگانـ
لىرى باپتىگوتنىڭ گېرمانىيىلىك بولۇپ، گېرمانىيە جاھانگىرلىگـ
لىك خەلقارا جاسۇسلۇق ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالغان (ئېيتقىنـ
لارغا قارىغاندا بۇ ئەنزە ئۇنىڭغا ئۇۋال قىلىنمىغان) لەغمى
سېزىپ، قولغا ئېلىپ ئۇلۇم جازاسى بەرگەن. قېپقالغان ئاق
ئورۇسلار سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پورۇلېتارىيات ئىنقىلاۋىغا ۋە
چوڭ خەنزۇچىلىققا قارشى تۇرغۇچىلار دېگەن نام بىلەن - چوڭـ
گـو تەۋەلىگىگە ئوتكەن مىللەت دەپ قارىلىپ شىنجاڭدىكى
13 مىللەتنىڭ بىرى ھىساپلانغان. ئۇ چاغدىكى خەنزۇ ھوكۇمـ
رانلار گۇروھى چۈگو تەۋەلىگىگە ئوتكەن رۇس مىللىتىگە بەك
ئەھمىيەت بېرەتتى. مەن ئۇرۇمچى ھەھەرلىك ھوكۇمەت باشلىغى
بولۇۋاتقان مەزگىلدە بىر رۇس قىزنى (ئۇنىڭ خەنزۇچە ئىسـ
مى يۇيېچې ئىدى) ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىپ، بىز ئەر-
خوتۇن ئىككىمىز رۇسچە تىل ۋە تانسا ئۈگەندۇق. ۋۇ چۈشۈنـ
مەك قەيتى ئىنسى، شىن ياۋلىنمۇ بىر ئەپەر ئاق ئورۇس قىزى
روبا دېگەننى رۇسچە تىل ئۈگۈتۈشكە تەكلىپ قىلدى. كېيىن
بىر - يېرىمنى ياقتۇرۇپ تۇي قىلدى. 1946 - يىلى 6 - 7 -
ئايلاردا، سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتى، مۇشۇ ئاق ئورۇسلارنىڭ
دولەت تەۋەلىگى مەسىلىسىنى ئوزىنىڭ ئىختىيارلىغى بىلەن ھەل
قىلىشنى قارار قىلدى. ئۇلارنىڭ نوپۇس تەۋەلىگى خىزمىتىنى
ئولكىلىك ساقچى ئىدارىسى ئىشلىگەن ئىدى. ئاكلىشىمچە ساقـ
چى ئىدارىسى بىلەن ئاق ئورۇسلار ئوتتۇرا مەكتەۋى ئايرىم

هالدا تىگى - تەكتىنى ئىگەللەپ كورۇش خىزمىتىنى ئىشلەپ ۋە ئاق ئورۇسلار سوۋېت تەۋەلىگىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى خالىمايدىكەن دەپ يەكۈن چىقاردى. قارىغاندا تەكتىنى ئىگەللەش نامى بىلەن ئۇلارنى پاسسىپ قارشىلىق كورسۈتۈشكە قۇتراتقان.

ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلگەن جۇشياۋلياڭنىڭ زىلزىلىسى

شىڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ، چىاڭجېيشى بىلەن بېقىنلاشقاندىن بۇيان، 8 - جەڭ رايونىنىڭ قۇماندانى جۇشياۋلياڭ چىاڭجېيشىگە ۋاكالىتەن شىڭ شىسەي بىلەن ئالاقە قىلدى. بۇلۇپمۇ ئاۋغۇست ۋەقەسىدىن كېيىن، جۇشياۋلياڭ ئوتتۇرىدا كۆلدۇرلۇتۇپ يۇرۇپ ئاخىرى شىڭ شىسەينى چۈڭچىڭغا يولغا سالدى. 1944 - 8 - ئاينىڭ ئاخىرىدا چۈڭچىڭ ھوكۇمىتى ۋۇجۇڭشىننى شىنجاڭنىڭ رەئىسى دەپ ئېلان قىلغاندىن كېيىن، ئۇ شىنجاڭ ۋەزىيىتىگە يۈرەك توختىتالماي، جۇشياۋلياڭنى ۋاكالىتەن شىڭ شىسەيدىن ئولكىلىك ھوكۇمەت بىلەن ئالماشقىنى قوغداش سىلكىنۈسىنى ئوتكۈزۈپ ئېلىشنى ھاۋالە قىلدى. شۇڭا جۇشياۋلياڭ، شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرۈش جەھەتتە خىزمەت كورسەتتىم دەپ ئوزىگە تەمەننا قويۇپ، «تياندىشاندىن ۋ قېيتىم ئوتتۇم» دېگەن مەزمۇندا شېر يېزىپ ماختانغان. ۋۇجۇڭشىن جۇشياۋلياڭغا نىسبەتەن باشتىن - ئاخىرگىچە

پايدىلىنىش، ھورمەت قىلغان بولۇپ، ئوزىنى قاچۇرۇش پوزىتىسىيىسىنى قوللاندى. ئۇ شىنجاڭغا كىلىپلا يېڭى زالىنىڭ خوجايىنى سۈپىتى بىلەن يېڭى زالغا (شىندالۇ) ئورۇنلاشتى. جۇشياۋلياڭ ئۆزۈن مۇددەت دۇگخۇايۇەن (شەرقىي باغچا) دەقانائەت قىلىپ ئولتۇردى. بۇ ئىكىكىسىنى سېلىشتۇرغاندا خوجايىن بىلەن مېھمان دېگەن پەرق چىقىپلا تۇراتتى. يۇقۇرىدىكىلەر ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سۇركۇلۇشى - زىددىيەتلەرنىڭ مۇقەددىمىسى ئىدى.

ئەملى كۇچ جەھەتتە: جۇشياۋلياڭ گەرچە سىلىگگۇەن (قۇماندان) بولسىمۇ، بىراق ئۇنىڭ قۇماندانلىق قىلىغىنى خۇزۇگنەن قىسىملىرىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى بولغاچقا، ئەملىيەتتە ئۇ قۇرۇق جازا ئىدى. بۇنىڭ ئەكسىچە ۋۇجۇڭشىننىڭ چىڭخەيدىن كەلگەن ئاتلىق 5 - كورپۇستىن ئىبارەت ئارقا تىرەكلىك بار ئىدى. ئادەملەر مۇناسىۋىتى جەھەتتە، جۇشياۋلياڭ گەرچە جياڭجېيشىنىڭ جاھىل مۇرىدى بولسىمۇ، جياڭجېيشىنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگۈچى ئىدى. بۇنىڭ ئەكسىچە ۋۇجۇڭشىن بىلەن جياڭجېيشى بىر - بىرى بىلەن ئېغىز - بۇرۇن يالىشىدىغان، ئاكا - ئۇكا بولىشالغان. بىر - بىرىگە، خوتۇن - بالىلىرى ھاۋالە قىلىشىدىغان، خوددى بىر ئائىلىنىڭ كىشىلىرىدەك ئىدى. شۇڭا ۋۇجۇڭشىن ھېچنەرسىدىن ئەندىشە قىلمايتتى. بولۇپمۇ جۇشياۋلياڭنىڭ لەنجۇدا ئابرويى توكۇلۇپ كەتكەن ئىدى. خوتۇنى قىزى، ئەيشى - ئەشرەت، كەيپى - ساپاغا بېرىلىپ، باشقىلارنى ئالداپ يانچۇق تولدۇرۇش يولىدا قىلغان ئەسكىلىگى ئالەمگە

پۇر كەنكەنلىكتىن جىيالىقچىشى بۇنىڭدىن بەك نارازى ئىدى. ۋۇجۇدىشىن ئوزىنىڭ مۇددىئاسى بويىچە ئىشى قىلىدىغان ئادەم بولغىنى ئۈچۈن، جۇشياۋليانىڭدىن قىلچىمۇ تەپ تارتمايتتى.

ۋۇجۇدىشىن بىلەن جۇشياۋليانىڭنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ ئاشكارىلىنىشى، زالىڭ ماللارنى تالىشىشتىن باشلانغان دېيىشكىمۇ بولىدۇ. ۋۇجۇدىشىن دەسلەپتە ھەربىي مەسئۇلىيەتتىن قېچىپ ھىنجاڭدىكى باۋئەن سىلىڭبۇ (ئامانلىقنى ساقلاش ھىتاۋى) خىزمىتىنى جۇشياۋليانىڭنىڭ ۋاكالىتەن ئوتتەپ مېڭىشىغا ھاۋالە قىلغان ئىدى. كېيىن ئولكە ھوكۇمەتنىڭ قۇرۇق جازا ئىكەنلىكىنى، باۋئەن سىلىڭبۇنىڭ ئالدىنقى گەۋدىسى دۇبەن مەھكىمىسىدە نۇرغۇن سوغا - سالام بۇيۇملىرى بارلىقىنى (مەسىلەن يۈك ئەدىيال، كۇچار كورپىسى. دېگىز مەھسۇلاتلىرى، كەمپىت - شۇكىلات ۋە ھاراقلار بار ئىدى) بىلىپ، باۋئەن سىلىڭلىق ۋەزىپىنى جۇشياۋليانىڭدىن ئېلىۋالدى. شۇنىڭسىنىڭ 10 نەچچە يىلدىن بېرى ھىنجاڭ خەلقىنى تالان - تاراج قىلىپ توپلىغان دۇبەن مەھكىمىسىدىكى بۇيۇملارنى ۋۇجۇدىشىن ئوز قولىغا كىرگۈزۈپ، قىسقىسى جۇشياۋليانىڭدىن مەزكۇر زالىڭ ماللارنى ئېلىۋېلىپ ئوز ئالدىغا كەڭىتىۋەتتى. دېمەك بۇ زىددىيەتنىڭ بىر تەرەپى بولاتتى.

شۇنىڭدەك ۋۇجۇدىشىن بىلەن جۇشياۋليانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەر كادىرلار جەھەتتىمۇ بار ئىدى. 8 - جەڭ رايونى باشى نازارەتچىسى بەن يۇ، گېسلىدە جۇشياۋليانىڭنىڭ خوتۇنى ۋە قىزىنىڭ «مال - مۇلۈكلىرىگە قارىغۇچى بالا» ئىدى. شۇنداقلا جۇشياۋليانىڭنىڭ تېپىك مالىيە ئىدى. جۇشياۋليانىڭ بەن يۇنى ھىنجاڭ مالىيە نازىرى قىلماقچى بولدى. ۋۇجۇدىشىن بۇنىڭغا ئېتىۋار قىلمىدى. يەنە بىر تەرەپتىن جۇشياۋليانىڭنىڭ 1 - نومۇرلۇق ياخشى كورۇدىغان ئادىمى جاڭشۇەنزىنى ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ئەزاسى قوشۇمچە ئۇرۇمچى شەھرىگە تەيىنارلىق كورۇش ھەيئىتىنىڭ باشلىغى قىلىپ تەيىنلىگەن بولسىمۇ، بۇ ئىشنى ئۇزۇنغىچە ئارقىغا سۈرۈپ شەھەر تەسىس قىلمىدى. ۋۇجۇدىشىن ئوز ئادەملىرىنى باشلاپ داغ - دۇغا بىلەن چۆگچىگدا ئېچىلغان 6 - قۇرۇلتايغا ماڭغاندا، ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ رەئىسلىكى بىلەن ئولكىلىك پىرقىنىڭ مەسئۇل ۋەزىپىسىنى زىڭشياۋلۇ بىلەن جەنشياۋشەنلەرنىڭ مۇۋەققەت باشقۇرۇشىغا تاپشۇردى. دەل مۇشۇ ۋاقىتتا، «ھىنجاڭ گېزىتى» قىسقا ئوبزور شەكلى بىلەن «مۇشىرىلاردىن كەلگەن خەت» نامىدا بەن يۇ بىلەن جاڭشۇەنزى قاتارلىقلارنىڭ قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلىرىنى پاش قىلدى؛ ئارقىدىنلا ئۇرۇمچىدە شەھەر تەسىس قىلىنىدى. جاڭشۇەنزىنى شەھەر باشلىقلىغىغا تەيىنلىمىدى. دەمەك بۇ ۋۇجۇدىشىن بىلەن جۇشياۋليانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەرنىڭ يەنىمۇ تەرەققى قىلىشى ئىدى. ئەڭ ئاخىرىدا جياڭجىيشى ۋۇجۇدىشىن بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتى بار گوجىچياۋنى 8 - جەڭ رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانلىقىغا يوتكەپ، جۇشياۋليانىڭنىڭ ئورنىغا قويدى. جۇشياۋليانىڭ شۇنىڭ بىلەن ھىنجاڭدىن كەتتى.

4 - ۋۇجۇدكى دەۋرىدىكى شىنجاڭ گېزىتى

ئۇ چاغدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ئورگان گېزىتى، شۇنداقلا پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە بىردىن - بىر چوڭ گېزىت ئىدى. ئۇ، خەنزۇ، ئۇيغۇر، تازاق، موڭغۇل، رۇس تىللىرىدا ئىھر قىلىنىپ تارقىتىلاتتى. قەشقەر، خوتەن، قۇمۇل، ئىلى، چوچەك، ئالتاي قاتارلىق جايلاردا شوبىسى بار ئىدى. ئەسلەپ كورسەم مەن مەسئۇل بولۇپ تۇرغان ۋاقىتلاردا «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ باش ئىدارىسىدا ئىشلەيدىغان ئىشچى- خىزمەتچىلەر 3 - 4 يۈزگە يېتەتتى. دىمەك ئىشچىلار سىنىپى بىر قەدەر مەركەزلەشكەن ئۇرۇن ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيەسى بىلەن جۇڭگو كومپارتىيەسى شىنجاڭدا ئۇزۇن يىل خىزمەت ئىشلىگەن، شىنجاڭنىڭ زوراۋانلىق باستۇرۇشىغا ئۇچرىغاندىن كېيىن، پارتىيەنىڭ ئىشچىلار سىنىپىغا بولغان رەھبەرلىك رولىنىڭ چوڭقۇر تەسىر قالدۇرۇشى مۇقەررەر ئىدى. پارتىيەنىڭ يەر ئاستى خىزمىتى بارغانسېرى يوقلىغىنى بىر نەمە دېيىش ناھايىتى قىيىن، مەن ئۇچاغدا ئەكسىيەتچى ھوكۇمرانلار سىنىپىنىڭ مەيدانىدا تۇرۇپ، پايپىتەك بولۇپ يۈرگەن ئىدىم. ئازبولمىغان ئەكسىيەتچىل سوز- ماقالىلىرىم ۋە ھەرىكەتلىرىم بولۇشى مۇمكىن، بىراق ئارىلىقتىن ئۇزۇن يىللار ئوتۇپ كەتكەچكە، ئىمكانىيەتنىڭ بېرىچە ئەسلەپ كورگەن بولساممۇ، ئىسىمگە كەلگەنلىرى چەكلىك

بولدى. پەقەتلا شۇ چاغدىكى ئوزەمچە خوشالىنىپ يۈرگەن ياكى ماجرا بولغان ۋەقەلەر بىلەن سوزلەرنىلا ئەسلىيالىدىم. بۇ ئىشلارنىڭ كوپۈنچىسى گومىنداڭنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى زىددىيەتلەر ئىدى. قولۇمدىكى چەكلىك بولغان ماتېرىياللار بويىچە يېزىپ، ئازراق بولسىمۇ يېپ - ئۇچى بىلەن تەمىنلەشنى مەخسەت قىلدىم. شىنجاڭلىق يولداشلارنىڭ تەكشۈرۈپ تولۇقلىشىنى ۋە تۈزۈتۈپ قويۇشنى ئۇمۇت قىلىمەن.

«شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ تەشكىللىنىشى ۋە كادىرلىرى

ۋۇجۇدكا كېلىش - يىلى 9 - ئايدا شىنجاڭغا كەلدى. ئۇچاغدا «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ باشلىغى سۇڭ نەيسى بىلەن مۇئاۋىن باشلىغى لى‌شياگېيۇلەر تۇرمىدە ئىدى. ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ھەيئىتى قوشۇمچە رەئىس ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى جۇكۇنتيەن گېزىتخانىغا قوشۇمچە باشلىق بولدى. ئولكىلىك پەقمنىڭ شۇجىلىقى، ھەيئەت ئەزالىرى تۇرمىدىن چىقىۋالغاندىن كېيىن، بىرتەرەپتىن مىنى داۋاملىق مۇۋاپىقەت شۇجىلىق بولىسەن دىدى. چىن‌لىغۇ يېڭىدىن تەيىنلىگەن شۇجىلىق چىن‌شىخاۋ شىنجاڭغا يېتىپ كېلىپ دەپ قالغاندا، ئاندىن مىنى «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ باشلىغى قىلىپ يوتكىدى.

« شىنجاڭ گېزىتى » ئىدارە باشلىغى ، مۇئاۋىن باشلىغىنىڭ قول ئاستىدا تەھرىر بولۇمى ۋە جەڭلىبۇ تەسىس قىلىنغان ئىدى . تەھرىر بولۇمىدە باش تەھرىر بولۇپ بۇنىڭغا خەنزۇ، ئۇيغۇر ، قازاق ، مۇڭغۇل ، رۇسچە تەھرىر ئىشخانىلىرى قارايتتى . جەڭلىبۇ قارمىغىدا باش جەڭلى بار ئىدى . ئۇنىڭغا خۇجۇلۇق ، بۇغالتەرلىق ، تارقىتىش ، ئېلان بولۇملىرى قارايتتى. ھەمدە باسما ۋە قەغەز زاۋۇتلىرى قارايتتى گېزىتخانىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى قوشۇمچە باش تەھرىر لاگىداۋىغىمۇ ، باش جەڭلى تەپتىشكۈچى ئىدى .

لاگىداۋىغىمۇ بولسا ، ۋۇجۇدىشىنىڭ كەيپىياتىنى بۇرتتە شى بولۇپ ، شىڭشىسەيي بىلەن بىللە ياپونىيىدە ئوقىغان ھەمدە « مارکسىزىم - لېنىنىزىمنى تەتقىق قىلىش جەمئىيىتى » دىگەندە ئوخشاش پائالىيەتلەرگە بىرلا ۋاقىتتا قاتناشقان ، كېيىن شىڭشىسەيىنىڭ تەكلىۋى بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن . 10 يىل ئىچىدە ئىككى قېتىم تۇتقۇن قىلىنغان ، ئۇزۇنىمۇ 3 تىن 2 قېتىم ۋاختىنى تۇرمىدە ئوتكۈزگەن . ئەمىلىيەتتە بۇ ئادەم ھەم سەممى ھەم يۇۋاش ئىدى ، ھەمدە سىياسى قارا نىيىتى يوق ئادەم ئىدى . باش جەڭلىنى تەسلىدە چۈكۈنتىيەن تالىلاپ ئورۇنلاشتۇرغان ، يۇمۇلاق تاۋۇز ئادەم بولغۇنى ئۈچۈن ئىككىمىزنىڭ مىجەزىمىز راسا كېلىشىپ كېتەلمەيتتۇق . ئۇچاغلاردا قەغەز ئىشتايىن كەمچىل ئىدى . ھەرقايسى ئىدارە باشلىقلىرىغا « مەركەز » دىكى ئورگانلارغا ئېچىكى ئولكىلەردىكى مۇشتۇمىلارغا ئاق قەغەز بېسىپ تارقىلاتتى جەمئىيەتكە تارقىتىلىدىغىنى ئۇزۇمەزدە ئىشلەنگەن سامان قەغەزگە بېسىلاتتى « شىنجاڭ گېزىتى » باسماخانىسى - ئۇچاغلاردا شىنجاڭدىكى بىردىن - بىر كولىمى چوڭراق باسما زاۋۇتى بولۇپ گېزىت باسقاندىن تاشقىرى ، ئىجتىمائى نەشرىياتچىلىق كەسپىنى ئۈستىگە ئېلىپ ،سىرتقا قارىتا ئاشكارا تىجارەت قىلاتتى .

« شىنجاڭ گېزىتى » نىڭ تىلى بىلەن دىلى ئوخشاش بولمىغان ئاگىچىنى

ۋۇجۇدىشىن ، جۇشىياۋلىيانگلار ئىككى يۈزلىمىلىك « خۇشنى دارچىلىق » سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن ، « شىنجاڭ گېزىتى » نى قاتتىق كونترول قىلاتتى . گېزىتخانا جۇگىياگشې (مەركىزى ئاگېنتلىق) نىڭ ھەر خىل قىسقا خەۋەر تېلېگراممىلىرىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندا ، كۈن ئارىلاپ ۋۇجۇدىشىن بىلەن جۇشىياۋلىيانگنىڭ كورۇشكە ئاپىرىپ بېرەتتۇق ، ئۇ چاغلاردا جىياڭجېيشىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشتا پاسسىپلىق قىلىپ ، گۇڭچەندا ئاگىنتلىرىنى ئاكتىپ قارشى تۇراتتى ، شۇڭا جۇگىگو گۇڭچەندا ئاگېنتىغا ھوجۇم قىلىدىغان ماقالىلار ئىنتايىن كۆپ ئىدى. ئۇلار بۇ خىل ماقالىلارنى بېسىشقا رۇخسەت قىلمايتتى.

گۇڭچەندا ئاگىنتلىرىنى قارشى تۇرمىغاندىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇشمۇ ھاجەتسىز ئىدى. لېكىن ئۇلار « ئۇيغۇر ئىچىدىكى سەتچىلىكنى سىرتقا يايماسلىق » دىگەن كوز قاراشتا بولغانلىقى ئۈچۈن ئاكا - ئۇكا يول تالاشقاندەك گومىنداڭ

بىلەن گۈڭچەندائگىنىڭ تالىشىشىنى « ئويدىكى سەتچىلىك » دەپ تونۇيتتى. ئاز سانلىق مىللەتلەرنى « يات ئادەملەر » دەپ قارايتتى. ئوز ئاكا - ئۇكىلار ئوتتۇرىسىدىكى ماجرانى تېچ يول بىلەن ھەل قىلالمىساق « يات مىللەت » لەرگە قانداق قىلالايمىز دەپ قارايتتى. مەن شىنجاڭ گېزىتىگە مەسئۇل بولغان بىر يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ئۇلارنىڭ بۇ سىياسىتىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇردۇم. ۋۇجۇڭشىن گومىنداڭنىڭ 6 - قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىۋاتقان مەزگىلدە، ئۇنىڭ باش كاتىۋى جاڭ « مۇشتۇملاردىن خەت » شەكلى بىلەن « شىنجاڭ گېزىتى » دە جۇشياۋلياڭنىڭ سەنمۇجاڭغا شاڭ چاۋجۇڭنىڭ كىچىك ماڭىغا بىلەن بېشى قايغان يەرگە قاتىراپ پاھىشە ئويناپ يۇرگەنلىگىنى، بەن جېن بىلەن جاڭ شۇەنزىلەرنىڭ ئۇرۇمچى مەركىزىي بانكىنىڭ چىكىلىسى مايەنجاڭ بىلەن تىل بېرىكتۇرۇپ ھەربى ئايروپىلان ۋە ئاپتومۇبىللاردىن پايدىلىنىپ قوشۇمچە سوددىگەرچىلىك قىلىپ، ئالتۇن ئېلىپ ساتقانلىغى، بازارلارنى تىزگىنلىۋالغانلىق پاكىتلىرىنى پاش قىلدى. مەنمۇ بۇنى قىسقا ئوبزور شەكلى بىلەن قوللىدىم. مەن بۇ ماقالام بىلەن جۇشياۋلياڭنىڭ چىشىغا راسا تەگدىم. ئۇ بىر قېتىملىق پىرقە، ھوكۇمەت، ئارمىيە بىرلەشمە يىغىندا گېزىتچىلىك ئۇستىدە توختۇلۇپ « ئوي ئىچىدىكى سەتچىلىكنى سىرتقا يايماسلىق » نى سەۋەپ قىلىپ بۇ قىسقا ئوبزور ۋەقەسىنى سۇرۇشتە قىلدى. ھەم ئەيىپلىدى. ئىككىنچى كۈنى ئاخشىمى غەربىي زالدا ئوتكۈزۈلگەن چوڭ زىياپەتتە

جۇشياۋلياڭنىڭ مۇئاۋىن سەنمۇجاڭى تاڭ ۋىدۇڭ مېنى سەھنە ئارقىسىغا چاقىردى. قولدا تاپانچا، ئاغزىنى بۇزۇپ ماڭا قاتتىق تەھدىت سالدى. بىر كۈنى بىر ئايال مۇخبىر (ئىسمىنى ئۇنتۇپ قالدىم) بىر پارچە ماقالە يازدى. ماقالىسىدا جۇنتۇڭنىڭ شىنجاڭدىكى كاتتىۋشى، ساقچى باشقارمىسىنىڭ باشلىغى خوگۇجىن ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ، خەنزۇ، ئۇيغۇر قىز ئوقۇغۇچىلاردىن 4 ، 5 قېزنىڭ نۇمۇسىغا تەككەنلىگىنى پاش قىلغان ئىكەن. بۇ ماقالە توغرىسىدا مەن ۋۇجۇڭشىندىن « يولىۋرۇق » سورىغاندا ئۇ بۇ ئىشتىن خەۋىرى بارلىغىنى، گېزىتكە بېرىش كېرەكمۇ — يوق، تاشلاپ قويسا قانداق بولىدىغانلىغى ئۇستىدە گەپ قىلدى. مەنىسى « بۇنى سوراپ نىمە قىلاتتىڭ » دېگەنە دەك ئىدى. خوجايىنىنىڭ چىرايىغا قاراپ ئىش قىلىشقا ماھىر بولۇپ كەتكەن مەندەك سىياسەتۋاز ئۇچۇن ئېيتقاندا، بۇنداق ماقالىنى باستۇرۇپ قويۇشۇم تەبىئى ئىدى. شۇ چاغنىڭ ۋەزىيىتىگە ئاساسەن، ھەربى ئەمەلدار جۇشياۋلياڭنىڭ ئالدىدا ئەيىپكار بولۇشتىن قورقمايتتۇق، ئەكسىنچە جۇنتۇڭ خوگۇجىندىن قورقاتتۇق.

شىنجاڭ گېزىتىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا تۇتقان پوزىتسىيىسى

ئاتلىق 5 - كورپۇسنىڭ « بەيتىك ۋەقەسى » نى پەيدا قىلغان ۋە پىلانلىغانلىقىنىڭ تەرەققىيات جەريانىدىن

توغرىسىدا، ماقالىمىنىڭ 3 - قىسمىدا بايان قىلىنغان ئىدىم. 1946 - يىلى باھار تۈگەپ ياز كېلىۋاتقان ۋاقتى، دەل تۇسمانىنىڭ قالدۇق قىسىملىرى چۆگكو - مۇگىغۇلىيە چېگرىسىنى قالايمىقانلاشتۇرۇپ، نەچچە قېتىم بېسىپ كىرىپ، نەچچە قېتىم چېكىنىپ چىققان ۋاقتى ئىدى. شۇ چاغدا، « شىنجاڭ گېزىتى » نىڭ مەسئۇلى ۋە ژۇرنالىستىنىڭ سەركاتىۋى جاڭ جىنپېيلەر ئاتلىق 5 - كورپۇس ئۈچۈن گۇپياگ چىلىق قىلاتتى، « شىنجاڭ گېزىتى »نىڭ پۈتۈن بېتىگە 5 - كور پۇس جۇنجاگى ماچىكشاگنىڭ تۇرمۇش قۇرۇش تۇغرىسىدىكى ئېلانىنى باستى، ئېيتىشلارغا قارىغاندا ئەكسىيەتچىلەر گۇروھى ئىچىدە پەقەت جياڭجېيشى بىلەن سوئېتلىن توي قىلغاندا ئادەمنىڭ غىدىقىنى كەلتۈرىدىغان ئېلان شەكلىنى قوللانغان ئىكەن، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلبە قىنغاندىن كېيىن ئەكسىيەتچىلەر ھەممە شەرقىي - شىمال مەسىلىسىنى داۋراڭ قىلىشقا باشلىغانلىقتىن، بولۇپمۇ يالتا كېلىشىمى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، ئەكسىيەتچى زىيالىلار سوۋېت ئىتتىپاقى، ئامېرىكا، ئەنگلىيەدىن ئىبارەت 3 دولەت ھەممە ئىشقا چات كىرىۋالدى. تاشقى موڭغۇلىيىنىڭ مۇستەقىل بولۇشىغا ماقۇل بولدى ۋە شەرقىي شىمالدىكى ئىككى يول (ئوتتۇرا شەرىق، جەنۇبىي مانجۇرىيە) ئىككى پورت لۈيشۇن (پورتاتور) دالىيەن (دايرەن)نىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى سېتىۋەتتى دەپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى، گۇگچەنداگىغا قارشى تەنۇر قۇيۇن چىقاردى. « شىنجاڭ گېزىتى » مۇ ئەلۋەتتە ئارقىدا قېلىشنى خالىمايتتى. لېكىن ئۇلار ئىچكى

ئولكىلەرنىڭ گېزىتلىرىدىكىگە ئوخشاش يۇزەكلىك ئىش قىلالمايتتى. پەقەتلا ئەسىرگە چۈشكەن موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ خادىملىرى بىلەن قۇرالليرىدىن ئىبارەت پاكىتنىلا تۈتۈۋېلىپ، « كىم - كىملەر ئۇچۇن كەتمەن چېپىۋاتىدۇ - بۇ ئوچۇق گەپ ئەمەسمۇ » دىگەن تېمىدا بۇرمىلانغان خەۋەرلەرنى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى قۇرال بىلەن تەمىنلەپ تەجاۋۇز قىلىپ كىرىشكە قۇتراتقان دەپ - ھاقارەت قىلدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانىسى ئېتىراز بىلدۇرگەنلىكىدىن، چاڭ چۈچۇڭ، چاڭ جىنپېينى ۋەزىر سىپىدىن ئېلىپ تاشلاپ تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشقا قالدۇردى. (بۇ چاغدا چاڭ چۈچۇڭ رەئىس بولغان ئىدى)

5 - ئۇرۇمچىدە شەھەرلىك ھوكۇمەت قۇرۇش ۋە شەھەرلىك مەسلىھەتچىلەر كېڭىشى سايلىمىنىڭ ئىچكى ئەھۋالى

مېنىڭ بىلىشىمچە شەھەرلىك سەن يىغۇيى « سايلام » ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلگەن. ئولكىلىك سەنىيىغۇيى بولسا ئولكە رەئىسى ۋە خەلق ئىشلىرى نازىرىنىڭ ئادەم كورسۇتۇپ بەلگىلەپ بېرىشى بويىچە سايلانغان. مەن ئولكىلىك سەن يىغۇينىڭ ئېچىلىشى مۇراسىمىغا قاتناشقان بولساممۇ، لېكىن ئۇ چاغدا شەھەرلىك ھوكۇمەتنىڭ خىزمىتى بىلەن ئالدىراش بولغانلىقىمدىن

بۇ ئىشلار بىلەن كارىم بولمىغان ئىدى. بۇ يەردە مەن پەقەت شەھەرلىك سەنىمخۇينىڭ ئەھۋالى ئۈستىدىلا توختۇلۇمەن. شەھەرلىك مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشىنى سوزلەپ بولساق گەپنى ئالدى بىلەن ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھوكۇمەت قۇرۇشتىن باشلاشقا توغرى كېلىدۇ. ئۇرۇمچىدە شۇ شەھەرلىك ھوكۇمەت قۇرۇشقا تەييارلىق كورۇش ھەيئىتىنىڭ مۇدىرى بولدى.

1945 - يىلىنىڭ 7 - 8 - ئايلىردا، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى قۇرالىلىق كۈچلىرى مانداس دەريياسى بويىغا قىستاپ كەلگەندە ئولكە مەركىزىي تەۋرىنىپ، خەنزۇ ئەمەلدارلارنىڭ ئائىلە تەۋەلىرى ھەدەپ ئىچكى ئولكىلەرگە قاچقىلى باشلىدى.

9 - 10 - ئايلاردا، چۈڭچىك ھوكۇمىتى شىنجاڭ مەسىلىسىگە قارىتا تېچلىق سوھبىتى ئوتكۈزۈشنى قارار قىلغانلىغىنى ھەقىقى بىلىپ تۇرغان بولساقمۇ، جاڭجۇڭچۇڭنىڭ تېچلىق تەنپەنى ئېلىپ بارىدىغان ۋەكىللەر ئومىگى تېخى ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلمىگەن ئىدى. لېكىن جىددى ۋەزىيەت پەسەيمىگەن كىشىلەرنىڭ يۈرىگى تېخى جايىغا چۈشمىگەن ئىدى. بۇ چاغدا ئولكىلىك ھوكۇمەت ئۇشتۇمتۇتلا ئۇرۇمچىدە شەھەرلىك ھوكۇمەت قۇرۇدىغانلىغىنى ئېلان قىلدى.

1945 - يىلى 5 - 6 ئايلاردا گومىنداڭ 6 - قۇرۇلتاي

ئېچىۋاتقان مەزگىلدە جياڭجىيېشى ئامېرىكا جاھانگىرلىگىگە تايىنىپ، ياپۇن باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلبىسىنى كۈتۈپ ئولتۇراتتى. بۇ چاغدا جۇڭگو گۇڭچەندىڭ تەرەپ، سىياسىنى دېموكراتىيلەشتۈرۈش، مەملىكەت بۇيىچە ئومۇمى سايلامنى يولغا قويۇش، ھاكىمىيەتنى ئۇچۇق يولغا قويۇشنى تەكىتلەۋاتاتتى. ئامېرىكىنىڭ سابىق مۇئاۋىن زۇڭتۇڭى خاۋلىيس يىراق يوللارنى بېسىپ جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنى زىيارەت قىلدى. خېرلى قاتارلىق كىشىلەر گومىنداڭ بىلەن گۇڭچەندىڭ مۇناسىۋىتىنى كېلىشتۈرگىسى كېلىپ ئايلىنىپ يۈرەتتى. شۇنداقلا جياڭجىيېشى ساختا دېموكراتىيە ئۇيۇشلىرىنى ئويناپ، خەلقنى بىخوتلاشتۇرۇش، گۇڭچەندىڭنى ئالداشنى تاپشۇراتتى. 1944 - يىلدىكى ئاۋغۇست ئوزگۇرۇش مەزگىلدە، خاۋلىيس مۇسكۇۋادىن چۈڭچىڭغا بېرىش سەپىردە ئۇرۇمچىدە ئىككى كۈن تۇردى. شۇ شەھەرلىك داغدۇغلۇق كۈتۈۋالدى. خاۋلىيس بۇ چاغدا بىر زىياپەت سۈزدە بىر نەچچە جۈملە سوز قىلىپ، شۇ شەھەرلىك ھوكۇمرانلىق قىلىش ئۈسۇلىغا نارازى بولغانلىغىنى بىلدۈرگەن. خاۋلىيس جياڭ جىيشىگە شىنجاڭنىڭ ئىنتايىن مۇھىم رايون ئىكەنلىگىنى، دېموكراتىيەنى يولغا قويۇپ ھەر مىللەت خەلقىنى يىغىغا تارتىشنى تەكىتلىگەن، ۋۇجوگ شىنغا ياپۇن باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلبە قىلغاندىن كېيىن، چۈڭچىڭ ھوكۇمىتى شىنجاڭنىڭ ئولكە مەركىزىدە شەھەرلىك ھوكۇمەت قۇرۇش، سايلام ئوتكۈزۈش، يەل

ئاخىرىسىدىن بۇرۇن ئولكىلىك، شەھەرلىك مەسلىھەت كېڭىشىنى قۇرۇپ بولۇش كېرەك دەپ قاتتىق بۇيرۇق قىلىدى. مىنى شەھەر باشلىغىغا كورسەتتى. بۇ ئىشتىن ئىلگىرى مېنىڭ پەقەت خەۋىرىم يوق ئىدى. بۇيرۇق ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن يۇقۇرىدىكى جەريانلاردىن خەۋەر قاپتىم. مەن ئەسلىدە «يەھۇدي مەستانىسى» ئىدىم. بۇرژۇئازىيىنىڭ ساختا «دېموكراتىيە، ئەركىنلىك ۋە قانۇن بىلەن ئىدارە قىلىش» دېگەنلىرىدە چىڭ تۇراتتىم. دەل مۇشۇ پۇرسەتتە ئۇزەمنى بىر كورسۇتۇپ قويماقچى بولۇپ، بۇ ۋەزىپىنى مۇھىم ئىش سۈپىتىدە ئىجرا قىلىشقا كىرىشتىم.

گومىنداڭنىڭ قانۇنىغا ئاساسەن، شەھەرلىك مەسلىھەت كېڭىشى «سايلام» ئارقىلىق ۋۇجۇدقا چىقىشى لازىم ئىدى. ئو-مۇمى سايلامنى يولغا قويۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن رايونلۇق هوكۇمەت قۇرۇپ، سايلىغۇچىلارنى تىزىملاش خىزمىتىنى بېجىرىشكە توغرى كەلدى. سايلامغا نازارەت قىلغۇچى دېگەن ئاڭىدي بىلەن ئىككىمىز هەر قانداق كىشىنى سايلاشقا بولىدۇ، دەپ گەپ سېتىپ يۈرگەن بولساقمۇ، شۇنىڭدەك هەر قايسى مىللەت-لەرگە ئېتىۋار بېرىمىز دېگەننى نىقاپ قىلغان بولساقمۇ، ئەمە-لىيەتتە كورسۇتۇلگەن نامزاتلار ئىچىدىن، شەخسەن ئۆزىمىز ياخ-شى كورىدىغان ئادەملەردىن خوخەنچى بىلەن ۋالڭلوشىڭلىرگە بېرىلگەن ئاۋاز كوپ بولمەسمۇ، لېكىن بۇلارنى قۇتقۇزۇش ئۈ-چۈن بوش قالغان كاتەكچىلەرگە تولدۇرۇپ قويۇش چارىسى

ئارقىلىق سايلاشقا ئىگە قىلدۇق. بۇ بىر چوڭ ئالدامچىلىق بو-لۇپ، بۇرژۇئازىيە دېموكراتىيىسىنىڭ قارا كورۇنۇشلىرى ئىدى.

مەن شەھەرلىك سەنىيخۇيىنىڭ 1 - سانلىق يىغىنىنىڭ قارارىدىن پايدىلىنىپ، ساقچى ئىدارىسىنى تالاشتىم. ھەمدە شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇشىنىڭ 3 يىللىق پىلانى ئارقىلىق، ئۇزەمنىڭ هوقۇقۇمنى تەرىشىپ كۈچەپ كېڭەيتىشكە ئۇرۇندۇم. ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى لیۇخەندۇڭ جۇنتۇگىنىڭ شىنجاڭ-دىكى ئىككىنچى نومۇرلۇق كاتتۇدشى بولۇپ، ساقچى باشقارما-سىنىڭ باشلىغى خوگۇجىنىڭ قۇماندانلىغىدا ئىدى. خوگوجىن بولسا خورگى ئۇستۇن، هېچكىمنى مەڭىستەمەيدىغان، ئالىلىسىدە داڭلىق ئاشپەزى بار، مېهماندارچىلىغى جەق، هالى رەڭىستىنمۇ چوڭ ئادەم ئىدى. مەن شەھەر باشلىغى بولغاندىن كېيىن، ئەڭ ئالدى بىلەن ساقچى ئىدارىسىنىڭ تەۋەلىك مەسلىسىگە تەگىشى قىلدىم. ۋۇجۇگىنىن ماڭا: «هازىر ۋەيرانلىق هالەتنى ساقلاپ قېلىش مەسلىسى، سېنى شەھەرگە باشلىق قىلىشتىن مەقسەت مۇھىمى سېنىڭ سالاهىيىتىڭنى يېتىشتۈرۈش، ئىچكىرىگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن ياخشىراق چىقىش يولى تېپىۋېلىشقا يارەم بېرىش. ساقچى ئىدارىسىنىڭ تەۋەلىگىنى ئۆزگەرتىش، هازىر پەيتى ئەمەس» دىدى. بىنە بىر تەرەپتىن ئۇ چاغدا مېنىڭ يې-شىم كېچىك تارىخىم قىسقا بولغاچقا، لیۇخەندۇڭ ماڭا تېز پۈ-كۈشنى خالىمايدىغانلىغىنى ئويلاپ يەتتىم، شۇڭا ساقچى ئىدا-رىسىنىڭ تەۋەلىگى مەسلىسىنى بىر تەرەپكە قايرىپ قويدۇم.

شەھەر مەمۇرىيىتىنىڭ 3 يىللىق قۇرۇلۇش پىلانىنى، گەر-چە شەھەر قۇرۇلۇشى پىلان هەيئىتى سەنىيخۇيىدا ئوتتۇرىغا قوي-

غان بولسمۇ، ئەسلىيەتتە بۇنى ئۇزەم تۇزەپ چىقىقان نەرسەم ئىدى. ئەسلى پىلاندا پۈتۈن شەھەرنى سىياسى، مەدەنىيەت، سودا، سانائەت، ئولتۇراق جاي، مەنزىدولمك جاي دەپ بىر قانچە نۇقتىلىق قۇرۇلۇش رايونى قىلىپ قۇرماقچى ئىدۇق. بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسلىغى شەھەر قىياپىتىنى ئۆزگەرتىش ئىدى. يوللارنى كوپەيتىپ ياساش، ئۇرۇمچى دەريا سىنى رېمونت قىلىش، شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇش شەركىتى، توقۇمچىلىق فابرىكىسى قۇرۇش قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىمەكچى بولغان ئىدۇق. ئەسلىيەتتە بىزنىڭ بۇ ئويلىرىمىز بىرخىل ئەسلىيەتتىن ئايرىلغان خام خىيال بولۇپ، ئاساسەن خەلقنى ئالداش ئىدى.

تۇرسۇنئىياز تۇردىيوۇ تەرجىمىسى

2·7·1·2·

新疆文史资料选辑（5）（维吾尔文）
中国人民政治协商会议新疆维吾尔
自治区委员会文史资料研究委员会编

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放路306号）
新疆新华书店发行　新疆工学院印刷厂印刷
787×1092毫米　32开本　11印张
1982年1月第1版　1982年2月第1次印刷
印数：1—10,000

统一书号：M 11098·90　　定价：0.62元
（内部发行）